

OSMANLI
İSTİMÂLET SİYASETİ VE BOSNA:
XV. VE XVI. YÜZYIL

Sedad Bešlija

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM
BAKANLIĞI

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

OSMANLI İSTİMÂLET SİYASETİ VE BOSNA: XV. XVI. YÜZYIL

YTB Yayınları: 49
Araştırma Eserleri Serisi
ISBN: 978-975-17-5862-0

Yazar

Sedad Bešlija

Çevirmen

Edina Nurikić

Yayıma Hazırlayanlar

Muhammed Eser
Berat Karadeniz

Metin Editörü

Ümmühan Kevser Kıpıramaz

Baskı ve Cilt

İhlas Gazetecilik A.Ş.- Merkez Mah. 29 Ekim Cad. İhlas Plaza No:11 A/41 Bahçelievler/İstanbul

Yayın Yeri ve Tarihi

Ankara, Mayıs 2024

Baskı Miktarı

1. Baskı 500 Adet

©TÜM YAYIN HAKLARI

YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞINA AİTTİR.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen bu yayındaki
metin ile ilgili sorumluluk yazara aittir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Osmanlı İstimâlet Siyaseti ve Bosna: XV. XVI. Yüzyıl

İhlas Gazetecilik A.Ş.

1.İstimâlet Siyaseti, 2. Osmanlı, 3. Bosna

YTB Yayınları

Oğuzlar Mah. Mevlana Bulvarı No: 145 P.K: 06520 Balgat - Ankara

Tel: 0(312) 218-40-00 Faks: 0(312) 218-40-49

info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hs01.kep.tr

Sertifika Numarası: 67797

Şehit İmam Hasan Efendi'ye.

“Şimdi onlara bu olayları anlat ki düşünsünler.”

Kur'an: El-Araf, 176

*“Akıl sahibi insanların vazifesi, hükümdarların tarihini okumak
ve bu dünyanın vaziyetini ve şartlarını araştırmaktır.”*

Gazali

İÇİNDEKİLER

Takdim	IX
Yazarın Ön sözü.....	XI
Türkçe Baskı İçin Ön Söz	XIII
GİRİŞ.....	1
OSMANLI POLİTİKASI – PRENSİPLER VE UYGULAMALAR.....	5
16. Yüzyıl Sonuna Kadar Batı'da Osmanlı Politikasının Temel Özellikleri	5
OSMANLI'DA BİR POLİTİKA TÜRÜ OLARAK İSTİMÂLET - ANLAMI.....	20
İstimâlet teriminin etimolojisi.....	20
Tarihî Anlamı.....	22
Osmanlı İdaresinde İstimâlet.....	25
İstimâlet Politikasının Kapsamı	28
Politik Bağlam.....	28
Askerî Sistem.....	29
Ekonomik Koşullar	31
Dinî İlişkiler	31
Kültürel Kazanımlar ve Günlük Hayat	32
OSMANLI DEVLETİ'NİN BAZI BÖLGELERİNDE İSTİMÂLET POLİTİKASI ÖRNEKLERİ	34
İSTİMÂLET POLİTİKASI IŞIĞINDA BOSNA'DA OSMANLI İDARESİNİN KURULMASI VE İSTİKRAR KAZANMASI	44
POLİTİK BAĞLAM	44
1463 yılına kadar Bosna'da Osmanlılar ve Orta Çağ Bosna Krallığı'nın Sonu	44
Paralı Asker Alışverişi ve Osmanlı Askeri Birliklerinin Bosna Derebeylerine Yardımları	48
Bosna'nın İç İlişkilerinde Osmanlı Müdahalesi ve Hakemliği	52

Bosna Üzerindeki Ekonomik Baskı – Haraç.....	56
Osmanlıların Bosna Köylüleri ile İlişkileri	59
Bosna Kalelerinin Teslim Edilmesi – ihanet mi istimâlet mi?.....	63
Çıkar Uzlaşmaları.....	70
1592 Yılına Kadar Bosna'nın Kademe Kademe Fethedilme Yöntemi.....	82
İskân Politikası.....	89
İskân Edilen Unsurlar ile Yönetim Arasındaki İlişki	96
Ülke Neden İssiz?	99
Osmanlıların Mevcut Sisteme Karşı Tutumları.....	102
Tebaanın Şiddetten Korunması	110
ASKERÎ SİSTEM	116
Önceden Mevcut Nüfusun ve Askerî Birliklerin	
Osmanlı Askerî Yapısına Katılımı	116
Bosna'da Osmanlı İktidarının	
İstikrar Kazanmasında Devşirmenin Rolü	132
Osmanlı Ordusu'nun Fethedilen Bölgeye Karşı Tutumu	138
Orduyu Ödüllendirme Yöntemleri	143
EKONOMİK ŞARTLAR.....	147
Tımar-sipahi sistemi ile ilgili temel bilgiler.....	147
Kendine Has Tarım Sisteminin Kurulma Yöntemleri.....	150
Tebaaya Yönelik Vergi Politikası.....	164
İstimâlet Politikasının Bir Sonucu Olarak Ticaret ve	
Zanaat Alanındaki Hareketlilik	173
DİNÎ İLİŞKİLER.....	186
Osmanlıların Gayrimüslimlerle İlişkileri	186
Osmanlı Yönetiminin İstikrar Kazanması ve Bosna'da	
İslam'ın Yayılış Süreci.....	202
Yeni Müslümanlarla İlişkiler	213
KÜLTÜREL KAZANIMLAR VE GÜNLÜK HAYAT	221
Osmanlı Yönetiminin Hizmetindeki Şehir	221
Osmanlıların Mevcut Kültüre Karşı Tutumları	225

Gayrimüslimlerin Kültürel Koşulları	230
Bosna Halkının Birlikte Yaşam Meselesi	234
İSTİMÂLET POLİTİKASININ KURAMSAL ÖNERMELERİ İLE BOSNA BAĞLAMINDAKİ UYGULAMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	241
OSMANLI'NIN BOSNA'DAKİ POLİTİK ETKİNLİĞİNİN TEORİK VE PRATİK UNSURLARI ARASINDAKİ İLİŞKİYİ DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ	243
DEVLET MEMURLARI VE REAYA TARAFINDA İKİ TARAFLI YASA DIŞI EYLEMLER	249
BOSNA'DA OSMANLI YÖNETİMİNİN KURULMASI VE İSTİKRAR KAZANMASINA YÖNELİK DİĞER TEDBİR VE YÖNTEMLER	262
Akın ve Yağma	262
İdamlar	272
İstihbarat Ağı	277
SONUÇ	283
ÖZET	288
SUMMARY	295
Kaynaklar ve Literatür	300
Yazar Hakkında	323

Takdim

Türk-İslam medeniyetinin insanlığa sunduğu en kıymetli hediyelerden biri olan Devlet-i Aliyye, kudretinin zirvesine ulaştığı dönemlerde yalnızca Avrupa ve dünya tarihine istikamet vermekle kalmamış; hükümferma olduğu geniş coğrafyada adaleti, merhameti ve hoşgörüsüyle hüsnükabul görerek gönüllere de girmiştir.

Osmanlı'nın fetih ve gaza ruhu, Balkanlar başta olmak üzere birçok bölgenin imarına, inşasına ve ihyasına giden yolu açmış; buralardaki ihtilaf ve çatışmalara son vermiş; askerî, siyasî, içtimaî, iktisadî ve kültürel veçheleriyle üç kıtanın dört bir yanını tüm birikimiyle şenlendirip inkişaf ettirmiştir.

Beşeriyet gerğefindeki uygarlık kumaşını sahip olduğu zenginliklerle asırlar boyunca nakış nakış işleyen Devlet-i Aliyye, Balkanlarda tesis ettiği nizam ve hâkimiyeti istimâlet siyasetiyle tahkim etmiş; etnik, dinî ve mezhepsel farklılıklara bakmaksızın toplumun tüm kesimlerini himaye ederek onlara kucak açmış, âdilâne tutumuyla bölgeyi hemahenk kılmıştır.

Farklı dönemlerdeki istimâletnâmelerde de açık bir şekilde görülen bu anlayış, özellikle gayrimüslim tebaanın gözetilmesini, can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını, hak ve hukuklarının korunmasını, ibadetlerini rahat ve özgürce yerine getirebilmelerinin temin edilmesini ve bilhassa vergi bahsinde kendilerine kolaylık tanınmasını öngörmüştür.

Osmanlı, himâyesi altındaki gayrimüslim toplulukların sahip oldukları hak ve özgürlüklerden tam ve sorunsuz bir şekilde yararlanabilmeleri için sıkı bir uygulama ve denetim politikası yürütmüş; istimâlet defterlerindeki hususlara aykırılık teşkil eden durumlar için yetkilendirdiği müfettişler vasıtasıyla hukuksuzluğun derhal önüne geçmeye özen göstermiştir.

“İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” düsturu ile tatbik edilen istimâlet siyaseti, Anadolu'da kurulan Devlet-i Aliyye'nin Balkanlarda kök salıp kalpleri kuşatmasının, bölgeyi tezyin ve mesrur etmesinin, Rumeli'de huzur, barış ve güvenin yüzyıllarca hüküm sürmesinin en mühim ve en güçlü araçlarından birini teşkil etmiştir.

Dr. Sedad BEŐLİJA tarafından kaleme alınan ve YTB Yayınları çatısı altında neşretmekten mutluluk duyduğumuz “OSMANLI İSTİMÂLET SİYASETİ VE BOSNA: XV. VE XVI. YÜZYIL” isimli bu çalışma, istimâlet politikasını Bosna özelinde askerî, siyasî, iktisadî, dinî ve kültürel boyutlarıyla titiz ve detaylı bir şekilde incelemesi hasebiyle önem arz etmektedir.

Alanda önemli bir boşluğu dolduracağını, gelecekte yapılacak araştırmalar için temel bir kaynak teşkil edeceğini düşündüğüm bu eserin vücuda gelmesinde, başta Dr. Sedad BEŐLİJA olmak üzere, emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunar, kitabın muhatabına ulaşmasını dilerim.

Abdullah EREN

YTB Başkanı

Yazarın Ön Sözü

Bu kitap, 14 Mayıs 2012 tarihinde Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde Prof. Dr. Vesna Mušeta-Aščerić (jüri başkanı), Prof. Dr. Edin Radušić (jüri üyesi) ve Prof. Dr. Enes Pelidija'dan (tez danışmanı ve jüri üyesi) oluşan tez savunma jürisinin huzurunda savunulmuş olan yüksek lisans tezinin genişletilmiş hâlidir. Araştırmalar, Saraybosna Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nün olağan projesi çerçevesinde yapılmıştır.

Bu vesileyle, bu araştırmayı gerçekleştirmemde bana destek olan kişi ve kurumlara teşekkürlerimi sunmak isterim. Her şeyden önce, Saraybosna Üniversitesi Tarih Enstitüsü eski müdürü Prof. Dr. Husnija Kamberović'e şahsıma göstermiş olduğu güvenden ve enstitünün hâlihazırdaki müdiresi Dr. Senija Milišić'e bu eserin yayınlanması konusundaki desteğinden dolayı teşekkür ederim.

Danışmanım, her şeyden evvel olağanüstü bir insan olan ve çok ilgilendiğim bu konuyu tez konusu olarak seçmemi onaylayan Prof. Dr. Enes Pelidija'ya yüksek lisans eğitimim boyunca vermiş olduğu kalbî desteklerinden ve tezin yazım aşamasındaki rehberliğinden dolayı özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Kitabın basımı sırasında dikkate almış olduğum önerilerinden ötürü jüri üyeleri Dr. V. Mušetić-Aščerić ve Dr. E. Radušić'e teşekkür ederim. Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü arşivindeki araştırmalarım sırasında bana gönülden yardımcı olan Dr. Aladin Husiće, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi ve Boşnak Enstitüsü – Adil-beg Zulfikarpašić Vakfı'nın çalışanlarına ve Bosnalı Osmanistleri, özellikle de genç araştırmacıları her zaman büyük bir misafirperverlikle karşılayan ve Dubrovnik Devlet Arşivi kaynaklarının araştırılması sırasında profesyonel yardımlarını esirgemeyen Dr. Vesna Mioviće özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Kendisini henüz yüz yüze tanıma fırsatı bulamamış olsam da modern teknolojinin avantajlarından yararlanarak araştırmamın başlangıç safhasında bana ziyadesiyle yardımcı olan Türkiye'den Prof. Dr. Nuri Çevikel'e de teşekkür etmek isterim.

Sokaktaki karşılaşmalarımızda birkaç destek cümlesiyle de olsa herhangi bir şekilde bu çalışmanın tamamlanmasına ve kamuoyuna sunulmasına katkıda bulunan herkese teşekkür ederim.

Keza, kitabın yayıncısı, Saraybosna Üniversitesi Tarih Enstitüsü'ne teşekkür ederim. Bu kitaba hakemlik eden Prof. Dr. Enes Pelidija ve Prof. Dr. Muammer Hodžiće ve kitabın editörü Dr. Hani Youniş'e teşekkürü borç bilirim.

Özverili ve koşulsuz destekleri olmasaydı yüksek lisans eğitimimi tamamlayamayacağım anneme ve akrabalarım'a özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Son olarak, eşim ve çocuklarıma gösterdikleri sabır için teşekkür ediyor, birlikte geçiremediğimiz zamanlar için onlardan özür diliyorum.

Saraybosna, 29.11.2016.

Türkçe Baskı İçin Ön Söz

Eski Yugoslavya bölgesinde 20. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın geçmişi hakkında yazılmış olan literatür, 2010 yılında Osmanlı dönemi tarihine dair yüksek lisans araştırmalarıma ilham olmuştur. Önceki nesillerden araştırmacılara kıyasla tarihî kaynaklara daha kolay erişim imkânı, teknolojik ayrıcalıklar ve de Güneydoğu Avrupa, Batı Avrupa ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yazılmış olan literatürü oldukça hızlı bir şekilde tarama imkânı ve tarih yazıcılığının günümüze kadar olan kazanımları, ilk araştırma konumu belirlemiş oldu.

Çok geniş bir literatürü ve farklı müelliflerin tarihi yorumlama biçimlerini okumalarım sırasında kendime belirlediğim temel araştırma sorusuna tatmin edici bir cevap bulamamıştım. Soru şuydu: Osmanlı'nın Balkanlar ve bilhassa Bosna'daki görece hızlı fakat aynı zamanda köklü ve uzun soluklu kalkınmasının ve mevcudiyetinin temel sebepleri nelerdir? İlginçtir ki, kimi müellifler bu konu üzerine oldukça sağlam argüman ve yorumlar ortaya koymuşlarsa da, ancak "istimâlet" kavramını keşfedip, terminolojik ve tarihî manasını kavradıktan sonra zincirin bütün halkaları birbirine bağlanmış oldu.

İki yıl süren yoğun bir araştırma sürecinin neticesinde, 2012 yılında Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde başarıyla savunmuş olduğum yüksek lisans tezim ortaya çıktı. Bu metin, doktora sürecindeki yoğunluğum sebebiyle yayınlanmak için birkaç yıl bekledi. Nihayet araştırma, mensubu olduğum Saraybosna Üniversitesi Tarih Enstitüsü bünyesinde ilk Bosna monografik baskısı olarak 2017'de nihai şeklini aldı.

Eserinin yabancı bir dilde yayınlanması her müellif için büyük bir gurur ve mutluluk kaynağıdır. Aynı şey bu eser için de geçerli. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesindeki Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın katkılarıyla ilk bilimsel araştırma eserim, küçük düzeltmeler eşliğinde, bu ilk Türkçe baskısı aracılığıyla Türkçe konuşulan bölgelerde bilimsel çevreler ve geniş okuyucu kitlesi için erişilir hâle gelecek.

Bu vesileyle, bu eseri yayınları arasına katmaya karar veren Türkiye Cumhuriyeti Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın yöneticilerine ve çalışanlarına en kalbî şükranlarımı sunmak isterim. Bunu genç bir

araştırmacı olarak şahsıma fakat aynı zamanda Bosna Hersek tarih yazıcılığına gösterilmiş bir teveccüh, onur ve sorumluluk olarak addediyorum.

Aynı zamanda yaptığı çeviri ile “*Osmanlı İstimâlet Siyaseti ve Bosna: XV. ve XVI. Yüzyıl*” adlı bu eseri Türkçe okumamızı sağlayan genç ve becerikli Türko-log Edina Nurikiće teşekkürü borç bilirim.

Elinizde tuttuğunuz bu kitabın bilim çevreleri ve geniş okuyucu kitlesi için ilgi çekici ve faydalı olacağını umuyorum.

Dr. Sedad Beşlija
Saraybosna, 08.10.2021.

GİRİŞ¹

Osmanlı Devleti'nin dünya tarih sahnesindeki yükseliş ve şöhretinin nedenleri, Osmanlı'nın hâkim olduğu dönemden başlayarak bugüne dek pek çok araştırmaya sıklıkla konu olmuştur. Güneydoğu Avrupa bölgesi yüzyıllar boyunca Osmanlı sultanlarının idaresi altında kaldığı için, bu bölgedeki tarih yazıcılığı da Osmanlı hâkimiyeti altındaki ülkelerdeki ilişkilerin esaslarını açıklamaya çalışmıştır. Bu yolda, belli bir bölgede yönetim ve daha sonra da hâkimiyet kurulması sırasında Osmanlı'nın başvurduğu tedbirler, yöntemler, araçlar ve taktikleri ya da modern bir deyimle *siyasi stratejileri* araştırmak kaçınılmaz bir konudur. Bosna bölgesini (1580 yılından itibaren Bosna Eyaleti olarak bilinen bölge) odak noktası kabul ederek, söz konusu mesele hakkında elde bulunan literatür ve kaynakların incelenmesi sırasında, araştırma tezinin tanımlanmasını sağlamış olan iki unsur dikkat çekmiştir: 1. Tarihi Osmanlı kaynaklarını inceleyen bazı tarihçiler (öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nde), tarih yazımına özgün bir terim olan *istimâlet politikası* (kimi zaman *istimâlet siyaseti veya sistemi*) terimini literatüre kazandırmışlardır ve 2. Güneydoğu Avrupa bölgesindeki tarih yazıcılığı, belirtilen konuyu yüzeysel

---

1 Çevirmen notu: Kitabın Boşnakçadan Türkçeye çevirisi sırasında, aslı çağdaş Türkçe ya da Osmanlı Türkçesi olan kimi alıntılar ve bölümler, çevirmenin asli dilindeki kaynaklara ulaşamamış olması nedeniyle Boşnakça çevirisinden tekrar Türkçeye aktarılmıştır. Söz konusu alıntılar, Boşnakçadan çevirildiği, dolayısıyla bazı dilsel değişimlere uğradığı için çeviri kısımların kaynak metne harfi harfine uymaması, mealen aktarılmış olması ya da anlamı değiştirmeyecek şekilde orijinal metinden daha farklı terimlerin kullanılmış olması muhtemeldir. Bu en çok, Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü ve Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Mühimme ve Ahkam defterleri koleksiyonuna ait belgeler, Tahrir defterlerindeki belirli notlar ve iki ciltlik Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi eserinden yapılan Boşnakça alıntılar için geçerlidir. (Edina Nurikiç)

ve gelişigüzel şekilde ele almış ve mesele daha önce müstakil bir araştırma çerçevesinde *in medias res* olarak incelenmemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti tarih yazıcılığında birkaç tarihçi, *istimâlet* kavramını tanımlamış ve çeşitli Osmanlı kaynaklarında bu terimin kullanıldığına dair kanıt ortaya koymuştur. 20. yüzyıl boyunca yayınladığı çok sayıda çalışmada söz konusu meselenin önemine dikkat çeken ilk tarihçi Halil İnalıcık olmuştur. Bu meseleyi Osmanlı Devleti'nin belli bir coğrafi bölgesinde daha küçük veya büyük ölçekte incelemek suretiyle diğer araştırmacılar da Halil İnalıcık'ın izinden gitmiştir. Araştırmacılar arasında şu isimler dikkat çeker: Mücteba İlgürel, Ahmed Akgündüz, Nuri Çevikel, Halime Doğru, Haldun Eroğlu ve Veysel Öz.² Söz konusu araştırmacıların çalışmaları, *istimâlet politikasının* kuramsal açıklamalarına ve bu politikanın Osmanlı'daki toplumsal hareketlerin bütünü ve devlet sistemi ile nasıl ilişkilendirildiği konularına daha detaylı bir bakış sunmuştur.

Güneydoğu Avrupa tarih yazıcılığının bu şekilde tanımlanmış olan bu konuya sağladığı katkı söz konusu olduğunda, bilimsel odağı *istimâlet politikası* (bu bölgede neredeyse bilinmeyen bir kavram) veya Osmanlı idaresinin istikrar kazanması için uygulanan tedbir ve yöntemler ile ilişkilendirilebilecek olan bir çalışmanın yayınlanmamış olduğunu hatırlatmak gerekir. Bunun istisnası, Hazim Šabanović'in Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü tarafından 1964 yılında yayınlanan *Krajišta Isa-bega Ishakovića – zbirni katastarski popis iz 1455. godine (İsa Bey İshakoviç'in uçbeylikleri – 1455 yılına ait toplu kadaastro kayıtları)* adlı eserinin Terimler Sözlüğü bölümünde söz konusu terime yer verilmiş olması ve Jelena Mrgić'in Belgrad Tarih Enstitüsü tarafından 2008'de yayınlanan *Severna Bosna 13-16. vek (Kuzey Bosna 13-16. yüzyıl)* adlı kitabında *istimâlet* teriminin üstünkörü kullanılmış olmasıdır. Bu çalışmanın yazılması sırasında *istimâlet* teriminin yalnızca ismen anıldığı birkaç makale ortaya çıkmıştır. Senad Hasanagić'in³ çalışmaları bunlara örnektir.

---

2 Çalışmaları hakkında daha detaylı bilgiler, kitabın sonundaki kaynakça kısmında yer almaktadır.

3 Senad Hasanagić, "Izvori osmanske tolerancije", *Društvena istraživanja – Časopis Pravnog*

Pek çok yazar, farklı konular hakkında yazarken bu çalışmanın konusu için de faydalı olmuş bazı kısa bilgiler vermiştir. Keza, onlardan bazıları yaptıkları değerlendirmelerle Osmanlı devlet politikasının stratejileri ile ilgili yeni sorunlara yol açmışlardır. Kaçınılmaz olarak karşımıza çıkan yazarlar şunlardır: Avdo Sućeska, Hazim Šabanović, Nedim Filipović, Adem Handžić, Ahmed S. Aličić, Sima Ćirković, Momčilo Spremić, Boris Nilević, Esad Kurtović, Dubravko Lovrenović vd.⁴

Bazı Batılı araştırmacılar da Osmanlı Devleti'nin tarihini incelerken, çalışmalarında Osmanlı *istimâlet politikasına* da yer vermişlerdir. Ancak bunlar, bu konudaki büyük çaplı araştırmalar değildir. Öne çıkan Batılı yazarlar şunlardır: Heath W. Lowry, Karen Barkey, Fikret Adanır, Lajoš Fekete ve Tom Papademetriou.⁵

Kaynak ve literatür toplanıp incelendikten sonra, konunun spesifik ve geniş olması itibarıyla metodolojik bir ikilem ile karşı karşıya kaldık. Tarihî yöntemi diğer ilgili bilim dallarının metodlarıyla karşılaştırma, en uygun yaklaşım olarak görüldü.

Eserin ilk bölümünde, *istimâlet* teriminin detaylı açıklaması ve bağlama oturtulmasıyla birlikte 16. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı politikası – prensip ve uygulamaları hakkında bir kesit ortaya konmuştur. Kitabın ana kısmını oluşturan ikinci bölümde, *istimâlet politikası* doğrultusunda Bosna'da Osmanlı idaresinin kurulma ve istikrar kazanma süreci detaylı bir şekilde tasvir edilmiş olup, toplumu oluşturan şu katmanlara yer verilmiştir: siyaset, ordu, iktisat, din ve kültür. Üçüncü bölümde, 16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'da Osmanlı devlet sisteminin siyasi etkinliği çerçevesinde teori ile

---

fakulteta Univerzitetu u Zenici, Yıl 1, Sayı 1, Zenica, 2007, s. 47–57; A.g.y., “Tendencije poricanja, minimiziranja i prikrivanja osmanske tolerancije”, *Godišnjak BZK Preporod*, yıl X, Sarajevo, 2010, s. 87–106; A.g.y., *Osmanska tolerancija*, Sarajevo, 2015

4 Çalışmaları hakkında daha detaylı bilgiler, kitabın sonundaki bibliyografya kısmında yer almaktadır.

5 Çalışmaları hakkında daha detaylı bilgiler, kitabın sonundaki bibliyografya kısmında yer almaktadır.

uygulama arasındaki ilişkinin kısa bir değerlendirmesi verilmiştir. Son bölümde ise, Bosna'da Osmanlı'nın fethi, yönetimin kurulması ve daha sonraki süreçte istikrarın korunmasında önemli rol oynayan birkaç Osmanlı siyaset yöntemine de yer verilmiştir. Bu yöntemlerin özelliği, araştırmanın temelini oluşturan *istimâlet politikası* çerçevesine dâhil edilemeyecek olmalarıdır.

Çalışmanın amacı, Orta Çağ Bosna Devleti'nin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi, yani, yeni bir devlet ve toplum sisteminin oluşması sürecinde ve Orta Çağ'ın sonu Yeni Çağ'ın başında Bosna bölgesinin kendisini içinde bulduğu yeni medeniyet çerçevesinin ortaya çıkış süreçlerinde *istimâlet politikasının* çok yönlü rolünü açıklamaktır.

Araştırmanın kaynakasal dayanakları şunlardır: yerli ve yabancı olmak üzere mesleki ve spesifik literatür, yayınlanmış Osmanlı kaynakları, daha farklı konularda yayınlanmış kaynakların dolaylı şekilde kullanılması, aynı ya da benzer alanlarda savunulmuş fakat yayınlanmamış yüksek lisans ve doktora tezleri ve İstanbul'daki Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dubrovnik Devlet Arşivi, Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü ve Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi'nde kayıtlı yayınlanmamış kaynaklar.

Son olarak, konunun karmaşıklığı göz önünde bulundurulursa, bu kitap aynı veya benzer bir metodolojiye dayanacak gelecekteki araştırmalar için bir temel veya rehber olabilir, bu incelemenin odak noktası olan her bir toplumsal katman ayrı ayrı işlenebilecek konular olabilir. Bunun yanında, bu çalışmada belirtilmemiş olup, Osmanlıların Bosna'daki iktidarlarını güçlendirmek için başvurdukları daha pek çok politik tedbir ve yöntem tespit etmek de elbette mümkündür.

OSMANLI POLİTİKASI – PRENSİPLER VE UYGULAMALAR

16. Yüzyıl Sonuna Kadar Batı’da Osmanlı Politikasının Temel Özellikleri

11. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın ortalarına kadar Türk halklarının hareket rotası Orta Asya ve Batı Anadolu’ydu. Bu arada, beylikler arasında bölünmüş olan Anadolu’da, 1299/1300 yılında Selçuklu Sultanı Alaaddin III. Keykubat’tan (1284-1303)⁶ hükümdarlık imtiyazlarını devralan Osman Gazi’nin başında bulunduğu Osmanlı Beyliği ortaya çıktı. Süleyman Paşa’nın kumandanlık ettiği askerî birliklerin 1349 yılında Avrupa topraklarına adım atmasıyla Osmanlılar Batı’ya yöneldi. Bunun nedeni Kral Duşan tarafından işgal edilmiş olan Selanik’in kurtarılması için Bizans kralına yardım etmektir.⁷

---

6 Daha detaylı bilgiler için bkz. M. Fuad Köprülü, *Porijeklo osmanske carevine*, çev. Nedim Filipović, Sarajevo, 1955; Son zamanlarda Halil İncelik belli başlı Bizans kaynaklarına dayanarak Osmanlı Beyliği’nin kuruluş tarihinin 1302 olduğu iddiasını ortaya atmış, bu iddiayı Bafeon yakınlarında Bizans birliklerinin yenilgiye uğratılması ile bağdaştırmıştır. Bu tez, Türk tarihçileri arasında büyük tartışmalar başlatmıştır (*NTV Tarih Dergisi*, Sayı 8, İstanbul, Eylül, 2009).

7 Yılmaz Öztuna, *Türkiye tarihi*, 3. cilt, İstanbul, 1964, s. 35–37. (Y. Öztuna, *Türkiye tarihi*); Halil İnaldžik, *Osmansko Carstvo – Klasično doba 1300–1600.*, çev. Dino Mujadžević, Zagreb, 2002, s. 10–11 (H. İnaldžik, *Osmansko Carstvo*); Josef Matuz, *Osmansko carstvo*, çev. Nenad Moaçanın, Zagreb, 1992, s. 27. (J. Matuz, *Osmansko carstvo*). Bu dönemden itibaren Balkan Yarımadası, “Balkan devleti” olarak da anılacak olan Osmanlı Devleti’nin coğrafyası hâline gelmiştir. Balkan topraklarına adım atmalarından yalnızca 180 yıl sonra Viyana duvarlarına kadar dayanan Osmanlıların, Avrupa’nın mevcut toplum ve devlet düzeni ile kültür ve medeniyet dairesi içindeki mevcut ilişkiler için en büyük tehdit unsuru olduğu görüldü. (Feridun M. Emecen, “Osmanlı Devleti’nin Batı Siyaseti XIV.–XVI.

Osmanlılar, iki ana unsurun etkisiyle Balkanlar'ı oldukça kolay fethettiler. Bunun sebebi, bir tarafta o dönemde Balkanlar'da hâkim olan feodal kargaşa, diğer tarafta Osmanlıların fetih rotası üzerinde bulunan Hristiyan devletlere yaklaşımlarında başvurdukları güçlü politika ve üzerinde düşünülmüş taktiklerdi. Söz konusu politika, tutarlı bir şekilde uygulandı.⁸

Genel itibarıyla Asya'dan Avrupa topraklarına akın eden silahlı güçlerden farklı olarak Osmanlılar, onların barbarlık ve korku salma yöntemlerini değil, *sistemine çekme ve ajitasyon* fikrine yakın olan yöntemleri kullandılar. Osmanlılar, farklılıklara saygı gösteriyor ve bütün tebaanın yasalar karşısında eşit muamele görmesine önem veriyordu. Osmanlı fetihleri yalnızca kaba güç ile değil, çoğunlukla anlaşma yapılması ve barışçıl bir politika izlenmesi yoluyla gerçekleşiyordu. Bu, belli bir ölçüde Osmanlı'nın bir bölgede daha uzun soluklu kalmasını sağlıyordu.⁹ Çeşitli siyasi ve dinî çatışmalara sürüklenmiş olan Balkan halkları, nizamlı bir devletin sunabileceği güvenliği vadeden Osmanlı yönetimini kabul ediyordu.¹⁰ İlk anda direnişe geçenler bile, yeni

---

Yüzyıllar”, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul, 2009, s. 99–101), (F. Emecen, “Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar”).

8 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997, s. 103-104. (M.Imamović, *Historija Bošnjaka*); Halime Doğru şunları kaydediyor: “Osmanlı Devleti, Rumeli'ye geçtiği andan itibaren yerli halkla iyi geçinme politikası uygulamış istimâlet vererek yerli halkın Osmanlı'ya meyletmesini sağlamıştır. Prof. Dr. Halil İnalçık'ın tespitine göre Osmanlı padişahları bürokraside de bu prensibi uygulamış 'Reaya fukarası'nı 'zi-kudret ekabire karşı' korumuşlardır. Özellikle Balkanlar'ın fethinde 'Toprak ve reaya sultanındır' prensibini ilan ederek yerli feodallere karşı toprağı ve köylü emeğini; devlet veya tumar rejiminin garantisi altına sokmuşlar, yerel feodallerin yerine merkezi imparatorluk rejimini ihya etmişlerdir. Balkan tarihçilerinden N. Iorga; anarşiden bıkmış olan köylülerin Osmanlı'nın merkeziyetçi yapısını uygun bulduklarını ve benimsediklerini kaydetmiştir.” (Alıntı: Halime Doğru, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti”, *Türkler Ansiklopedisi* (9. cilt), Yeni Türkiye Yayınları, haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002, s. 165–176).

9 İlk Osmanlıların tasviri sırasında her zaman aynı klişeler ve ön yargılar kullanılır: Ovalarda hayvanlarını süren pastoral bir göçebe manzarası ile karşılına çıkan her şeyi yok eden acımasız savaşçı manzarası hatta keskin kılıçlarıyla dinlerini dayatan fanatik dindar manzarası birbirinin karşısında yer alır. Bkz. *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, çev. Ema Miljković-Bojanić, Belgrad, 2002, s. 32. (*Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran).

10 Halil İnalçık, *Ottoman Methods of Conquest*, Studia Islamica II, 1955, s. 103–129; A.g.y.,

düzende değişmiş olan şartları görünce kendi rızalarıyla eski topraklarına dönüyorlardı. Bir araştırmacı şu bilgiyi kaydetmektedir: “Osman’ın eylem ve harekâtları, beyhude bir güç israfı ve kuru mihnet ve kavga değil, insanların kalkınması ve ülkelerin fethedilmesi içindi (terfih-i ‘ibad ve teshir-i bilad).”¹¹ Osmanlılar, İlhanlıların, diğer Türk beyliklerinin ve merkezi Konstantinopolis olan Bizans’tan geriye kalanların çıkarlarının birbiriyle çatıştığı dinamik bir politik atmosferde, böyle bir siyasi tercih için gerekli tecrübeyi edinmişti.¹²

1354’te Gelibolu fethedildikten sonra Osmanlı kumandanları ve onların ardından Hacı İlbeyi, Ece Bey, Gazi Fazıl Bey, Evrenos Bey ve Gazi Mihâl Bey gibi uçbeyleri, devlet sınırlarını genişletmeye devam etmiş, fethettikleri bölgelere sistematik bir şekilde Anadolu nüfusunu yerleştirmişlerdir. Bu iskân süreci sırasındaki dönüm noktası, I. Orhan (1326-1362) döneminde 1361 yılında gerçekleşen Edirne fethiydi.¹³ Osmanlılar, 1355’te Kral Duşan’ın ölümüyle birlikte bazı toprak sahiplerinin küçük feodal bölgelerine doğru parçalanmaya yüz tutan güçlü Sırp Krallığı’nın *de facto* yok olduğu Balkan Yarımadası’nın kuzeyine doğru askerî seferlerini sürdürdüler. Ancak Osmanlı’nın Sırp derebeylerine karşı yürüttüğü politika, onları yok etmeye yönelik değil, onlarla Osmanlı Devleti’nin “çıkarları temelinde anlaşma sağlamaya” yönelikti. Sıklıkla görüldüğü üzere, Sırp derebeyleri, Osmanlı sultanına yıllık vergi ödeyen ve askerî seferlere katılan vasallara dönüşüyordu. Ancak, birkaç defa yerli güçler, Avrupa’nın diğer bölgelerinden gelen destekten de güç alarak

---

Osmansko Carstvo, s. 13; Feridun Emedžen, “Osmanska politička historija – Od osnivanja do Kućuk Kajnardže”, *Historija Osmanske države i civilizacije*, I. cilt, haz. E. İhsanoğlu, çev. Kerima Filan, Saraybosna, 2004, s. 15-16 (F. Emedžen, “Osmanska politička historija – Od osnivanja do Kućuk Kajnardže.”)

11 Nedim Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Saraybosna, 1971, s. 176. (Devamı. N. Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*.)

12 F. Emecen, “Osmanlı Devleti’nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar”, s. 99–101.

13 Tarih yazımında Edirne’nin Osmanlı tarafından fetih yılı hakkında farklı fikirler vardır. Tarihçiler, 1361 ile 1371 arasında farklı tarihler vermektedir. H. İnalçık, Sultan I. Orhan henüz hayattayken Murat’ın şehri 1361’de fethettiğini iddia eder. N. Beldiçanı, Edirne’nin 1365 ile 1369 arasında fethedilmiş olabileceğini söyler. N. Vaten bunun ancak 1366 yılından sonra gerçekleşmiş olabileceği kanaatindedir. Daha detaylı bilgi için bkz. *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 40.

(bunda en önemli rolü papalar oynuyordu) Osmanlılara karşı birleşmiş ve kısa bir süreliğine Balkanlar'daki ilerlemelerini durdurabilmişti. Bu askerî ve siyasi şartlar altında 26 Eylül 1371'de gerçekleşen Meriç Muharebesi ve Osmanlı askerî birliklerinin galibiyeti, onlara Makedonya, Sırbistan ve Yunanistan'ın geniş topraklarının kapısını açmıştı. 1380 yılındaki Ohri ve Prilep fethi, 1385 ve 1386'daki Sofya ve Niş'in fethi ve bir yıl sonraki Selanik fethi bu iddiayı kanıtlar niteliktedir.¹⁴

Tekrar birleşmiş olan Balkan güçleri, 1389 yılında Kosova'da Osmanlı akınına durdurmaya çalıştı.¹⁵ Ancak Kosova'daki galibiyet ile birlikte Osmanlılar topraklarını genişletmek için yeni kapılar açmış oldu.¹⁶ Böyle bir durumda, tabii sınır olan Tuna Nehri'nin güneyinde, karşılarında Balkan topraklarında hâkimiyeti ele geçirmek için mücadele edecekleri Macaristan vardı. Diğer tarafta, prensi (Stefan Lazarević) sultanın haraçgüzarı olan Sırbistan'ın kuzey bölgesinin kapıları açılmış, bu da Bosna ve Arnavutluk'a harekât düzenlemeyi mümkün kılmıştı.¹⁷ Sultan I. Murat'ın hâkimiyetine denk gelen bu dönemde (1362-1389), Osmanlı'nın Batı politikası münhasırlık yerine uzlaşmayı tercih etmiş, bu tercih, yeni bölgeler fethetmenin özel bir yöntemi hâline gelmişti. Velhasıl, geniş anlamda, sert güç politikası ve şiddetli askerî seferler yerine mutedil gaza anlayışı tercih edilmişti. Uzlaşma ve hoşgörü, yerel nüfusun kalbini kazanmak, yerel güçlerin içine düştükleri her sorundan fayda çıkarmak, farklı taraflarla müttefik olmak suretiyle kendine ait devlet

---

14 J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 27–32; *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 45-46; F. Emecen, “Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar”, s. 99–101.

15 Feridun M. Emecen, “Balkanlar Ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşının (1389) Önemi”, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul, 2009, s. 303–320.

16 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 18; *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 47. Ancak, “Balkanlar'da birlik olmamasının” Osmanlı fetihlerindeki rolüne rağmen, “Balkan ülkelerinin Osmanlılara karşı bu ve daha sonra buna benzer birleşmelerinin, Osmanlı'nın Balkanlar'da genişlemesinin sebebinin buradaki ülkelerin askerî zaafı ve teşkilatlanmamış oldukları iddiasının ne kadar asılsız olduğunu kanıtladığı” yönünde görüşler vardır. Bkz. F. Emedžen, *Osmanska politička historija – Od osnivanja do Kućuk Kajnardže*, s. 17.

17 J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 27–32; F. Emecen, *Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar*, s. 99–101; F. Emecen, “Balkanlar Ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşının (1389) Önemi”, s. 303–320.

ve toplum sisteminin kökleşmesini sağlamak anlamına gelen bu politika yöntemi *istimâlet politikası* olarak anılmaktadır.¹⁸ Diğer bir deyişle bu, “tamamen Osmanlı hâkimiyeti altına girmeden önce yerel nüfusu ve soyluları teşvikler ve tavizler yoluyla yeni kuralları kabul etmeye teşvik politikasıdır.”¹⁹

Osmanlılar, etnik ve dinî farklılıklara ve Venedik ve Macaristan gibi dönemin önemli askerî ve siyasi öznelerine rağmen, 14. yüzyıl sonlarında bunu çok daha sonra gerçekleştirecekleri Anadolu’dan farklı olarak, Balkanlar’da sağlam bir şekilde tutunmayı başarabilmiştir.²⁰

Sultan I. Bayezid’in (1389-1402) politikasında, seleflerinin politikalarına kıyasla bazı değişiklikler ve sapmalar meydana geldi. Sultana verilen *Yıldırım*

---

18 F. Emecen, “Osmanlı Devleti’nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar”, s. 99–101; Hatırlamak gerekir ki, söz konusu Osmanlı politikası, Sultan I. Murat döneminde değil, çok daha önce ortaya çıkmıştır. Çalışmanın devamında buna değinilecektir.

19 Bkz. Fikret Adanır, *Semi-autonomous provincial forces in the Balkans and Anatolia*, ed. Suraiya N. Faroqhi, The Cambridge history of Turkey, vol. 3, The later Ottoman Empire 1603–1839, New York: Cambridge UP, 2006, s. 158–159; Çalışmalarında Osmanlı’nın *istimâlet politikasına* yer veren Batılı yazarlar için bkz. Heath W. Lowry, *Fifteenth Century Ottoman Realities: Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos*, İstanbul, 2002; a.g.y., *The nature of the Early Ottoman State*, State University of New York, 2003, (birkaç yerde); Fikret Adanır, *Semi-autonomous provincial forces in the Balkans and Anatolia*, ed. Suraiya N. Faroqhi, The Cambridge history of Turkey, vol. 3, The later Ottoman Empire 1603–1839, New York: Cambridge UP, 2006, str. 158. i 159; Karen Barkey, *Empire of Difference – The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge, 2008, s. 51, 87–88 ve 110.

20 F. Emecen, “Osmanlı Devleti’nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar”, s. 101–102; Momčilo Spremić şunu itiraf edecektir: “Türkler 14. ve 15. yüzyılda görece sakin dönemlerde, askerî güç kullanmadan da Balkan ülkelerinden yararlanmayı bilmiştir. Gerçi bu askerî güç, gelir akışında herhangi bir sorun yaşanması durumunda her zaman eyleme geçmeye hazırdı. Osmanlı’nın Balkan Yarımadası’nı fethi, *savaş olaylarının sürecin yalnızca bir tarafını teşkil ettiği* (...) (vurgu S.B.’ye ait) çok kompleks bir süreçtir. Nihai olarak Osmanlı hâkimiyetine girmeden önce de bazı Balkan ülkeleri, kimileri tam yüz yıl boyunca dahi, Türklerle ait haraçgüzar bölgeler olmuştur. Türk haraçgüzarı olmak, askerî yardımda bulunmak ve vergi ödemek anlamına geliyordu (...) Hristiyan haraçgüzarların sultana ne derece tabi olduğunu gösteren örneklerden biri de, kimi zaman, örneğin Bizans kralının, Türklerle kendisine ait toprakları fethetmek üzere askerî yardım göndermesidir.” Bkz. Momčilo Spremić, “Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku”, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1–2, Belgrad, 1966, s. 37–38. (M. Spremić, “Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku.”)

ünvanı, siyasi tutumlarında uzlaşma ve hoşgörü politikasını terk etmesini sembolize eder.²¹ Osmanlılar, Konstantinopolis'i fethederek güçlü bir merkezî devlet kurmak ve Balkan ülkeleriyle ilişkilerde hâkim olan vasallık ilişkilerinin etkisini saf dışı etmek istiyordu. Kosova Muharebesi'nden sonra Macaristan ve Venedik'in Balkanlar'daki feodal *devletçikler* üzerindeki tahakkümlerini geri kazanmaya başlamasıyla, padişah yürüttüğü politikaları değiştirmek durumunda kaldı. Osmanlı ordusu, Eflak ve Tuna Nehri'nin kuzeyindeki Macar bölgelerine saldırılar düzenleyerek bu sürecin önünü aldı.²² Bunun karşısında, Avrupa'nın birleşmiş askerî güçlerinin cevabı gecikmedi. Kilit muharebe, 1396 yılında büyük bir hesaplaşmanın yaşandığı Niğbolu yakınlarında yaşandı. Osmanlılar kazanan taraf oldu. Bu galibiyetle birlikte, Güneydoğu Avrupa'da fethedilen topraklardaki hâkimiyetin pekişmesinin yanı sıra, Osmanlıların İslam dünyasındaki saygınlığı da arttı.²³

Eflak ve Boğdan, Osmanlı vasallığına geçtikten sonra padişah, güçlerini Macaristan Krallığı'na doğru yöneltti. Bu şartlar altında Osmanlılar 28 Haziran 1402'de Ankara yakınlarında Timur tarafından bozguna uğratıldı. Bu olay, 15. ve 16. yüzyılda Osmanlı'nın iç ve dış politikasının değişmesinde başrol oynadı. Bu mağlubiyetle birlikte elde edilen tecrübe ve çıkarılan dersler, 16. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin gelişimini önemli ölçüde etkiledi.²⁴ 1402'deki büyük yenilgiden sonra Osmanlı Devleti'nin toparlanabilmesinin ve gayrimüslimlerin dağılmak üzere olan devlete karşı isyan etmemesinin sırrı, Osmanlıların o güne kadar "dünyada olmasa bile, kesinlikle Balkanlar'da" öncü ve güçlü bir devlet sistemi inşa etmiş olmalarında yatmaktadır.²⁵

---

21 F. Emedžen, "Osmanska politička historija – Od osnivanja do Kućuk Kajnardže", s. 19-20; J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 32-33.

22 F. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar", s. 102.

23 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 19.

24 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 20; *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 59–62.

25 Y. Öztuna, *Türkiye tarihi*, 3. cilt, s. 54; Örnek olarak bir karşılaştırma yapılabilir. Bundan birkaç on yıl önce 1365 yılında Macar Kralı Layoş, Vidin ve çevresini fethedince yaklaşık 200 bin Bulgar'ı vaftiz etti. Osmanlı'nın bütün tarihi boyunca böyle bir olaya rastlanmamıştır. (A.g.y., *Türkiye tarihi*, 3. cilt, s. 58.)

İnterregnuma dönemi (1402-1413) ve görece kısa süren Sultan I. Mehmed (1413-1421) hâkimiyetinden sonra, Sultan II. Murat (1421-1451) dönemi başlar. Bu dönemde Osmanlılar tekrar *uzlaşma ve ılımlı talepler politikasına* geri döner. Balkanlar'daki konumlarını koruyup sağlamlaştırmak için, Macaristan'ın her geçen gün daha da keskinleşen bölgedeki iddiasının önüne geçmeleri gerekiyordu. Osmanlı ordusu 1440 yılında Belgrad'da durdurulmuş olsa da, Osmanlı'ya karşı birleşmiş güçler karşısında elde edilen 1444'teki Varna ve 1448'deki Kosova galibiyeti, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki konumunu güçlendirmiş ve 1453'te Konstantinopolis'in fethine zemin hazırlamıştır.²⁶ Diğer taraftan, Osmanlılar Balkanlar'daki Ortodoks grupların sosyal ve dinî hassasiyetlerini Venedik ile mücadelelerinde bilgece kullanmış ve *bilinçli bir propaganda – istimâlet* yürütmüşlerdir. Sosyal ve dinî unsurlar alanında lütfkârlık göstermeyi ve korumacı olmayı bilmişlerdir.²⁷ Konstantinopolis'in fethi, Osmanlı'nın bundan sonraki hem Doğu hem Batı politikasının geliştirilmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu yeni şartlar, Sultan II. Mehmed'in (1451-1481) eski dönem hükümdarlarını örnek alarak *tek cihan hükümdarının* mevcudiyeti anlamına gelen *ütopik bir dünya politikasını* savunmasına yol açmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, *emperyal* sıfatını alacak, bu sıfat Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) *daha gerçekçi bir zemin* kazanacaktır.²⁸

Doğu Roma'nın fatihi, belli bir ölçüde *gaza ve cihat* politikasından farklılaşan politik eylemlerinin çerçevesini belirlemek durumundaydı.²⁹ Ancak,

---

26 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 21–27; J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 38–41; *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 75–87; F. Emecen, “Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar”, s. 103

27 Halil İnalçık, *An outline of Ottoman-Venetian relations*, in *Venezia: Centro di mediazione tra oriente e occidente (secoli XV–XVI), Aspetti e problemi*, Floransa, 1977, s. 84.

28 *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 96–104; Elbette, “emperyal” terimi olumsuz ve baskıcı anlamında kullanılmamaktadır. Çalışmanın devamında bununla ilgili daha ayrıntılı bilgiler verilecektir. Balkan halkları Osmanlı dönemine ilişkin olarak romantik ve milliyetçi 19. ve 20. yüzyıl tarihçiliğinin söylemine dâhil ettiği terimlerle ilgili Olga Zirojević'in tutumu ilginçtir. Balkan halkları tarihinin söz konusu dönemi ile ilgili esaret, kölelik, zalimlik, köleleştirmek gibi terimlerin kullanılması hakkında şunu söyler: “Biz öküzmü yüz ki kendi tarihimizin önemli bir dönemi için bu kavramı kullanıyoruz.” Bkz. İlber Ortaylı, *Üç Kitada Osmanlılar*, İstanbul, 2007, s. 11. (İ. Ortaylı, *Üç Kitada Osmanlılar*.)

29 “Gaza” fikrinin tarihi ve kültürel kökeni ile ilgili ilginç bir çalışma için bkz. Selahattin

Kral Matija Korvin'in (1458-1490) başında bulunduğu Macaristan Krallığı ve Venedik Cumhuriyeti, Osmanlı'nın Orta Avrupa'ya doğru açılmasına set çekmiş durumdaydı. Osmanlılar, Bosna, Arnavutluk ve Eflak bölgesinde kalabilmişlerse de bu durum, Macaristan'ı mağlup etmek için yeterli değildi. Macaristan, Balkanlar'ın askerî ve politik sahnesinde ayakta kalmayı başarmıştı. Macaristan'ın bu konumunun farkında olan Fatih Sultan Mehmet, 1456'da Orta Avrupa'nın anahtarı olan Belgrad'ı fethetmeye çalıştı.³⁰ Belgrad'daki muvaffakiyetsizlikten sonra Osmanlılar, Tuna Nehri'ne ve Macaristan'a uzanan kuzey bölgelerinden daha çok kuzeybatıya doğru yöneldi. Macar kralı başlarda sultana dostane yaklaşmış ve sultanı kendisine eş düzeyde bir hükümdar olarak kabul etmişse de, çok geçmeden politikasında dönüşüm yaşandı. Osmanlılara karşı askerî güç kullanmayı ve savaşmayı seçerek, Batı'ya doğru ilerlemelerini durdurmaya çalıştı.³¹ Ancak Osmanlılar o arada Eflak, Boğdan ve Mora Yarımadası'nın büyük bölümünü kontrol altına almayı başardı. 1480 yılındaki Otranto fethi, Fatih Sultan Mehmet'in politik

---

Döğüş, *Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları*, Belleten, 265, Cilt: LXXII, Sayı: 265, Ankara, 2008, s. 818-888.

30 J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 42-44.

31 İtalyan şair Constanzi'nin Najce (Yayçe) şehrinin 1463'te Osmanlılardan alınması vesilesiyle yazdığı teşekkür şiirine, Kral Matija Korvin adına cevap veren Ivan Česmički'nin şu cümleleri, 15. yüzyıl Avrupası'nda nasıl bir siyasi iklimin hâkim olduğunu en iyi şekilde resmetmektedir: "Benim davama kim destek vermeyi düşünüyor/ Fransa uyuyor/ İspanya Mesih'e pek aldırıyor/ İngiltere, derebeylerin isyanlarından çöküyor/ Komşu Almanya ise beyhude toplantılarla zaman kaybediyor. İtalya hâlâ kendi ticareti ile uğraşıyor/ Venedikliler hariç hiç kimse/ benim için endişelenmiyor: Yapılan ittifaklar onları kaderime bağlıyor/ Duyduk ki onlar çoktandır kahramanca savaşa hazırlanıyor/ ve gemileri çoktandır mavi denizleri kaplamış/ Benim konumum diğerlerinden çok farklı: İstesem de yavaş olmayacağım, olamam da/ Krallığımın sınırına Türk boyu yerleşmiş/ Günlerimi gamsız geçirmeme izin vermez/ Onların üstüne mütemadiyen çetelerimi salmaya karar verdim/ Umarım Kader bu niyetimden yana olsun/ Aziz babanın emsali bana bunu emreder/ Ebedi dinime karşı duyduğum kutsal aşk da öyle (...)" Bkz. *Izvori za hrvatsku povijest*, II, haz. Nada Klaić, Zagreb, 1958, s. 72. Bu tasvire benzer şekilde Franc Babinger de Avrupalıların güçsüzlükleri, zaafırları, karşılıklı kiskançlık ve parçalanmışlıklarının, Osmanlıların en büyük müttefiki olduğunu yazar. Bkz. Franc Babinger, *Mehmed Osvajač i njegovo doba*, Novi Sad, 1964. Dolayısıyla, söz konusu dönemde Avrupa ülkeleri arasında bölünmüşlük olduğu açıktır. Ancak burada, bu durumun Osmanlı Devleti'nin genişlemesi üzerindeki etkileri değerlendirilmeyecektir. Bu konudaki farklı görüşlere yukarıda yer verilmiştir.

hedeflerinin ne olduğunu en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Ancak ecel hızlı davranmış ve sultan 3 Mayıs 1481 yılında vefat etmiştir.³²

Sultan II. Bayezid (1481-1512) ve Sultan I. Selim (1512-1520) dönemlerinde Osmanlı'nın Batı politikası kimi sorunlardan ötürü (örneğin Batılı siyasi çevrelerle iyi ilişkilere sahip, sultanın kardeşi Cem ile ilgili mesele) bir nebze *ivme kaybetmişse* de bu, Osmanlı askerî strateji uzmanlarının, Orta Avrupa bölgesine girmenin önündeki ana engeller olan Macaristan ve Venedik Cumhuriyeti'ne daha kolay nüfuz için uygun jeostratejik noktalar aramalarına engel olmadı.³³ Karadeniz'in kuzeybatısındaki Kiliya ve Akkerman Kalelerini (1484) ve Mora Yarımadası'nın doğu kıyısındaki Venedik sömürgelerini fetih etmek suretiyle Osmanlılar, Batı'nın daha da içlerine doğru nüfuz etmelerini sağlayacak, stratejik öneme sahip kuzey-güney hattını oluşturmuş oldu.³⁴ 16. yüzyılın ilk yirmi yılında, Macaristan ve Venedik ile yapılan barış anlaşmalarının devam ettiği dönemde, Doğu'daki fetihleri ve hâkimiyeti sağlamlaştırma çalışmaları nedeniyle, Rumeli bölgesinde askerî ve politik hedeflerin gerçekleştirilmesi noktasındaki kısa süreli durgunluktan sonra, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) öncülüğünde, öncelikli olarak Batı'ya karşı *emperyal politika* dönemi başlar.³⁵ Bu dönemde, Doğu'nun yeni gücü olan Osmanlı Devleti ile mücadelesi ve rekabeti, nihayetinde Avrupa'nın yeni politik tablosunu şekillendirecek olan Habsburg Krallığı, Avrupa'da yükselişe geçer.³⁶

32 F. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.-XVI. Yüzyıllar", s. 105-106; Feridun Emedžen, "Osmanska politička historija – Od osnivanja do Kućuk Kajnardže", s. 25-30.

33 F. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.-XVI. Yüzyıllar", s. 115-120; H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 35-40.

34 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 35; J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 45; *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 128.

35 *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 172-184. Halil İnalçık 1596 yılına kadar süren bu dönemde Osmanlı Devleti'ni "dünya gücü" olarak görmektedir bkz. H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 41. Nedim Filipović, Sultan I. Süleyman döneminde Osmanlı Devleti hakkında şunu yazar: "Avrupa tarihinin, üstelik Batı Avrupa tarihinin olağanüstü, emperyal, küresel, en kararlı unsuru rolünü oynayacaktır" bkz. Nedim Filipović, "Uticaj islama na bosansko-hercegovačko tlo", Radio Sarajevo, Treći program, Sayı 9, Yıl IV, Saraybosna, 1975, s. 75. (N. Filipović, "Uticaj islama na bosansko-hercegovačko tlo.")

36 Dragoljub Živojinović, *Uspom Evrope 1450-1789*, Belgrad, 1985, s. 102-126; F. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.-XVI. Yüzyıllar", s. 115-120.

Uzun bir aradan sonra Osmanlılar, Tuna bölgesini fethetme mücadelesine ve Orta Avrupa yoluna, 1521 yılında Macar askerî güçlerini mağlup ettikleri Belgrad fethiyle, kaldıkları yerden devam ederler. Macaristan'ın Belgrad mağlubiyeti, bu krallık için sonun başlangıcı olur. 16. yüzyılın 20'li yıllarında Habsburg ve Fransa arasındaki Avrupa'ya hükmetme mücadelesi döneminde, Osmanlılar diplomatik yollarla, 1525 yılında Pavia'daki mağlubiyetten sonra Kral I. Fransao, Kral V. Karl'ın ordusu tarafından esir alınan Fransa'nın yanında yer alır. Bu dönemde Osmanlılar, Fransa ile oldukça dinamik ve ekseriya gizli yürütülen siyasi ilişkilere sahiptir. Bundan iki türlü fayda sağlarlar: Avrupa'nın siyasetinde aktif rol oynamak ve bununla ilgili istihbarata sahip olmak.³⁷ Böyle bir politik ortamda Osmanlı askerî güçleri 1526 yılında Mohaç Ovası'nda büyük başarı elde etti, bu muharebede Macar Kralı II. Layoş (1506-1526) öldürüldü. Bu gelişme, Macar tahtının varisinin kim olacağı sorusunu gündeme taşıdı. Habsburglu I. Ferdinand (1521-1564), Osmanlılar ve Erdel Voyvodası İvan Zapolya (1526-1540) mirasta söz sahibi olma iddiasındaydı. Burada Osmanlı'nın menfaat uzlaşmaları politikası ön plana çıktı. Osmanlılar, kendilerine sadık kalması, yani Osmanlı'nın himayesi altında olması şartıyla İvan Zapolya'ya destek verdi. Bu sayede Macaristan, Habsburglulara doğru uzanan bir tampon bölge hâline gelecekti. Burada, bölgenin nihai fethi için uygun anı kolayabileceklerdi.³⁸ Macaristan meselesi, gelecek dönemde Osmanlı politikasına damga vurmuştur. Zira, Macar topraklarının savunulması, istikrarlı ve güvenli bir sınırın oluşturulması, Osmanlı'nın bölgedeki ana hedefi hâline gelmişti. Macaristan, İvan Zapolya'nın yönetimi altındaki *de facto* Osmanlı toprağı ve Habsburglu I. Ferdinand'ın idaresindeki bölge olmak üzere ikiye bölünmüştü. Böylece, Habsburglara karşı yürütülen seferlerde Macaristan Ovası'nın hareket noktası olarak kullanılması garanti altına alınmıştı.³⁹

---

37 F. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.-XVI. Yüzyıllar", s. 115-120.

38 J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 76-82; F. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.-XVI. Yüzyıllar", s. 115-120; Aslında, himaye altına alma politikası Osmanlı'nın fetih yöntemlerinden biriydi ve amacı fethin yol açabileceği tepkileri yumuşatmaktı; zamanla Osmanlı yönetimine "alışan" bölge daha sonra tamamen devlete bağlanırdı. (F. Emedžen, "Osmanska politička historija - Od osnivanja do Kućuk Kajnardže", s. 41.)

39 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 54; J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 78.

Osmanlılar, 1529 yılında Viyana'ya sefer düzenledi, ancak başarılı olmadılar. Seferin somut sonucu, haraçgüzar Kral İvan Zapolya'ya teslim edilen Budin'in fethedilmesi oldu. Bundan sonra, 1532'de başarısızlıkla sonuçlanacak olan müzakere süreci başladı. O yıl, Osmanlılar ile Habsburglular arasında tekrar bir çatışma meydana geldi. Savaş, Habsburgluların Osmanlı sultanına yıllık vergi ödemekle yükümlendirildikleri anlaşma ile sonlandı. Bu barış, Akdeniz'deki durumdan dolayı Osmanlılara da iyi geldi. Kral V. Karl'ın amirali Andrea Doria, Akdeniz'deki bazı Osmanlı topraklarını ele geçirdi. Sultanın buna cevabı, Barbaros Hayrettin Paşa'yı kapudan-ı deryalığa, yani Osmanlı deniz kuvvetlerinin kumandanlığına getirmek oldu. Barbaros kısa bir süreliğine Tunus'u fethettiyse de, V. Karl'ın askerî güçleri 1535'te Tunus'u geri aldı. Yine Barbaros, Andrea Doria'nın kumandanlığındaki Haçlı filosunu 1538'de Preveze'de bozguna uğratarak *Akdeniz'in tartışmasız efendisi* oldu.⁴⁰

Osmanlılar siyasi hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla, Avrupa'da o dönemde hedef tahtasında yer alan Protestanları da kendi taraflarına çekmeye çalıştı. Öyle ki, Protestanlar 16. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nde gelecek umutlarını gördüler; Osmanlı topraklarında dinlerinin gereklerini özgür bir şekilde yerine getirebildiler, bunlar da Habsburg Krallığı'nda yaşayanların nezdinde ideal koşullardı.⁴¹ Ancak Habsburg Krallığı'nın Alman kolu çöküş yaşadktan sonra Protestanlar, ayakta kalma imkânı buldu. Alman Katoliklerle

---

40 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 55; J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 79.

41 Osmanlıların Macaristan'daki Protestanlara yaklaşımı hakkında bkz. Erdal Çoban, *Macaristan'da Protestanlığın Gelişmesi Ve Osmanlı Hakimiyeti*, OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı 7, Ankara, 1996, s. 99-112; F. Emedžen, "Osmanska politička historija – Od osnivanja do Kućak Kajnardže", s. 42. i 43. Josef Matuz Protestanların Osmanlılarla iş birliği yaptığı iddiasını reddetmektedir bkz. J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 77. Bu, Osmanlılar Alman topraklarını tehdit etmeye başladığında Ferdinand'ın yanında yer alan M. Luther ve destekçileri için geçerlidir. Ancak, 1521-1555 yıllarında Osmanlı'nın baskısı, Habsburgluları Protestanlar için taviz vermeye zorlamıştır. Bu, Protestanlığın nihai olarak tanınması için önemli bir unsur olmuştur. Lutheranları ve Calvinistleri, Katolikler karşısında korumak ve destek vermek, Osmanlı'nın Avrupa politikasının temelini oluşturmuştur. Bu politikanın amacı Avrupa'da siyasi parçalanmışlığı muhafaza etmek, Habsburgluları zayıflatmak ve Haçlı savaşını önlemektir. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 44-45.

mücadelelerinde umutlarını Osmanlılara bağladılar. Diğer tarafta, Temmuz 1540 yılında Ivan Zapolya'nın ölümüyle Macaristan meselesi tekrar gündeme geldi. Bu gelişmeden sonra Habsburglu Ferdinand Budin'i kuşattı. Bunun üzerine sultan, Mayıs 1541 yılında Budin'i savunmak için sefer düzenledi. Budin'i başarıyla savunan sultan, Habsburglulara karşı elde ettiği siyasi üstünlüğü korumak amacıyla Budin Eyaleti'ni kurdu. Sultan, İvan Zapolya'nın küçük yaştaki varisi İvan II. Sigismund'a annesi İzabela Yageloviç ile birlikte Macar Krallığı'nın doğu bölgesini verdi. Bu, Osmanlı'nın haraçgüzar prensliği olacak olan Erdel (Transilvanya) Prensliği'ydi. Avrupa siyaset sahnesi ele alınırken, Augsburg 1548'den 1648'deki Vestfalya barışına kadar bölgede hâkim olan siyasi bağlamı da dikkate almak gerekir. Bu iki tarih arasında Avrupa'da bölünmeler, karşılıklı çatışmalar ve 'devlet kiminse din de onundur' prensibi hâkimdi.⁴² Budin Eyaleti'nin korunması, sınırlarının genişletilmesi ve bölgede güvenliğin sağlanması meseleleri, gelecek dönemde bu bölgedeki Osmanlı politikasına damga vurmuştur. Nihayet 1547 yılında Osmanlı ve Habsburglular arasında sağlanan anlaşma ile yıllık 30 bin altın karşılığında Ferdinand'a Macaristan'ın hâlihazırda elinde tuttuğu bölümü verildi.⁴³ Bu anlaşmadan sonra Osmanlılar daha çok Doğu'ya odaklandı. Bu, Batı'daki askerî ve siyasi etkinliğin tamamen durduğu anlamına gelmiyordu. Her şeyden önce, sınırdaki askerî çatışmaların merkezinde Erdel, Eflak ve Boğdan vardı. Budin Beylerbeyleri oldukça hareketliydi, öyle ki Kara Ahmet Paşa 1552'de Temişvar'ı fethetti ve bu şehir aynı yıl içinde eyalet statüsü kazandı. Bu siyasi hamle, Erdel için ek bir güvenlik sağlıyordu. Sultan Süleyman, 1562 yılına ait Osmanlı-Habsburg Anlaşması

---

42 İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, İstanbul, 2003, s. 32–38. Ancak Avrupadaki durumun “siyah-beyaz” bir yaklaşımla değerlendirilemeyeceğini Lehistanlı anonim bir Müslümanın 1558 yılına ait raporu kanıtlıyor. Kendisi hac yolculuğu sırasında Lehistan'daki Müslümanların “özgürce dinlerini yaşayabildiklerini, hoşgörüsü ve hatta Lehistanlı Müslümanlarla dostane ilişkileri nedeniyle Kral Sigismund August'u (1548-1574) layıkıyla övmenin mümkün olmadığını” kaydediyor. “Herhangi bir zulüm işleniyorsa da bu, bazı kodamanların keyfiliginden ileri geliyordur, fakat bunlar çok büyük meseleler değil.” Bu mektubu Polonyalı âlim Antoni Muchlinski (1808-1877) yayınlamıştır b kz. Hamdija Kreševljaković, *Izabrana djela*, I. Cilt, haz. Avdo Sućeska ve Enes Pelidija, Saraybosna, 1991, s. 319. (H. Kreševljaković, *Izabrana djela*); Rapor ile ilgili daha detaylı bilgi için b kz. *Islamska misao h. Mehmeda Handžića*, izbor radova, Saraybosna, 1994, s. 175–201.

43 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 56.

geçerliliğini korurken Zigetvar'a sefer düzenledi.⁴⁴ 1566'da II. Selim'in tahta geçmesiyle Osmanlılar büyük rakipleri Habsburglulara karşı askerî mücadelelerini azaltarak diplomasiye ağırlık verdi ve dikkatlerini İmparatorluğun daha uç bölgelerine yöneltti.⁴⁵

Diğer tarafta, 16. yüzyılın ikinci yarısında İspanya ve Osmanlı Devleti arasında Akdeniz'de büyük bir rekabet ve hâkimiyet mücadelesi yaşandı. Bu coğrafyada sömürgeleri ve ticari güçleri olmamasına rağmen Osmanlılar, Batı'ya ve Atlantik'e dönen İspanya'yı yerinden etmeyi ve dünyanın bu önemli jeostratejik noktasında bir statü ve nüfuz elde etmeyi başardılar, ki bu bir bakıma ana hedefleriydi. Bu dönemde, V. İvan Grozni'nin (1547-1584) başında bulunduğu Rusya da kalkınmaya başlamıştı. Rus Hükümdar, Kazan (1552) ve Astahan'ı (1555) fethetmeyi başardı. Bu, Osmanlı Devleti'nin Kırım hanları aracılığıyla bölgede sahip olduğu nüfuzun sarsılmasına neden oldu. Bu büyümekte olan gücü azımsamanın bir sonucu olarak ortaya çıkan Rusya'nın genişleme tehlikesi, Osmanlı'yı Kafkas politikasını değiştirmeye itti.⁴⁶

16. yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarına Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın (1565-1579 döneminde sadrazamlık yaptı) politikası damga vurdu. 1570'te Kıbrıs'ın fethi ve aynı zamanda Osmanlı'nın 1571'de Lepant'ta ağır bir mağlubiyet alması gibi olaylarla denizlerde belirli değişimler yaşandıysa da siyasi kurnazlıkların merkezi, topraklarını genişleterek Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırlarına yaklaşmaya başlayan Lehistan gibi uç bölgelere kaydı. Lehistan'ın menfaat bölgesi, bir tarafta Osmanlı Devleti ve Habsburgluların, diğer tarafta Fransa ve Rusya'nın büyük diplomasi oyunlarına sahne oldu. Sonunda Osmanlılar Lehistan Kralı İştvan (ya da Styepan) Bathori'yi haraçgüzarı yapmak suretiyle siyasi rakiplerini alt etmeyi başardı.⁴⁷

---

44 Öyle görünüyor ki, sefer sebepsiz yere düzenlenmedi, zira, Peçevi'ye göre Macarlar, Macaristan'daki Osmanlı topraklarına, keza Viyana Kralı Erdel topraklarına saldırılarını artırmıştı. Yerel yöneticilerin bu konuda raporları mevcuttur. Daha detaylı bilgi için bkz. İbrahim Alajbegović Peçevija, *Historija 1520–1576*, I. Cilt, ön söz, çeviri ve notlar: Fehim Nametak, Saraybosna, 2000, s. 339–340. (Peçevija, *Historija 1520–1576*).

45 F. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar", s. 115–120.

46 H. Inaldžik, *Osmanjsko Carstvo*, s. 46.

47 Joseph von Hammer, *Historija turskog /osmanskog/ carstva*, 2, çev. Nerkez Smailagić, Zag-

Sultan III. Murat dönemine (1574-1595) Osmanlı ile İngiltere Krallığı arasındaki siyasi ortaklık, en azından formal ortaklık damga vurdu. Osmanlıların, Katolik İspanya karşısında İngilizlere (Anglikan/Protestan) destek vermeleri ve aynı zamanda Fransızları da yanlarında tutmaları, Avrupa'nın siyasetine ne kadar derinden nüfuz etmiş olduklarını açıkça göstermekte olup, Sultan ile İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth (1559-1603) arasındaki canlı yazışmalar da buna kanıt niteliğindedir. Ancak Doğu'da 1578-1590 yılları arasında devam eden Osmanlı-Pers savaşları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki siyasi nüfuzunu korumasına mâni olmuştur. Habsburglular bu durumu bilgece kullanarak 1593 yılında Bosna sınırında savaş çıkardılar. Böylece Osmanlılar, eş zamanlı olarak iki cepheye savaşmamayı şiar edindikleri askerî doktrinlerine rağmen kendilerini üç cephenin kalbinde buldular. Avrupalılar dışında, Anadolu'da Celalilere karşı mücadele ettikleri sırada 1603'te Safevilerle çatışmalar başlamıştı. Bu yeni şartlar altında Osmanlı politikasının tek görevi, mevcut toprakları ve vasallıkları korumaya indirgenmiştir. Böyle bir politikayı dikte eden şey, gittikçe zorlaşan savaş şartlarıydı. Diğer taraftan, Osmanlılar sınır bölgelerindeki tebaayı muhafaza etmekte güçlük çekiyordu.⁴⁸ Bu askerî ve siyasi şartlar altında 1606 yılında Osmanlı ile Habsburglular arasında imzalanan Zitvatorok Anlaşması, Osmanlıların aleyhine yeni bir hukuki zemin oluşturdu. Barış anlaşması, daha önceki uygulamaların aksine tarafsız bir bölgede imzalandı. İlk defa bir Avrupa tacı, sultan ünvanıyla eşit sayıldı. Bunun dışında, o andan itibaren yıllık 30 bin düka parası tutarında vergi ödemeyi bırakan Habsburgluların kontrolündeki Macaristan bölgesinde Osmanlıların artık bir etkisi kalmadı. Bütün bu gelişmeler, Osmanlı'yı diğer vasal devletleri muhafaza için mücadele etmeye itti. Ancak Osmanlılar,

---

reb, 1979, s. 58. 2 Zilkade 978 (28 Mart 1571) tarihli emirde sultan S. Bathori'ye (Erdel voyvodası olduğu dönemde), "Erdel Voyvodası Batori İştvan'ın, Kral İstefan'ın vefatı dolayısıyla dostluk ve sadakatin devamını ve himaye edilmelerini rica eden Erdele tâbi Macar beylerinin isteğiyle voyvoda nasbedildiği; ahâliye istimâlet verip Macar beyleri ile birlikte hareket ederek memleketin düzeni ve muhafazasının teminine gayret etmesi, Budun ve Temişvar beylerbeyleri ile haberleşerek gerektiğinde onlardan da yardım isteyip düşman saldırılarını önlemesi"ni emrediyor. Daha detaylı bilgi için bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)*, I, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 33, Ankara, 1996, s. 242-243.

48 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 49-50; İ. Ortaylı, *Üç Kitada Osmanlılar*, s. 31-32; F. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.-XVI. Yüzyıllar", s. 118-120.

uzun vadede tekrar Macar bölgesini fethetmek için planlar yapmaya devam etti. Kısaca, *Uzun Harp* Osmanlı'nın Batı politikasında belli başlı değişikliklerin yaşanacağıın işaretlerini verdi.⁴⁹

16. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı'nın Batı politikasını özetlemek gerekirse, dinamik ve çok katmanlı olduğu söylenebilir. Başlarda Orta Çağ Balkan *devletçikleri* ya da onların kalıntıları ile hesaplaşmalar yaşandı. Daha sonra Macaristan'a karşı yürütülen politika, 15. yüzyıl boyunca ve 16. yüzyıl başlarında elde edilen askerî galibiyetler ve fetihler Osmanlılara Avrupa'nın bu bölümünde önemli bir konum kazandırdı. Her şeyden önce, Tuna Nehri'nin güneyindeki Osmanlı topraklarının, Avrupa askerî birliklerinin muhtemel baskın ve akınlarından korunması sağlandı. Bu bölge, Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetinin korunması için bir çeşit kaçınılmaz *tampon-bölgeyi* teşkil ediyordu. Bu konum, Osmanlı'nın Avrupa'nın siyasi hayatına da güçlü bir şekilde nüfuz etmesini sağladı. Ancak, çekilmenin ilk işaretlerine Uzun Harp sırasında rastlandı. Kısaca, Osmanlı Devleti 15. ve 16. yüzyıl boyunca Avrupa siyaset hayatında silinmez izler bıraktı. Askerî gelişmelere paralel olarak, ister bir devletin yönetici tabakası ister tebaası ile ilişkiler olsun, Osmanlı'nın Batı'da uyguladığı *istimâlet politikasında* bir süreklilik dikkat çekmektedir. Bu eserin de takip ettiği zaman sınırı olan Osmanlı'nın Anadolu'da bir askerî ve siyasi unsur olarak ortaya çıktığı 14. yüzyıl başlarından 16. yüzyılın sonlarına kadar böyle bir politikanın mevcudiyeti dikkat çekmektedir.⁵⁰

49 F. Emedžen, "Osmanska politička historija – Od osnivanja do Kućuk Kajnardže", s. 53; J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 103.

50 F. Emecen, "Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar", s. 115–120; Metin Kunt (et al.), *Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1300–1600)*, İstanbul, 1987, s. 58–61. Halil İnalçık Osmanlılarda *istimâlet politikasının* önemine şu cümlelerle dikkat çeker: "Osmanlı egemenliğinin Balkanlar'da hızla yayılışını ve bir yüzyıl içinde Tuna'dan Fırat'a kadar merkezîyetçi-bürokratik bir imparatorluğun kuruluşunu anlamak için tarihinin başka bir açıklamaya ihtiyacı yoktur. Osmanlılar imparatorluklarını kurarken, kitleleri çeken bu uzlaşıcı, koruyucu, hoşgörülü siyaseti bilinçle izliyorlardı. İlk Osmanlı kroniklerinde birçok fetihlerin bu yolla, yani "istimâletle" yapıldığı vurgulanmıştır. Vurgulanması gereken önemli nokta, Osmanlıların Balkanlar'da yalnız köylü kitleleri için değil, kilise ve yerli askerî sınıflar ve büyük arazi sahibi feodaller için de bir uzlaşıcı-çekici istimâlet politikası gütmüş olmalarıdır. Hem köylü hem feodaller karşısında uzlaşma politikasının çelişkili olduğu sanılır." Halil İnalçık, "Türkler ve Balkanlar", *BAL-TAM Türklük bilgisi*, Sayı 3, Prizren, 2005, s. 29-30.

OSMANLI'DA BİR POLİTİKA TÜRÜ OLARAK İSTİMÂLET - ANLAM⁵¹

İstimâlet teriminin etimolojisi

İstimâletun terimi (*Ar. meylettirme*) eğilmek, meyilli olmak, eğilimi olmak, bir tarafa geçmek gibi anlamları olan *mâle* (مال - ميميل - ميل) fiilinden gelir. Bu fiil, onuncu genişletilmiş tip fiil olarak *istemâle* (استمال - يستميل - استمالة) diye okunur ve eğilmek, meylettirmek, sempati toplamak, kendi tarafına çekmek

---

51 Terimin sahip olduğu anlamlar ve bu çalışmanın odağındaki *istimâlet politikası*, ne Osmanlı beyliği ne de Osmanlı hanedanı ile başlar. Söz konusu politika, İslam öncesi ve sonrası dönemde, elbette biraz daha farklı bir formda da olsa, Türklerin ve diğer Orta Doğu halklarının ilk devlet teşkilatlarının bir parçasıdır. Bu *siyasi felsefenin* ya da *siyasi doktrinin* tarihçesi, doğuşu ve onu ortaya çıkaran kaynaklar, çalışmanın konusu değildir. Burada, giriş bilgilerinin yer aldığı ve konu ile ilgili daha detaylı araştırmalara önayak olabilecek bir eserin adını vereceğim: Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, 2005, s. 11–24. (H. İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet.*) Ayrıca temel bilgiler için bkz. H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, 2002, s. 80–85. Osmanlı Devleti'nin neredeyse her bir dönemine ait eserler, Osmanlıların politikalarını yönetme biçimlerine, adalet kavramına ve politikalarının sahip olması gereken diğer özelliklere, ayrıca uzak durulması gereken zararlı şeylere ne kadar dikkat ettiklerini kanıtlar niteliktedir. *İstimâlet* teriminin Osmanlı sarayındaki üst düzey yetkililerin birbirleriyle ilişkileri bağlamında kullanıldığı bir eseri daha anacağım. Söz konusu eser, müellifi Defterdar Sarı Mehmet Paşa olan *Nesâ-yihül-Vüzerâ Vel-Ümerâ ili Kitab-ı Güldeste* adlı eserdir. Bu eserden bahsetmemin sebebi, müellifin 18. yüzyılda eseri yazarken, 16. yüzyılda hâkim olan politik prensiplere ve ilişkilere dönmek suretiyle devletin içinde bulunduğu durumu iyileştirmeyi kendisine görev edinmiş olmasıdır. Bu eserde, *istimâlet politikasının* pek çok prensip ve unsurunun bu erken dönemde mevcut olduğu ve 18. yüzyılda yaşayan müellifin bunları aradığı görülür. Eserin, *Devlet Adamlarına Öğütler* (Ankara, 1969) adıyla yayınlanan, Latince transliterasyonu Hüseyin Rağıp Uğural tarafından yapılmış, çağdaş Türkçe versiyonu kullanılmıştır. Ayrıca daha detaylı bilgi için bkz. H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 80–85.

gibi anlamları olabilir.⁵² Osmanlı Türkçesinde *istimâlet* (استمالت) kelimesinin kökeni eğilim, sempati duymak, birine ısınmak, neşelenmek, sevindirmek, memnun etmek, birinin kalbini kazanmak, birine moral vermek, birini avutmak ve benzeri anlamlara gelen *meyl* (ميل), *müiyûl* (ميول), *meyili* (ميلي) kelimelerine bağlanır.⁵³

52 Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, Saraybosna, 2004, s. 1443-1448.

53 Osmanlı kaynaklarında ve incelediğim literatürde *istimâlet* terimi yuvarlak t (ت) ile değil, normal t (ت) ile yazılır. Bunun sebebi, normal t (ت) ile yazıldığı Farsçadan ödünç alındıktan sonra Osmanlı dili ve yazısının bir parçası olmasıdır. Ayrıca kimi zaman *istimâle* (استمالة) şeklinde de yazılır. En önemli sabit, her bir formda anlamın aynı olmasıdır. Açıklamalar için bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1993, s. 710 ve 963; James Wiliam Redhouse, *Lugat-i Osmâniyye*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1863, s. 18; Şemseddin Sami, *Kamus-i Fransevi*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1882, s. 86; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1900, s. 104; Slavoljub Đindić et al., *Türkçe-Sırpça sözlük*, Ankara, 1997, s. 693; Mubina Moker ve Đenita Haverić, *Perzijsko-bosanski rječnik*, Sarajevo, 2010, s. 87; İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 3. baskı, Ankara, 2011, s. 779. Hazim Šabanović bu terimi, ikna etmek, propaganda olarak çevirir bkz. Hazim Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića – zbirni katastarski popis iz 1455*, Sarajevo, 1984, s. 129. (H. Šabanović, *Krajište*). Bu, eski Yugoslavya tarih yazıcılığında söz konusu terime rastladığım tek eserdir. Yeni dönemde (2008) Jelena Mrgić kitabında gelişigüzel bir şekilde *istimâlet* terimine değinir: *Severna Bosna 13–16. vek*, Istorijski institut u Beogradu (J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*). Yazar, Halil İnalıcık ve Heath W. Lovri'yi referans alarak *istimâlet* terimini “uyum” (İng. accommodation) olarak çeviriyor ve Bosna Krallığı'nın yenilenmesi, Kral Tomašević'in Papa II. Pius'a 1461 yılında gönderdiği mektup ve bir durumda Osmanlıların fethetmeyi ya da topraklarını kullanmayı planladıkları yerlerin önde gelenleriyle müzakereleri bağlamında kullanıyorsa da, “önceden düşünülmüş politika olmayan bir uygulama” olarak tanımladığı ve “yerel pratiklere ve uygulamalara uyarlanmış zoraki, *ad hoc* çözümler” dediği bu terimi yorumlama şekli kabul edilir değildir bkz. *A.g.e.*, s. 142-143. Ayrıca, Srećko M. Džaja, “Fojnička ahdnama u zrcalu paleografije, pravne povijesti i politike – kontekstualizacija Ahdname bosanskih franjevacâ”, (*Bosna Franciscana*, 31/2009, Sarajevo, 2009, s. 106) adlı eserinde Slaven lehçesiyle, eğik Kiril alfabesi (bosançitsa) ile yazılmış olan Sultan II. Murat'a ait Dubrovnik tüccarlarının Osmanlı devlet sınırları içinde hareket ve ticaret yapma serbestliği ile ilgili fermanından bahsederken şu formülasyonu kullanmaktadır: “Bunlar litterae securitatis ya da salvi conductus idi (Tür. istimâlet nâme).” Ancak, Džaja'nın referans aldığı Boško Bojović'in kitabını incelerken şu cümlede *Raguse (Dubrovnik) et l'Empire Ottoman (1430–1520). Les actes imperiaux Ottomans en vieux-serbe du Murad II à Selim Ier*, Paris (= Textes. Documents. Études sur le monde Byzantin, Néohelénique et Balkanique 3, Paris, 1998), bu terimin bulunmadığını tespit etmeme binaen “istimâletnâme”nin neden anıldığı ile ilgili açıklama yoktur.

Tarihî Anlamı

Tarih yazıcılığı bağlamında⁵⁴ söz konusu terim, *Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye*'nin⁵⁵ son günlerine kadar Osmanlı idaresine ait resmî belgelerde geçmektedir. Diğer taraftan, *istimâlet*, tarihî anlatı niteliğindeki kaynaklarda da yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemine ait kronikler bunu kanıtlar niteliktedir.⁵⁶ Ayrıca bazı tarih konulu edebiyat eserlerinde de kulla-

---

54 Burada öne sürülen sonuçlar, araştırma sırasında elde bulunan kaynakları ve literatürü esas almış olup öncelikle Osmanlı kaynaklarına, Türkiye Cumhuriyeti'nden gelen tarihçilerin eserlerine ve Batılı birkaç araştırmacının çalışmalarına dayanmaktadır. Elbette bu çalışmadan *istimâlet* teriminin mevcut ve mümkün bütün anlamlarına yer verilmiyor. Ancak çalışmanın temel ve esas anlamları kapsadığını düşünüyorum.

55 Mücteba İlgürel, "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti", *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994)*, Ankara, 1999, s. 941-947. (M. İlgürel, "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti"). 16. yüzyıla ait mühimme defterleri *istimâlet politikası* ile ilgili örneklerle doludur. Örneğin: *7 Numaralı Mühimme defteri (975-976/1567-1569)*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 37, Index, Ankara, 1999, s. 147-148. *İstimâlet* teriminin 19. yüzyılda kullanım şekilleri için bkz. BOA, HAT, 1264/48953, (29. Zilhicce 1236); BOA, HAT, 436/22062, (16. Receb 1242); BOA, HAT, 434/22001 B, (01 Cemaziyelevvel 1249); Hakan T. Karateke – Maurus Reinkowski, *Legitimizing the Order – The Ottoman Rhetoric of State Power*, Brill, 2005, s. 202-203. Sultan II. Murat'ın 1451'de ölümünden ve Sultan II. Mehmed'in tahta geçmesinden sonra Osmanlı Devleti, imparatorluğa dönüşecektir. Bu dönemde meydana gelen gelişmelerle birlikte Osmanlı o kadar büyümüştür ki, devlet ifadesi yetersiz kalmıştır. Diğer taraftan, Osmanlı için kullanılan *imparatorluk* ifadesinin Avrupa imparatorluklarıyla eş anlamlı olmadığı ifade edilmelidir. Osmanlı İmparatorluğu terimi emperyal ve sömürgeci anlamlarını değil, devletin etnik ve toplumsal yapısını, yürütülen kapsamlı politikayı, merkezî yetki yönetimi ve yönetim sistemini yani *Devlet-i Aliyyeyi* (üstün/yüce devlet) ifade eder. Devlet ifadesi, bu geniş kapsamlı fikri ifade etmek için mütevazı kalmaktadır. İmparatorluğun temelleri Fatih Sultan Mehmet döneminde atılmış, Kanuni Sultan Süleyman döneminde gelişimin en doruk noktası yaşanmıştır. Osmanlı Devleti farklı dönemlerde pek çok farklı isimle anılır. Bu çalışmada yukarıda belirtilen bütün terimler kullanılmakla birlikte "Osmanlı Devleti" terimine öncelik verilir. Daha detaylı bilgi için bkz. Nejat Göyünç, "Osmanlı, Devlet-i Aliyye, Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Ankara, 1999, s. 1-7; Ramiza Smajić, "Neki terminološki problemi u izučavanju osmanskog perioda historije Bosne i Hercegovine", *Istorijska nauka o BiH u razdoblju 1990-2000*, Bilimsel toplantı, ed. Enver Redžić, ANUBiH, Sarajevo, 2003, s. 60. (Dalje: R. Smajić, "Neki terminološki problemi"); F. Emedžen, "Osmanska politička historija – Od osnivanja do Kućuk Kajnardže", s. 25.

56 Erken dönem Osmanlı kronikleri bkz. Aşık Paşazade (*Tevârih-i Ali Osmân*, pripremlili

nılmıştır.⁵⁷ Elde bulunan kaynaklar ve literatür incelendiğinde *istimâlet* kavramının tarihsel olarak çok anlamlı ve çok katmanlı olduğu görülebilir, bu nedenle etraflıca açıklamak gerekir. Osmanlı kaynaklarında *istimâlet* diğer bazı kavramlarla birlikte de anılır: *adâlet*, *müdârâ* (rol yapmak, zahiren dost gibi görünmek) *iskân* (yerleştirme, yurtlandırma), *tergîb* (bir kimseyi bir işi yapmaya özendirmek, teşvik etmek) i *afv-merhâmet* (merhamet, nezaket).⁵⁸

Kemal Yavuz i M. A. Yekta Saraç, 2. izdanje, İstanbul, 2010, s. 299, 320 ve 332); Dursun Bey (*Târîh-i Ebû'l-feth*, priredio Mertol Tulum, İstanbul, 1977, s. 98); *Anonim Tevârîh-i Ali Osmân – Kuruluşundan 1487'ye kadar* (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, haz. Cihan Çimen, İstanbul, 2006, s. 45, 57, 93, 103, 133 ve 143); Celalzâde Salih Çelebi, *Tarih-i Sultan Süleyman* (yayınlanmamış doktora tezi, haz. Seyid Ali Topal, Ankara 2008, s. 72, 165, 192, 200, 306, 307, 312 ve 335); Sadettin Hoca (*Tacü't-tevarih*, I. cilt, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1979, s. 236); İbrahim A. Peçevi (*Tarih-i Peçevi 1*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1866, s. 176, 337, vd.); Selanikli Mustafa Efendi (*Tarih-i Selaniki*, (971–1008/1563–1600), I. ve II. cilt, TTK, Ankara, 1999 (2. baskı), s. 19, 108, 121, 256, 378 ve 769) ve diğerleri. Hatırlatmak gerekir ki *istimâlet* terimi, sadece kronik ve tarihlerin yazıldığı Osmanlıca kaynak metnin değiştirilmediği (orijinal metin, transkripsiyon ve transliterasyon) versiyonlarda bulunabilir. Çağdaş Türkçeye uyarlanmış ya da elimde bulunan Boşnakça çevirileri için aynı durum söz konusu değildir.

- 57 *Gelesi yıl Mora'ya 'azın eyledi*
Ol diyarı varuban feth eyledi
İstimâlet kıldı anda anlara
Söyledi kamu sipâh u beglere'
Kim ki bir yoldaşlık ide ben görem
Ana ol dem bir ulu sancak virem

İsmail Ünver, "Ahmed Rıdvan'ın İskender Nâmesindeki Osmanlı Tarihi (Nusret- Nâme-i Osman) Bölümü", *Türkoloji Dergisi*, VIII-1, Ankara, 1979, s. 369-370. Daha detaylı bilgi için bkz. Abdurrahman Daş, "Türkiye Selçukluları Ve Osmanlı Dönemi Hakkında Tarihi Kaynak Olarak Münşeât Mecmualarının Değerlendirilmesi", *AÜİFD*, XL V, Sayı: II, Ankara, 2004, s. 205–215. Çalışmanın daha kapsamlı teorik açıklamaları için savunulmuş fakat yayınlanmamış Veysel Öze ait şu yüksek lisans tezi kullanılmıştır: *Feridûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı'da İstimâlet Siyaseti*, T. C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 166. Bu çalışmaya, Dr. hfz. Adnan Kadriç'in nezaketi sayesinde ulaştım, kendisine teşekkürlerimi sunuyorum. (V. Öz, *Feridûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler*); *Münşeât* – resmî yazıların toplandığı mecmua.

- 58 V. Öz, *Feridûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler*, s. 53–60. En eski Osmanlı kronikleri gibi bazı kaynaklarda *müdâra* ifadesi kullanılıyor. Arapça kökenli bu kelime şu anlamlara gelmektedir: kandırmak, zekâsıyla alt etmek, birine nazik davranmak, övmek, birine, bir şeye bakmak, yanlış yönlendirmek, aldatmak, dalkavukluk et-

İstimâlet en dar anlamıyla Osmanlıların temas ettikleri yerel gayrimüslim halka nezaket ve hoşgörü ile muamele etmek suretiyle onların gönlünü (sada katini) kazanmak ve bunun sonucunda devletin doğrudan kontrol altında tuttuğu toprakların genişlemesini, iktidarının güçlenip, istikrar kazanmasını sağlamak manasına gelir.⁵⁹ En geniş anlamıyla *istimâlet*, Osmanlı'nın resmi olarak temas ettiği ya da doğrudan hükmü altında bulunan neredeyse bütün yerler ve halklar için uyguladığı davranışlar bütünü kapsayan Osmanlı Devleti'nin *başlıca politikası* (fakat tek politika değil!) olarak ifade edilebilir.⁶⁰ Osmanlıların belli bir bölgeyi fethetme ve iktidarlarını kurma, güçlendirme

---

mek, pusuya yatmak, rol yapmak, sır saklamak, gizlemek, saklamak, kılık değiştirmek, samimiyetsizlik, sinsilik, yalandan yapma, yüzüne gülmek, dost gibi görünmek, nezaket, dost canlısı olmak vb. (Daha detaylı bilgi kitabın sonunda kaynakça kısmındadır). *Müdâra* kimi zaman *istimâlet* terimi ile birlikte anılırken, bazen de belirtilen diğer kavramlar gibi tek başına kullanılır. Nedim Filipović *müdâra* terimini şöyle tanımlar: "Anın koşullarına fakat son tahlilde Osmanlı siyasetinin genel amaçlarına bağlı olan önceden hesaplanmış taktikler." Daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, s. 171-172; Prema H. İnalçık'a göre, *müdâra* reel politik ve ekonomik çerçeve içerisinde birlikte yaşam amacı güden, farklı din ve ırk mensupları arasında zaruri iş birliği manasını taşır. (Alıntı: *Türkler Ansiklopedisi*, 9. cilt, Yeni Türkiye Yayınları, haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, (giriş bölümü). Yukarıda anılan her terim ayrı bir araştırmanın konusudur. Bunlardan her birinin bir bütün olarak Osmanlı *istimâlet politikasının* yalnızca bir bölümünü temsil ettiği kanaatindeyim. Daha doğrusu, N. Filipović'in tanımladığı gibi, *müdâra* stratejik hedefin gerçekleştirilmesi yolundaki taktiklerden sadece bir tanesidir.

59 Senad Hasanagić, "Izvori osmanske tolerancije", *Društvena istraživanja* – *Časopis Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, Yıl 1, Sayı 1, Zenica, 2007, s. 47–57; Halime Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti", s. 165–176.

60 Bu ve bir sonraki cümleyi açıklarken *istimâlet*in Müslüman tebaa ile ilişkilerde de kullanıldığını vurguluyorum, örneğin Anadolu'da. Aynı şekilde, Osmanlı-İran savaşı öncesinde 1577 yılında bölgedeki yöneticilere *istimâlet-name* gönderilmiş ve Osmanlı Devleti'ne itaat ve hizmet etmeleri durumunda onlara ocaklık verileceği sözü verilmiştir bkz. Orhan Kılıç, "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda Ve İdarî Tatbikattaki Yeri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)*, c. 11, S. 1, Elazığ, Ocak 2001, s. 265. 47 numaralı mühimme defterinde, 9 Haziran 1582 yılında Osmanlı'nın Kızılbaşlara yönelik İran seferi öncesinde Osmanlı tarafında yer almaları Şirvan halkına *istimâlet-name* kaydı bulunmaktadır. (Bilginin kaynağı: *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy)*, 1575–1918, II, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 9, Ankara, 1993, s. 5.)

ve sağlamlaştırma amacı güden *en fazla sayıdaki tedbir ve yöntemlere istimâlet politikası* denir. Bu yöntemler, Osmanlı iktidar hiyerarşisinin belli başlı bir etki yarattığı toplumun bütün katmanlarını kapsar. Burada söz konusu olan, etkili bir devlet politikasının strateji ve doktrinler bütünüdür. Elbette bu bağlamda etkinliğin bazı zamansal kısıtlamaları mevcuttur.⁶¹

Osmanlı İdaresinde *İstimâlet*

Bu çalışmanın konusu olan Osmanlı politikasının idari olarak resmîleşme işlemi, kimi zaman *istimâlet hükmü*, *istimâlet-name* ve *istimâlet kâğıdı* olarak bilinen belge suretinde yapılırdı.⁶² Bu belgeler, farklı karakter ve muhtevadaydı. Bu tür belgeler kimi zaman Osmanlı bakış açısından, ilgili tebaanın *daha önceki suçlarının affı* hükmündeydi. Devlet ile tebaa arasında, gayrimüslim tebaanın (Müslümanların da) düşman saldırılarına ve dinî ya da başka farklılıklardan doğabilecek baskılara karşı korunması hükmünü ihtiva eden resmî bir anlaşma yapılırdı.⁶³ Bunun yanında, bazı *istimâlet-namelerin*⁶⁴ içeriği kapsamında *istimâlet politikasının* mevcudiyetini şu yöntem-

61 M. İlgürel, “Osmanlı Devletinde İstimâlet Siyaseti”, s. 941–947; A.g.y., “İstimâlet”, *DİA*, XXIII. Cilt, İstanbul, 2001, s. 362. (M. İlgürel, “İstimâlet”); Haldun Eroğlu, “Osmanlı'nın Rumeli'deki Fetih Stratejileri”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 52–53, Sarajevo, 2002–03, s. 191–211; Halil İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 81; A.g.y., *Adaletnameler*, TTK-Belgeler, 11/3–4, Ankara, 1967, s. 54; A.g.y., “Türkler ve Balkanlar”, *BAL-TAM Türk-lük bilgisi*, Sayı 3, Prizren, 2005, s. 29–30. İstimâlet ne diplomasi ne de dış politikadır fakat bu iki kategorinin bazı unsurlarının Osmanlı *istimâlet* politikasının bir parçası olduğu açıktır. Osmanlı Devleti'nde diplomasi ve dış politika terimleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Osmansko državno ureğenje – Uređenje u centru”, *Historija Osmanske države i civilizacije*, I. Cilt, haz. E. İhsanoğlu, çev. Kerima Filan, Sarajevo, 2004, s. 237. (M. İpşirli, “Osmansko državno ureğenje – Uređenje u centru”); Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, “Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2003, s. 423–489.

62 M. İlgürel, “İstimâlet”, s. 362; Gelibolulu Mustafa Ali'nin “Nusretname” adlı eserinde bahsettiği *istimâletnameler* hakkında daha detaylı bilgi için bkz. “Mustafa 'Ali'nin Nusret-namesi ve Onun ışığında Yazarın Tarihçiliği”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 24, Sayı 38, Ankara, 2005, s. 174.

63 M. İlgürel, “İstimâlet”, s. 362.

64 Neredeyse her durumda *istimâletnameler* dolayısıyla politika, Osmanlı Devleti'nin en yüksek mercinden daha alt kademedeki devlet yetkililerine ya da halkın önde gelenlerine dolayısıyla halkın kendisine doğru bir istikamette şekilleniyor ve yürütülüyordu.

lerde tespit etmek mümkündür: sadakat ve bağlılık ile ilgili devlet memurlarına verilen tavsiyeler, tavsiyelere uyulduğu takdirde kendilerine yapılacak ihسانlarla ilgili vaatler, pişman olan kimselerin affedilmesi, tebaanın hayati ihtiyaçlarını gözetmeleri için devlet memurlarına verilen tavsiyeler, Osmanlı Devleti'nin reayasını himaye etmek, reayanın Allah'ın emaneti olduğu anlayışı, reayanın korkutulmaktan korunması, mazlumun *duasından* korunmak. Bunun yanında, devlete hizmet edenlere koruma sağlamak, yöneticilere adil bir şekilde hükmetmeleri için çağrıda bulunmak, toplum güvenliğinin sağlanması için ayrıntılı talimatlar, saygın yerel şahsiyetlerin (yerel halkın talebi üzerine) devlet memuriyetlerine atanması gibi yöntemle de vardır. Ayrıca, reayanın farklı kesimlerine eşit muamele, herhangi birini Osmanlı idaresi altına almak konusunda açık olmak, bayram ve özel günler yoluyla kitlelerin gönlünü kazanmak, yoksulları korumak ve yardım etmek, Müslümanları cihat yolunda desteklemek, birlik olma ve reayaya şiddet uygulamama çağrısı yapmak gibi yöntemlere rastlanmaktadır.⁶⁵ Söz konusu politikanın uygulandığı ve Osmanlı kaynaklarında somut örnekleri görülen yöntemler arasında şunları da saymak gerekir: *reâyâperverlik*, din özgürlüğü, güzel söz (*uzûbet-i lisân*), nezaket, saygı, maddi destek (*bezl-imal*), ikramda bulunmak⁶⁶ ve İslam'ın kaynaklarından (Kur'an ve hadis) bazı cümlelere vurgu yapmak.⁶⁷

---

65 V. Öz, *Feridûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler*, s. 25–44.

66 Örneğin, 15. ve 16. yy. boyunca Dubrovnikliler ve Bosna Beylerbeyleri ile diğer yetkililerin birbirleriyle hediyeleştiklerini gösteren pek çok belge muhafaza edilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. Ćiro Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici Dubrovačke arhive*, Sarajevo, 1911, s. 324. (Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*); Ljubomir Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I. cilt, Dubrovnik i susedi njevovi, Drugi deo, Beograd, 1934, s. 281 ve 384. (Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*); Gliša Elezović, *Turski spomenici I (1348–1520)*, SKA, Beograd, 1940, s. 73–74. (G. Elezović, *Turski spomenici I (1348–1520)*); Hazim Šabanović, “Bosanski sandžakbeg Skender”, *Istoriski glasnik*, Sayı 1, Yıl 1955, Beograd, 1956, s. 11; Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, Sarajevo, 2010, s. 28 ve 53. (B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*).

67 Tüm bu uygulamalarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. V. Öz, *Feridûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler*, s. 44–53; Genel itibarıyla Osmanlı'nın hâkimiyet anlayışı *elest bezmi* prensibine, yani insanların yalnızca Allah'a itaat edebileceği, diğer herkese şartlı olarak tabi olabileceği ilkesine dayanır. Hükümdarlar, iktidarın onlara Allah tarafından verildiği kanaatindeydi, hukukçular ise iktidarın dünyada Allah'ın halifeleri olan insanlara ait olduğunu, halkın biat yoluyla iktidarı hükümdara devrettiği, hükümdarın

Bu çalışmada tahlili yapılan *istimâlet-name* örneklerine istinaden, *istimâlet politikasının* üç toplumsal sınıfa yönelik olduğunu söylemek mümkündür: devlet memurlarına *istimâlet-name* ile birlikte işlemeli kılıç, hançer ya da ku- maş veya kürk kaftan (*hil'at*) gibi sembolik hediyeler gönderilirdi. Diğer taraf- tan, *askerî idareye* övgü dolu sözler iletilir ve para ya da arazi vermek suretiyle maddi destek yapılır, *reayaya* adil muamele edilmeye çalışılır, yaşam ve inanç hakları korunur, geçimlerini sağlamaları ve Osmanlı devlet otoritesine bağlı kalmaları için uygun koşullar sağlanırdı.⁶⁸

Vurgulamak gerekir ki, Osmanlı *istimâlet politikası* yukarıda bahsi ge- çen idari belgelerden, daha doğrusu, onların muhtevassından ibaret değildir. Herhangi bir devlet dairesinden çıkmış olan neredeyse bütün resmî Osman- lı belgelerinde bu politikanın izlerini sürmek mümkündür. Temel sorun, bu belgelerden bazılarında sonuca varmak için yeterli bilgi çıkarmak mümkün- ken, bazılarında bunun mümkün olmamasıdır.⁶⁹

---

adalet başta olmak üzere belli başlı şartlara uyması gerektiği, aksi takdirde hâkimiyetin elinden alınacağı yorumunu getiriyordu. Aynı şekilde, Osmanlı'nın toplum anlayışı İslami, olumlu ve yapıcıdır, buna göre adalet, devlet, kanun (şeriat), iktidar, ordu, maddi kaynaklar ve halk bu "iktidar dairesinin" halkaları olup, toplum yapısının temel dayanaklarıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. Bahaeddin Yediylıldız, "Osmansko društvo – Struktura društva", *Historija Osmanske države i civilizacije*, I. cilt, haz. E. İhsanoglu, çev. Amina Šiljak-Jasenković, Sarajevo, 2004, s. 600. (B. Yediylıldız, "Osmansko društvo – Struktura društva"); Mehmet İpşirli, "Osmansko državno uređenje – Uređenje saraja", s. 161.

68 V. Öz, *Feridün Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler*, s. 44.

69 Ne yazık ki araştırmaların sırasında nesnel sebeplerden ötürü 16. yy. sonlarına kadar Bosna eyaletine gönderilmiş bir *istimâletname* bulamadım. Ancak Abdulkadir Özcan tarafından hazırlanan *Anonim Osmanlı Tarihi (1099–1116/1688–1704)* adlı eserdeki örneklerden de anlaşıldığı üzere, 17. yy. sonlarına ait olsa da bu tür belgelerin Bosna ile de ilgisi vardır. Metinde *istimâletnamelerin* Bosna Beylerbeyi Topal Gazi Hüseyin Paşa'ya (1689) gönderildiği ve Viyana Savaşı (1683-1699) esnasında aralarında İzvornik Kalesi'nin de olduğu (bugünkü Mali Zvornik, 1875'te Sırbistan topraklarına ilhak edildi) bazı kaleler Habsburglulardan geri alındıktan sonra Osmanlı tebaasının eski ikamet yerlerine geri dönmesi ile ilgili olduğu yazmaktadır. Bu bilgidен bu anlaşılmasa da bu tebaa arasında belki de 25 Eylül 1688'de İzvornik Habsburg güçlerinin eline düştükten sonra Saraybosna'ya sığınan ve şehir 1 Ağustos 1689'da tekrar Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra İzvornik'e geri dönen 4.000 İzvornikli de vardır. (V. Öz, *Feridün Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler*, s. 58; Salih Sidki Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. Cilt, Sarajevo, 1999, s. 407–411. (S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Po-*

Politik bağlam, askerî sistem, ekonomik koşullar, kültürel kazanımlar ve dinî ilişkiler gibi araştırmanın esas aldığı toplumsal katmanlar çerçevesinde *istimâlet* ya da *istimâlet politikasının* tanımının kapsadığı unsurlar belirtilmeden önce, bu politikanın Osmanlıların yeni bölgelerle ilk temasları ya da fetihler sırasında kullanıldığı gibi, yeni fethedilmiş olan bölgede Osmanlı idaresi kurulduktan sonra da kullanıldığına dikkat çekmek gerekir.⁷⁰ Belirtilmiş olanlar ve bu konuda elde bulunan literatür ve kaynak çerçevesi dikkate alınarak bu eser kuramsal olarak şartların elverdiği şekilde tasarlanmıştır.

İstimâlet Politikasının Kapsamı⁷¹

Politik Bağlam

Osmanlıların belli bir bölgede istikrarlı bir yönetimi korumak adına uyguladıkları önlem ve yöntemlerin takibini yapabildiğimiz toplumsal ilişkilerin toplamının ilk segmenti politik bağlam olarak nitelendirilebilir. Burada kastedilen, Osmanlı'nın fethetmek, daha sonra idaresini sağlamlaştırmak ve belli bir bölge fethedildikten sonra güçlü idareyi korumak amacıyla yürüttükleri *somut politik çözümler* yani uygulamadaki politikadır. Bu anlamda, kademeli olarak fethetme ya da birkaç aşamada fethetme yöntemi neredeyse bütün Osmanlı seferlerinin olmazsa olmazlarındandı. Osmanlı'nın somut siyasi yöntemleri arasında mevcut sistemi saf dışı bırakmamak (zaruri ve koşulsuz olarak), bazı konularda mevcut sisteme ayak uydurmak, mevcut sistemin bazı segmentlerini devralmak gibi hamleler sayılabilir. Bir diğer yöntem,

---

vijest Bosne); H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II. cilt, s. 29). Belirtilen anonim tarihte şu ifade yer alıyor: “İzvornik kal’asının Bosna vâlisi Topal Hüseyin Paşa ondokuz gün muhâsaradan sonra feth edüp, içine muhâfiz eyledüğü müjdesi geldi. Şebeş, Lugoş, Modava ve Fethülislâm ve İrşeve Yeni Palanka ve Gorgofça ve İhram ve Güğercinlik ol havâlîde olan re’âyâ kadîmî yerlerine iskân etdirülüp cemi’ tekâlifden mu’âf ve üç seneye değin haraç dahi alınmamak üzere *istimâletnâmeler* (S. B. tarafından vurgulandı) gönderildi.” (Bu kroniğe ulaşamadığım için şuradan alıntıladım: V. Öz, *Ferîdün Bey’in Münşeât Mecmuası’nda Bulunan İstimâletnâmeler*, s. 58).

70 M. İlgürel, “İstimâlet”, s. 362.

71 *İstimâlet politikasının* yaygınlık alanı oldukça geniştir. Ancak elde bulunan kaynaklar ve literatür, ayrıca doğrudan Bosna bölgesi ile ilintili olmayan birkaç *istimâletname* çalışmanın konseptini belirlemiştir.

Osmanlı hedeflerini gerçekleştirmekle sonuçlanması beklenen, düşmanlarla yapılan çıkar uzlaşmalarıydı. Osmanlı'nın bilindik politik yöntemlerinden biri de, nüfusun bazı unsurlarını yönetimin önceden belirlediği stratejik ve ticari öneme sahip bölgelere yerleştirmektir.⁷²

Diğer taraftan Osmanlılar, yeni bölgelerde özellikle de Balkanlar'da kendilerini temas ettikleri halkın sorunlarına çözüm olarak sunuyorlardı.⁷³ Böyle bir politikanın amacı, halkı mevcut eski sistemden ayırarak baskı olmaksızın kendi sistemine dâhil etmektir. Halkın sempatisini toplamak ve yapacakları hamleler ve getirdikleri miras için rızasını kazanmak keza Osmanlı'nın dikkat çeken politik yöntemlerinden biriydi. Belli bir bölgede yönetim kurulduktan sonra uygulanan meşhur politik yöntemlerden biri de şuydu: tebaayı denetlemek ve gözlemek, onlara iyi muamele etmek, kanunlara uygun şekilde anlayışlı ve hoşgörülü davranmak. Dışarıdaki düşmanlara karşı tebaanın can ve mal güvenliğini korumak Osmanlı yönetiminin özel kurallarından biriydi. Yukarıda belirtilenlerin hepsi, belli bir bölgedeki Osmanlı iktidarının istikrar derecesini önemli ölçüde etkiliyordu.⁷⁴

Askerî Sistem

Osmanlı iktidarına istikrar kazandırma önlem ve yöntemleri araştırmasının esas aldığı, daha doğrusu, *istimâlet politikasının* izlerinin sürülebileceği ikinci segment *askerî sistemdir*. Osmanlı Devleti'nin kalkınmasının en önemli unsurlarından biri olan bu sistem çerçevesinde Osmanlılar, fethedilen bölgedeki mevcut halkın kendi askerî yapılarına entegre edilmesi veya

---

72 Doğan Yörük, "Karaman Eyaletinde Osmanlı Tımar Düzeninin Tesisi (1483)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 25, Sayı 40, Ankara, 2005, s. 186; Ahmet Yaşar Ocak, "Social, cultural and intellectual life", *The Cambridge History of Turkey*, Vol. I, Byzantium to Turkey, 1071-1453, ed. Kate Fleet, CUP, New York, 2009, s. 388.

73 Osmanlı'nın bazı askerî seferleri, zulüm gören halkı "kurtarmak" amacıyla gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu bağlamda Rodos fethi, Mohaç seferi ve Bizans'ın bazı bölgelerindeki halkın Osmanlı'ya yaptığı çağrılar örnek verilebilir.

74 M. İlgürel, "İstimâlet", s. 362; Haldun Eroğlu, "Osmanlı'nın Rumeli'deki Fetih Stratejileri", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 52-53, Sarajevo, 2002-03, s. 191-211.

daha uzun ya da kısa ömürlü yeni *doğaçlama* askerî idare biçimlerine dâhil edilmesi yöntemini kullanmışlardır. Burada gulam, hizmetkâr ve devşirme müesseseleri ve martolos, voynuk, gayrimüslim sipahiler gibi askerî birlikler kastedilmektedir. Osmanlıların yeni bir bölgede yönetimlerini kurduktan sonra mevcut nüfusun askerî tabakası ile ne yapacakları meselesini de çözmeleri gerekiyordu. En iyi çözüm askerî unsurları kendine bağlamak, aynı ya da farklı görevler vererek kendi hâkimiyetleri altına almaktı. Üstelik bu anlamda bazı unsurlar yönetimin iktidar kazanmasında aktif rol oynamıştır.⁷⁵ Askerî sistem çerçevesindeki söz konusu politik yöntem, manevi ve maddi açıdan ordunun fethedilen bölge ile ilişkisinde de görünür olmuştur.⁷⁶ Nihayet devlet, ödüllendirme ve cesaretlendirme, bazı isyanlar sırasında sakinleştirme, askerî seferlere hazırlık ve düşman askerlerini kendi safına çekmek suretiyle istimâlet politikasını askerler üzerinde de uygulamıştır.⁷⁷ Osmanlı Devleti'nin temelini teşkil eden askeri düzen, yönetimin belli bir bölgede istikrar kazanması için büyük önem arz ediyordu.

---

75 Halil Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", *POF*, III-IV, 1952/3, Sarajevo, 1953, s. 52. (H. Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva"); A.g.y., "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar", *GAMER Dergisi*, I, 1, Ankara, 2012, s. 1-10.

76 Örnek olarak bkz. H. Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", s. 23-54. "Osmanlı askerî fetihleri askerî ve siyasi olmasının yanında sosyo-kültürel ve insani boyutlara da sahipti. Aşık Paşazade Tarihi, Osmanlı fetih politikasının bu sosyokültürel boyutunu istimâlet kavramına dayandırmakta ve bu anlamda Osmanlı Beyliği ile diğer beylikler arasındaki önemli farkı ortaya koymaktadır. Buna göre, Osman Gazi Germiyanogullarının saldırıları sırasında bölgedeki gayrimüslimlerin koruyucusu rolünü üstlenmiş, diğer taraftan fethettiği yerlerde istimâlet politikasıyla gayrimüslim köylü ve şehirlileri önceden yaşadığı yerde kalmalarına izin vermiştir. Bu sayede kısa sürede yeni topraklar fethetmek daha kolay hâle gelmiştir. Fetih güçleri yalnızca savaşçı göçebe boyların askerlerinden değil, gaziler, ahiler, abdalanlar, bacıyanlar gibi şehirli tabakasının önemli unsurlarından oluşuyordu. Buna göre askerî baskınlar, Orta Asya ve İran'dan Anadolu'ya doğru büyük göçler, 'gaza' ve 'cihat' ideolojisi, Bizans'ın siyasi çöküşü ya da diğer beyliklerin durumu gibi unsurların bu şartlar altında gerçekleşen "Osmanlı mucizesini" anlamının yalnızca bir boyutudur. Kısaca, Osmanlı Beyliği'ne çok sayıda Türk beyliği arasından sıyrılma imkânı tanıyan en önemli faktörlerden birisi mütemadi savaş ve çatışmalardan yılmış olan yerlere getirdikleri refah, güvenlik ve adaletti." (Alıntı kaynağı: *Türkler Ansiklopedisi*, 9. Cilt, Giriş Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, (Giriş bölümü).

77 Daha detaylı bilgi için bkz. V. Öz, *Feridûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler*, s. 62-75.

Ekonomik Koşullar

Osmanlı yönetiminin istikrar kazanması için uygulanan temel önlem ve yöntemler arasında ekonomi alanındakiler de vardır. *İstimâlet politikasının* unsurlarına rastladığımız üçüncü segment, Osmanlı'nın bu çerçevede her şeyden önce tımar-sipahi sistemini (ya da *dirlik sistemi*) kurmaya çalıştığı *ekonomik koşullardır*. Ancak Osmanlılar bunu aniden ve kayıtsız şartsız gerçekleştiriyor. Askerî sistemin merkezî toprak sistemi ile pek çok bakımdan örtüşmesi nedeniyle Osmanlılar bu iki sistemin taşıyıcıları olan köylü ve sipahilerin sadık ve verimli olmalarını sağlamak zorundaydı. Buna istinaden, tebaasına tam muafiyete kadar gidebilecek vergi indirimleri sağlanıyordu, bunun anlamı ise devletin menfaatine yapılan hizmetler için tebaanın ödüllendirilmesidir. Bu çalışmalar arasında tebaa için adil bir vergi sistemi kurma gayreti de vardır. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin üzerine kurulu olduğu dönemin tarım sistemine uygun olarak Osmanlılar kendilerine has yöntemlerle ekonominin bütün dallarını geliştirmeye çalıştılar. Osmanlı Devleti'nin ekonomi sisteminde ticaret ve zanaatkarlığın büyük bir öneme sahip olduğu bilinmektedir. Buna binaen, tebaa arasında çalışma serbestiyeti sağlamak ve geliştirmek İstanbul'daki Divan'ın uyguladığı en önemli yöntemlerdendi. Osmanlı şehirleri yalnızca Türk ve Rumlar için değil, karşılıklı ilişkileriyle ticareti ve dostluklarını canlandıran diğer pek çok millet için de üretim-tüketim ilişkilerinin güvenli merkezleri hâline gelmişti.⁷⁸

Dinî İlişkiler

Osmanlı Devleti tarihî çalışmalarında en hassas konulardan biri de *dinî ilişkiler* meselesidir. Osmanlı sultanı her şeyden evvel Müslüman hükümdar olduğu (1527'den itibaren Müslümanların halifesi) ve devlet İslami temellere dayandığı için devlet ve toplum ilişkilerinin tamamının şeriat kanunlarını esas alması o dönemde olağan ve tabiydi. Aynı zamanda Osmanlı Devleti topraklarını genişletirken (özellikle Balkanlar'a nüfuz etmesinden sonra) tebaası

---

78 *Türkler Ansiklopedisi*, 9. Cilt, Giriş Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, (Giriş bölümü).

arasında çok sayıda gayrimüslim de yer aldı. Bu ve diğer bazı unsurlar, şeriat hükümlerine ve aynı zamanda bizzat padişahların koyduğu dünyevi kanunlara göre Osmanlı yönetiminin gayrimüslim tebaası için *zimmîyet* müessesini uygulamaya başlamasına neden oldu.⁷⁹

Yukarıda belirtilenlerin yanında Osmanlı yönetiminin gayrimüslimler ile ilişkilerinde, onların canları, malları, şerefi, ibadethaneleri ve dini özgürlüklerinin korunması noktasında kullandıkları yöntemlerin açıklanma payı vardır. Bunun yanında, İslam'ın yayılması ve kabul edilmesi sürecinin de belirli bölgedeki Osmanlı idaresinin istikrar derecesine önemli etkisi vardı. Resmî Osmanlı yönetiminin, Osmanlıların gelişiyle İslam'ı kabul eden tebaaya yani *yeni Müslümanlara* karşı tutumu da ilginçtir.⁸⁰ Bu anlamda, yalnızca sultanın tebaası olarak halkın içindeki farklı toplulukların inanç haklarına büyük ya da küçük ölçüde riayet edilen yerlerde istikrarlı bir Osmanlı idaresi kurmak mümkündü.

Kültürel Kazanımlar ve Günlük Hayat

Osmanlıların, hâkimiyetleri altına giren bölgenin kültür ve medeniyetine uyum sağlama yöntemi, onların bölgede daha önceden mevcut olan *kültürel koşullar* (gelenek, görenek, dil, yazı vb.) ile kurdukları ilişkilerin tahlil edilmesi bakımından önemlidir. Kültür ve günlük hayat dairesi, bir yönetimin veya sistemin başarısının gerçek aynasıdır. Söz konusu alandaki pek çok mesele, bu çalışmanın konusu olan Osmanlı politik doktrini çerçevesinde yer almaktadır. Burada her şeyden önce, Osmanlıların, kültürel kazanımların temelini oluşturan şehir medeniyeti ile ilişkileri sayılabilir. Belli bir coğrafyada farklı kültür ve gelenek miraslarının birbirleriyle iç içe geçme imkânları,

---

79 Hava Selçuk, "Tapu Tahrir Ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida Hareketleri (1432-1482)", *Akademi Günlüğü Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 2, Ankara, 2006, s. 18-33; Ali İhsan Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din Ve Vicdan Hürriyeti", *T. C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Uludağ, 2006, s. 267-284.

80 Muhamed A. Mujić, "Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću", *POF*, V/1954-55, Sarajevo, 1955, s. 287-298. (M. A. Mujić, "Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću.")

Osmanlı idaresinin işleyiş biçimlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayan meselelerden biridir. Gayrimüslimler arasında kültürün ayakta kalması ve gelişmesi meselesi aynı şekilde bu sorunsala dâhildir. Keza kültürel akımları, Osmanlı toplumundaki günlük hayattan ve halkın yaşayış biçiminden örneklerle dayanarak incelemek mümkündür. Yukarıda belirtilen ve diğer pek çok mesele, *istimâlet politikası* Osmanlı Devleti çerçevesindeki kültürel kazanımlar ve günlük hayat alanında da aramak gerektiği sonucuna götürüyor.⁸¹

---

81 Bazı tarihçiler bu konuyla ilgili belirli cevaplar vermeye çalışmıştır. H. İnalçık şunu kaydeder: “Osmanlı istilasının, Balkan tarihinin doğal gelişiminde ani bir kesintiye sebep olduğu ancak bir düzeyde doğrudur. Balkan milletlerinin, kendi millî hanedanlarını ve yönetici sınıflarını kaybettiği doğrudur. Balkanlı devletlerin ortadan kalkışı ile, seçkinlerin simgelediği “yüksek kültür” gelişimi de durmuştur. Buna karşı, Osmanlı döneminde halk kültürü ve kiliseye bağlı edebiyat ve sanatlar, canlılığını ve gelişimini sürdürmüştür. Öbür yandan Osmanlı kültürünün, dilde, sanatlarda, günlük yaşayışta kuvvetli etkisi olmuştur. Yerli halk kültürünün böylece, Orta Doğu İslâm kültürü ile temasa gelerek zenginleştiği ileri sürülebilir. Bu kültür etkisinin en açık belgesi Balkan dilleridir. Türkçeden alınmış kültür sözcüklerinin sayısı, bugünkü Balkan dillerinde bile, bölgesine göre 2000-5000 kelime arasında değişmektedir; giyim-kuşam halk müziği, yeme-içmede ve davranışlarda bugün bile Osmanlı mirası göze çarpar bir kertededir.” (Halil İnalçık, “Türkler ve Balkanlar”, s. 30-31).

OSMANLI DEVLETİ'NİN BAZI BÖLGELERİNDE İSTİMÂLET POLİTİKASI ÖRNEKLERİ

Araştırmanın bu bölümü, küresel – yerel yani Osmanlı Devleti – Bosna (Bosna Eyaleti) düzleminde çalışmanın konusunun tahlilinde süreklilik arz edecek ölçüde Osmanlı Devleti'nin Bosna dışındaki bölgelerinde (daha çok Orta ve Güneydoğu Avrupa) *istimâlet politikası* ile ilgili örnekler sunacaktır. *İstimâlet* kavramı ve daha sonra *istimâlet politikası*, 16. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin neredeyse her köşesinde hâkim durumdaydı.⁸² Aşağıda verilen örnekler, Osmanlı idaresinin Bosna dâhil, bütün bölgelerde aynı politikayı uyguladığını göstermektedir. Bosna'nın belki de tek spesifik tarafı, sınır bölgesi (*serhat*) olması hasebiyle kimi durumlarda idari, askerî ve bürokratik açıdan özel bir konumda bulunması ve özel muameleye mazhar olmasıydı. Ancak Osmanlı'nın sınır bölgelerinin tamamında durum böyle olsa gerektir.

Pek çok Osmanlı tarihi ve kroniklerinde, Osmanlı hükümdarlarının henüz 14. yüzyıl başlarından itibaren uyguladıkları *istimâlet politikasının*

---

82 Halil İnalcık, Osmanlı'nın Balkanlar'da genişleme sürecinin son derece muhafazakâr olduğu, ani fetihlerin olmadığı, eski Rum, Sırp ve Arnavut soylu kesiminin ve askerî tabakanın önceden buldukları yerde bırakıldığı, onların önemli bir kısmının Hristiyan tımarlılar olarak Osmanlı tımar sistemine dâhil edildiği, askerî birlikler olarak ulahlar, voyvukla ve martolosların faaliyet gösterdiği ve Osmanlı'nın 15. yüzyılda İslam'ı yayma politikasının olmadığı yönünde kanıtlar ortaya koyar. Kanıtlarını Tesalya, Makedonya, Eski Sırbistan bölgeleri ve Semendire, Vuçitrn, Hersek, Arvanid ülkesi (Arnavutluk), Avlonya gibi sancaklar ve daha küçük yerlerin tapu defterlerine dayandırır. Tüm bunlar, Osmanlılar Balkanlar'ın geniş bölgelerinde iktidarlarını sağlamlaştırmak ve uzun süreli varlık sağlamak için yararlandıkları tedbir ve yöntemlerin sürekliliğini gösteren örneklerdir. (H. İnaldzik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", s. 26–40).

unsurlarına rastlanır.⁸³ İlk bölümde değindiğimiz bu erken dönemin bu çalışma için görece uzak olması nedeniyle odak noktamız 16. yüzyılın sonlarına kadar devam eden daha sonraki dönem olacaktır.⁸⁴ Bizans dönemine ait bu

83 Dîpnot no. 51. Örneğin, Nedim Filipović, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında henüz Anadolu'da bir beylik iken Bizans ile ilişkileri bağlamında *istimâlet politikasından*, daha doğrusu bu politikanın yöntemlerinden biri olan *müdâradan* bahseder. Daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, s. 172 ve devamı. Osmanlılar, içerideki ve dışarıdaki politik konjonktüre uygun olarak pragmatik bir tutum sergilemişlerdir. Merkezî yönetimin Avrupa devletleri ile farklı geçerlilik sürelerine sahip barış anlaşmaları yapma pratikleri de buna dâhildir. Bu arada, yönetim "bu anlaşmaları uygun bir zamanda bozacağına önceden karar vermiştir." Düşmanlara karşı kullanılan bu uygulama -*müdârâ prensibini esas alır* (rol yapmak, samimiyetsiz nezaket) - İslam hukukunda ahlaklı dahası olumlu bir değerdir (S.B. tarafından vurgulanmıştır), bkz. J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 58. J. Matuz'un bu iddiası yeterince argümana sahip değilse de ve oldukça tartışmalı olsa da, bu formülasyonu Osmanlılarda *müdâra* terimi bağlamında kullandım. Nitekim, resmî Osmanlı belgelerinde barış anlaşmasının hükümlerine uymakla ilgili J. Matuz'un iddialarını çürüten emirlere rastlanır: Muhtemelen 1566 yılında Bosna Sancakbeyi Mustafa Bey'e gönderilen bir emirde, Habsburglu tebaanın Bosna sınırında sürekli provokasyon yaptığı ve çatışma çıkarmaya çalıştığı görülüyor. Bu provokatörlerin yakalanıp cezalandırılması fakat cezalandırılırken "fazla sert" davranılmaması ve "barış anlaşmasının" hükümlerine uyan dürüst ve sakin insanlara dokunulmaması emrolunuyor. (OIS, *Mühimme defteri*, kayıt no. 139, mecmua 12, f.k. 53, tarih belirtilmemiş, s. 66, çev. A. Polimac); 20 Ramazan 979 veya 5 Şubat 1572 tarihli Zaçasna sancakbeyine gönderilen emir: "(...) bu sırada çok dikkatli olun, onlar tarafından barış anlaşmasını ihlal eden bir hamle gelmedikçe, bizim tarafımızdan da buna aykırı bir şey yapılmamalıdır zira bu hükümdar iradesine karşı olur (...)" (OIS, *Mühimme defteri*, kayıt no. 139/II (İkinci bölüm), I/1, 113-3, s. 18); Viyana elçisinin Bosna'dan sınırı geçip Zagreb'e kadar gelen bazı birliklerden şikâyet ettiği, yukarıdaki emirden iki yıl önce 1570'te Bosna sancakbeyine gönderilen emir böyle bir politikanın varlığını kanıtıyor. Ancak sultan bu eylemleri sert bir şekilde kınayarak ve esirlerin geri verilmesini emrederek şöyle diyor: "Barış anlaşmasına aykırı olan her şeyden uzak durun (...)" (OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II (İkinci bölüm), I/2, 142-1, s. 50-51.) Başka bir emirde, barış anlaşmasını ihlal ettikleri ve sınırın diğer tarafında gençleri esir aldıkları gerekçesiyle *sınırdaki bazı Bosna ağalarının azledildiği, dirliklerin onlardan alınıp başkalarına verileceği* yazmaktadır (OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II (İkinci bölüm), I/2, 159-1, s. 65-67.) Belirtilenlerin yanında istisnai durumlar da olabilir fakat bunlar sadece kaideyi teyit eder cinstendir. Buna binaen, yürürlükte olan barış anlaşmalarının bazı isyankâr yerel askerî gruplar tarafından çiğnenmesini resmî Osmanlı politikası ve merkezî devlet organları ile bağdaştırmak doğru değildir. Elbette bu oldukça geniş bir meseledir ve daha detaylı olarak işlenmesi gerekir.

84 16. yüzyılın ikinci yarısına ait mühimme defterlerinde (burada yalnızca iki örnek var) farklı vesilelerle Temişvar, Budin, Mohaç, Erdel, Semendire, Prizren ve Dukacin bölgelelerinde istimâletten bahsedilen emirler vardır bkz. *6 Numaralı Mühimme defteri (972/1564-1565)*, I ve II, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 28, Ankara, 1995, s. 9, 12, 24, 213, 299, 305, 306, 307, 311, 353, 355,

kaynakta olduğu gibi diğer kaynaklarda da *istimâlet politikası* ile ilgili bilgilere rastlanır. Sultan II. Murat'ın (1421-1451) Selanik'i fethinden sonra (1430) hayata geçirdiği uygulamalar, hedefi şehrin maddi islahı, askerî çatışmadan sonra şehirli halkın şehirlere dönmesi, ekonomik şartların gelişmesi, inanç özgürlüğünün sağlanması vb. olan bilindik politikanın bir parçasıdır. Bu ve buna benzer adımlar, bölgede istikrarlı bir Osmanlı yönetiminin güvencesiydi.⁸⁵ 1456 yılında Lemnos Adası halkı Hristiyan efendilerine isyan ederek gönüllü olarak Osmanlı yönetimine girdiler. Genel itibarıyla ada halkı Latin kökenli fatihlerine karşı çıkıyordu, bu da Osmanlı fetihlerini kolaylaştırmıştı.⁸⁶

Osmanlı kronik yazarı Dursun Bey, Osmanlı'nın Sırp despotluğundaki Golubac (Güvercinlik), Mitroviça gibi kaleleri işgali sırasında kullandığı yöntemleri yazmıştır. Mahmut Paşa Anceloviç, Golubac Kalesi'ni fethetmek için kale muhafızı hariç bütün Golubac'lı *kafirlere* tımar sözü vermiştir. Onlara gizlice kaftanlar göndermiş ve *çeşitli yollarla ve gönüli hoş tutan sözlerle onları kendi tarafına çekmeyi* başarmıştır. *Kafirlerin kalbini kazanınca*, üç katlı kalenin anahtarlarını getirip teslim etmişlerdir. Aslında bu, 1463 yılında gerçekleşecek Bosna seferinden yalnızca birkaç yıl öncesinde *istimâlet politikasının* klasik bir örneğidir.⁸⁷

416, 434 ve 447; 7 Numaralı Mühimme defteri (975– 976/1567–1569), II ve III, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 37, Ankara, 1999, s. 28, 298, 408. ve 415–416.

85 Melek Delilbaşı, *Johannis Anagnostis – Selânik'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih (II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı)*, T. T. K. Yayınları, Ankara 1989, s. 24–50; A.g.y., “Sultan II. Murad'ın Fethinden Sonra Selânik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, Ankara, 1982, s. 361–364. Çağdaş Bertrandon de la Brokier gibi bazı seyahatname yazarları bile Sultan II. Murat'ın nasıl hükmettiğini şu sözlerle kaydeder: “Ve büyük bir adalet dağıt ve devletini büyük bir güvenlik içinde tut ve Türk olan tebaandan zorla hiçbir şey alma, yani vergi ve diğerleri.” Bkz. Bertrandon de la Brokier, *Putopis – Putovanje preko mora, kroz Palestinu, Malu Aziju, Srbiju i Francusku*, çeviri ve yorum Miodrag Rajičić, Beograd, 2002, s. 96. (B. de la Brokier, *Putopis*, çeviri ve yorum: M. Rajičić).

86 Nedim Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, *GID BiH*, yıl, IV, Sarajevo, 1959, s. 14. (N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam.”)

87 Dursun Bey'e ait orijinal metinde şu sözlere yer verilmektedir: “Gügercinlik kal'asının dizdârından gayrı kefe- resine tımârlar adamağ ile ve el altından kaftânlar göndermek ile ve *envâ-ı istimâlet* (vurgular S. B'ye ait) ve dil-hôşî sözler ile kalblerini celb itti (...)” (Tur-

Aşık Paşazade Tarihi'ne göre, Sultan II. Mehmed 1459 yılında Osmanlı taraftarlarının yardımıyla Semendire'yi işgal etmiş ve Sırp Despotluğu'nun sonunu getirmiştir.⁸⁸ Milan Vasić araştırmalarında şu sonuca varmıştır: “Osmanlılar 15. yüzyılın ikinci yarısında Kuzey Sırbistan'da halkın büyük çoğunluğunu kendi taraflarına çekmeyi ve kendi hizmetlerine dâhil etmeyi ve bunun temelinde bölgedeki askerî uçbeyliklerini inşa etmeyi ve sağlamlaştırılmayı başarmışlardır.”⁸⁹ Aynı şekilde, 16. yüzyılın ikinci yarısında Sokullu Mehmet Paşa'nın önderliğinde Banat'ın bir bölümünün fethi sırasında da bölgedeki Sırp halkı direniş göstermemiştir.⁹⁰

Sultanın 16. yüzyılın 60'lı ve 70'li yılları boyunca daha alt kademedeki idari birimlere gönderdiği pek çok ferman örneği de, reayanın şiddetin her türlüüne karşı korunması, reayanın dengesiz unsurlarının belli bir bölgeden sürülüp başka bir bölgeye yerleştirilmesi ve siyaset, ticaret, zanaatkârlık ve tarım alanlarındaki diğer tedbirler yoluyla Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesinde *istimâlet politikasının* varlığını kanıtlamaktadır. Bu tedbirler, Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerde sağlam bir iktidar kurulması amacı gütmektedir.⁹¹

Ticari ilişkiler alanında istikrarlı ve sağlam bir yönetim amacıyla reayanın korunması ve huzur ve güvenliğin sağlanmasının ne kadar önemli olduğunu 16. yüzyılın ortalarında Semendire, Pojega ve Pirot (Şehirköy)

---

sun-bey, *Târih-i Ebü'l-feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul, 1977, s. 98); Branislav Đurđev – Milan Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. stoljeća*, Zagreb, 1962, s. 19–20. (B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. stoljeća*.)

88 Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Ali Osmân*, haz. Kemal Yavuz ve M. A. Yekta Saraç, 2. baskı, İstanbul, 2010, s. 197–198; B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. stoljeća*, s. 21. Aralık 1459 tarihli bir habere göre Sultan, Despotluğu fethettikten sonra halkı kendi tarafına çekmek için onlara para dağıtmış, “Türk”ü öldürenler dâhil suçluları affetmiştir bkz. N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam, s. 67–68.

89 Milan Vasić, *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, Sarajevo, 1967, s. 37. (M. Vasić, *Martolosi*.)

90 A.g.e, s. 54.

91 Eşref Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, Sarajevo, 1985, s. 23–24, 29–32, 38–39, 137. (E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*.)

sancakbeylerine ve kadılarına, ayrıca Budin beylerbeyine gönderilen emirlerden anlamak mümkündür.⁹² 16. yüzyıla ait bir padişah emrinde şunlar kaydedilmektedir: “Kutlu hükümdarlığım altında reayamın ve halkımın memnuniyet içinde olması elzemdır. Herhangi bir kimseye zulüm ve şiddetle muamele edilmesi benim hükümdarlık irademe tamamen zıttır.”⁹³

Özellikle Osmanlıların fermanlarıyla köylülere özgürlük getireceklerini ilan ettikleri ve piskopos Şimun’un raporuna göre yalnızca ilanın okunmasıyla 1536 yılı sonuna kadar Slavonyalı pek çok köylünün İslam’ı kabul ettiği Slavonya gibi çok sayıda derebeyinin, dolayısıyla, serf-çiftçinin bulunduğu bölgelerde serfliğin kaldırılması çok güçlü bir etki yaratmıştır. Zagreb Piskoposu Şimun Erdedi, 24 Kasım 1536’da dostu eski Hırvat Banı Franjo Baćan’a gönderdiği mektupta Slavonya’da o yıl başlayan Osmanlı hücumundan bahsetmektedir:

Bosna ve Semendire olmak üzere her iki sancak, Türk iktidarını veya Türk hükümdarını ya da İvan Zapolyski’yi tanıyan herkesin huzura ve özgürlüğe kavuşacağını ilan etti. Şunu cesurca iddia edebilirim ki, Brod’un fethinden sonra zavalıca esir düşenlerle birlikte, geriye kalan hayatlarını daha huzurlu bir zamanda daha kolay yaşayabileceklerine kanaat getirerek 40 binden fazla kişi Hristiyan dininden çıktı ve her geçen gün sayısız kişi çıkmaya devam ediyor. Bize tabi olanlar da Türklerin hürriyet vaatlerini duyunca öyle öfkeleniler ki, korkarım bir gün soylular da köylüler de hep bir ağızdan Türklere bağlılıklarını ilan edecekler, öyle ki ben bile kendi evimde güvende değilim.

Piskopos Erdedi bundan on gün sonra 3 Aralık 1536’da benzer sözlerle Kral Fredinand’ı durumdan haberdar eder:

Zavalı halk bunca bela içinde umutsuzca ne yazık ki kendi rızalarıyla Kurtarıcı İsa’nın dinini terk ederek Muhammedî akidesini kabul ediyor. Bu öyle bir hâl aldı ki, Sopja Kalesi etrafındaki arazilerde bulunan serflerim bile beni bırakıp Türk idaresini tanıyor.⁹⁴

92 A.g.e, s. 43, 46, 85 ve 151.

93 OIS, *Mühimme defteri*, kayıt no. 139/II, (ikinci bölüm), s. 10.

94 Emilij Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, vol. II, s. 311 ve 313; Dominik Mandić, *Etnička*

Bu durumda Osmanlıların duyuruları, gösterileri, vaatleri ve propagandası, *istimâlet politikasının* uygulamadaki etkileyici örneklerindedir.⁹⁵

Osmanlı askerlerinin geçtikleri yerlerdeki yerel halkla ilişkileri, katı disiplinleri ve halkın mallarına zarar verme yasağıyla ilgili bilgilere Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) seferler sırasındaki emirlerini inceleyerek ulaşmak mümkündür. Kanuni, 1526'daki Mohaç seferi sırasında ekilmiş tarım arazilerine zarar veren askerleri idam edeceğini ilan etmiş ve yasağı çiğneyenleri idam etmiştir.⁹⁶ Benzer askerî ve siyasi prensipleri ihtiva eden emirler 1556, 1565 ve 1566 yılları boyunca da yayınlanmıştır.⁹⁷

---

povijest, s. 186; Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo, 1975, s. 122. (A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*.) Benzer bir durum 1527 yılında da yaşanmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995, s. 82; "Godine 1551. Đorđe Utišenec traži od Ferdinanda da objavi da će dati slobode seljacima, pošto i Turci obećavaju seljacima slobode, pa da su mnogi od njih pribjegli Turcima." (N. Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", s. 67-68.)

95 Nenad Moaçanın, Osmanlı döneminde Hırvat köylülerinin konumunu anlamak için Dalmaçya kara bölgesi, Doğu Lika, Slavonya ve Batı Srijem bölgesinin 16. yüzyıl ve 17. yüzyılın başındaki vergi defterlerini incelerken şu sonuca varıyor: "Bir tarafta Osmanlıların idare yöntemleriyle bölgede daha önce mevcut yaşam biçimini büyük ölçüde değiştirmedikleriyle ilgili hâkim görüşün doğrulandığı, fakat diğer tarafta merkezî devlet çıkarlarından hareketle askerî ve bürokratik topluluk mensuplarına (sipahiler vb.) gelir sağlamak için, rasyonel bir şekilde tarımsal üretimin halkın geçim kaynağını oluşturmayan kollarının orantılı olarak daha fazla vergilendirildiği, bir bölgenin temel mahsullerinin ise hiç ya da çok az vergilendirildiği görülür." Nenad Moaçanın, "O položaju hrvatskog seljaštva za vrijeme Osmanske vladavine" (makale Almanca yayınlanmıştır), *POF*, 44-45/1994-95, Sarajevo, 1996, s. 146.

96 H. İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 77. Müvekkit, Peçevi'ye dayanarak, 20 Eylül 1526 tarihinde İslam ordusunun Budin yakınlarındaki ovaya ulaşmasıyla, kaledeki hem erkek hem kadınların asılı önlükleri ve boyunlarındaki bezleriyle yere kapanarak itaatlerini ve bağlılıklarını ifade ettiklerini yazar. O an kafirlerin mallarına zarar verilmemesi ve ailelerine dokunulmaması için katı bir emir gelir. (Peçevija, *Historija 1520-1576.*, I. cilt, s. 99; S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. Cilt, s. 117.)

97 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 76, 139, 141, 154 ve 166. 1566 yılına ait pek çok sultan emrinden Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesinde askerî sefer hazırlıkları sırasında ordunun örneğin Üsküp, Semendire, Alacahisar, Pojeğa gibi bölgelerde temel gıda ihtiyaçlarını, mal sahiplerinden para karşılığında temin ettiği görülür. Ancak, yerli mevki sahiplerinin bölgeye gelecek ya da oradan geçecek ordu için yiyecek temin etmekle yükümlendirildiği ve alışveriş ya da maddi kaynakların iadesinden bahse-

Ostrovicalı Konstantin Mihajlović'in şu sözlerinden ordu için gıda maddelerinin ücret karşılığında satın alındığını anlıyoruz:

Padişahın ordusu (kendi ülkesinden) geçerken hiç kimse ekinlerin üstünden geçemez (ya da herhangi bir şeyi bozamaz), herhangi bir zarar veremez, ya da herhangi birinden teşekkür niyetine bir sikke dâhi etmese de hiçbir şey alamaz. Türk efendiler bundan (sakınıyor) ve bu tür şeyleri görmezden gelmiyor çünkü yoksullara zarar gelmesini istemiyorlar (ne putperestlere ne de Hristiyanlara). Her kim teşekkür niyetine bir tavuk alacak olsa bunu canıyla öder çünkü padişah yoksullar rahat etsin ister. Aynı şekilde Hristiyanlar onları zarara uğratmadan adaletli bir şekilde belirlenen fiyatlarla satıp kar etmek için padişahın ardından binlerce yük hayvanı veya at gıda hazırlar.⁹⁸

Osmanlıların Macar bölgesinde de farklı toplumsal alanlarda uyguladıkları *istimâlet politikasının* varlığını doğrulayan pek çok bilgi vardır. Bazı müellifler bu tür politikaları *müdâra* terimiyle bağdaştırır. *Müdâra, istimâlet politikası* çerçevesinde kullanılan bir yöntem olup, müellifler Osmanlıların bu yöntemi *eski kültürlerden aldıklarını* ve şu atasözüne dayandığını yazar: *İki ülke arasında barışı taahhüt eden iki anahtar vardır: dostlarla samimi olmak,*

---

dilmediği pek çok sultan emri de vardır. Elbette bu, yasalara aykırı davranıldığı anlamına gelmez. Bkz. A.g.e., 108–113, 122–129.

- 98 Konstantin Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*, ön söz ve notlar: Đorđe Živanović, Spomenik SKA, CVII, Odjeljenje društvenih nauka, Nova serija 9, Beograd, 1959, s. 69. (K. Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*). B. Kuripešić'in *Putopis (Seyahatname)* adlı eserindeki bilgiler bunun gibi bir konunun araştırılması için kullanılıyorsa da burada bazı bölümlerinin tarihi gerçekliği tekrar sorgulanmalıdır. Bunun nedeni bu tür eserlerin, belli bir bölgedeki reel durumu resmetmekten daha çok "sipariş" üzerine ya da "planlı" olarak yazılmış olmalarıdır. Bu noktada şu tür yakınmalar anlaşılır: "Tanrı bu zavallıları Babil esaretinden ve ebedi kölelikten kurtarsın! Rahmet sahibi Tanrı merhametiyle onları özgürlüğe kavuştursun!" Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait olan bu *Seyahatname*'nin yazarı, ordunun halka karşı tutumu konusunda şunu der: "Yol kenarlarında en az ekilmiş araziler vardır çünkü Türkler sürekli bir yerlere yolculuk yaparken, ellerindeki her şeyi zorla alıyor ve bunun için hiçbir ücret ödemiyorlar. Vahşi ve kuduz köpekler, kurtlar ya da aslanlar gibi ağzlarındaki lokmayı çekip gasp ediyorlar." Bkz. Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju*, çev. Đ. Pejanović, Sarajevo, 1950, s. 30-31.

*düşmanlarla rol yapmak.*⁹⁹ Bugünkü Slovakya, Macaristan, Romanya ve Sırbistan'ın bazı bölgelerini kapsayan Eğri Eyaleti'nde (1596'da kuruldu) yerel halka yönelik ekonomi alanında uygulanan tedbir ve yöntemlerin Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de aynen uygulandığı kaydedilmiş olup, bu, bazı bölgelerde yönetimin tam 143 yıl varlığını sürdürmesinin nedenlerinden biridir.¹⁰⁰

Bu konuda daha bütüncül bir resim oluşturmak adına, hicri 977/978, miladi 1570/71 yılında Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Kıbrıs örneğinden de bahsetmek gerekir.¹⁰¹ İlgili tarihî kaynaklara dayanarak Türk tarihçi Nuri Çevikel, Sokullu Lala Mustafa Paşa'nın komutanlığında Adaya gerçekleştirilen sefer sırasında Osmanlıların uygulamış olduğu *istimâlet politikası* ile ilgili bilgi verir. Eserin sonun yazar şu sonuca varmaktadır: “Osmanlı idaresinin Kıbrıs'ta büyük sarsıntılar yaşamadan 308 yıl boyunca ayakta kalmış olmasında hayati öneme sahip unsurlardan biri alınan bütün tedbirler ya da yürütülen politikadır.”¹⁰² Osmanlı yönetiminin Kıbrıs zimmilerine karşı tu-

---

99 Daha detaylı bilgi için bkz. Lajoş Fekete, “Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366–1699”, *Belleten*, T. T. K. XIII/52, İstanbul, 1949, s. 666–732. Osmanlıların bölgedeki mevcut duruma karşı tutumları ile ilgili ilginç bir örnek, Başşehir Biograd'ın fethedilmesinden 29 yıl sonra bile, bölgedeki hatip 1572 yılı itibarıyla maaşını Macar parası ile alıyordu, bu yüzden de İstanbul'a şikâyetle bulunmuştu (*A.g.e.*, s. 717–719).

100 Halkın gönüllü olarak Osmanlı hâkimiyetine girdiğini ve Osmanlı idaresinin halk için Habsburg idaresinden daha güvenli bir ortam sağladığını gösteren pek çok örnek vardır. Budin Beylerbeyi Ali Paşa'nın Eğri Beylerbeyi ve kadısına tebaa ile ilişkilerinde *istimâlet politikası* uygulamaları yönünde talimat verdiği 1615 tarihli emir buna örnek olarak gösterilebilir. Bu emirde söz konusu olan şey, Filek Sancağı'nda vergi artırmanın ve gönüllü olarak Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş olan halkı rahatsız etmenin yasaklanmasıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. Jozef Blaskovics, “Osmanlılar Hâkimiyeti Devrinde Slovaçya'daki Vergi Sistemi Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, Ankara, 1969, s. 89–118.

101 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, (İkinci bölüm), s. 56–58; Yılmaz Öztuna, “Aldı Kıbrıs Adasının Şah Selim”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, sayı: 41, Ağustos 1997, İstanbul 1997, s. 8–11.

102 Nuri Çevikel, *Kıbrıs – Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası (1570–1878)*, İstanbul, 2006, s. 69–71. Aynı konu hakkında bkz. Yazar grubu, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-arazi dağılımı ve Türk Vakıfları)*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000, s. 48–55; *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, uredili: Gábor Ágoston and Bruce Masters, New York, 2009, s. 167. Osmanlıların Kıbrıs'ın fet-

tumunun nasıl olduğunu gösteren belgelerden biri Hersek Sancakbeyi Kasım Bey'e gönderilen üzerinde tarih olmayan, fakat 1570'te yazıldığını tahmin ettiğimiz aşağıdaki emirdir:

Kıbrıslı bazı zimmiler Venedik'teydi. Adalarına (Kıbrıs) dönüşleri sırasında bu diyarlardan geçerken, onlara kimse dokunmasın. Bu cihetle buyruğum şudur: Venedik'e giden bu zimmiler dönüş yolunda kendi diyarlarına (Kıbrıs'a) giderken, onlara kimse dokunmayacak. Emr-i şerifime aykırı olarak kimse onları rahatsız edip engel olmayacak. Gerekirse bununla ilgili Bab-ı Ali'ye arz sunulmalıdır.¹⁰³

1571 yılında Kıbrıs beylerbeyi, kadısı ve defterdarına gönderilen sultan fermanında şu cümleler yer almaktadır: “Kıbrıs Adası yeni fethedilen bir yerdir. Halk savaş yüzünden zor duruma düşmüş olabilir. Kıbrıs halkı bana Yaraticının emanetidir. Onlara adalet ve şefkatle muamele ediniz. Kimseye zulmetmeyiniz... Onlardan her biri emniyet içinde yaşasınlar (...)”¹⁰⁴ Yukarıda belirtilen her şey, tek bir politik doktrinin Osmanlı Devleti'nin bütün bölgelerinde kendine yer bulduğu tezini doğrular niteliktedir.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, kimi durumlarda *istimâlet politikası* Osmanlı yönetiminin belli bir bölgede istikrar sağlamasına yardımcı olamamıştır. 1564/65 yılına ait *mühimme defterinde* Dirac kadılığında halkın ait oldukları yerlere dönmesi ile ilgili iki belge vardır. Bazı köylerin halkına karşı *istimâlet politikasının* uygulanması ile ilgili açık emir de işe yaramayınca, sultan özellikle ileri gelenlerine karşı uygulanacak daha sert emirler verir.¹⁰⁵

---

hi öncesi buradaki halkı kazanmak için ne kadar uğraştıklarının kanıtlarından biri de İçil sancakbeyine (Adana Eyaleti) 18 Zilkade 977 (24 Nisan 1570) tarihinde gönderilen ve Kıbrıs halkına ayrı ayrı tekrar *istimâlet* belgesi verilmesini telkin eden emirdir (*her birine yeni istimâlet virüp*). Daha detaylı bilgi için bkz. *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570- 1572)*, I, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 33, Ankara, 1996, s. 42.

103 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, (İkinci bölüm), I/1, 117-1, tarih yok, s. 22-23.

104 Ali İhsan Karataş, “Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlere Tanınan Din Ve Vicdan Hürriyeti”, T. C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 15, Sayı 1, Uludağ, 2006, s. 274-275.

105 *6 Numaralı Mühimme defteri (972/1564-1565)*, I, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Ge-

İsyan eden birkaç köydeki durumu sakinleştirmek için Hersek, Elbasan, Avlonya ve Ohri sancakbeylerinden askerî yardım talep eden İşkodra beylerbeyine gönderilen emirde cezadan çok *istimâlet politikasına* öncelik verildiği, ancak bu strateji sonuç vermezse daha sert tedbirler alınması teklif edildiği görülür.¹⁰⁶

---

nel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 28, Ankara, 1995, s. 143 ve 383

- 106 “(...) istimâletle imkânda olmayup izâleleri lâzım ise (...)” Bkz. 6 Numaralı Mühimme defteri (972/1567–1569), I, s. 287. Diğer emirde aynı konuyla ilgili daha açık bir şekilde *istimâlet politikasının* tercih edildiği görülmektedir: “Şöyle ki; karye-i mezbûre ahâlisi istimâlet ile itâat ü inkiyâd üzere olup isyân u tuğyân üzere olmadan ferâgat idüp islâhı mümkün olursa onat vechile istimâlet virüp itâat ü inkiyâd itdüresin. Şöyle ki; istimâlet ile itâat ü inkiyâdları mümkün olmaz ise, müşârun-ileyhün karye-i mezbûrede sâkin olan akribâ vü ta'allukâtın ihrâc itdükden sonra emr-i sâbıkum muktezâsinca haklarından gelesin.” Bkz. 6 Numaralı Mühimme defteri (972/1564–1565), I, s. 419.

İSTİMÂLET POLİTİKASI IŞIĞINDA BOSNA'DA OSMANLI İDARESİNİN KURULMASI VE İSTİKRAR KAZANMASI

Bu bölümün amacı, Bosna bağlamında *istimâlet politikasının* mevcut şekil ve seviyesini göstermek ve bu politikanın sonuçlarını gözler önüne sermektir. Buna istinaden şu sorular gündeme gelmektedir: Osmanlı Devleti fetih ve idarenin kurulması sırasında ve daha sonraki dönemde Bosna'daki iktidarı sağlamlaştığında ne gibi tedbir ve yöntemler uygulamıştır? Hangi idari birimlerde belli başlı siyasi tedbirler diğerlerine göre daha yaygındır? Bosna'da Osmanlı iktidarının daha kolay ya da daha zor kurulmasına hangi özel durumsal ve çevresel unsurlar etki etmiştir? Yukarıda belirtilenler dışında diğer sorular da sorulabilir. Buradaki amaç, 16. yüzyıl sonuna kadar Bosna tarihini ve bununla ilgili ayrıntıları kronolojik sırayla anlatmak değildir. Araştırma, belli başlı meselelerin tahlil edilmesini ve bu çerçevede bir taraftan çalışmanın tezini açıklayan, diğer taraftan onaylayan ya da reddeden argüman ve kanıtların sunulmasını esas almaktadır. Bu anlamda, kimi zaman kronoloji öncelik olmayacaktır.

POLİTİK BAĞLAM

1463 yılına kadar Bosna'da Osmanlılar ve Orta Çağ Bosna Krallığı'nın Sonu

Orta Çağ Bosna Krallığı'nın 1463 yılında resmî çöküşüne kadarki 77 yıllık dönemi tarih yazıcılığı şimdiye kadar pek çok açıdan ele almış ve elde

ettiği sonuçlardaki menzilleri de farklı olmuştur.¹⁰⁷ Bu tarih araştırmalarından birinde, ilk temaslardan, Bosna Krallığı'nı resmen sona erdiren Fatih Sultan Mehmed'in 1463'teki seferine kadar süren söz konusu zaman zarfı, Bosna-Osmanlı ilişkilerinin dönemi olarak alınır.¹⁰⁸

Tarihî kaynakların eksikliği nedeniyle araştırmacılar yerel kaynaklara, Batı kaynaklarına ve çok kısıtlı sayıdaki Osmanlı kaynaklarına dayanarak bu dönemdeki Bosna-Osmanlı ilişkilerini anlamaya, yeniden kurmaya çalışmışlardır. Açık ki, bu araştırmalarda tarihî bakış açısı hâkim şekilde *Bosna yanlısı* bir tutum içindedir. Yalnızca bazı Osmanistler, bu konuya belli bir genel çerçeve çizerek Osmanlı Devleti'nin tarihî konumu perspektifinden katkı sunmuştur. Bu çalışmanın devamında tespit edilmiş tarihî gerçekler tahlil edilerek tek bir hedefe yönelik olarak uygulanan askerî ve siyasi tedbir ve yöntemlerin vurgulanması suretiyle Osmanlı unsurunun Bosna'da 1463 yılına kadar faaliyetleri ile ilgili mozaik bir araya getirilmeye çalışılacaktır. Söz konusu hedef, tarih yazıcılığı tarafından 1463 yazında kayıt altına alınmıştır.

77 yıllık Osmanlı-Bosna ilişkilerinde şu dört aşamayı tespit etmek mümkündür: a) Osmanlı akıncılarının 1386'da Bosna'ya ilk baskınlarından Laşva Muharebesi ve 1415'te Bosna'nın haraçgüzar statüsünün başlangıcına kadar¹⁰⁹;

---

107 Osmanlı'nın Balkanlar'daki fetih sürecini yüzeysel ve kesintili olarak, genel hatlarıyla biliyoruz. "Bu nedenle siyaset tarihindeki bazı büyük olaylar bir şekilde ansızın, ön koşulsuz ve ön olaysız geliyor." (M. Spremić, "Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku", s. 46.)

108 Bu konuyla ilgili detaylı bibliyografya için bkz. Avdo Sućeska, "Osnovni rezultati bosansko-hercegovačke istoriografije o osmansko-turskom periodu i njeni dalji rezultati", *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945.-1982.)*, ANUBiH. Posebna izdanja, cilt LXV, Odeljenje društvenih nauka, cilt 12, Sarajevo, 1983, s. 37-53; Enes Pelidija, "Osnovni rezultati bosanskohercegovačke historiofrafije o osmanskom periodu (od 1463. do kraja XVIII stoljeća) u posljednje dvije decenije XX stoljeća", *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu*, sayı 29, Sarajevo, 2000, 89-109; Esad Kurtović, *Bibliografija objavljenih izvora i literature o srednjovjekovnoj Bosni 1978.-2000.*, Sarajevo, 2007; Emir O. Filipović, "Bosansko kraljevstvo i Osmanli carstvo od 1386. do 1463. godine" ("1386'dan 1464'e kadar Bosna Krallığı ve Osmanlı Devleti"), doktora tezi, Saraybosna Üniversitesi, 2014.

109 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk - postanak i upravna podjela*, Sarajevo, 1982, s. 19. (H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*). Bilim, Bosna bölgesine ilk akıncı baskının ne zaman gerçekleştiğine yanıt vermemiştir. Sözü edilen dışında, İ. H. Uzunçarşılı bunun 1383'te Timurtaş Paşa kumandanlığında 1382'de Prilep ve Manastır'ı almasından sonra gerçek-

b) 1415'ten 1426 ya da 1428'e kadar, yani Osmanlıların bazı Bosna Kalelerinde geçici olarak kalmaya başlamalarına kadar; c) bu dönemden 1448'e kadar, yani Bosna uçbeyliğinin en erken muhtemel kuruluş tarihine kadar (*terminus ateqvem*) ve d) bu tarihten Fatih Sultan Mehmet'in 1463 tarihli Bosna seferi ve Orta Çağ Bosna Hersek Devleti'nin resmi yıkılışına kadar.

1392'de Üsküp uçbeyliğinin kurulmasıyla birlikte Osmanlılar, Sırbistan, Bosna, Zeta ve Arnavutluk bölgelerine sürekli baskın yapma fırsatı yakaladılar. Uçbeyliği olağanüstü bir jeostratejik merkez olarak Osmanlı'nın Avrupa'daki diğer fetihleri için bir *sıçrama tahtası* görevi görüyordu. Üsküp uçbeyleri faaliyetleri ile Bosna Krallığı'nın 1463'te nihai çöküşü için zemin hazırlamıştır.¹¹⁰ Üsküp uçbeyleri yetmiş yıldan uzun süre boyunca Üsküp-Hodidyed hattında Osmanlı iktidarını yaymış ve sağlamlaştırmıştır.¹¹¹

---

leşmiş olduğunu yazar. Ancak söz konusu yazarın verdiği bilgilerin kaynakları çok net değildir. Bilgileri şu eserden elde etmiş olabilir: *Tacü't-Tevarih*, Hoca Sadettin Efendi, 1. tom, priredio İsmet Parmaksızoğlu, Ankara, 1979, s. 155-156. (Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*), Hoca Sadettin Efendi'nin kaynağı ise muhtemelen İdris Bitlisi'nin *Heşt Bihiştü*'dir. (Daha detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1. Cilt, 5. baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 175; Salih Trako, "Pretkosovski dogağaji u Hešt Bihištu", *POF*, XX-XXI/1970-71, Sarajevo, 1974, s. 159-160 ve 191). Diğer taraftan, diğer bir Türk tarihçi bunun 1384'te Lala Şahin Paşa kumandanlığında gerçekleştiğini yazar. (Daha detaylı bilgi için bkz. Y. Öztuna, *Türkiye Tarihi*, 3. Cilt, s. 52). Muvekkit'e göre bu olay, 1384/1385 yılında Rumeli Beylerbeyi Ali Bey oğlu Samsa Çavuşzade Timurtaş Paşa'nın, Sultanın emriyle Bosna Hersek'e ganimet toplamaya gelmesiyle gerçekleşir. Hatta Osmanlı birliklerinin bazı şehirleri işgal ettiği yazılır. Daha sonra da Hersek'i fethetmesi için Bosna soylularının sultana haraç ödemeyi kabul ettiklerini gösteren ferman ibraz edilir. (Daha detaylı bilgi için bkz. S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. Cilt, s. 25-26.) Yine de 1386 yılı Osmanlı'nın askeri ve siyasi odağını Bosna'ya çevirdiği döneme en yakın yıl olarak alınır.

110 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 25; A.g.y., "Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463. godine", *GID BiH*, VII/1955, s. 38. (H. Šabanović, "Pitanje turske vlasti do pohoda Mehmeda II".)

111 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 25; İlginçtir ki, Osmanlılar Slavonya'nın fetih hazırlıkları sırasında yaklaşık 1537 yılında geçici bir çözüm olarak birinci adamı Mehmed Bey, ikinci adamı Veli voyvoda olan uçbeyliği – Brod vilayetini kurdular. Pojega havzasının tamamı fethedildikten ve Macar Krallığı'nın direnişi kırıldıktan sonra 1540'ta Pojega Sancağı kuruldu. (J. Mrgić, *Severna Bosna 13-16. vek*, s. 168.)

14. yüzyıl sonunda Bosna'daki durum, yani Kral Tvrtko I. Kotromaniç'in gücü ve Bosna devletinin *yekpareliğinden* bağımsız olarak yarı düzenli Osmanlı askerî birlikleri olan akıncılar Bosna bölgesine ilk baskınlarını gerçekleştirmiştir. Önemle vurgulamak gerekir ki bu baskınlar, henüz Kral I. Tvrtko'nun sağlığında ve güçlü idaresi döneminde gerçekleşmiştir. Eğer bu süreçte ve ilişkilerde sebep-sonuç ilişkisi aranıyorsa, ancak bundan sonra Bosna'nın zaafı ve *Osmanlı imkânlarından* bahsedilebilir. 1402 yılına kadar Osmanlı tarafı için ekseriyetle başarısız geçen akınlar, Osmanlı Devleti'nin Bosna ile ilgili planlarının habercisi olmuştur.¹¹² Kitabın başka bir bölümünde 1463 yılına kadar Osmanlı'nın Bosna'daki askerî baskınları ve bu baskınları gerçekleştiren akıncılarla ilgili birkaç bilgi paylaşılacaktır. Söz konusu araştırmanın sonuçlarına göre, bu baskınları, bugüne kadar tarih yazıcılığında oturtulduğu bağlamdan farklı bir bağlama koymak gereklidir. Söz konusu askerî baskınlar ve onlara mahsus olan her şey, bu dönemdeki Osmanlı-Bosna ilişkilerinin yalnızca bir boyutudur ve bu hâliyle 15. yüzyıldaki söz konusu ilişkilerin tarihî sürecinde kilit rol oynamamışlardır.¹¹³

---

112 Đuro Tošić, "Bosna i Turci od Kosovske do Angorske bitke", *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine 1*, Beograd 1995, s. 96; Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti – Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska 1387.–1463.*, Zagreb / Sarajevo, 2006, s. 69. (Dalje: D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*); Boris Babić, "Napadi Osmanlija na Bosnu devedesetih godina XIV vijeka", *Glasnik udruženja arhivskih radnika Republike Srpske*, Banja Luka, 2009, s. 2–7.

113 Bosna ve Macar ordularının savaşları, Bosna bölge derebeylerinin Osmanlı askerî birliklerini kullanarak karşılıklı savaşları ve Bosna kralı ile savaşları, Osmanlı ordusunun yağma ve daha sonra fetih seferleri ve Bosna bölgesindeki Macar ve Osmanlı ordularının çarpışmaları olmak üzere Bosna tarihinin Osmanlı öncesi yetmiş yedili yıllık dönemini "herkesin herkesle savaşı" olarak nitelendiren Jelena Mrgić'in iddialarının fazlasıyla klişe ve tek taraflı olduğunu düşünüyorum. Elbette bu olaylar Bosna'nın her yerinde ve aynı yoğunlukta gerçekleşmedi fakat bu çatışmaların merkezi Kuzey Bosna bölgesi, bir zamanların Podrinje ile birlikte Usora "ülkesi" idi. (Daha detaylı bilgi için bkz. J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*, s. 370). M. Šunjić gibi bazı yazarlar, ellerinden geldiğince, işin içine biraz romantizm de katarak şu sözlerle en hayati rolü Osmanlı askerî güçlerine vermeye çalıştılar: "İki kat ayak sesi ve çokça at toynağı ile yeri göğü inleyen 150–200 bin asker." (Daha detaylı bilgi için bkz. Marko Šunjić, "Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjevjekovne bosanske države", *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost*, 2/1994, Sarajevo, 1994, s. 27). Eğer tarihî süreçler hakkında koşulsuz şartsız bu kadar kesin sonuçlar çıkarılacaksa o hâlde, örneğin, "baniçe Anka, Sandalj ve eşi Katarina'nın ortak mevduatına

Paralı Asker Alışverişi ve Osmanlı Askeri Birliklerinin Bosna Derebeylerine Yardımları

1396 Niğbolu Savaşı'ndan hemen sonra Ban Ivan Morović tarafından durduruldukları Slavonya bölgesindeki Pojega'ya kadar girişleriyle birlikte Osmanlı ve Bosna askerî birlikleri arasında iş birliği sağlanmıştır. O dönemin Kral Sigismund'a ait belgeleri, Bosna ile Macaristan arasındaki sınır bölgelerinde gerçekleşen ortak harekâtları kanıtlar niteliktedir.¹¹⁴ Dubrovnikliler, Bosnalıların daha 1399 yılından itibaren *Türklerle anlaşma içinde* olduklarından bahseder.¹¹⁵ Osmanlılar henüz 14. yüzyılın son on yılında Bosna soylularıyla iletişim ve iş birliği hâlinindedir. Yöntemlerden ya da *Osmanlı'nın taktiksel hamlelerinden* biri de Bosna askerî birlikleri ile iş birliği yapmaktır. Osmanlılar, Bosna'daki bazı taraflara kendi askerî güçlerinden bir kısmını para karşılığında vermeye hazırdı. Bu aktivitelerle ilgili bilgiler kısıtlı olsa da mevcuttur. Hrvoje Vukčić'in 1407 ortalarında *Bayezid'in halefi* yani *Osmanlı elçisi* ile temasları vardı, Sandalj Hranić de Osmanlı paralı askerlerini tutuyordu. Venedik ve Macar kaynaklarına göre, 1411 yılında bu birliklerde 7.000 asker vardı.¹¹⁶ Sandalj bundan iki yıl önce de 1409 yazında Osmanlılarla bazı

1407 başlarından 1409 başlarına kadar üç defa 117 litreden fazla dolayısıyla 38 kg'den daha fazla gümüş değerinde 34.024 *aspra* (vurgu S.B.'ye ait) yatırıldığı bilgisini ve kısıtlı ve zor görünür olsa da mevcut olan buna benzer diğer bilgileri nasıl değerlendirmemiz gerekir. "Bunun, aslında, Osmanlı sınırında doğrudan Sandalj Hranić'in fayda sağladığı Bosna ile Osmanlılar arasında güçlü ekonomik dolaşımın bir yansıması" olduğu çözümü daha gerçekçidir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Sarajevo, 2009, s. 193), (E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*.) 15. yüzyılın ilk yarısından başlayarak Osmanlıların Dubrovnik'in yaşam stiline kültürel etkileri ile ilgili birtakım bilgiler de mevcuttur. (Daha detaylı bilgi için bkz. Verena Han, "Orientalni predmeti u renesansnom Dubrovniku", *POF*, VI-VII/1956-1957, Sarajevo, 1958, s. 115-139). Bu bağlamda Boris Nivelić gibi bazı yazarlar, "1463 yılına kadar Bosna-Osmanlı ilişkilerinin özelliği hem çatışma hem uzlaşmadır" ifadeleriyle daha gerçekçi sonuçlar çıkarmıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. Boris Nilević, "O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine", *Pregled*, yıl LXXVI, Sarajevo, 1986, s. 422-424), (B. Nilević, "O bosansko-turskim odnosima do 1463. Godine.")

114 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 87-93.

115 Momčilo Spremić, "Turski tributari u XIV i XV veku", *Istorijski glasnik*, Sayı 1-2, Beograd, 1970, s. 34. (M. Spremić, "Turski tributari")

116 Boris Nilević, "O moralnom stanju Bosne pred 1463", *POF*, 40/1990, Sarajevo, 1991, s.

temas ve ilişkilerde bulunmuştu.¹¹⁷ Sigismund'un galip geldiği 1408 yılındaki çatışmalarda da Bosna-Osmanlı güçlerinin Macaristan'a karşı *koalisyon* içinde olduğu görülür.¹¹⁸ Şu kesindir ki, "Hristiyan ülkelerin iç savaşlarına dâhil olarak Osmanlılar, yakında kendi güçlerinin saldırısına uğrayacak Balkan ülkelerinin arazilerini ve askeri kaynaklarını yakından tanıyorlardı."¹¹⁹

Diğer taraftan, Bosnalı derebeyleri de kendileri ait askerî birlikleri paralı asker olarak sultanın hizmetine veriyorlar, kimi zaman da bizzat kendileri aynı sıfatı alıyordu. Örneğin Sandalj Hranić, 5 Temmuz 1413'ta Çamurlu Muharebesi'nde askerî birlikleriyle Sultan I. Mehmed'in yanında yer almıştır.¹²⁰ 1413 yazında Hrvoje Vukčić'in Macar Kraliçesi Barbara'ya gönderdiği mektubun sonunda şu ifadeler yer veriliyor: "Aynı şekilde, yok olsam da olmasam da, Bosnalılar Türklerle birleşme niyetindedir ve şimdiye kadar da bu yönde hareket ettiler, bunu şimdi de yapıyorlar. Aynı şekilde Türk her hâlükârda Macar'a karşı savaşmak niyetindedir."¹²¹ *Gulam* ya da *hizmetkâr* sıfatıyla henüz Sultan II. Murat'a hizmet etmiş ve bu sıfatla muhtemelen *kendi ülkelelerini fethetme* hazırlıklarında yer almış Bosnalılar vardı. Nitekim, Sultan II. Murat 1444 yılında "kölesi olan ve pek çok görev yapmış, uzun yıllar hizmetinde bulunmuş 4 Bosnalıyı azat etmiştir."¹²² Bir süre sonra Fatih Sultan

---

115-116. (B. Nilević, "O moralnom stanju Bosne pred 1463."); D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 134 ve 139; E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*, s. 196-197. Bunun Osmanlı'nın Balkanlar'daki alışılmış politik yöntemi olduğunu, 1435 yılında despot Stefan Lazarević ile yaşanan olay da kanıtlamaktadır. (Daha detaylı bilgi için bkz. Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Beograd, 1952, s. 71.), (I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*). Napoli Kralı Ladislav'ın 1396'da Sigismund'a karşı Osmanlılardan yardım istediği bilinmektedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 2006, s. 191.)

117 E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*, s. 176.

118 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 139.

119 A.g.e, s. 180-181.

120 Enes Pelidija, "O odnosima Osmanlija i Kosača u XV stoljeću", u: Zbornik radova "Naučni skup Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba – Mostar, 23. 05. 2003. godine", BZK "Preporod" (GD Mostar), Mostar, 2005, s. 52.

121 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 2006, s. 173.

122 Ramiza Ibrahimović, "Struktura vojničke klase u XV i početkom XVI vijeka s posebnim osvrtom na širenje islama u Bosni", u: Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu, Naučni skup, POF, 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 270-271. (R. Ibrahimović, *Struktura*

Mehmed, 1456'da, Belgrad seferi öncesinde Bosna ordusunun bu sefere katılmasını ve dört şehrin kendisine teslim edilmesini talep etmiştir.¹²³ Dubrovnikliler 1456'da şu yazmıştır: "Çevredeki Bosna soyluları Dubrovniklilere karşı düşmanca tavır içinde olup, sultanın tebaası ve haraçgüzarları olmuştur ve sultanı buraya getirip bizi yıkarsa kendisine *yanacaklarını düşünüyorlar* (vurgular S.B.'ye ait)."¹²⁴

Dolayısıyla, Bosnalılar da dâhil olmak üzere Balkan Hristiyanları "14. ve 15. yüzyılda politik olarak birlik içinde değildi ve onlardan bazıları komşularına ya da rakiplerine karşı mücadele etmek için sıklıkla Osmanlılarla iş birliği yapıyordu."¹²⁵ Onlar böylece daha güçlü ve daha büyük olana yaslanarak düşman karşısındaki konumlarını meşrulaştırıyordu. Bu tür durumlarda sultanlar *hakem* oluyor ve bu da etkilerinin daha yoğun ve kapsamlı olmasını sağlıyordu.¹²⁶

Osmanlıların uyguladıkları ve bu sayede Bosna'nın fethini hazırladıkları özel tedbirlerden biri de farklı durumlarda Bosna Krallığı'ndaki birbiriyle husumet içindeki fraksiyonlara askerî yardım yapılması kararıydı. Osmanlı Devleti konsolide olduktan sonra, 1414 ve 1415 yılında Bosna'da geleceğinde önemli bir rol oynayacak olan unsur onaylandı. Hrvoje Vukčić, şahsi menfaatleri için Mayıs 1414'te İshak Bey'i yardıma çağırdı ve böylece Osmanlılara *Bosna'nın kapılarını açmış oldu*. Kral Ostoja'nın destekçileri böylece bastırıldı.¹²⁷ Bu, Bosna voyvodası Osmanlıları çağırısı üzerine Bosna'ya geldikleri 1414 yılından önce de Osmanlı ile ilişkilerini canlı tutmuştur. 1416 yılında

---

vojničke klase u XV i početkom XVI vijeka.)

123 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 325–327; Boris Nilević, "Posljednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća", *Historijska traganja*, 5, Sarajevo, 2010, s. 34. (B. Nilević, "Posljednji Pavlovići".)

124 Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 141.

125 M. Spremić, "Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku", s. 42–43.

126 A.g.e, s. 44.

127 Hazim Šabanović, "Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II", s. 39; Boris Nilević, "O moralnom stanju Bosne pred 1463.", s. 115–116; A.g.y., "O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine", *Pregled*, yıl LXXVI, Sarajevo, 1986, s. 419; Esad Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*, s. 203–204.

ölmüş olması nedeniyle sultanın *haraçgüzarı* olup olmadığı bilinmemekle birlikte Osmanlı'nın Bosna'ya gelişine yardımcı olduğu açıktır.¹²⁸ 1415 yılının ortalarında Sutjeska'da karşılıklı çatışmalar sırasında Pavle Radinović, Sandalj'in adamları tarafından öldürüldüğünde oğulları Petar ve Radoslav Osmanlıları yardıma çağırmıştı. Ancak Petar sultana ihanet edince, 1420'de İshak Bey tarafından idam edildi. Diğer taraftan, Radoslav *Türk haraçgüzarı* olarak hâkimiyetini sürdürdü ve kısa aralıklarla Kasım 1441'de ölümüne kadar sultana haraç ödemeye devam etti.¹²⁹

1415'ten sonra Osmanlı'yı yardıma çağırın Bosna soylularının karşılıklı çatışmaları sıklaşmaya başladı. Osmanlılar Pavlović ile Hranić arasındaki çatışmaya müdahil olmuş ve bir an bir tarafı, bir an diğer tarafı destekledi. Her iki taraf da rakiplerinin baskınlarını engellemek için 1414 ve 1418 yılında Osmanlı yönetimini tanıdı. Daha o zaman İshak Bey, Sandalj'in *yanında yer aldı* ve ona Pavlović'in topraklarını verdi. O zamandan itibaren Osmanlılar Bosna arazilerini sahiplendi ve arazileri kendi iradeleri doğrultusunda kullandı.¹³⁰ Tam 20 yıl boyunca, 1415'ten 1435'e kadar Sandalj, Osmanlıların adamı olarak hizmet etti. Kral ve soyluların Osmanlılarla Macarlar arasındaki çatışmada kimin tarafında yer alacakları konusunda tereddütte kaldıkları anlarda dahi, Bosnalılar kritik anlarda Osmanlı'nın *yanında yer aldı*.¹³¹ 1435 Eylül ve Kasım aylarında Baraka önderliğinde Stjepan Vukčić Kosača'nın çağrısı üzerine Pavlović topraklarında faal bir unsur oldular.¹³² 1444 yazında Stjepan Vukčić, Osmanlı paralı askerlerinin yardımıyla aşağı Neretva ve Drijeva vadisini geri aldı daha sonra da hâkimiyeti ve soylu Radivojević ailesini ger aldı.¹³³ Osmanlılar yine Vukčić'in çağrısı üzerine Tomaš, Sladoje, Semković ve Tolavac'a karşı mücadele etmek üzere 1499 Mart ayında Duvno'ya geldi. Rapora

128 M. Spremić, "Turski tributari u XIV i XV veku", 1970, s. 40.

129 B. Nilević, "O moralnom stanju Bosne pred 1463.", s. 116 ve 117; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 198–200.

130 Hazim Šabanović, "Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II", s. 39.

131 Boris Nilević, "O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine", *Pregled*, yıl LXXXVI, Sarajevo, 1986, s. 420–421; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 215.

132 Hazim Šabanović, "Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II", s. 39–41.

133 Boris Nilević, "Posljednji Pavlovići", s. 24.

göre halk köleleştirildi.¹³⁴ Osmanlılar yine Stjepan Vukčić'in çağrısı üzerine 1453'te Bosna'ya geldi.¹³⁵

Bosna'nın İç İlişkilerinde Osmanlı Müdahalesi ve Hakemliği

Osmanlılar gelmeden önce de Orta Çağ Bosna soyluları arasında anlaşmazlıklar mevcuttu. Bu anlaşmazlıklar, güçlü merkezî yönetim sayesinde Kral I. Tvrtko döneminde azalmıştı. Ancak, Orta Çağ'ın en güçlü Bosna kralının 1391'de ölümünden sonra çatışmalar tekrar gün yüzüne çıktı. Zaman geçtikçe Bosna derebeyleri arasındaki ayrılıklar da artıyordu. Komşu ülkeler bu çatışmaları fırsat bildiler. Osmanlılar da olup bitenlerde haberdardı.

Osmanlılar iç çatışmaların ve bölünmelerin ortasındaki Bosna'da bir derebeyini diğerine karşı desteklemiş ve böylece Bosna'nın nihai fethi için zemin hazırlamıştır.¹³⁶

Farklı unsurların Macaristan ve Osmanlı'ya vasal olarak bağlı olduğu Bosna topraklarında 15. yüzyılda hâkim olan ilişkiler, özellikle sultanın bir hâkim olarak öne çıkması ve vasalları arasındaki ilişkileri düzenlemesine imkân tanımıştır. Böylece Osmanlıların mevcut durumu muhafaza unsuru hâline gelmiş ve verdikleri güvencelerle bölge derebeylerinin arazilerini ve sınırlarını korumuşlardır. Radoslav Pavlović'i 1430-1432 yıllarında ve Stjepan

---

134 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 314–323.

135 A.g.e., s. 302–313.

136 Tarihçiler, Kral I. Tvrtko'nun ölümünden sonra Bosnadaki *siyasi bölünmeler ve feodal anarşi* meselesi üzerinde mutabıktır. Boris Nilević, "Bosna'nın yarım yüzyıl önce Osmanlı Devleti'ne katılmamasının nedeninin belki de Ankara mağlubiyeti ve 1413'a kadar süren fetret dönemi olduğu tahminini öne sürer." 15. yüzyılın başlarında Bosna'da nasıl bir durumun hâkim olduğu ve Bosna'nın ne kadar yekpare ya da *kırılgan* olduğunu belki de en iyi resmeden tarihî gerçek, Macar askerî birliklerinin 1404 yazında Bosna krallarının sarayı olan Bobovac'ı işgal etmeleri ve Mayıs 1410 yılına kadar orada kalmalarıdır. (M. Spremić, "Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku", s. 45; Vasa Čubrilović, "Poreklo muslimanskog plemstva u BiH", (JİÇ, I, Beograd, 1935), *Odabrani istorijski radovi*, Beograd, 1983, s. 215-216. (V. Čubrilović, "Poreklo muslimanskog plemstva u BiH".) Boris Nilević, "O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine", *Pregled*, yıl LXXVI, Sarajevo, 1986, s. 419; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 68-69; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 122.)

Vukčić Kosača'yı 1451-1452 yıllarında yıkma girişimleri Edirne'deki Divan'dan geçememiştir.¹³⁷

Osmanlılar Macaristan'ın pasif duruşunu Bosna'da yeni bir cephe açmak için kullanmamış, "küçük adımlar stratejisiyle mevcut konumlarını sağlamlaştırmış ve kendileri için yeni pozisyonlar inşa etmiştir."¹³⁸

1415 yılından sonra Osmanlı akıncıları daha sık Bosna'ya nüfuz eder olmuş, fakat kimse onlara karşı çıkmamıştır.¹³⁹

Bosna soylularının karşılıklı hesaplaşmalarıyla oluşan derin uçurumda Türkler vazgeçilmez bir askerî ve politik unsur olarak konumlarını sağlama aldı. (...) Bosna'da ne savaş ne barış artık onları aktif katılımı ve müdahalesi olmadan düşünülemezdi. Onların mevcudiyeti artık geçici değildi, Bosna'nın siyasi ve askerî resminin bir parçası hâline gelmişti. Laşça Muharebesi'nden sonraki yıllarda, de facto, Orta Çağ Bosna devletinin Osmanlı hâkimiyeti altına girme süreci başladı.¹⁴⁰

Türklerin – *sistematik ve planlı olarak Bosna etrafındaki ağlarını ördükleri* gittikçe büyüyen feodal anarşi içinde sultan, Ekim 1416'da, *ölümüne düşman* olan Bosna soylularını barıştırmak üzere Bosna'ya iki elçi gönderdi fakat onlar birbirlerine güvenmedikleri için bu çağrıya geri dönüş yapmadı.¹⁴¹ Kral Ostoja, Prens Pavle Radenović'i öldürmekle suçlandığı için kaçmak zorunda kaldı. Diğer taraftan, Bosna'da kral karşıtı taraf da oldukça güçlüydü ve Osmanlılar tarafından destekleniyordu.¹⁴² Yine de Sandalj Hranić, Osmanlılar sayesinde kısa bir süreliğine Pavlovićler ile ilişkilerini düzeltti ve 1418'den

---

137 Boris Nilević, "O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine", s. 422–424; A.g.y., "O moralnom stanju Bosne pred 1463.", s. 117.

138 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 313.

139 Dragi Maliković, "Pavlovići i Turci", Naučni skup: *Zemlja Pavlovića – srednji vijek i period turske vladavine*, ANU RS, knj. V, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 7, Banja Luka / Srpsko Sarajevo, 2003, s. 173–174. (D. Maliković, "Pavlovići i Turci")

140 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 216.

141 A.g.e., s. 217; E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*, s. 214.

142 D. Maliković, "Pavlovići i Turci", s. 176.

itibaren Osmanlı taraftarlığını muhafaza etti.¹⁴³ Sultan I. Mehmed, muhtemelen henüz 1415 ya da 1418'de Sandalj Hranić'in topraklarını tanımıştı. Radoslav Pavlović ve Sandalj Hranić'in Ekim 1420'de birbirleriyle barışmasında muhtemelen Osmanlı ulakları da belli bir rol oynamıştı.¹⁴⁴ Aynı yıl Sandalj intikam almak için Edirne'da Pavlović'i suçlamış ve Osmanlı'dan yardım almıştır. Bu vesileyle 1420 yılının başında Bosna'ya Üsküp uçbeyi İshak Bey gelmiş ve Petar Pavlović ile Kral Stjepan Ostojić'in güçlerini defetmiştir. Çatışmada Petar ölmüş, Konval'ın bir bölümü dâhil kendisine ait araziler sultanın onayıyla Sandalj'a geçmiştir. Bu dönemde Sandalj Hranić, Tvrtko II. Radoslav ve Petar Pavlović Osmanlı'nın sıradan haraçgözarlarıydı. Sultanın izni olmadan önemli herhangi bir iş yapamazlardı.¹⁴⁵ Sandalj'ın 1422 sonları ile 1423 başlarında Osmanlılar için bir menfaat bölgesi olan Sokol'u Dubrovniklilere teslim etmeleri de Osmanlı'dan izinsiz gerçekleşmezdi.¹⁴⁶ Osmanlılar, 1441'de Radoslav'ın ölümüne kadar devam eden Pavlović ile Kosača arasındaki mücadelelere hakemlik ettiler.¹⁴⁷ 10 Nisan 1454'te Hersek Kosača ve Dubrovnikliler arasında imzalanan barış anlaşmasındaki hükümlerden biri de şuydu: "Hersek, sultan bundan daha farklı bir karar vermedikçe barışı koruyacaktır."¹⁴⁸ Bu bilgi, o dönemde Bosna'daki siyasi şartların, Osmanlı unsurunun etkisinde olduğunu açıkça göstermektedir.

Muvekkit, 1459/60 yılında Hersek Stjepan'ın Kral Stjepan Tomaš'ın Osmanlılara ortak saldırı düzenlenmesi çağrısını kabul etmemesi üzerine, kralın Hersek'e saldırdığını kaydetmiştir. Bu sebeple Hersek, sultana başvurmuş, sultan da onları barıştırmıştır. Bu arada Kral Tomaš'ın ölümü üzerine Stjepan Tomašević, üvey annesi Katarina Kosača ve kralın amcası Sigismund arasında taht kavgası baş gösterdi. Böyle bir ortamda Katarina bu sorunu sultana

143 E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*, s. 217.

144 A.g.e., s. 231 ve 237.

145 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 75; Dragi Maliković, "Pavlovići i Turci", s. 177; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 230–239.

146 E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*, s. 24241.

147 Boris Nilević, "Posljednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća", *Historijska traganja*, 5, Sarajevo, 2010, s. 20.

148 I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 128.

iletmiş, sultan da Üsküp Uçbeyi İshak Bey ile birlikte İsa Bey'i Bosna'ya göndermiştir. Yeni Kral Stjepan Tomašević'in 1460/61'de Osmanlı'ya cizye ödemesi karşılığında durum kontrol altına alınmıştır. Bu arada oğlu Sigismund ve kızı Katarina İslam'ı kabul ederek İshak Bey ile birlikte gitmiş, bu da Katarina'yı yasa boğmuştur.¹⁴⁹

Osmanlılar, Kosaçaların evinde baba Stjepan ile oğlu Vladislav arasındaki çatışmaları da fırsata çevirmeyi bilmişlerdir.¹⁵⁰ Mülk ile ilgili bir çatışma nedeniyle Vladislav, iddiaya göre onu sürgüne gönderen babasını Bab-ı Ali'de şikâyet etmiştir. Mayıs 1462'de İstanbul'daki Divan toplantısında bu konu gündem maddelerinden biridir. Yaz boyunca Vladislav, Bab-ı Ali'ye 100.000 dukat söz vermişti. Sultan, bu fırsatı Bosna'daki çatışmayı alevlendirmek için bir fırsat olarak değerlendirmiş, Vladislav'ın yanında yer alarak Hersek'i çeşitli talepler ve şantajlarla zor duruma düşürmeyi bilmiştir. Hersek Stjepan bu taleplerden kaçınmak isteyince, ilkbahar 1463'te Breznica Nehri'nde mağlup oldu. Bu sayede babasının ülkesinde hâkimiyeti eline alan rehberleri Vladislav olmasaydı *hiçbir zaman gidemeyecekleri yollardan* oğul Vladislav ile iş birliği içinde Osmanlı askerî birliklerinin yaptıkları bu baskın, sultanın Mayıs 1463'teki asıl seferine giriş niteliğindedir.¹⁵¹ 1463'ten sonra da, Bosna'nın fethedilmemiş olan bölgelerinde içişlerinde Osmanlıların ara bulucu olarak rol aldıkları görülmüştür. Örneğin Hamza Bey, Neretva Nehir ağzındaki Posrednica adacığının Hersek Vlatko'ya mı, Dubrovniklilere mi ait olacağı ihtilafında hakemlik yaptı.¹⁵²

Osmanlıların 1463 yılından önce de Bosna'nın iç meselelerine müdahil olduklarının en iyi göstergesi, Bosna krallarına olan tutumları, taht

---

149 S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. cilt, s. 55.

150 Stjepan Vukčić Kosača döneminde Güney bölgelerinin Bosna devletinden ayrılma süreci hızlanmıştır. Bu bölgeler gerçekten de Osmanlılara bağlı ayrı bir siyasi birim olmuştur. (Yazarlar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, I, Zagreb, 1953, s. 603), (Yazarlar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, I). Şu soru akla geliyor – böyle bir süreçte Osmanlı politikasının hissesi nedir? Özellikle İstanbul'daki merkezî Osmanlı iktidarının idari olarak ayrı bir eyalet olarak düzenlendiği 19. yüzyılda Hersek'e karşı tutumları karşılaştırılırsa.

151 Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd, 1964, s. 328-329. (S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*.)

152 Veljan Atanasovski, *Pad Hercegovine*, Beograd, 1979, s. 76. (V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*.)

*manevraları, kendi krallarını öne çıkarma ve benzeri hamlelerdir. Osmanlılar, 1414-1415 yıllarında Tvtrko II Tvrtković'in rakiplerinin desteklenmesinde ve 1421'de tekrar iktidara gelmesinde önemli rol oynadılar. Tvtrko'dan memnun olmayan Osmanlı, 1432-1425 ve 1443-1446 yıllarında tahta talip olan Ostoja'nın oğlu Radivoje'yi destekledi. Tüm bu olaylarda Bosna'da Osmanlı taraftarlığının olduğu açıktı.¹⁵³ 1463 Bosna seferinin gidişatını biraz daha ayrıntılı şekilde veren tek Osmanlı kaynak ile bu döneme ait birkaç tarihi rapor kıyaslanıp incelendiğinde Bosna'da o yıllarda kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden *birden fazla taraf* olduğu sonucuna varılabilir. Bunlardan biri de daha önce belirtildiği gibi Osmanlı taraftarlarıydı.¹⁵⁴*

Bosna Üzerindeki Ekonomik Baskı – Haraç

Osmanlıların Bosna ile ilişkilerinde iki yön tespit etmek mümkündür. Bunlardan biri kral ve derebeyleri ile ilişkiler, ikincisi ise halka olan tutumdur. Asıl soru, örneğin bir tarafta Osmanlıların kral ve derebeylerinden maddi olarak faydalanması ile diğer tarafta kral ve derebeylerinin halktan doğrudan yararlanması arasında orantı nedir? Hangisi daha fazla meydana gelmiş ve sonuçları daha etkili olmuştur? Ancak bu soruya cevap verildikten sonra Osmanlıların halktan ekonomik olarak faydalanma oranlarının araştırılması yapılabilir. Kralın ve Bosna derebeylerinin haraç yükümlülüğünden ötürü halkın sömürülmesi ile ilgili suç dolaylı olarak Osmanlı'ya atmak kesin bir sonuç olmayacaktır. Özellikle, 1463 yılına doğru Bosna'nın ekonomik olarak sömürülmesi ve parçalanmasından yalnızca Osmanlı'nın değil, Macaristan ve Hırvatistan'ın da sorumlu olduğunu göz ardı etmemek gerekir.¹⁵⁵ Bunun

---

153 Yazar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, I, s. 602 ve 607; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 73–75; B. de la Brokijer, *Putopis*, çeviri ve yorum M. Rajičić, s. 98; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 175–177 ve 230–239; Aladin Husić, “Maglaj u ranom osmanskom periodu”, *Anali XVII–XVIII*, Sarajevo, 2008, s. 113. (A. Husić, “Maglaj u ranom osmanskom periodu”); E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*, s. 203–209.

154 *Tarih-i Ebu'l-feth (Tursun Bey)*, haz. Mertol Tulum, İstanbul, 1977, s. 121–128. (*Tarih-i Ebu'l-feth (Tursun Bey)*, priredio: Mertol Tulum.)

155 “O uğursuz zamanda Bosna yalnızca Türkler tarafından değil, aynı kanı taşıyan kardeşleri tarafından da saldırıya uğradı. Kral Tomaš ölünce, hain Hırvat Banı Pavo Šperančić, Dalmaçya'daki Kiliş'i Bosna'nın elinden aldı.” (O. Antun Knežević, *Pad Bosne 1463*, Senj,

dışında haraç ve keza cizyenin verenin de korunmasına hizmet ettiği bilinmektedir.¹⁵⁶

Dubrovnik kaynaklarına dayanarak Bosna'nın Osmanlılara muhtemelen 1415'te haraç ödemeye başladığı anlaşılıyor. "Türklerin güçlü baskısına maruz kalan Bosna daha 1415 yılından itibaren sultana haraç ödemekle yükümlü hâle geldi."¹⁵⁷ O yıl Dubrovnikliler Macaristan'a, "bütün Bosna'nın tüm bölgeleriyle birlikte Türklere vergi ödemekle mükellef olduğu"nu haber verdiler.¹⁵⁸ Muhtemel kesintilerle Bosna, sultana 1415'ten 15. yüzyılın 20'li yıllarının sonuna kadar haraç ödedi. Kral II. Tvrtko döneminde Osmanlılar, vasallarını muhafaza etmeyi ve kesintisiz olarak haraç almayı (yaklaşık 20.0000 düka altını) ve Bosna'nın 1425-1427 yılında Macaristan'a yaklaşmasına rağmen nüfuzlarını sürdürmeyi başarmışlardır. Bunun dışında, dönüm noktalarında Bosna soylularının sultana sadakatleri daha güçlüydü.¹⁵⁹

II. Tvrtko, 1 Kasım 1428'de kesin olarak sultana vergi ödedi, zira bunun için Dubrovniklilerden borç aldı.¹⁶⁰ Macaristan'daki başarısız diplomasi faaliyetlerinden sonra kral, Stjepan Kosača'nın yardımıyla 1436'da tekrar 25.000 düka altını değerinde haraç ödemeyi kabul etti. Bu ücret, 1443'teki ölümüne kadar sabit kaldı.¹⁶¹ Aynı şekilde Kral Tomaš Osmanlılara saldırıdan

---

1886, s. 25 ve 29.)

156 Daha detaylı bilgi için bkz. Hamid Hadžibegić, *Glavarina u Osmanskoj državi*, Sarajevo, 1966, s. 2. (Hamid Hadžibegić, *Glavarina*.)

157 M. Spremić, "Turski tributari u XIV i XV veku", s. 35. Pavo Živković, 1415'teki haraç durumu ve bu konumu kabul eden taraf ile ilgili yaygın görüş hakkındaki şüphesini ifade eder. Söz konusu olan II. Tvrtko mu?; Karşılaştır: E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*, s. 208. Haracın 1415 yılına bağlanmasına rağmen, Bosna tarafının henüz 14. yüzyılın sonlarında haraç ödemediğine değinen Osmanlı kroniklerindeki iddialar asılsız değildir. Osmanlı kroniklerine dayanarak bu konudaki bilgileri şu eser vermektedir: S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. Cilt, s. 25. Bir Osmanlı taktiği olarak Bosna'dan ekonomik olarak faydalanılması hakkında bkz. N. Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", s. 70.

158 B. Nilević, "O moralnom stanju Bosne pred 1463.", s. 115-116; A.g.y., "O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine", *Pregled*, s. 420-421.

159 A.g.e., s. 117; M. Spremić, "Turski tributari u XIV i XV veku", s. 40-41.

160 D. Kovačević, "Prilog pitanju bosansko-turskih odnosa", *GDI BiH*, yıl IX/1960, Sarajevo, 1961, s. 258-263; Boris Nilević, "O bosansko-turskim odnosima do 1463.godine", s. 420-421.

161 M. Spremić, "Turski tributari u XIV i XV veku", s. 36; D. Lovrenović, *Na klizištupovijesti*, s. 240-265.

ve 1457'de birkaç kaleyi almasının ardından 1458'de sultan ile anlaşmaya varmış, bu anlaşmaya göre vergi mükellefiyeti ile birlikte fethettiği toprakları muhafaza etmiştir.¹⁶²

Sultan, 1453-1457 yılları arasında Stjepan Tomaš'tan 160.000 dük altını vergi almıştı. Bosna'daki gümüş ise sultanın darphanesine yollanıyordu.¹⁶³ Bosna kralının ödediği haraç kimi zaman yıllık 50.000 dük altına ulaşırıyordu. Bu para üç kaynaktan sağlanıyordu: halk, hükümdara ait para ya da borç para.¹⁶⁴ Haraç, Bosna soylularını ve onlara tabi halkı oldukça bezdiriyordu çünkü Osmanlılar Bosna ekonomisine sürekli baskı yapıyordu.¹⁶⁵ 1456 yılındaki Belgrad seferinden sonra sultan, diğer taleplerle birlikte Bosna'daki gümüşün İstanbul'a gönderilmesini talep etmiş, bu da ülkenin ekonomi ve savunma potansiyelleri için büyük bir yük hâline gelmiştir.¹⁶⁶ Aslında vergi ödeyerek Balkan ülkeleri bölgedeki nihai Osmanlı hâkimiyetini geçici olarak erteliyordu.¹⁶⁷ Bosna soyluları söz konusu olduğunda, Hrvoje Vukčić'in Osmanlılara haraç ödeme anlaşması olup olmadığı ile ilgili bir bilgi yoktur.¹⁶⁸ Pavloviçler 1415'ten sonra, özellikle de 1420-1441 yılları arasında sultana haraç ödediler. Pavloviçlerin Bab-ı Ali ile haraç ilişkisi, Tilavi Nahiyesi'nde de kayıt altına alınmıştır.¹⁶⁹ Pavloviçlerden sonra Voyvoda Sandalj Hranic de sultanın haraçgüzarı olmuştur. 1415'ten 1435'teki ölümüne kadar *Türklerin adamı* olarak görüldü.¹⁷⁰ Stjepan Vukčić Kosača 1443'a kadar sultanın kölesi ve haraçgüzarı olmuş, kısa bir süreliğine haraç ödemeyi bırakmış ardından 1444'te Kral Tomaš ile mücadelesinde Osmanlı tarafından yardım almıştır. Stjepan Vukčić, 1451 yılında toprakları için onay almak üzere Fatih Sultan Mehmed'e 50.000 dük altını haraç ödemek zorunda kalmıştı. Öyle

---

162 *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 107.

163 M. Spremić, "Turski tributari u XIV i XV veku", 1970, s. 38.

164 M. Spremić, "Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku", s. 38-40.

165 B. Nilević, "O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine", 422-424.

166 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 325-327; B. Nilević, "Posljednji Pavlovići", s. 34.

167 H. Hadžibegić, *Glavarina*, s. 41.

168 A.g.e, s. 40.

169 M. Spremić, "Turski tributari u XIV i XV veku", s. 41-45.

170 B. Nilević, "O moralnom stanju Bosne pred 1463.", s. 117.

görünüyor ki, 1460'tan 1466'a kadar sultana 40.000 dük altını ödemekten vazgeçmişti. Stjepan'ın oğlu Vlatko 1470'te Osmanlılarla yakınlaştı. Babasının arazilerini alacağını umuyordu. Fakat haraçgüzar oldu. Vlatko 1473'te Osmanlılardan ayrılacak, 1477'de ise tekrar yakınlaşacaktır. Ömrünün sonuna kadar *Türk haraçgüzarı* olarak kalmıştır.¹⁷¹

Kemal Paşazade Tarihi'nde Bosna kralının her yıl düzenli olarak devlet hazinesine vergi (*cizye-i maktu'a*) gönderdiği yazar. Sonunda Ulah voyvodasını örnek alarak Kral Tomašević vergi ödemeyi keser. Sultanın elçisi kendisini sultana itaat etmeye çağırarak için huzuruna geldiğinde elçiyi tutuklar. Daha sonra pişman olur ve elçiden özür diler ancak artık çok geçtir çünkü sultan Bosna'yı işgal etmeye karar verir.¹⁷²

Anlaşılabileceği gibi Osmanlılar muhtemelen henüz 1415 yılından itibaren Bosna Krallığı'ndan, yani siyasi unsurlarından, iktisadi anlamda sistematik olarak faydalanmışlardır. Bunun sonucunda Osmanlı devlet hazinesine haraç gelmekteydi. Bu tür vergi bir taraftan mükelleflerine iki taraflı fayda temelinde bazı *ayrıcılıklar* sağlamış olsa da, diğer taraftan iktisadi çöküşlerini hazırlamıştır. Bu, Osmanlıların o dönemde diğer haraçgüzar ülkelerden de aldıkları alışılmış yıllık vergiydi. Bosna'da kralların dışında bazı soylular da farklı meblağlarda vergi ödüyordu. Bu, 15. yüzyılın ilk yarısında feodal bölgelerinde sahip oldukları siyasi nüfuzu kanıtlamaktadır. Kral Tomašević'in 1463'te sultana vergi ödemeyi neden kestiği ile ilgili farklı açıklamalar olsa da, bu konudaki tarihî gerçeklere bütünüyle ulaşmak zordur.¹⁷³

Osmanlıların Bosna Köylüleri ile İlişkileri

Orta Çağ'da “yasalar önünde eşitlik ve evrensel ortak hukuk tanınmıyordu. Bunun yerine yargı yetkilerinin farklı alanlarında kafa karıştırıcı çokluk hâkimdi: bölgesel hukuk, feodal hukuk, şehir hukuku, yürütme hukuku vs.

171 M. Spremić, “Turski tributari u XIV i XV veku”, s. 41–45.

172 Hamid Hadžibegić, *Glavarina*, s. 9.

173 Kral Matija Korvin'in baskısı nedeniyle sultana haraç ödemekten vazgeçilmesi hakkında bkz. S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, 1999, s. 247.

Bunların hepsi bölgeden bölgeye, hükümdardan hükümdara büyük farklılık arz ediyordu.”¹⁷⁴ Osmanlı-Bosna ilişkilerindeki dönüm noktası muhtemelen, Bosna'nın siyasi konumunu tamamen değiştirmiş olan 1415 tarihinde gerçekleşen Osmanlı'nın Laşva galibiyetidir. Buradaki Macar nüfuzu tek bir hamleyle etkisiz hâle getirilmişti. Bu tarihten sonra Macaristan, *Bosna'yı kendi tarafında çekmek için* artık hiçbir şey yapamadı.¹⁷⁵

Muvekkit, 1451/52'de Bosna bölgesinin Sava Nehri ile Hırvatistan'dan ayrılmış olduğunu ve “Bosna halkının vergide muafiyet ve özel ayrıcalıklarla birlikte Osmanlı Devleti'ni tercih etmiş” olduğunu yazar.¹⁷⁶ Bu bağlamda Nedim Filipović, “15. yüzyılın ilk yarısında Bosna Krallığı'ndaki toplumsal ve siyasi gelişmeler, siyasi cinayetler, bölgesel gasplar, bogomillerin kovuşturulması ve diğer gelişmelerin köylülerin konumlarına suistimaller, artan baskılar, arazilerin, değirmenlerin, iskelelerin ve diğer üretim alanlarının gasp edilmesi şeklinde yansıdığını ve en eski Osmanlı tapu defterlerinde bu konuda kayıtlar olduğunu” yazar. “Yerli derebeylerinin Osmanlı yönetimi altında tımarlarda eski soylu geleneğindeki ilişkileri muhafaza etmeye çalışmaları, köylülerin soylu geleneğinde tımarlardakinden çok daha fazla sömürüldüğünü gösteriyor. Bosna Krallığı'nda yaşayan köylüler arasındaki *Osmanlı propagandasını* (vurgu S.B.'ye ait) diğer unsurlarla birlikte bu gerçeğe dayandırmak gerekir.”¹⁷⁷

Osmanlılar köylülere karşı son derece reayaperver bir tavır içindeydi. Bunun sebebi, diğer unsurların yanında devlet gelirinin kaynağı olmalarıydı.

---

174 J. Bumke, *Courtly Culture. Literature and Society in the High Middle Ages*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1991, s. 22-23. (Alıntı: Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 55.)

175 Yazar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, I, s. 600-602.

176 S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. Cilt, s. 47.

177 Devamında şu yazıyor: “1468 yılında Bosna soylularına bu defa tımar olarak miras bırakıldığı ve bu toprakların üstünde söz konusu soylu kişiye hizmetkâr (toprağa bağlı köylü) sıfatıyla bağlı köylülere bırakıldığı durumlar görülür. Soyluların vazifesi ‘savaşa atlarının üstünde koşmaktır’. Eğer iki ve daha fazla kişi iseler, o hâlde dönüşümlü olarak giderlerdi. Böyle bir durumda köylü tarihi bir kabustan kurtulma fırsatı olarak Osmanlı yönetimini kabul ediyordu.” Detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, “Uticaj islama na bosansko-hercegovačko tlo”, s. 71.

Bu, onların geleneksel ve daimî politikasıydı.¹⁷⁸ Bogumil Hrabak'a göre, biraz daha sonraki dönem olan 15. yüzyılın son çeyreği "köylünün Türk idaresinde Venedik Cumhuriyeti idaresinden çok daha iyi yaşadığı bir dönem olup, Venedik bölgesindeki pek çok köylü düşmana kaçıyordu (...)"¹⁷⁹

Böyle bir toplumsal ve siyasal ortamda çiftçi halk kitleleri, "Türk-Osmanlı siyasi ve askerî hedeflerinin gerçekleştirilmesi amacı güden politikanın uygulanması için uygun bir araçtı."¹⁸⁰ Bu anlamda Romanyalı tarihçi Nikola Iorga, anarşiden bıkmış olan Balkanlar'daki köylü kitlelerinin yeni Osmanlı düzeninin destekçisi olarak kendilerini gösterdikleri sonucuna varmıştır.¹⁸¹ Osmanlılar, fethetmeyi planladıkları ülkelerdeki köylülerin içinde buldukları kötü durumu fırsata çevirerek onları soylulardan ayırıyor ve kendi taraflarına çekiyordu.¹⁸² Henüz 1463'ten önce Bosna halkını kazanmaya çalıştıklarını ve vaatlerine uygun davrandıklarını gösteren örneklerden birisi, Foça yakınlarında onda bir vergi şartıyla eski soyluların topraklarının aynı kişilere verilmesidir.¹⁸³

---

178 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 99.

179 Bogumil Hrabak, "Turske provale i osvajanja na području današnje severne Dalmacije do sredine XVI stoljeća", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest*, vol. 19, Zagreb, 1986, s. 72. (B. Hrabak, "Turske provale".)

180 Madžida Selmanović, "Uticaj tursko-osmanske politike na islamizaciju u Bosni", *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (naučni skup)*, *POF* 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 85. (M. Selmanović, "Uticaj tursko-osmanske politike".)

181 H. Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", 1953, s. 24.

182 "Türk devletinin o dönemde tımar sisteminin, daha düşük vergiler ve yasalara daha fazla itibar edilmesiyle, Hristiyan ülkelere göre önde olduğuna şüphe yoktur. Soyluların keyfiliği ve savaşın getirdiği yağmalar ve yüklerin baskısı altında köylüler, Bosna ve Slavonya'da olduğu gibi genellikle tökezler ve Türklere kaçır ve devletlerinin Türklere yürüttüğü umutsuz mücadelelerde büyük bölümüyle pasif kalırdı. Bu devletlerin durumu, feodal sistemin yıkıcı etkisi nedeniyle son derece sağlıksızdı."; Vasa Čubrilović, "Poreklo muslimanskog plemstva u BiH", s. 213. Burada da köylü kategorisi üzerinde genelleme yapılmasını reddediyorum. Bu tür formülasyonlara göre bütün köylülerin Osmanlılara akın ettiği söylenebilir. Ancak bu, tarihî perspektiften gerçekçi değildir ve gerçeklerden uzak bir iddiadır.

183 Vasa Čubrilović, "Poreklo muslimanskog plemstva u BiH", s. 214; 16. yüzyıl başlarına dayanan bilgilerden elde edilen bir başka sonuç Bosnadaki köylülerle söz konusu ilişkileri doğrulamaktadır: "Osmanlılar, fetihten önceki propaganda sürecinde vadettikleri gibi bağımlı köy halkını soylulardan kurtardılar. Bunun yanında soylular eski arazilerini alma-

Şaşkın hâldeki Balkan halkı, özellikle de köylüler, Osmanlı Devleti sınırları çevresinde oluşan kaos ve asilzadelerin birbirleriyle çatışmaları nedeniyle çok zarar gördü ve *Osmanlı yönetimini, dertlerinden bir kurtuluş yolu olarak gördüler*. Osmanlıların bulunduğu bölgelerde geçici bir huzur sağlanıyor, halk, geçim derdinden, gelecek korkusundan kurtarılıyordu. Devletin kendisinden, bazı koşullar altında bir gelecek vadeditiliyordu.¹⁸⁴ Eldeki kaynaklarda, belirtilen durumu teyit edecek çok sayıda somut bilgi mevcut değildir. Ancak elde bulunanlar da son derece yeterlidir. Kral Tomaš'ın, Macaristan ve Bosna yolculuğu sırasında Mayıs 1456 yılında başşehir Jajce'de bulunan Draçlı Dominikan rahibi Nikola Barbuçi ile görüşmesi sırasında Barbuçi, Ivan Kapistran'ı kralın papa ve elçilerin isteğine göre hareket etmeye hazır olduğundan ve yardıma ihtiyacı olduğundan haberdar etti. Zira kral tek başına "*Türkleri Hristiyanlardan daha çok seven* (vurgu S.B.'ye ait) ve krallığın neredeyse daha büyük kısmını temsil eden 'manihelyer' yüzünden Türklerle mücadele edemiyordu. Bu nedenle Tomaš, Hristiyanların yardımını olmadan Türklerle mücadeleye cesaret edemedi."¹⁸⁵

*Hristiyanlardan çok Türkleri sevenlerin kimler olduğuna cevap vermek, dönemin kiliselerindeki durumu ve belirli kiliselerin üye ya da mensup sayılarını tartışmak, bu konuda yazanların ne düşünüp neyi kastettiğini hayal etmek ve benzer konular, bu bölümde öncelik değildir.*¹⁸⁶ Bu mütevezâ raporlarda, Bosna'da 1456 yılında (demek ki çok daha önce de) Bosna nüfusunun belli bir bölümünde Osmanlı yanlısı bir akımın varlığı tespit edilmektedir. Stjeoan Tomašević'in 1462'de Papa II. Pius'a gönderdiği mektup da bu bağlamdadır.

---

dılar çünkü bu araziler de mirî araziye çevrilmiş ve tapusuyla birlikte eski serflerin üstüne kaydedilmiştir." (Vesna Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću – Između Zapada i Istoka*, Sarajevo, 2005, s. 55–57), (V. Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*.)

184 B. Nilević, "O bosansko-turskim odnosima do 1463. godine", s. 422–424; Antonina Zhelyazkova, "The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century", *Journal of Islamic Studies*, 5 (2) (1994), s. 191–192.

185 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 323; Pejo Čošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo, 2005, s. 95–96. (P. Čošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*.)

186 Bkz. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 323; P. Čošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, s. 323–324.

Mektupta şu ifadelerle yer verilmektedir:

Türkler, krallığımda birkaç kale inşa etti, *köylülere pohpohluyorlar, onlara karşı sözde nazik görünerek* (vurgu S.B.'ye ait) taraflarına geçen herkesin özgür olacağını vadediyorlar. Bu köylüler çok saf, kur-nazlıkları ve Türklerin aldatmacasını anlamıyorlar, onlara vadettikleri özgürlüğün her zaman süreceğini düşünüyorlar. Bu yüzden bu aldatmacayla yanılgıya sürüklenen halk kolayca bana baş kaldıracaktır. Köylüler tarafından terk edilmiş olan soylular da şehirler de fazla kalmayacaktır.¹⁸⁷

Bosna Kalelerinin Teslim Edilmesi – ihanet mi istimâlet mi?¹⁸⁸

Kaynakları analiz ederken Sokol Kalesi'ni teslim eden Radoje Župčić,¹⁸⁹ Hum ve Travnik Kalesi'ni teslim eden Pavle Grgurić¹⁹⁰ ve daha sonra Dobo-j'a aynı şeyi yapan Ivaniš ve Stjepan¹⁹¹ gibi prenslerin isimlerine rastlıyoruz.

---

187 Konstantin Jireček, *Istorija Srba*, 2. Cilt (1537'ye kadar), çev. Jovan Radonić, Beograd, 1923, s. 75; Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, s. 325; Vladislav Skarić, "Postanak i razvitak kmetstva u Bosni i Hercegovini", *Izabrana djela*, III, Sarajevo, 1985, s. 89; Enes Pelidija, "Sultan Mehmet II, Bosna Ve Boşnaklar", *XIII. Türk tarih kongresi*", Ankara 2002, s. 39–46; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 342. (Pii II. commentarii, II, 683–685. çev. Perojević, Povijest BiH.)

188 Akritlerin (Bizans sınır askerleri) kalabalıklar hâlinde Osmanlıların tarafına geçmesi ve kale ve daha küçük şehirlerin gönüllü olarak Osmanlılara teslim edilmesinin sebebi olarak Osmanlı'nın fethetme niyetinde oldukları ülkenin medeniyetine uyum sağlamaları hakkında Paul Vitek yazmıştır. (Kaynak: H. Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", s. 25.)

189 *1468/69 Bosna Sancağı Genel Nüfus Sayımını* deşifre eden, Osmanlıcadan çeviren, bilimsel olarak inceleyen ve baskıya hazırlayan Ahmed S. Aličić, s. 114. (*Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*); 1477 yılına ait sayımda Rupčić'in oğlu Radoja'nın tımarı da vardır ve tımarına eski mirasının da girdiği yazmaktadır. (*Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, haz. Ahmed S. Aličić, s. 258), (*Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*.)

190 *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 100.

191 Dobo-j, büyük ihtimalle 1463'te değil, yenilenmiş olan Bosna Krallığı'nın çöküşü sırasında teslim edildi. Daha detaylı bilgi için bkz. Adem Handžić, "O ulozu derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću"; *Studije o Bosni – historijski prilozii iz osmansko-turskog perioda*, İstanbul, 1994, s. 103.) Burada, söz konusu kalelerin tam teslim tarihini tespit etmek öncelik değildir. Bahsedilen örnekler 1463'ten başlayarak Bihaç'ın fethet-

Onların hepsine daha sonra liyakat derecelerine göre bazı araziler verilmiştir.¹⁹²

Diğer bazı kalelerin de Osmanlılara teslim edildiği kayıtlara geçmiştir. Hersek ülkesinde (*Vilayet-i Hersek*) Samobor Nahiyesi'ndeki aynı adlı kaleyi İslam'ı kabul eden ve dizdar seviyesinde¹⁹³ 2.709 akçelik tımar alan İsa-Bali¹⁹⁴ teslim etmiştir. 1463 ya da 1471 tarihinde¹⁹⁵ Novi şehrinin (Sava Nehri üzerinde Bijeljina yakınlarında) Mahmud Ungurus¹⁹⁶ tarafından teslim edildiği kayıtlara geçmiştir. Kalelerin teslim edilmesiyle ilgili tam anlaşılır olmayan bir bilgi daha vardır. Hersek vilayetine bağlı Kukany Nahiyesi'nde 1468/9 yılına ait kayıtlarda, Čavlijev'in oğlu Tvrtko ve kardeşi İvan'ın tımar kaydının yanında 24 Mayıs 1475 tarihli (Korešca köyünde yazılmış?) Tvrtko'nun tımarının bir bölümünün "kaleleri teslim eden yeni Müslüman Mustafa'ya"¹⁹⁷ verilmesi ile ilgili bir not vardır. Aynı kayıttaki Hersek vilayetine bağlı Dabar Nahiyesi'nde ölümünden sonra İsmail'in tımarının bir bölümünün (Efke, Pribić ve Pribašin ile birlikte kullanıyordu) 1471'de "kaleyi teslim eden ve Müslüman olan Yusuf'a" verildiği yazmaktadır.¹⁹⁸ "Türklere bir çörek karşılığında kralın burada olduğunu söyleyen Ključ Kalesi'nden bir haydut"un

---

dildiği 1592 yılına kadar uzanan bir zaman zarfında gerçekleşmiştir.

- 192 *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 78; Nedim Filipović, "Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini", *Godišnjak XII ANUBiH*, Centar za balkanološka ispitivanja, cilt 10, Sarajevo, 1974, s. 217. (N. Filipović, "Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini"); Kale muhafızı Radoje'nin soyisinin farklı şekillerde okunduğu görülür (Rupčić, Zupčić ili Župčić.)
- 193 Nenad Filipović, "İslamizacija u Bosni u prva dva desetljeća osmanske vlasti", *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (naučni skup)*, *POF*, 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 58. (N. Filipović, "İslamizacija u Bosni u prva dva desetljeća osmanske vlasti.")
- 194 *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 125.
- 195 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 34; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 119.
- 196 *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 185.
- 197 *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 123.
- 198 A.g.e, s. 159; Tüm bu bilgilerden sonra "iharetler ve teslim olmalar hakkında güvenilir yerel kaynaklar yoktur, Türk kaynakları ise yalnızca ordularının kırmak zorunda olduğu güçlü direnişten bahseder" diyen M. Šunjić'in çıkardığı sonucun geçerli olmadığı görülür. (Daha detaylı bilgi için bkz. Marko Šunjić, "Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjevjekovne bosanske države", *Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost*, yıl 2/1994, Sarajevo, 1994, s. 28.)

ihametinden Konstantin Mihailović de bahseder.¹⁹⁹ Bizzat Hersek Stjepan da 1463 sonbaharında Venedik'te *hain kale muhafızlarından* şikâyet eder.²⁰⁰ Bijelo Brdolu rahip Aleksa Đurović'in 1887 yılında "Istočnja" da kayıt altına aldığı halk rivayetlerine göre, Dobrun şehrine ihanet ederek Osmanlılara teslim eden kişi sultandan ödül olarak bütün Dobrun Ovası'nı alan manastır serfi Jovan Kalauz idi. Bu rivayet, rahip Jovan'ın daha sonra İslam'ı kabul ettiği ve Mujo ismini aldığı, Mujići köyünün kendisinden geldiği, Dobrun Ovası'nın da Kalauzovina ismini aldığı şeklinde devam eder.²⁰¹

Buna benzer pek çok rivayet daha vardır. Bir tanesi Ustikolina ile ilgilidir. Fatih Sultan Mehmed'in Bosna seferi sırasında o dönemde Ustikolina'da yaşayan üç kardeşten birisi (Miroje, Ljuboje ve Dragoje Kujundžić) Drina kıyısına gelmiş – bazı rivayetlere göre kardeşler değil, anneleri – sultanı karşılamış ve Drina Nehri'nden geçirerek Ustikolin'ya götürmüştü. Sultan geçerken nehrin ortasında atı boğulmuş ve şöyle demiş: "Bu su derin!" böylece "derin" sözcüğünden Drina Nehri adını almış. Rivayete göre sultan Kujundžićlere kendisi nehirden geçirdikleri için minnettarlığının ifadesi olarak sipahilik ve ferman vermiş ve o günden sonra Kujundžićler Spahići adını almış. Miroje ve Ljuboje kardeşler İslam'ı kabul etmiş ve onlardan Mirići ve Ljubovići beyleri gelmiş, üçüncü kardeş olan Dragoje kendi dinine sadık kalmış fakat onun da idaresine sipahilikler verilmiş. Kujundžići-Spahići aileleri ondan gelmiş.²⁰²

Daha sonra 1512 yılında Tešanj ve Soko Kalelerinin fethi sırasında da Osmanlılara yol gösteren halkın ihaneti ile ilgili bilgiler vardır.²⁰³ Gazi Hüsrev

---

199 K. Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*, s. 51.

200 M. Šunjić, "Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjevekovne bosanske države", s. 28.

201 Aziz Resulbegović-Defterdarević, *Grad Višegrad i okolica*, Štamparija Omer Šehić, Sarajevo 1934, 13-14.

202 Miron Zarzycki, "Varošica Ustikolina", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, yıl III/1891, Cilt 2, Sarajevo, april-juni 1891, s. 210.

203 J. Mrgić, *Severna Bosna 13-16. vek*, s. 161; Bazı yazarlar Tešanj'in işgalini bir ihtimal olarak 1520 ya da 1520 yılı olarak bildirir. Bkz. Mirza Hasan Ćeman, *Urbana antropologija Tešnja 1463-1878*, Posebna izdanja, Cilt 15, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2006, s. 5. (M. H. Ćeman, *Urbana antropologija Tešnja*.)

Bey'in 1527/8'de gerçekleştirdiği sefer sırasında Jajce ve Banja Luka'da da kalelerin benzer şekilde teslim edildiği ile ilgili bilgiler mevcuttur.²⁰⁴ 1528'de Jajce'nin fethi sırasında *Voyvoda Murat'a kalenin bir kapısının köhne ve zayıf olduğunu ve merdiven yardımıyla kolaylıkla geçilebileceğini açık eden mürettebat muhafızı* ile ilgili bir rivayet mevcuttur. Sonunda Gazi Hüsrev Bey bu *hain muhafızı* Saraybosna'da huzuruna kabul eder ve onu çeşitli hediyelerle ödüllendirir.²⁰⁵ Osmanlılara geçişlerin ne kadar yaygın ve zamansal olarak yoğun olduğunu gösteren haberlerden biri de 1544 yılında bazı küçük serflerin Veliği'yi ele vermesidir.²⁰⁶ 1692/3 yılına ait Jajce sicilinin zeylinde Hırvatistan'a doğru komşu bölgeleri fetheden Malkoç Bey döneminde (Bosna sancakbeyi 1553-1554) yoksulların, reayanın *eski topraklarının kendilerine aynı şekilde bırakıldığı ve onlara ahdname verildiği, bundan ötürü Müslümanın tebaası oldukları ve boyunduruk altına girdikleri* yazar. 11 Kasım 1558 yılına ait bir bilgi de Hırvat köylülerinin Malkoç Bey'in tarafına geçmek istedikleri ile ilgilidir.²⁰⁷ 1575'te Bijela Stijena'yı *ele verenin* yine kalenin muhafızı olduğu rivayet edilir.²⁰⁸

Yukarıda verilen örnekler, Bosna kalelerindeki *ihanetler* ve halk arasındaki *hainler* ile ilgili hikâyelerin Avrupa tarafının siyasi zafiyetlerinden dolayı Avrupa saraylarında uydurduğu mazeretler olmadığına ve *komplu cinayeti ile ilgili Bosna efsanesi* olmadığına delil niteliğindedir.²⁰⁹

---

204 S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. Cilt, s. 117-118.

205 Ćiro Truhelka, *Kraljevski grad Jajce. Povijest i znamenitosti*, Sarajevo, 1904, s. 37.

206 N. Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", s. 67-68.

207 A.g.e., s. 67-68.

208 R. Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina*, s. 20-24.

209 Bkz. Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine – Predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.*, çev. Ladislav Z. Fišić, düzeltilmiş ve ekleme yapılmış 2. baskı, Mostar 1999, s. 25-27. (S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*); Džaja'nın "Avrupa'nın pasif kalışı nedeniyle aklanması için piskoposun Bosna'nın ihaneti hikâyesini ortaya atması" tezinden hareketle Tomašević 1459'da Semendire'yi terk edip şehir Osmanlılar tarafından alındığında Avrupa saraylarında hâkim olan benzer durumu nasıl izah etmek gerekir?! *Bosnalılar ihaneti ile ilgili söylentiler Avrupa'nın her tarafına yayıldı*. O zaman da Korvin Bosna kralını ve kardeşini sert bir şekilde kinamış ve *Bosnalıların Semendire'yi Türklere para karşılığında sattıklarını* söylemiştir. (S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, s. 319). Nitekim, Franc Babinger'den farklı olarak

Papa raporlarının reddedilmesine ve *papa tarih yazıcılığının* bazı bölümlerinin düzeltilmiş olduğu iddialarına rağmen,²¹⁰ Osmanlı kaynakları ve başka kökenli kaynaklardan, o dönemde hâkim olan toplumsal ve siyasi atmosferin bir yansıması olarak Bosna halkı arasında Osmanlı yanlısı bir unsur olduğunu öğreniyoruz. Böyle bir sonuca, şimdiye kadar kullanılan *bogomil* unsuru ve odağımızda olan olaylardaki rolü ile ilgili tezi devralmak ya da kabul etmek suretiyle değil (zira bu incelemenin hedefi bu değil), elde bulunan tarihî gerçeklerin tahlil edilmesiyle ulaşıyoruz. Kaldı ki, akademi üyesi Srećko Džaja'nın da aynı sonuca vardığını şu sözlerinden anlıyoruz: “Bosnalılar, dışarıdan akın eden güçler karşısında, içeride siyasi ve manevi bir birlik ve yekpareliği hayata geçirmeyi hiçbir zaman başaramadılar (...)”²¹¹ Ancak bir tarihçinin genelleme ve münhasırlık yapması doğru olmadığından yukarıdaki alıntıda “hiçbir zaman” ifadesini kesinlik elde etmek açısından çalışmanın odaklandığı döneme sınırlandırmak gerektiğini düşünüyorum. Diğer tarihî dönemlerle ilgili başka bir araştırma yapılması gerekir.

Bir tarafta Bosna'da perişan hâldeki ekonomik ve siyasi durum ile diğer tarafta mükemmel teşkilatlanmış hukuk devleti daha doğrusu hayatlarının bir gerçeği hâline gelmiş olan son derece etkili politik stratejilere sahip askerî güç arasında kalan Bosna nüfusunun tüm kesimlerinden bir grup 1463 yılında, fakat bu tarihten çok daha önce ve çok daha sonra da pragmatik davranarak hâkim olan yeni “trende” ve yeni Osmanlı sistemine ayak uydurmanın yeni hükümdara karşı bir maceraya atılmaktan ve her alanda mağlubiyete uğrayarak geleceği belirsiz hâle getirmekten çok daha iyi olacağını gördüler.²¹²

Halil İnalçık'ın araştırmalarına göre Semendire'nin anahtarları Fatih Sultan Mehmet'e henüz Pirof'ta olduğu sırada teslim edildi. Bu *sulhen* teslimiyetin, söz konusu yazara göre, bölgede önemli hukuki sonuçları olmuştur. (H. İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 92.)

210 Daha detaylı bilgi için bkz. S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 196-197.

211 A.g.e., s. 218.

212 Bosna'da 1463 yılı boyunca ve öncesinde Osmanlı taraftarı unsurların varlığında Fatih Sultan Mehmet'in otoritesinin etkisi ilginç bir mesele olarak karşımıza çıkar. Dr. Ali Kuşat, Fatih Sultan Mehmet'in kişiliğinin tarihsel psikoanalitik tahlilini yapmaya çalışmıştır. Bu çalışma sırasında yazar, II. Mehmet'in çocukluk ve gençlik döneminin ve bu dönem-

Bosna'da Osmanlı yanlısı akım, farklı menfaatler sebebiyle, ilk Osmanlı-Bosna temaslarının gerçekleştiği andan itibaren ortaya çıkmıştır. Bu akım, 15. yüzyılın ilk yarısının tamamında, 1463 olayları sırasında ve sonraki dönemde faal olmuştur. Osmanlı yanlısı unsur, etnik, dinî ve toplumsal-siyasi aidiyet fark etmeksizin halkın bütün kesimleri arasında yaygındı: İilir-Slave Boşnanlar, krstyanlar, Hristiyanlar, soylular (Bosna'nın kraliyet soyundan

---

deki olayların daha sonra yaşamına nasıl etki ettiğini incelemeye çalışmıştır. Babası Sultan II. Murat henüz hayattayken tahta geçen ilk ve tek Osmanlı padişahı hakkında Kuşat şunları yazmıştır: “Gerek yerli gerekse yabancı kaynaklarda, her şeyi öğrenmek isteyen, her şeyi araştırarak karar veren, oldukça dindar, adaletli, çok akıllı, cesaretli, idrak ve sezgi kabiliyeti yüksek, bilim adamları ve şairlere önem veren ve onları koruyan, ihtiraslı, kendine güveni oldukça yüksek bir pâdişah olarak nitelendirilen Fâtiḥ Sultan Mehmet, tarihin kaydettiği büyük liderlerden birisidir. Fatih'in son derece iyi eğitim almış, parlak bir zekâyâ sahip, bir şeyi yapma konusunda aşırı kararlı ve tutkuyla bağlı, düşüncesinden asla vazgeçmeyen, gerektiği zaman sert kararlar alabilen, kimseden çekinmeyen, büyük hayalleri olan ve bu hayallerini yerine getirme hususunda her türlü zorluğa hazır olan, nadiren gülen, projelerini yerine getirme konusunda oldukça inatçı, atılgan, cüretkar ve büyük bir devlet adamı ve lideri özelliği taşıyan bir kişiliğe sahip olduğu bilinmektedir. Bazen de, oldukça sakin, mülayim, yumuşak, iyi kalpli ve affedicidir. Fatih, çok tedbirli ve temkinli davranırdı. Bir savaştan önce bütün detayları inceler, ona göre karar verirdi. Hatta düşmanlarını çok iyi aldatırdı. Birçok savaşta düşmanlarına başka yerlerle savaşıp kazanmış intibamı uyandırıp onları hazırlıksız yakalamıştır. Yapacağı seferlerden en yakınlarını bile haberdar etmez ve bunların gizli kalmasına çok dikkat ederdi. O'nun bir seferden önce seferin nereye yapıldığını soran bir Kazaskere; “eğer bunu sakalımın tellerinden birisi biliyor olsa idi onu derhâl koparıp yakardım”¹⁸ sözü meşhurdur. Sima Ćirković 1463 öncesi tarihi anı bu bağlamda şöyle tasvir etmiştir: “Osmanlı'nın hatırladıkları ve şahitler oldukları tüm başarılarından sonra, Boşnanların bir bölümünde onların savaşta üstün ve yenilmez oldukları inancı hâkim oldu. Diğer taraftan, Konstantinopolis Fatihinin başında olduğu Osmanlı Devleti gibi disiplinli bir devlet sistemi karşısındaki muhtemel hayranlığı da yabana atmamak gerekir. Kimileri, insanları Osmanlı'ya teslim olmaya mecbur eden şeyin korku olduğunu söyleyecektir. Bunun yanında, kritik anlarda zorla vaftiz edilen Pataren reislerinin memnuniyetsizliklerini dışa vurdukları görüldü. Durumun farkında olan son Bosna kralı, insanları kendi etrafında tutmak, saraya bağlamak için elinden gelen her şeyi yaptı. Öyle ki, “güvene layık olmayanlara, hatta eski “sapkın inançların başındakilere” kalelerini teslim ettiği oldu. Belki bunlar arasında, 1468/9 tarihli defterde isminin yanında “kaleyi teslim etti” notu yer alan yukarıda saydığımız isimler de vardır. (S.B'nin notu). Daha detaylı bilgi için bkz. Ali Kuşat, Fatih Sultan Mehmet'in Kişiliği Ve Fetihteki Rolü (Psikanalitik Bir Yaklaşım)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, Yıl: 2003/1, Kayseri, 2003, s. 137–138; S. Ćirković, *Istorija*, s. 326-327.

gelenler bile), köylüler ve hayvancılıkla uğraşan Vlahlar.²¹³ Bosna'nın belli bir bölgesinde Osmanlı iktidarı kurulduğunda bahsi geçen nüfus katmanları hükmeden (asker) ya da üreten katman olarak artık yeni bir sistemin parçası olmaları dışında daha önceki kimliklerini muhafaza edebilirlerdi. Esas fark, yine nüfusun bahsedilen bütün kesimlerinde, bu eylemin niteliği fark etmezsiniz, İslam'ı kabul etmelerinde ortaya çıkıyordu. Bosna'da "Bosna'nın küçük soylularının önemli bir kısmının İslam'a geçmesi, yoksul köylüye konumunun iyileşeceğini umarak o zamana kadar başına gelmiş olan bütün belalar karşısında bir başkaldırı ifadesi olarak örnek teşkil etmiştir. Bu süreçte pek çok subjektif durum da rol oynamıştır. Halkın Osmanlı'ya karşı mücadele etmek için motivasyona sahip değildi."²¹⁴

Belirtilenler dışında, Bosna'nın komşuları ile yakınlaşmasında çok önemli rol oynamış spesifik bir kesim olan yerel tüccarlar, gelecekte işlerini yürütmeleri için şartların istikrar kazanmasının ve Osmanlı Devleti gibi devasa bir piyasaya girmenin kendileri için daha iyi olacağını öngördüler.²¹⁵

Nedim Filipović, Avdo Sućeska ve Halil İnalıcık gibi önde gelen Osmanistler de benzer sonuçlara ulaştılar. Filipović şu sonuca vardı: "Osmanlı iktidarı daha o zamanlar köylüler fakat aynı zaman Bosna soyluları arasında da güçlü bir dayanağa sahipti. Bu dayanak, mevcut Osmanlı iktidarını güçlendirmiş, diğer taraftan da İslam'ın ve iktidarın daha hızlı yayılmasını teşvik etmiştir."²¹⁶ Sućeska'ya göre "Osmanlılar feodal Bosna devletini parçalayan çelişkileri kullanarak Bosna nüfusunun tüm katmanlarının büyük bir bölümünü

---

213 Eflakların elverişsiz konumları ve memnuniyetsizlikleri, bölgeye hâkim olanların zafiyetlerinin önemli bir unsuru sayılıyordu. Bazı yerlerde bölge efendisinin en zorlandığı şey, Eflakların itaat etmesini sağlamaktı. İtaat etmeleri karşılığında sosyal statü verilirdi. (Daha detaylı bilgi için bkz. S. Ćirković, *Istorija*, 218.) Osmanlı Tapu defterlerinde Osmanlıların hayvancılıkla uğraşan Eflakları nasıl kazandıklarını gösteren pek çok örnek vardır bkz. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, s. 82.

214 A. Handžić, "O islamizaciji u sjeveroistočnoj Bosni", *POF*, sayı XVI–XVII/1966–67, Sarajevo 1970, s. 11-12.

215 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 389.

216 N. Filipović, "Osvrt na položaj bosanskog seljaštva u prvoj deceniji uspostavljanja osmanske vlasti u Bosni", *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu*, III, Sarajevo, 1965, s. 74.

kendi taraflarına çekmeyi ve onları yalnızca iktidarlarının güçlü bir dayanağı değil, aynı zamanda Osmanlı devlet fikrinin taşıyıcıları ve savunucuları hâline getirmeyi genel itibarla başardılar.²¹⁷ Toplumun büyük bölümü, önceki rejimden farklı olarak fetihten sonra düzenli ve disiplinli bir devlet iktidarı çerçevesinde konumlarını, ayrıcalıklarını ve geçimlerini güvende hissetmiş, devletin sunduğu bu güven ortamı gelecekteki yayılması için en etkili propaganda aracı olmuştur. Bu nedenle İnalçık şu soruyu sorar: “Osmanlı hükümdarları, iktidarlarının yayılmasına ve kökleşmesine yardımcı olan bu ılımlı politikayı neden terk etsin? Aksine, içine geldikleri ortam ve gelenek böyle bir politikayı kolaylaştırıyordu ve Osmanlılar başından itibaren devletlerinin parlak saadetini kesinlikle bu politikaya borçluydu.”²¹⁸

Çıkar Uzlaşmaları

Bosna’daki ilk daimî Osmanlı kalelerinden itibaren bazı bölgelerde iki başlılık ve belirli özerklik unsurları görülür. Örneğin Branković bölgesi, 1444 yılında Despotluk tekrar ayağa kalktıktan sonra da özel bir hukuki konuma sahipti. Bu bölgede en geç Mayıs 1455 tarihine kadar hâkim olabilecek bir *iki başlılık* vardı. Bu tarih itibarıyla Brankoviçi ve eski adıyla Raška, sonraki adıyla Novi Pazar bölgesinin tamamı Osmanlı toprağı olarak kaydedildi ve dört vilayete ayrıldı: Zvečan, Jeleč, Ras (eski Raška bölgesinin adı aynı kaldı) ve Sjenica.²¹⁹ 1415’ten itibaren Vrhbosna bölgesi ve Hodidjed şehrinde Osmanlı idaresinin varlığına dair kesin bir belge vardır. 1448 ve 1453 yılları arasında Osmanlılar Bosna uçbeyliğini organize etti (*Hodided* ve *Sarayovası vilayeti*). Az sayıdaki yerleşim yerlerinde yerel derebeylerinin kısmi iktidarı söz konusuydu. Bu yerleşim yerlerinde, sultana haraç ödeyerek hüküm süren Pavlovićler vardı (Tilavi Nahiyesi’ndeki 40 köy), eş zamanlı olarak ikinci bölgede ise Osmanlı sistemi kurulmuştu. Diğer köylerde, vilayetin yabancı olmadığı *iki başlılık* hâkimdi. Vilayetteki bu sistem muhtemelen 1463’e kadar sürdü.²²⁰

217 A. Sućeska, “Položaj bosanskih muslimana u osmanskoj državi”, *Pregled*, yıl LXIV, sayı V, Sarajevo 1974, s. 483-484.

218 H. Inaldžik, “Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva”, s. 52-53.

219 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 31-34.

220 A.g.e., s. 31-37; A.g.y., “Bosansko krajište”, *GID BiH*, yıl IX, Sarajevo, 1958, s. 181. (H.

Osmanlı yönetiminin, iktidarının istikrar kazanması amacıyla uygun gördüğü diğer iki başlılık ve özerklik örnekleri de vardır. 1462'ye kadar merkezi Visoko olan bölgesel idare birimi- Visoko Nahiyesi teşkilatlandırılmıştı. Jajce ve Srebrenica Banlığı'ndaki Macar konumları nedeniyle Osmanlı'nın konumu hâlâ güvende değildi. Bu nedenle Osmanlılar *yerel güçlere bazı tavizler* verdiler. Şehrin başında, yerel temsilci ve şehir halkı ile Osmanlı yönetimi arasında ara bulucu sıfatıyla daha önce de olduğu gibi knez (prens) vardı. Visoko Knezi (prens) Matija gayrimüslim sipahi tabakasına mensuptu ve bu nedenle bazı araziler hizmetine verilmişti. Bu siyasi uzlaşma sayesinde Visoko, Osmanlı hâkimiyeti altında gelişiminin ilk döneminde ticari ve toplumsal açıdan neredeyse hiç değişmeden önceki hayat biçimini sürdürdü.²²¹

Travnik de 15. yüzyılın ikinci yarısında Knez Stipan Brajković'in başında olduğu *özerk yönetime sahip askerî bölgeye* dönüşmüştü.²²² Osmanlı'nın siyasi destekçileri olan *önceki yöneticiler* arasında Voyvoda Augustin Vlatković'in ismi de geçmektedir. Kendisi, Gornje Primorje, Gorske župe ve Ljubuški'den oluşan voyvodalığı yönetiyordu.²²³ Daha sonraki dönemde Novi Pazar ve Poljica örneğinde özerk yönetim unsurlarına rastlanmaktadır. Nitekim 1516 yılına ait Bosna kanunnamesinde şöyle denir: "Sadece Novi Pazar'da padişahın cezalarını infaz etmek üzere sancakbeyi tarafından bir kişi otursun ve kadı ile uzlaşma hâlinde gerekli cezaları uygulasin." Aynı hüküm, 1530 ve 1542 yıllarına ait Bosna Sancağı kanunnamelerinde de yer almaktadır.²²⁴ Buradan da

---

Šabanović, *Bosansko krajište*); A.g.y., *Krajište Isa-bega Ishakovića*, s. 15; Yeni dönemde, bağımsız Bosna uçbeyliğinin mevcut olduğunu reddetmeye çalışan bir çaba vardır. 20. yüzyıl literatüründe nasıl bir görüş hâkimdir: N. Filipović, "Da li je postojalo samostalno osmansko Bosansko krajište 1448–1463. godine?", *POF*, 64/2014, Sarajevo, 2015, s. 167–206.

221 Hatidža Čar-Drnda, "Visoko u sastavu Osmanskog carstva – XV i XVI stoljeće", *POF*, 40/1990, Sarajevo, 1991, s. 194. (H. Čar-Drnda, "Visoko u sastavu Osmanskog carstva.")

222 Aladin Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2003, s. 69. (A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*.)

223 Karlo Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb, 1972. s. 18. (K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovskoneretvanskom području u doba turske vladavine*.)

224 *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski*

görüldüğü gibi Novi Pazar'da doğrudan siyasi yönetim, geniş yetkilere sahip özel organlara teslim edilmişti. Bu bölge jeopolitik, ulaşım ve iktisat alanında önemli bir konuma sahip olduğu için idari anlamda da olağan düzenlemelerden daha farklı özel bir statü almıştır. Normal şartlarda idari nizama göre Novi Pazar'ın da parçası olduğu sultan hasında yalnızca bu hasın emini ya da tahsildarı otururdu. Ancak Novi Pazar'da 17. yüzyıl sonuna kadar eminin yanında kadıyla birlikte cezaları infaz eden sancakbeyin gönderdiği bir memur (genelde subaşı, voyvoda, müsellim veya kaymakam) da vardı. Tüm bunlar, Novi Pazar'ın Bosna Sancağı çerçevesinde bir çeşit özel statüye sahip olduğunu göstermektedir.²²⁵

Diğer taraftan, Poljica (eski Hırvat bölgesi), Osmanlı idaresinin başından itibaren (1540) Hersek Sancağı (Mostar, Skradin ve en uzun Klis kadılığı çerçevesinde – 1582-1699) içinde sultan hası olarak özel bir bölge (nahiye) konumundaydı. Osmanlı idaresinin sonuna kadar bu sancağın bir parçası olarak kaldı. Poljica, halkı filorici olan sultan hasının spesifik bir türüydü. Sultan hası olarak Poljica serbest araziydi. Halkı vergiden muafı ve diğer masrafları da indirimli ödüyordu. Tüm bu şartların Osmanlı döneminde Poljica'nın devlet hukuku açısından konumuna belirleyici bir etkisi oldu.²²⁶ Osmanlı Devleti, Poljica'nın bazı iktisadi avantajlarını kullanarak önceden mevcut olan *özerk yönetimi* muhafaza etti. Bu yönetimi hâlâ knezler (prensler) temsil ediyordu. Bunlardan 12'si *katunar* (mahallî) prensti, başlarında ise voyvodaya bağlı büyük prens vardı. Burada da prens yerli özyönetim organını ve Osmanlı iktidarının yardımcı organını temsil ediyordu. Prensipite babadan oğula geçen bu görevi özel beratlarla onaylanıyordu.²²⁷ Aynı şey Drež-

---

sandžak (B. Đurđev, N. Filipović, M. Mujić i H. Šabanović), Monumenta turcica historim slavorum meridionalium illustrantia, Zakonski spomenici, serija 1, sv. 1, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1957, s. 28–29, 41–42 ve 65), (*Kanuni i kanun-name*.)

225 A.g.e., s. 29, not 23.

226 A. Sućeska, "O položaju Poljica u Osmanskoj državi", *POF*, XVI–XVII/1966–67, Sarajevo, 1970, s. 77–84.

227 A.g.e., s. 84-85; Osmanlılar kıyıda bazı yerlerde köylüleri feodal efendilerine karşı "sınıfsal kışkırtma" politikası yürütüyordu. Bunu Poljica'da da yaptılar. Marko Šunjić, Venedik arşiv kaynaklarına dayanarak 1469 yılı sonlarında Poljice köylüleri arasında benzer

nica Nahiyesi için de geçerli olup, bu nahiyenin nüfusu da muhtemelen 15. yüzyıldan itibaren “Osmanlı ekonomik ve toplumsal sisteminde bir çeşit özel statüye sahip olup, olağanüstü ve ağır vergilerden muaf tutulmuştu. Bunun nedeni ise özel bir hizmette bulunmaları, muhtemelen sultanın sarayına av için şahin gönderen şahincibaşı olmalarıdır.”²²⁸ Şahincibaşlarına, 16. yüzyılın ilk yarısında İzvornik (Zvornik) Sancağı'na bağlı Šabac, Brvenica ve Jadar Nahiyelerinde de rastlanır. Hatta şahincibaşları, hayati tehlike arz eden bir hizmet olan derbentçilerden daha iyi bir konuma sahipti.²²⁹

Bosna Krallığı'nın *yenilenmesi* de Osmanlı politik yöntemleriyle aynı düzlemedir. Sultan II. Mehmed'in 12 Ağustos 1463 tarihinde düzenlediği seferden sonra Venedik'te *ülkenin kurtarılması* için lobi çalışması yapan ve aksi takdirde *Türklere boyun eğmekle* tehdit eden bir grup küçük derebeyinin ortaya çıktığı doğrusu da, sayıları, kökenleri ve gerçek niyetleri hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Ertesi yılın sonbaharında Macarların Zvornik'i istilası sırasında *Bosna soyluları kenara çekilmişti*. Dolayısıyla, Venedik'te lobi çalışması ile ilgili bilgi Bosna'da 1463 yılından sonra Osmanlı politik hamlesi, yani Bosna Krallığı'nın *yenilenmesi* ile ilişkilendirilemez.²³⁰ Bu belki de,

---

bir propaganda ile ilgili *güvenilir* bir bilgi verir (Bosna'da Kral Tomašević'in 1461'de Papa II Pius'u haberdar ettiği kışkırtma hareketlerine benzer şekilde). İsyankârlar aracılığıyla bölgeye hâkim olmak amacıyla Osmanlılar köylüleri vaatlerle ve rüşvetle bölgedeki derebeylerine karşı kışkırtmaya çalışmıştır. Poljicalı Prens Radoš Petrović bu haberi Venedik'e ulaştırmış ve *Türk kışkırtmasının* köylüler arasında başarılı olabileceği endişesini ifade etmiştir. Türklerle Venedik tebaası arasında günlük temasların daha nadir olduğu Kuzey Dalmaçya'da bu türden daha az olay vardı. (Daha detaylı bilgi için bkz. Marko Šunjić, *Dalmacija u XV stoljeću*, Sarajevo, 1967, s. 88; B. Hrabak, “Turske provale”, s. 73.) Bu, temaslar daha sık olduğunda kışkırtma eylemlerinin de daha etkili olduğunu göstermektedir ki, 1463 öncesi Bosna halkı arasındaki durum da buydu.

228 A. S. Aličić, “Nahija Drežnica pod osmanskom upravom”, *GZM, Etnologija*, sv. 37, Sarajevo, 1982, s. 5-6.

229 Adem Handžić, “Grad Šabac i njegova nahija u prvoj polovini XVI vijeka”, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, 1961, Tuzla, 1961, s. 114-115. (A. Handžić, “Grad Šabac i njegova nahija u prvoj polovini XVI vijeka.”)

230 Literatürde, birkaç bilgi esas alınarak *olayların genellenmesi* fenomenine sıkça rastlanır. Venedik'teki Bosnalı soylular grubu ya da bir grup Eflak'ın 1529'dan sonra Habsburg tarafına geçmesi de bu tür olaylardandır. Bu tür bilgiler, hemen 1463'ten sonra *Bosna Devleti'nin Orta Çağ formunda yenilenmesi* yönünde kolektif bir talebin olduğunu kesinlikle

*o güne kadar işgal edilen hiçbir ülkede kullanmadıkları bir yöntem olsa da, bunun daha sonraki dönemde farklı bölgelerde uygulanan bir Osmanlı pratiği olduğu bir gerçektir.*²³¹ Osmanlı'nın böyle bir hamle yaparak gerçekleştirmek istediği kilit hedef - Bosna nüfusunun hâlâ destekçi olmayan ve *tarafsız ve hafif memnuniyetsiz bir hâlin* hâkim olduğu bölümünü kendi tarafına çekme isteğinin dışında, *Macarların Bosna ile ilgili planlarını engellemek* idi. Osmanlı'nın kontrolü altındaki yenilenmiş Bosna Krallığı Bosna'daki Macar topraklarına ve bundan öte Kuzey ve Kuzeybatıya doğru bir çeşit *tampon bölge* görevi görüyordu.²³²

“Krallığın yenilenmesinin amacının, halkın Macarlara karşı çıkması ve bu sayede Jajce'yi fethetmek” olduğunu iddia eden Lajoš Talloçzy ve Milan Šufflay'ın bu konudaki görüşleri ilginçtir. Vjekoslav Klaiç'e göre sultanın niyeti “kukla ve yerli Bosna kralının iktidarı altında Matija Korvin'in yönetiminde kalan Boşnanları da toplamaktı”, fakat onun yorumuna göre bu “etkili olmadı.” Bu defa kukla kral rolü için en uygun olanlar gerçek kralların soyu olan Kotromaniçlerin torunlarıydı. Bu rolü muhtemelen Matija Radivojević (1465-1471) ve Matija Vojsalić (1471-1476) oynamıştı. Son Bosna kralının amcasının oğlu olan Matija Radivojević'in Osmanlı ile ilişkisi, babası Radivoj Ostojić'in Bosna krallık tahtı mücadelesinde Osmanlı'nın desteklediği kişi

---

göstermez, ki bu da bunu isteyen birtakım grupların olmadığı anlamına da gelmez. Aynı şekilde 1529 yılı ile ilgili diğer bilgi de *Sırplığın Türk boyunduruğundan uyanışı* ile ilgili tezin doğruluğunu kanıtlamaz ki bu da, Eflaklar arasında, sınırın öteki tarafına geçilmesi suretiyle az bir sayıda hükümdar değiştirme olayının yaşanmadığı anlamına gelmez.

231 Örneğin Sultan II. Bayezid “muhtemelen Bosna Krallığı'nı örnek alarak Macar Krallığı ile Osmanlı Devleti sınırında Despotluğun yenilenmesini teklif etmiştir. Bu olayı da, Osmanlı istimâlet politikasının bir parçası olan menfaate dayalı uzlaşmalar bağlamında değerlendirebiliriz. (Alıntı: J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*, s. 150); Macaristan'ın 1538 yılında Ivan Zapolya'nın arazileri (Osmanlı kontrolünde) ile Habsburg Kralı I. Ferdinand'ın kontrolündeki olmak üzere ikiye bölünmesini de aynı politik yöntemler çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. (F. M. Emecen, “Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar”, s. 115–120); Bu tezi, Uzun Savaş olarak bilinen (1593-1606) savaşıta Sultan I. Ahmed'in Macar soylusu Stjepan Bocskay'a taht vermesi ve onu Macar kralı olarak tanıması da doğrulamaktadır. (Kaynak: D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 379–380).

232 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 38–40.

olması sebebiyle 15. yüzyılın otuzlu yıllarına dayanır. Bu defa kukla kralın eşi bile İstanbul'da ikamet ediyordu. Özellikle Radivojev'in oğlu Matija ile Matija Sabančić'in (ya da Šabančić) aynı kişi olduğu hesaba katılırsa onların kökenleri ile ilgili tartışma hâlâ güncel kalmaktadır. Sabančićlerin de (ya da Šabančić) Vojsalićlerin de Kotromanić soyundan gelmeleri muhtemeldir. 1468/69 yılına ait Osmanlı defterinde kralın kahyası Vladislav, kral vilayeti Dubrovnik Nahiyesi'ndeki tımarların sahibi olarak kayıtlıdır. Buradaki toplam gelir seviyesi oldukça yüksektir – 8.457 akçe. Söz konusu Osmanlı tapu defterindeki kayıtlara göre Vladislav en geç 21-31 Mayıs 1471 tarihleri arasında ölmüştür. Osmanlılar için elverişli olan bu dönemde belli bir rol oynamış olduğu muhakkaktır. Gönüllü olarak Osmanlıların yanında yer almış ve statüsünü korumuştur. 1468/9 tarihli deftere göre kukla kralın kardeşleri Tvrtko, Radosav ve Markoš tımar sahipleri idi.²³³ Temmuz 1476'da Macar taraftarı kukla Bosna Kralı Matija Vojsalić (Christianissimo) Osmanlı menfaatlerini yok sayıp Matija Korvin tarafından tanınma talebini ilettiğinde Osmanlı-Bosna ilişkilerindeki bu perde sona ermiş oldu. Osmanlıların kesin olarak kendi taraflarına çekemediği Matija Vojsalić'in Macar tarafı ile ilişkileri Osmanlıların kendisini kovalaması sırasında hayatını kurtarmıştır.²³⁴

Yenilenmiş olan Bosna Krallığı'nın toprakları ile ilgili soru, Doboj, Maglaj ve Tešanj şehirleri dışında nihai bir cevaba ulaşmamıştır.²³⁵ “şartların rayına oturmasından ve Maglaj Nahiyesi topraklarının tanımlanmasından sonra, Bosna Nehri kenarındaki topraklarının, bir zamanlar Brod'a bağlı ve bu nahiyenin kuzey sınırı olan Žepče, Papratnica ve Želeća'ya kadar uzandığı” bilgisi oldukça ilginçtir. Kraljevav ve Kraljevine gibi yer isimlerinin varlığını da hesaba katarsak bu, Bosna Krallığı topraklarının yaklaşık olarak bu bölgeye

233 Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, cilt II, bölüm III, Zagreb, 1904, s. 64; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 47–49; Hamdija Kreševljaković – Derviš Korkut, *Travnik u prošlosti 1464–1878*, Travnik, 1961, s. 7; N. Filipović, “Osvrt na položaj bosanskog seljaštva”, s. 73 ve 74; V. Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*, s. 51–52; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 372–387; A. Husić, “Maglaj u ranom osmanskom periodu”, s. 113; *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 88, 106 ve 172 (fusnota 2441).

234 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 40; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 387–392.

235 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 38–40.

kadar uzandığına işaret olabilir.²³⁶ Jelena Mrgić Bosna Krallığı'nın kuruluş temeli olarak Radivoj Ostojić'in topraklarını esas alır ve "Bosna kralının Vranduk, Žepče, Maglaj ve Doboj şehirlerini yönettiği, Sokol, Gradačac ve Tešanj'in 1464'te Macar kralının hâkimiyeti altında kaldığı" sonucuna varır.²³⁷ Bosna kralı döneminde onun bölgesinde toplam 172 Ulah hanesi vardı. Bu, bölgede kral ile Osmanlılar arasında bir *iki başlılık* olduğunu gösterir. Osmanlılar bunu tanımış ve *kukla* Bosna kralının idaresi altındaki Ulah grupları ile ilgili meseleye karışmamıştır.²³⁸

"Krallığın yenilenmesini, yalnızca sadakatleriyle sultanı Bosna'da bölük bulundurmak ihtiyacından kurtaracak ve ülkenin iç huzurunu sağlayacak küçük toprak sahipleri olabilecek yerel unsurlara yönelik bir taviz olarak anlamamak mümkün değildir.²³⁹ Osmanlılar daha alt kademedeki soylulara dokunmamış, aksine özellikle iktidarlarını kurma ve sağlamlaştırma sürecinde onları kendi taraflarına çekmek için ellerinden geleni yapmıştır."²⁴⁰

Osmanlı'nın 1463'ten sonra Hersek'i fethi meselesi, tarih yazıcılığında işlenmişse de hâlâ Osmanlı perspektifinden ve bu çalışmada uygulanan metodolojik yöntemlere benzer şekilde yeterli bir açıklama getirilmemiştir. Bu

---

236 A. Husić, "Maglaj u ranom osmanskome periodu", s. 115.

237 J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*, s. 147.

238 Adem Handžić, "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj-Doboj-Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća", *Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, İstanbul, 1994, s. 20-21. (A. Handžić, "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne.")

239 Simo Ćirković'in çıkardığı sonuç da bunu doğrulamaktadır: "Yerli ve Hristiyan olan her şeyi yıkan ve yok eden ve Müslüman yeni göçmenlerin ve fetihçilerin katı sınıfsal hâkimiyetini kuran bir korku hükûmeti resmi, Türk birliklerinin girişi, yol ve madenlere el konulması, bu yerlerde kendi idaresini yerleştirmesinde kendini gösteren ve kendilerine ait arazileri kullanma olanağına sahip, vasallık yükümlülükleri olan yerel soylularla akıllıca bir uzlaşma içinde olan bir işgalin daha ılımlı resmi ile değiştirilebilir." (Simo Ćirković, "Vlastela i kraljevi u Bosni poslije 1463. godine", *Istorijski glasnik*, s. 3, yıl 1954, Beograd, 1954, s. 125–131.)

240 N. Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", s. 38. Bosna Krallığı'nın yenilenmesi "politik nedenlerle taktik geliştirmeye ve manevra yapmaya hazır olan ve bu arada nihai hedeflerinden vazgeçmeyen Osmanlıların pragmatizmini göstermektedir. Bu hedef, özellikle Avrupa topraklarında yeni fethedilen her ülkenin tamamen Osmanlılaştırılmasıdır." (M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 110.)

anlamda, Osmanlı Devleti'nin 1481/82 yılının sonunda son kale Novi'yi fethetmesine kadar Hersek'i toprakların katma süreci sırasında *özerklik* ve *iki başlılık* politik yöntemlerini kullandığını gösteren birkaç bilgi paylaşacağız.²⁴¹

Osmanlıların 1463'ten sonra Bosna'nın kuzeyine değil de, Hersek'e askerî harekât düzenlemeleri, bu bölgedeki askerî ve savunma imkânlarının Jajce ve Srebrenik Banlıklarından daha kısıtlı olması ve Osmanlıların Hersek'te *önceden tasarlanmış politik hamlelerle* bölgedeki hayvancılıkla uğraşan Ulahlar arasında destek sağlamış olmalarından ileri gelmektedir.²⁴² Bunun dışında, Macar kralının 1465'ten sonra Hersek'i işgal etme planından önce davranmak gerekiyordu.²⁴³ Osmanlı kroniklerinden birinde şu yazıyordu: "Sultan Bosna'yı fethettikten sonra Hersek'i ikiye böldü: Aşağı Hersek bölgesini Hersek'e, daha verimli olan Yukarı Hersek bölgesini kendine aldı; fakat verimli olduğu için değil, Türk tarafına daha yakın ve daha erişilebilir olduğu için aldı: Vrhbosna'dan İvanplanına üzerinden, Foça'dan Sutjeska geçidi üzerinden."²⁴⁴ Saadetin Hoca şunu yazar: "Hersek hâkimi kalelerinin, beldelerinin bir bir elinden çıktığını göricek, yalvarıp yakarma yoluna düşmüştü. Pek değerli hediyeler ve kıymetli armağanlarla öz oğlunu mutluluğun yuvalandığı otağa yolcu edip, Kapı'da kalması dileğini, Padişahın kendisini af eylemesi, hoş görmesi için bahane eylemişti. Keremler dağıtan Padişah da bu dilek üzerine Hersek topraklarını ikiye ayırdı. Birinci bölümü Osmanlı ülkelerine kattı, geri kalanı da Hersek kralına bıraktı. Hersek oğlu ise kapıda Müslüman olmak mutluluğunu bularak

---

241 Hersek'in nihai olarak fethedilmesiyle ilgili, özellikle de bazı küçük arazilerin alınmasıyla ilgili hâlâ ikilemler mevcuttur. "Hersek Vlatko son kale olan Novi'yi 1481 sonunda teslim ettiyse de, Osmanlıların Macar yanlısı olan toprak sahipleriyle mücadeleleri Ayaz Paşa önderliğinde 1482 Ocak ayına kadar devam etti. Son Macar kalesi Koş, Korvin'in 1490'da ölümünden hemen sonra düştü. Ancak Imotski'nin batısındaki bazı bölgeler Kosaçaların bir kısmının arazileri olarak anılır, dolayısıyla Hersek'in nihai olarak düşmesi hâlâ söz konusu değildi." (Daha detaylı bilgi için bkz. V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, s. 124–145).

242 M. Selmanović, "Uticaј tursko-osmanske politike", s. 85. Örneğin Ljubović nahiyesindeki Vranešići Eflakları ve onların sadakatleri ve Osmanlı yönetimi ile iş birlikleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, "Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini", s. 145–152.

243 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 390.

244 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 304.

Padişahın ilgisini çekti, gözüne girdi. En sonunda da vezirliğe hatta, damatlığa yükselerek devlet erkânı içinde saygı değer bir yer buldu. Az bir süre geçince Hersek kralı yokluk âlemine göç etmekle ülkesi varlığından boş kalınca, geride kalan toprakları da ülkeleri hak ve adaletle yöneten Padişahın topraklarına katıldı ve onun adaletinin bereketiyle İslam sancaklarının dalgalandığı, yasa ve törelerin yürütüldüğü bir memleket oldu.”²⁴⁵

1465 yazından itibaren Osmanlılar Hersek'te iktidarlarını *sistematiik şekilde güçlendirdiler*.²⁴⁶ Örneğin 1466 yılında Konavli'de Hersek ve oğlunun kontrolü altındaki Hersek bölgesinin geri kalanındaki işleri takip etmek üzere Voyvoda Ahmet'i görevlendirdi.²⁴⁷ 1470 yılı başlarında yeni Hersek Sancağı kuruldu (o zamana kadar Hersek'te fethedilen yerler Hersek vilayetine bağlıydı).²⁴⁸ Devamındaki 12 yıl boyunca Hersek'in geriye kalan bölgelerinin fetih süreci devam etti. Stjepan Kosača'nın 1466'da ölümünden sonra Osmanlıların Stjepan Kosača'nın oğullarıyla, özellikle Vlatko Hercegovic ile yoğun ilişkileri oldu.²⁴⁹ Stjepan Kosača'nın ölümünden sonra Hersek'i yöneten Vlatko ile ilişkilerinde Osmanlılar bu Hersek kralına, Hersek bölgesinin bazı geriye kalan bölgelerine (Trebinje ve Popovo gibi) hâkim olmasına *izin*

---

245 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, 3. Cilt, s. 75-76.

246 I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 206; Hersek Stjepan Kosača'ya ait bölgelerin (Hersek) Osmanlılar tarafından fethi hakkında Hatidža Čar-Drnda doktora tezinde anlaşılır ve öz şekilde yazmıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. Hatidža Čar-Drnda, *Nastanak Mostara, njegov urbani i demografski razvoj do kraja 16. stoljeća*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2008, s. 13-28. (yayınlanmamış doktora tezi), (H. Čar-Drnda, *Nastanak Mostara, njegov urbani i demografski razvoj do 16. stoljeća (Mostar'ın Kuruluşu, 16. Yüzyıla Kadar Şehircilik Açısından ve Demografik Gelişimi)* başlığıyla Saraybosna Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü (Orientalni institut UNSA) tarafından yayınlandı.

247 I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 176.

248 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 310 ve 314; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 43-47; V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, s. 12-14.

249 Şimdiye kadar Batı kaynaklarına dayanarak Hersek bölgesi ve Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile ilgili en kapsamlı çalışma: V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, Beograd, 1979'dır. Enes Pelidija'nın bu konudaki daha kısa çalışması da ilginçtir: "O odnosima Osmanlija i Kosača u XV stoljeću", *Zbornik radova "Naučni skup Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegov doba – Mostar, 23-05.2003. godine"*, BZK "Preporod" (GD Mostar), Mostar, 2005, s. 49-60.

vererek, özerklik verme yöntemlerini sürdürdüler. Hersek Vlatko ilk defa muhtemelen 1469 yılında *Türk haraçgüzarı* oldu. Henüz 1470 yılının Ocak ve Şubat ayında ilişkilerinin *ısınmış olması* muhtemeldir, Nisan ayında ise artık tamamen *Türklerin adamı* olmuştur. Böylece kendi lehine babasının depozitosundan kurtulmuştur. Sultan Trebinje ve Popovo'yu (Osmanlılar 1467'de fethetti) aziz Sava'dan beri son Hersek olan Vlatko'ya geri vermeyi kabul etti.²⁵⁰ Kendisi babasından geriye kalan çok sınırlı bir bölgeyi kontrol ediyordu; Dračevica'da Novi ve Risan, sonra Popovo ve Boka'dan Neretva ağzına kadar bazı bölgeler. Osmanlılar 1476'da bu *tampon* bölgeyi de ortadan kaldırırsa kadar "Vlatko Hercegovic'in devletçiği belirli özerk unsurlar taşımıştır."²⁵¹ Osmanlılar 1476 yılında (Vlatko'nun 1473'te geri verdiği) Popovo ve Trebinje'yi yönetmek üzere onlarla iş birliği yapmayı kabul eden bölgenin yerlisi Herak Vraneš'e verdiler.²⁵² Burada bir ikilem dikkat çekilecektir: 1468/69 yılına ait Bosna Sancağı tapu defterinde Trebinje (Trebina) Nahiyesi, 1476'da Popovo Nahiyesi ile birlikte Prens Herak'a verilmeden önce *Hersek'in oğlunun* elinde gözükmektedir. Ahmed S. Aličić'e göre bu not, bu bölgede Osmanlı ile Hersek'in oğlu Vladislav arasında *iki başlılık* olduğu gerçeğini doğrulamaktadır (?). Devamında şunu söyler: "Eğer böyle değilse, o hâlde *Vladislav (?)* (vurgu S.B.'ya ait) Osmanlı idaresi altındaydı ve tımar teşkilatına dâhildi."²⁵³

Tahrir defterinde *Hersek'in oğlu* şeklinde geçmesine ve o dönemde Stjepan Kosača'nın iki oğlu, hem Vlatko hem Vladislav'ın Osmanlılarla ilişkileri bulunmasına istinaden hangi oğulun kastedildiği açık değildir. Eğer söz konusu Vladislav ise, kendisi Trebinje ve Popovo Nahiyelerindeki arazileri 1473'ten (Vlatko'nun bölgeyi sultana geri verdiği yıl) 1476'ya kadar (Herak'a kullanılmak üzere verildikleri tarih) elinde tuttu. Ancak tapu defterinde bununla ilgili bir not mevcut değildir. 1471 ve 1474 yılına ait diğer iki nota göre de *bu tımarların diğer köyleri Hersek'in oğluna verilmişti* ve bundan hareketle açıktır ki *geçici ve karşılıklı çıkar temelinde Hersek'in oğlu Osmanlılarla ikili*

250 V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, s. 66.

251 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 36.

252 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 136; V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, s. 109 ve 124.

253 *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 151. (dipnot 2175).

bir iktidarın içine girmişti ancak söz konusu kişinin Vlatko mu Vladislav mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir.²⁵⁴

Diğer taraftan, şimdiye kadar bilinen olayların tarihsel bağlamı ve bazı bilgilere göre Vladislav'ın daha 1469/1470 yılında Slavonya'ya gitmiş olduğu hesaba katılırsa, tapu defterinde bahsedilenin Ahmed S. Aličić'in iddia ettiği gibi Vladislav değil, Hazim Šabanović'in düşündüğü gibi Vlatko olması daha muhtemeldir. Bu bilgiyi bir sonuca bağlamak zordur zira Hersek'in her iki oğlu da babalarının ölümünden sonra miras kavgasına girmiş ve bazı anlarda barışmalarına rağmen, dört bir tarafta siyasi destek aramaya devam etmişlerdir. Kimi durumlarda sultandan da destek talep etmişlerdir. Vladislav değil Vlatko, Hersek'teki son kaleleri yönetmiş ve bu sıfatla Osmanlılarla askerî ve politik ilişkiler içinde olmuştur.²⁵⁵

Osmanlı'nın karşı taraftan insanları kendi tarafına çekme ve kendi menfaatleri için kullanma yöntemi ile ilgili bir başka örnek, 1476 yılına aittir. O yıl, yerli güçlerin, Bosna'daki Osmanlı hâkimiyeti ile mücadelede *son çırpınışlarının* yılıydı. Vlatko Hercegović, damadı Ivan Crnojević ile birlikte, Matija Vojalić'in Osmanlı'dan koptuğu ve Vuk Grgurević'in Osmanlı kontrolündeki bölgelere saldırdığı bir anda Hersek'in iç bölgelerindeki arazileri geri almaya çalıştı. Bu aktivitelere rağmen Sultan II. Mehmed *Vlatko'ya Ivan Crnojević'in topraklarını fethetmeyi teklif etmiştir.*²⁵⁶ Bu bilgi, yukarıda belirtilen ikilem bağlamında bir kez daha Vladislav'a değil Vlatko'ya öncelik tanımaktadır.²⁵⁷

---

254 A.g.e., s. 151 (dipnot 2179) ve 157.

255 Vladislav ile ilgili bilgiler için bkz. Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, Cilt II, Bölüm III, Zagreb, 1904, s. 82-83; Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 305; Milan Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine*, (1463-1739), I. bölüm, Sarajevo, 1910, s. 15-20; Vladimir Ćorović, *Istorija Srba*, Beograd, 1989, s. 285; S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, s. 334-341; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 136 ve 141; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 392.

256 S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, s. 340-341.

257 Vlatko'nun tüm olaylardan sonra geçimini idame ettirecek kadar bir herhangi bir yetkisi olmayacak surette sultandan bir toprak parçası aldığı ile ilgili bilgiler mevcuttur. Vlatko, 1486'da Hersek'teydi, daha sonra Rab Adası'na gider ve 1489'da Mart ayından önce ölür. (V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, s. 143-147); İlginç bir bilgi daha. Sultan I. Bayezid 31 Ağustos 1481 ya da 1482 yılında İstanbul'dan Dubrovniklilere gönderdiği mektupta

Osmanlılar fetihleriyle neredeyse eş zamanlı olarak idari ve yargı sistemlerini de kurmuşlardır. Bosna'da da durum böyledir.²⁵⁸ Bu süreçte de mevcut sistemi yok etmek yerine tutmak, eski düzenin unsurlarının devralınması, yeni iktidarın esnekliği, adapte olması, adım adım ilerlemek gibi yöntemler göze çarpmaktadır. Bosna bölgesinin bölgesel ve politik teşkilatlanmasının ilk aşaması, Bosna uçbeyliğinin kurulmasıyla başladı. İkinci aşama uçbeyliğinin kurulmasından Bosna Sancağı'nın oluşmasına kadar olan süreci kapsamakta olup, bundan sonrası Osmanlı'nın Bosna teşkilatlanmasının üçüncü aşamasıdır.²⁵⁹ Osmanlılar onlara uygun olanı devralarak mevcut idari birimlerin isimleri dâhil olmak üzere daha önceden mevcut olan bölgesel teşkilatlanma formunu neredeyse bütünüyle muhafaza etmişlerdir.²⁶⁰

Bazı bölgelerin işgali sırasında en yakın uçbeyliğinin sancakbeyinin gözetiminde geçici bölgesel vilayet idaresi kurulurdu. 15. yüzyıl ortalarında ve daha sonra Balkan ülkelerinde Osmanlı hâkimiyeti altındaki sancaklar vilayet veya subaşılıklara²⁶¹ ayrılıyordu. Bunlara bir bakıma denk olan bölgesel mahkeme birimleri kadılıklardı,²⁶² subaşılıklar ise nahiyelere ayrılıyordu. Sancaklar daha sonra yalnızca bölgesel mahkeme birimleri olarak kadılıklara ayrılıyordu.²⁶³ Nahiyelerin çoğunu, gelirleri yönetenler ve yürütme organları

Hersek Vlatko'nun hanımında satmak istediği değerli bir taş olduğunu, taşı ondan alarak bakması için kendisine göndermelerini, taşın fiyatı uygun olursa para göndereceğini, olmazsa da taşı geri göndereceğini yazar. (Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, s. 289.)

258 Bu kapsamlı konu hakkında tarih yazıcılığı belirli sonuçlar vermiş ve vermeye devam etmektedir. Ancak Hazim Šabanović'in doktora tezi tüm bu araştırmaların vazgeçilmez hareket noktasıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. *Bosanski pašaluk – postanak i upravna podjela*, Sarajevo, birinci baskı: Naučno društvo NR BiH, 1959; ikinci baskı, Svjetlost, Sarajevo, 1982.

259 V. Mušeta-Ašćerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*, s. 13–15.

260 A.g.e., s. 15.

261 Örneğin, Sjenica Eflakları, diğer adı Barča, sahibi Sinan Bey. Bu subaşılık, Selmanca Bey'e maaş zammı olarak verildi, 21. Zülkadde 874. yılında yazıldı (21.5.1470); *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 24.

262 1462 Şubat ayından önce Bosna uçbeyliğinde başında özel bir kadının olduğu yargı ve idare yönetimi kuruldu. Bu kadılıktaki bilinen ilk kadının ismi Mubarek olup, merkezi Saraybosna'ydı. (H. Šabanović, *Bosansko krajište*, s. 190).

263 Bosna'daki kadılık sayısı İslam'ın yayılması, yeni toprakların fethi ve yönetim ihtiyaçları nedeniyle sürekli artıyordu. Bu özellikle Bosna, Hersek, İzvornik sancakları ile Kilis san-

olarak sancakbeyin voyvodaları yönetiyordu. Ancak nahiye sultan hasına ait ise veya özel bir konuma sahip ise, onu sultan hasının voyvodaları olan nazirler ya da eminler yönetiyordu.²⁶⁴

Büyük subaşılıklar dolayısıyla vilayetler Osmanlı Devleti'nin yayılması ve güçlenmesi sırasında yavaş yavaş küçülmüş ve başında hâlâ subaşı ya da voyvodaların olduğu küçük vilayetlere dönüştürülmüştür. Osmanlı'nın yayılmasıyla birlikte olağan Osmanlı idare düzeni sistemine entegre olan büyük bir fon hâlini alıyorlardı. Buradan itibaren voyvodalar ve subaşılar, efendilerinin haslarını yöneten ve has arazisinin bulunduğu bölgede idari ve asayiş yönetimini üstlenen sancakbeylere dönüşmüşlerdir.²⁶⁵

1592 Yılına Kadar Bosna'nın Kademe Kademe Fethedilme Yöntemi

Aşağıda vereceğimiz iki örnek, Osmanlıların Bosna'yı fethederken kullandıkları bütün beceri ve taktikselliği belki de en canlı biçimde ortaya koyacaktır. Matija Korvin'den yardım bekleyerek ülkenin bu kısmında gerekirse

---

çağının büyük bölümü için geçerlidir. İslam'ın daha az yayıldığı bölgelerde kadılıklar daha nadirdi ve bu bölgelerin toprakları sancak topraklarıyla örtüşüyordu.

264 Yazar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, II, Zagreb, 1960, s. 22.

265 Hazim Šabanović, "Vojno ureğenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća", *GDI BiH*, XI/1960, Sarajevo, 1961, s. 203–204. (H. Šabanović, "Vojno ureğenje Bosne"); A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 30. Osmanlı Devleti'nde, henüz Anadolu döneminde Selçuklulardan devralınan subaşı müessesesi mevcuttu. *Şubaşı* kelimesi üst düzey ordu komutanı demekti ve *ze'im al-cuyuş* ifadesine denkti. Osmanlılar bu müesseseyi Balkanlar'a taşıdılar. Eski Balkan derebeylerinin feodal arazileri ya da önemli nahiyeler, geniş bölgelerin hükümdarları olarak sancakbeylerin ve uçbeylerinin alt kademesinde bulunan subaşılardan idaresine verilirdi. Böylece *Türkler Balkan ülkelerindeki idari ve siyasi dağılıma* uyum sağlıyor, eş zamanlı olarak dağlık Balkanlar'ın bazı bölgelerinde askerî ve yürütme yönetiminin konsantre ve güçlü olmasını sağlıyorlardı. Bu subaşılar has ya da tımar denilen arazilere sahipti. Onların bu arazileri zeamet arazileri sınırındaydı. Daha sonra subaşı ifadesi diğer başka anlamlar da alacaktır. Aynı şekilde kadılık görevinin tımar sistemi çerçevesine alınmasıyla yargının ve askerî yönetimin birbirine eklenmesi ve bütünleşmesi noktasında adım atıldı. Bu da gelişme döneminde yalnızca tımar sistemine değil, feodal sınıf içerisindeki birliğe güç vermiştir. "Osmanlı yönetiminin şablonlar ve stereotipler olmadan çok esnek ve somut şekilde hareket ettiği, mevcut duruma, yapıya ve toplumsal ve mülkiyet ilişkilerinin özelliklerine uyum sağladığı" açıktır. Daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, s. 215–218.

sultandan kaçma şansı daha yüksek olacağı ötürü Bosna'nın batı sınırına çekilmesinden anlaşılacağı üzere Kral Tomašević'in sultanın ordusuna direnme gibi bir niyeti olmasa da,²⁶⁶ muhtemelen 17 Kasım 1461'de Aziz Grigor gününde tahta çıkmasının, Venedik'te ve papalık mahkemesinde (Lat. curia) *Türklerle karşı ortak direniş imkânı ile ilgili umut uyandırdığını* okumak oldukça ilginçtir.²⁶⁷ Bu raporların tarihiyle paralel olarak, örneğin Saraybosna Hünkar (Careva) Camii'nde öğle namazı kılınıyordu.²⁶⁸ Bu durumu Nedim Filipović şu sözlerle tasvir etmiştir: "Türklerin henüz fethedilmemiş bir devletin Bosna Krallığı'nın kalbinde Trgovište'nin küçük meydanının yanında Doğu tipi yeni bir şehir olan Saraybosna'yı kurmaları, Osmanlı'nın Balkan fetihleri tarihindeki tek örnektir. Bu gelişme, krallığın içinde bulunduğu durumun ve yakın gelecekteki kaderinin yeterli bir göstergesiydi."²⁶⁹ Benzer tarihlerde Dubrovnik'te Aziz Blaž anısına bir tören düzenlenmişti. Bu törendeki bir ensantane oldukça ilginçtir. Bir tarafta Bosna kralının pehlivanları, bir tarafta Hersek Stjepan'ın pehlivanları ve diğer tarafta Petar Pavlović'in pehlivanları vardı. Onların arkasında İsa Bey İshaković'in çalgıcıları vardı.²⁷⁰

Orta Çağ Bosna Devleti'nin Osmanlı Devleti'nin parçası olması süreci, daha doğrusu Osmanlı ordusu tarafından fethedilme dönemleri ayrı bir konu başlığıdır. Ancak söz konusu süreci birkaç döneme ayırmanın mümkün olduğunu söylemek önemlidir. Her bir dönemde, dünyanın hangi bölgesi olursa olsun fetih sırasında bir kademelik -Osmanlı politik doktrini yöntemi- göze çarpar. Bosna'da da bu uygulandı.²⁷¹

---

266 Desanka Kovačević, "Pad srednjovjekovne bosanske države po dubrovačkim izvorima", *GDI BiH*, XIV/1963, Sarajevo, 1964, s. 211.

267 D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 345–347.

268 Sicil ve tutanaklarda Saraybosna'daki cami üç isimle anılır: Careva (Hünkar) Camii, Stara (Eski) Cami ve Gazi Sultan Fatih Mehmed Han Camii. (Sejfudin Kemura, "Javne muslimanske grağevine u Sarajevu", *GZM*, XX–XXIII, Sarajevo, 1908/1911, s. 475).

269 N. Filipović, "Uticaј islama na bosansko-hercegovačko tlo", s. 70.

270 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 325.

271 15. ve 16. yüzyıl Bosna tarihi tek bir bütün olarak görülemez. Her bölge kendi başına bir konu başlığıdır. Bu nedenle sentez yapmak oldukça zorlayıcıdır. Bosna'daki bazı bölgeler yönetimin güçlü ve istikrarlı olduğu Osmanlı sistemi ile tamamen bütünleşmiş durumdayken, diğer bölgeler hâlâ fethedilmemişti ve Osmanlı yönetiminden eser yoktu.

Orta Çağ Bosna Krallığı'nın resmen ve hukuki bitişinden sonra 1463'te yeni idari birim olan ve Osmanlı yönetiminin Bosna'daki iktidarı boyunca *paşa sancak* yani ana sancak olan Bosna Sancağı kuruldu.²⁷² Osmanlı'nın 1463 yılının sonunda tüm stratejik bölgeleriyle birlikte Orta Çağ Bosna Devleti'nin neredeyse yarısında hâkim olduğunu söylemek gerekir.²⁷³ Geriye kalan bölgeler Jajce ve Srebrenik Banlığı olarak Macaristan'ın kontrolündeydi.²⁷⁴ 1465'ten 1476 yılına kadar Orta Bosna'nın küçük bir bölgesinde yenilenmiş olan Bosna Krallığı mevcuttu, krallık ortadan kalktığına ise bölge Osmanlı yönetimine geçti. Bir sonraki değişiklik, Osmanlı'nın Hersek Sancağı'nı kurduğu 1470 yılında yaşandı.²⁷⁵ Osmanlı iktidarı bu bölgede ancak 1481'de Novi Kale-

---

Özellikle sınır bölgelerini ülkenin geri kalanıyla aynı düzlemde değerlendirmek mümkün değildir.

- 272 Osmanlıların söz konusu yıllarda istediklerini yapabileceklerini gösteren bir örnek de şu: "Sigismund Milano Herseki aracılığıyla Sultan II. Murat'a 1432 yılında Macar Krallığı, Eflak Krallığı ve Sofya'ya kadar Bulgar Krallığı'nı, Bosna Krallığı'nı ve Esklavonya'ya bağlı Arnavutluk'ta kontrolü altında tuttuğu toprakları (...) kendisine teslim etmesini teklif etmiş, buna karşılık sultan adına kendisine taleplerinin anlaşılmasız olduğu ve sultanın Macar Krallığı'nda büyük seferler yapmayı sıklıkla ertelemesi nedeniyle, - *ki istese bunu elbette yapabirdi* - (vurgu S.B.'ye ait) minnettar olması gerektiği cevabı verilmiştir." Şayet Sultan II. Murat bunları söyleyebiliyordu ise, Sultan II. Mehmed'in askerî ve politik imkânları daha fazla netlik kazanmaktadır. (Verilen bilgiler hakkında bkz. S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 247; Alıntı: D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 273.)
- 273 1463 ve öncesinde Osmanlı fetihleri ile ilgili detaylar için bkz. H. Šabanović, "Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II", s. 39–49; İsti, *Bosansko krajište*, s. 177–220; A.g.y., *Bosanski pašaluk*, s. 37–43; A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 33–36; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 351–372; J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*, s. 131–132; A. Šimširgil, *Birincil kaynaklardan Osmanlı tarihi*, s. 197–205.
- 274 Macar ordusu ve Kosača önderliğindeki Bosna savunucularının 1463 sonundaki karşı saldırısının sonucu: "Büyük bölümü sultanın erişimin dışında kaldı ancak madenleri, şehirleri ve önemli kaleleriyle birlikte Orta ve Doğu Bosna sultanın elinde kaldı." (S. Ćirković, *Istorija*, s. 33.)
- 275 Sultan II. Mehmed'in 15. yüzyılın 70'li yıllarında Hersek sancakbeyi Ayas Bey'e Dubrovnik'in çevresindeki yerlerin fethi ile ilgili gönderdiği fermanın, bizzat sultanın sözleriyle manası şuydu: "Dubrovnik'e ait olan bölgeyi kendine çekesin, bu tarafa döndüresin ve dostane bir şekilde muamele edesin." Bu, Sultan II. Mehmed'in tartışmasız *istimâlet politikası* uyguladığını gösteren bir başka örnektir. (I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 210.)

sînin fethiyle istikrar kazanacaktı.²⁷⁶ Osmanlı yönetiminin bir sonraki hamlesi 1480/81'de İzvornik Sancağı'nı kurmaktı. Bu, Macaristan'dan korunma önlemi olarak, bölgelerin daha sağlam bir şekilde birbirine bağlanmasının tipik bir örneğidir.²⁷⁷ Bu sayede Bosna topraklarındaki Macar banlıklarının ortadan kaldırılmasına yönelik güçlü bir baskı oluşturmanın ve Kuzeybatıdaki Hırvat topraklarına nüfuz etmenin yolu açılmıştı. Bu bağlamda Hadım Yakup Paşa'nın, Osmanlı'nın Orta Avrupa yolunda Hırvat unsurunu defettiği 1493 tarihli Kırba Muharebesi gerçekleşti.²⁷⁸ Osmanlılar ilk Macar banlığı olan Srebrenik Banlığı'nı 1512'de ortadan kaldırdı.²⁷⁹ Böylece Slavonya yolu açılmış oldu. Mohaç Muharebesinden iki yıl sonra 1527 yılının sonu ile 1528 yılının başında Gazi Hüsrev Bey Bosna'daki ikinci Macar banlığı olan Jajce Banlığı'na son verdi.²⁸⁰

1522-1552 dönemindeki Dalmaçya ve Slavonya fetihlerinin (Bosna Eyaleti çerçevesindeki bölgeler) sonucunda şu sancaklar kuruldu: Kilis Sancağı (1537), Pojeğa Sancağı (1538) ve Pakrač-Cernice (Zaçasna) Sancağı (1552). Bir

---

276 Hersek'teki fetihler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 310 ve 314; H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 43-47; Ahmed S. Aličić, "Lištica pod turskom vlašću u 15-16. stoljeću", *GZM, Cilt XXIV/XXV Etnologija*, Sarajevo, 1970, s. 97-101; V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, s. 12-14. ve 111.

277 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 41-44; H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 32. Vuk Grgurević'in 1480 yılında Saraybosna baskını ile ilgili bilgileri Ćiro Truhelka da kaydeder. Bazı yazarlar, bu olayı bölgedeki Osmanlı yönetiminin istikrarsız olmasıyla ilişkilendirse de, "Vuk Grgurević komutanlığındaki Korvin'in ordusu ile Davud Paşa arasında çatışma Osmanlı yönetiminin istikrarsız olduğunun bir alameti değil, Davud Paşa'nın Macar topraklarına akıncı baskınları düzenlemesini önlemek amacıyla Saraybosna'ya kadar gelen Macar ordusunun kısa süren bir baskındı." (Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 343; A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 28.)

278 S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I tom, . 85-92; Safvet-beg Bašagić-Ređžepašić, *Kratka uputa u prošlost Bosne od g. 1463-1850*, Sarajevo, 1900, s. 22 ve 23; Anđelko Mijatović, *Bitka na Krbavskom polju 1493. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

279 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 54-57; Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 132.

280 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 56-57; Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 132; B. Zlatar, "Bosna i Hercegovina u okvirima Osmanskog carstva (1463-1593)", u: *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998, s. 107; J. Mrgić, *Severna Bosna 13-16. vek*, s. 135; B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 42.

süre sonra 1580 yılında Kırka-Lika Sancağı kuruldu.²⁸¹ Bihaç Sancağı, 17. yüzyılın ilk on yılında kuruldu. Bu arada, 5 Ekim 1580 tarihinde yani Sokullu Mehmed Paşa'nın öldürülmesinden yalnızca bir yıl sonra merkezî Osmanlı yönetimi Bosna'yı eyalet statüsüne yükseltmeye karar verdi. Bosna Eyaleti, 16. yüzyılın sonuna kadar yedi sancaktan oluşuyordu.²⁸²

130 yıl devam eden Bosna'nın fetih sürecinden bahsedildiğinde, son nokta olarak Hasan Paşa Predojević'in harekâtıyla 1592'de Bihaç'ın fethedilmesi kastedilir. Bu tarih itibarıyla artık Orta Çağ Bosna Devleti'nden çok Bosna Hersek'in bugünkü çağdaş sınırları algılanmaktadır.²⁸³ Bunun yanında, Bosna'nın bölgesel fetih sürecinin daha farklı bir şekilde algılanması da mümkündür. Osmanlıların henüz 1482'de Hersek'teki Novi Kalesi'ni almalarıyla Orta Çağ Bosna Krallığı'nın son *aktif* bölgelerinin son kalıntılarını fethetmiş oldukları söylenebilir. Zira diğer bölgeler, Macarların denetimindeydi. Hazim Šabanović, 1536/37 tarihinde Gazi Hüsrev Bey'in Dobor, Kobaš,²⁸⁴ Brod,

---

281 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 54–75; Nenad Moaçanın, Hazi Šabanović'in Pakrač-Cernice Sancağı'nın kurulması ile ilgili görüşünü düzeltmiştir. Moaçanın, sancağın Šabanović'in iddia ettiği gibi 1557'de değil, 1552'de kurulduğunu söyler. (Nenad Moaçanın, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, Slavonki Brod, 2001, s. 8.)

282 A.g.e, s. 77–81; Hatice Oruç, “15. yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM*, 18/2005, Ankara, 2006, s. 253. Neredeyse bütün Müslüman tebaanın askeri olarak katılım gösterdiği askeri ve idari teşkilatlanma bakımında Bosna Eyaleti başından itibaren bir çeşit askeri toplama kampı olup, bütünüyle bir serhat bölgesi olduğu söylenebilir. Bosna'nın eyalet mertebesine yükseltilmesinin altında belki de bu yatmaktadır. (Avdo Sućeska, “Elementi koji su uticali na posebnost Bosne u doba osmanlijsko-turske vladavine”, *Godišnjak PF*, XXIV, Sarajevo, 1976, s. 309), (A. Sućeska, “Elementi koji su uticali na posebnost Bosne”). 130 yıl süren Osmanlı'nın Bosna'yı fethetme sürecinde, bu arada İslam'a geçen (ya da eski dinine bağlı kalan) yerli Bosna halkının bir bölümünün ve onların torunlarının, Osmanlı askeri birlikleri çerçevesinde öz vatanlarının fethinde aktif rol oynamış olması ve Bosna'nın Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmasına katkıda bulunması oldukça ilginçtir. Bu tarihsel algı hakkında neredeyse hiç yazılmıyor. Aslında 15. ve 16. yüzyıl Bosna tarihindeki pek çok fenomen ve sürecin açıklanmasının anahtarı budur. Bu gerçek, Bosna ve Boşnakların dolayısıyla Boşnakların Osmanlı Devleti çerçevesindeki ortak menfaatlerini en iyi şekilde yansıtmaktadır.

283 Bu konuyu kısıtlı bir alanda açıklamak metodolojik açıdan zorlayıcıdır. Ancak, bahsedilen Osmanlı fetihleri Bosna Krallığı'nın Tvrtko I. Kotromanić dönemindeki toprakları ve Bosna Hersek'in bugünkü sınırları itibarıyla analiz edilmektedir.

284 A. Husić, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533 yılı ortalarında Gazi Hüsrev Bey'e gönderdiği

Stara Gradiška ve Sava Nehri üzerindeki diğer yerleri fethetmesiyle *ancak o zaman bütün Bosna'nın kesin olarak* Osmanlı hâkimiyetine geçtiği kanaatinde-dir.²⁸⁵ Osmanlı fetihlerinin Orta Çağ Bosna sınırları ile ilişkisi söz konusu olduğunda, bu noktada süre uzunluğu fark etmeksizin belli bir dönemde Bosna banı, kralı veya herhangi bir soylusunun hâkimiyeti altında kalan tüm Orta Çağ yerleşim yerleri ve kaleler kastedilmektedir.²⁸⁶ Kral Tvrtko'nun Dalmaçya, Hırvatistan ve Zeta'daki fetihleri hariç 14. yüzyılda ve 15. yüzyılın ilk yarısında *geleneksel olarak* Bosna'nın bir parçası olan bölgeler göz önüne alındığında, Osmanlı iktidarının kesin olarak Orta Bosna'yı fethettiği kilit olay Jajce Banlığı'nın kaldırılması ve Gazi Hüsrev Bey'in 1527 sonları ile 1528 başlarında Jajce'yi ve çevresini fethetmesidir.

Kuzey ve Kuzeydoğu Bosna'da Srebrenik ve Sokol'un 1512'de, Tešanj'in 1512 veya 1520/21'de, Rače'nin 1526'da, Brčko ve Novo'nun 1528'de fethedilmesi Kuzey Bosna bölgesinde Macar-Osmanlı çatışmalarının sonunu getirmemiştir çünkü Batı'da Bosna Nehri ağzından birkaç kale ile birlikte Posavina'nın bir bölümü Osmanlı hâkimiyetinin dışında kalmıştır. Bunlar, Osmanlı birliklerinin gireceği geriye kalan son topraklar olarak despot Stefan Berislavić'e ait arazilerdi. Bu toprakların da 1535 yılında fethedilmesiyle birlikte Osmanlı iktidarı güçlü bir şekilde kurulmuş oldu.²⁸⁷

---

fermanı incelerken Kobaş'ın da anıldığını fark etmiştir. Bu bilgi ve Osmanlı askerî yönetiminin Kobaş'ta 1531 yılında Yusuf'un söz konusu yerin topçubaşı olarak atanmasıyla kurulduğu bilgisi H. Šabanović'in Kobaş'ın 1536/37'de fethedildiği yönündeki görüşünü çürütmektedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. A. Husić, "Ferman Sulejmana Zakonodavca upućen Gazi Husrev-begu sredinom 1533. godine", *Analni GHB*, XXV–XVII/2006–2007, Sarajevo, 2007, s. 143).

285 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 58. Niçin böyle bir formülasyonu tercih ettiği anlaşıl-mamaktadır. Bu şehirlerin Orta Çağ'da geçici olarak Bosna arazileri olduğunu kastediyorsa, aynı şekilde 15. yüzyılın başlarında geçici olarak Bosna toprağı olan fakat ancak 1592 yılında fethedilen Bihaç meselesi de akla gelebilir. Ancak böyle bir algı da sorunludur.

286 Detaljnije: Marko Vego, *Naselja bosanske srednjevekovne države*, Sarajevo, 1957; Zijad Šehić – Ibrahim Tepić, *Povijesni atlas BiH – BiH na geografskim i historijskim kartama*, Sarajevo, 2002, str. 19.

287 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 57–59; J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*, s. 164 ve 371; M. H. Čeman, *Urbana antropologija Tešnja*, s. 5.

Bosna'nın sınır bölgelerinin önemli bölümü Osmanlıların *iktidarlarını barışçıl yollarla ve kademe kademe yaymalarıyla elde edildi*. Burada kastedilen her şeyden önce yukarı Vrbas'ın batısındaki dağlık bölgede bulunan Kupres, Glamoč ve Livno çevresi ve Sana Nehri'nin yukarı ve orta bölgesinde Ključ ve Kamengrad şehirlerinin çevresidir. Bunlar genel itibarıyla az yerleşime sahip hayvancılığın hâkim olduğu ve Osmanlılar için oradaki halk ile uzlaşma yoluyla belli bir hedefi gerçekleştirmenin zor olmadığı bölgelerdi.²⁸⁸ Osmanlılar, Bosna sınır bölgesinde önce Sana Nehri havzasında 15. yüzyılın sonlarından itibaren ellerinde tuttıkları stratejik öneme sahip Kamengrad'ı²⁸⁹ daha sonra 1528'de Jajce Banlığı'nın çökmesiyle Banja Luka ve Novi Majdan'ı aldılar. Osmanlılar Una Nehri havzasına Slavonya üzerinden girdiler. 1537'de Pojega'nın fethinden sonra Sava ve Una kıyılarından ilerleyerek Gradiška'yı, 1538'de ise Dubica ve Jasenovac'ı fethettiler. 1552 yılında Slavonya'nın kesin olarak fethinden sonra tekrar Una Nehri havzasına geri döndüler ve şu şehirleri aldılar: Kostajnica 1556, Novi 1560, Krupa 1565,²⁹⁰ Cazin 1575, Bužim 1576, Zrin ve Ostorozac 1577 ve son olarak 1578'de Gvozdansko. Ripaç 1591'de, Izačić 1592'de fethedildi. Hasan Paşa Predojević 19 Haziran 1592'de Bihać'ı fetheden Osmanlı ordusunun başındaydı.²⁹¹

Bilim ve Sanat Akademisi üyesi Avdo Sućeska, Halil İnalçık'ın Osmanlı devleti düzeyinde *istimâlet politikasının* rolü ile ilgili değerlendirmelerini,

---

288 Milan Vasić, "Etničke promjene u Bosanskoj krajini u XVI vijeku", *GDIBiH*, XIII, Sarajevo, 1962, s. 235.

289 Hazim Šabanović de Ključ ve Kamengrad'ın 15. yy. sonlarından önce Osmanlı hâkimiyetine altında olduğu konusunda hemfikir değildir. (*Bosanski pašaluk*, s. 42).

290 Mühimme defterindeki bilgilere göre, Krupa ancak 1583'te fethedilmiş, aynı yıl Bihać'a saldırı hazırlığı yapılmıştır. (Medžida Selmanović, "Jajce od pada pod Turke do kraja XVI vijeka", *POF*, 42–43/92–93, Sarajevo, 1995, s. 168).

291 Bazı fetih yıllarının yalnızca bir sene fark ettiğini hatırlatmak gerekir: R. Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina*, s. 20–28; Adem Handžić, "Prilog istoriji starih gradova u Bosanskoj i Slavonskoj krajini pred kraj XVI vijeka", *GDI BiH*, XIII/1962, Sarajevo, 1963, s. 324; Bosna ve Hırvatistan sınır bölgelerinin Bosna Sancağı'nın, 1580 yılından sonra ise Sokullu Ferhat Paşa liderliğinde Bosna Eyaleti'nin bir parçası olma sürecini E. Pelidija, şu makalesinde özlü bir şekilde yazmıştır: "Život i djelo Ferhat-paše Sokolovića", *Glasnik RIZ u SFRJ*, sayı 6, yıl LIV/791, Sarajevo, 1991, s. 699–711.

Bosna'nın sınır bölgesi olarak tüm spesifik özelliklerini dikkate alarak yerel Bosna düzlemine şu sözlerle uyarlamayı başarmıştır:

Bosna Paşalığı'nın sınır bölgesi olması, bu bölgenin Türklerin Avrupa'daki diğer Türk fetihleri için büyük bir stratejik öneme sahip olması nedeniyle Türkler, Bosna nüfusunun bazı kesimlerine karşı özel bir taktik uygulamış onları kendi sistemlerine olabildiğinde sıkı bir şekilde bağlamaya ve Osmanlı'nın devlet fikrini güçlü bir şekilde empoze etmeye çalışmışlardır. Onlar, fetih döneminde Bosna'nın içinde bulunduğu şartlardan faydalanarak bu tutumlarını derebeyleri karşısında uyguladıkları gibi, Bosna köylüleri ile ilişkilerinde de sürdürmüşlerdir. Doğrusu, Türkler diğer ülkelerimizde olduğu gibi Bosna'da da kendilerine ait klasik ekonomik, toplumsal ve siyasi sistemlerini kurdular. Ancak söz konusu taktiklerden dolayı bu sistem başından itibaren belli başlı değişimler geçirmiş, bu değişimler de her şeyden önce askerî ve siyasi kurumların daha farklı gelişmesini toplumsal güçlerin dağılımının daha farklı olmasını sağlamıştır.²⁹²

İskân Politikası

Tarih yazıcılığı şimdiye kadar göç ve iskân meselesini, etnik hareketler, etnik ve dinî değişimler, genel anlamda nüfus hareketleri, Bosna'daki Ortodoks nüfusun kökeni, Müslüman soyluların kökeni, Ulahların *İslamileşmesi*, Ulahlar ve tımar sistemi ilişkisi açısından değerlendirmiştir.²⁹³ Ancak, birkaç cümle dışında, *istimâlet politikasının* bir parçası olarak Bosna'da nüfusun iskân edilmesi ile ilgili hiçbir şey yazılmamıştır. Bu bağlamda amacımız bazı yeni bilgilerle birlikte, söz konusu mesele hakkında bugüne kadar elde edilen bilgileri paylaşmaktır. Osmanlı yönetiminin Bosna ve çevresindeki nüfus arasında asıl iskân unsuru, hayvancılıkla uğraşan Ulah grupları olmuştur (*eflakan*).²⁹⁴

292 Avdo Sućeska, *Ajani – prilog izučavaju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Sarajevo, 1965, s. 168. (A. Sućeska, *Ajani*.)

293 Bkz. Kitabın sonundaki bibliyografya.

294 Eflakların kökeni, yaşam tarzları ve iktisadi hayatları ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Branislav Đurđev, "O vojnucima s osvrtom na razvoj turskog feudalizma i na pitanje bo-

Madžida Selmanović, Bosna'da iktidarını güçlendirme amacı güden Osmanlı politikasının hayvancılıkla uğraşan Eflaklara yönelik stratejisini çok iyi tahlil etmiştir. Selmanović şunu söyler: "Türk-Osmanlı politikasını yaratanlar, Hersek bölgesinde yaşayan etnik olarak Eflak olan kitle içerisinde, 16. yüzyıl boyunca etnik olarak Slaven gruplarla karışma unsuru olabilecek ve İslamlaşma ve biyolojik karışma sürecinde Bosna topraklarında yeni bir toplumsal nitelik ortaya çıkaracak nicelik gücünü bulmuştur."²⁹⁵ Osmanlı Devleti, iktisadi ihtiyaçları, toplumsal, politik ve askerî düzeninin istikrar kazanması için tamamen boş ya da az yerleşim olan bölgeleri iskân etmiştir.²⁹⁶ 16. yüzyıl sonuna kadar Eflakların Bosna topraklarına göç süreci, öncelikli olarak Osmanlı strateji ve iktisat politikasının, daha sonra da göç eden nüfusun lehine işlemiştir. Kuzey'de ve Batı'da Osmanlı Devleti sınırları ne zaman genişlese, bunun sonucu olarak yeni nüfus hareketleri ve Eflakların yeni bölgede iskân edilmeleri gündeme gelirdi.²⁹⁷ Dolayısıyla Bosna'daki Osmanlı fetihlerini *tıpkı bir gölge gibi* yoğun bir Eflak iskânı izlerdi.²⁹⁸

Bosna'da ilk Osmanlı kalelerinin kurulmasıyla birlikte, Eflakların daha önce ikamet ettikleri yerlerden çıkarak Bosna içerisindeki ilk hareketleri de başlamış oldu.²⁹⁹ Daha sonra Osmanlı iktidarının yayılmasıyla stratejik ve

---

sanskog agaluka", *GZM*, cilt. II, Društvene nauke, Sarajevo, 1947, s. 109–112. (B. Đurdev, "O vojnucima"); Ahmed S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo, 1996, s. 57-58. (Dalje: A. S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne*); V. Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*, s. 83-84; Bahaeddin Yediyıldız, "Osmansko društvo", s. 652-653.

295 M. Selmanović, "Uticaj tursko-osmanske politike", s. 88.

296 Boris Nilević, "Pitanje etničko-konfesionalnih promjena u BiH nastalih dolaskom osmanske vlasti (prevashodno kod srpskog naroda)", *PII*, XXI/22, Sarajevo, 1986, s. 222. (B. Nilević, "Pitanje etničko-konfesionalnih promjena u BiH".)

297 Adem Handžić, "Konfesionalni sastav stanovništva Bosne i Hercegovine u doba Osmanske vladavine", *POF*, 42–43/1992–93, Sarajevo, 1995, s. 147. (A. Handžić, "Konfesionalni sastav stanovništva Bosne i Hercegovine u doba Osmanske vladavine".)

298 S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 52; Balkanlar'da hayvancılıkla uğraşan Eflaklar neyse, iyi organize edilmiş, kolay hareket eden Küçük Asyalı göçebe grupları olan Yörükler, Türkmenler ve Tatarlar da Anadolu'da oydu. (Daha detaylı bilgi için bkz. Olga Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću 1459–1804*, Beograd, 1995, s. 23.) (O. Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću*.)

299 Öyle görünüyor ki, hayvancılıkla uğraşan bazı gruplar (örneğin Nikşiç Eflakları), bu böl-

iktisadi hedefler doğrultusunda Hersek ve Güney ve Güneydoğu Bosna'daki Eflak hareketleri yoğunlaştı. Her şeyden önce boş köy ve tarlalar iskân edildi.³⁰⁰ Bosna ve Hersek Sancaklarına ait ilk Osmanlı tapu defterlerinden bilgi toplayarak Eflakların bölgeselleşmesi, *katun* teşkilatlanması ve Bosna'nın 1463'te düşmesinden hemen önce ve sonrasındaki dağılımları hakkında kapsamlı bilgiler Dr. Vesna Mušeta-Ašćerić'in *XV. Yüzyılda Saraybosna ve Çevresi (Sarajevo i njevoja okolina u XV stoljeću)* başlıklı doktora tezinde bulunabilir.³⁰¹

Eflaklar, Osmanlıların *himaye ettiği ve iskânlarını* bu grupların ihtiyaçları doğrultusunda dağlık ve hayvancılık için uygun bölgelere ve bundan çok daha fazla sınır bölgelerini korumaları için *yönlendirdiği* bir unsur olmuştur. Bu nedenle Eflakların, Güney Hersek, Karadağ ve Sırbistan'ın daha verimsiz ve engebeli bölgelerinden kuzeye, kuzeybatıya ve batıya sınır bölgelerine doğru en büyük hareketliliklerinin Osmanlıların saldırı harekâtları ve yeni fetih dönemleri ile örtüştüğü görülür. Kuzeydoğu Bosna'da 1463'ten 16. yüzyılın kırklı yıllarına kadar bunun gibi üç evre görülür. İlk evre, Osmanlı'nın 1460

---

geler fethedilmeden önce de Osmanlı yönetimi ile iş birliği yapmaya ve boyunduruk altına girmeye başlamıştı. 1455 yılındaki nüfus sayımına göre sekiz Nikşiç Eflakı'na tumar (*eşkinici tumarı*) verilmişti. (H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 31–34.)

300 V. Mušeta-Ašćerić, *Sarajevo i njevoja okolina u XV stoljeću*, s. 83–84.

301 *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 67, 69 ve 158–160; *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, s. 89, 130–138, 147–158 ve 328; *Kanuni i kanun-name*, s. 12–13; "Eflakların Saraybosna bölgesine gelişini, her şeyden önce tabiat şartları, daha sonra da bu bölgenin Osmanlı fetihlerindeki stratejik önemi belirlemiştir. Saraybosna Ovası, hayvancılık üretimine elverişli dağlarla çevrilidir. Bunun istisnası, tek açık bölge olan ve ovanın yaylaya geçtiği Saraybosna Ovası'nın kuzey sınırındadır. Dolazak vlaha na sarajevsko područje nametali su, prije svega, prirodni uvjeti, a potom i strateški značaj ovog područja u osmanskim osvaja-njima. Sarajevsko polje okružuju brojne planine pogodne za stočarsku proizvodnju. Izuzetak je sjeverna granica Sarajevskog polja, koja je jedina otvorena i na kojoj polje prelazi u visoravan. Hersek'ten Visočica ve Bjelašnica'ya gelir, oradan iki yönde ilerlerlerdi. Bir kısmı kuzeye kral bölgesine, diğer kısmı Treskavica, Jahorina ve Romaniya'ya, Pavlović bölgesine giderdi. 1468 nüfus sayımı iki grup Eflak'ın gelişini, 1477 yılı sayımı ise Hersekli yeni *katunların* akınını kaydeder. 1485 sayımı Pavlović bölgesi Eflakları ile ilgili kanunları ihtiva eder ki bu, bu tarihten önce bölgeye kalabalık bir grup hâlinde gelmiş olduklarını gösterir. (Daha detaylı bilgi için bkz. V. Mušeta-Ašćerić, *Sarajevo i njevoja okolina u XV stoljeću*, s. 84–92).

civarında Bosna'nın maden bölgelerini fethetmesiyle başlar ve Osmanlıların bu bölgenin güneyde kalan tarafını kontrol altında tuttıkları (Srebrenik, Zvornik, Teoçak, Tuzla, Maglay-Doboy bölgeleri) 15. yüzyılın sonuna kadar devam eder. Osmanlıların Hersek'i fetihleri ve 1470'te sancak kurulmasıyla hayvancılıkla uğraşan Eflakların Kuzey'e doğru hareketleri başlar. Bunun *Osmanlı yönetiminin önceden hesaplanmış ve stratejik bir planı* olduğunu, kuzeydoğu Bosna'nın en önemli stratejik noktalarına (Zvornik, Teoçak, Maglay, Doboy) yerleşmelerinden de anlamak mümkündür. 1489 yılına ait tapu defterlerinden anlaşıldığı üzere, en büyük Eflak kitlesi Doboy, Maglay ve Teşany çevresine yerleşmişti. Büyük ihtimalle onlar da 1476'da Bosna Krallığı'nın çöküşünde rol oynamıştır. Osmanlı yönetiminin Eflaklara ne kadar önem verdiğini, Hersek (1477), Pavloviç (1485) ve Maglay (1489) Eflaklarına özel kanunlardan da anlamak mümkündür.³⁰² 1489 yılına ait Maglay Eflakları ile ilgili defterlerde, buraya yerleşen iki Eflak grubunun olduğu anlaşılmaktadır. İkinci grubu, Hersek'te Bileça'ya bağlı Banjani köyünden gelen Eflakların bir bölümü teşkil ediyordu. Onlar arasında papazlar da kayıtlı olduğu için grubun Ortodoks olması olağandır. Ortodoksluk Bosna'da kademe kademe yayılmıştır, zira öyle görünüyor ki bu Eflak göçmenler eski yerlerinde üstün-körü Hristiyanlaştırılmıştı.³⁰³

---

302 Daha detaylı bilgi için bkz. OIS, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1488/89. godine*, I–IV. bölüm, (transkripsyon: Ešref Kovačević); *Kanuni i kanun-name*, s. 11–13; Karşılaştır: Adem Handžić, “Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku”, *Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, İstanbul, 1994, s. 7–10. (A. Handžić, “Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku”); A.g.y., “O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne”, s. 20. 1468/9 yılı Eflak kanununun varlığı ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Jusuf Mulić, “Društveni i ekonomski položaj vlahi i arbanasa u Bosni pod osmanskom vlašću”, *POF*, Sayı 51, Sarajevo, 2004, s. 111–147.

303 Boris Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, Sarajevo, 1990, s. 110–111. (B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. Godine.*) 1485 ve 1489'da firari Eflakların ortaya çıkışı karakteristik bir olaydır. Bu, iskân sürecinin *Osmanlı yönetimince tasarlanmış bir politika* olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Bunu uygun bulmayan birileri her zaman olur. Toplam Eflak sayısının yaklaşık %10'u firariydi. Burada hedef ıssız bölgelerde yerleşim sağlamak değil, Macaristan ile sınırı olan stratejik bölgelere Eflakları yerleştirmek, Macar birliklerinin Bosna ovasındaki baskınlarını engellemek ve bölgede muhafız mevcudiyetini sağlamaktı.

Söz konusu bölgeye Eflakların iskân edilmesinde ikinci etap, 1521 yılından ve Osmanlı sınırlarının kuzeyde Sava Nehri'ne kadar genişlemesinden sonra yaşanmıştır. 1528 yılına ait İzvornik Sancağı defterinde bu sancağın 11 nahiyesindeki 103 köye yerleşmiş oldukları görülür.³⁰⁴ Bunun dışında Srebrenica yakınlarındaki maden nahiyesi, Ludmer ve iki Tuzla Nahiyesi'ne de yerleşmişlerdir ancak tapu defterinde kayıtları yoktur çünkü Eflak imtiyazlarından daha büyük olan tuzcu imtiyazlarına sahiplerdi. 1528 yılına ait nüfus sayımında Srebrenik Banlığı'nın düşmesinden sonra Hersek'teki Pavloviç diyarından Kuzey'e doğru ve muhtemelen Drina'nın sağ kıyısından batıya doğru hareket etmiş olan yeni Eflak nüfusuna yer verilmektedir.³⁰⁵ Eflaklar 1528 yılından sonra imtiyazlarını kaybetmiş ve reayaya dâhil olmuştur, bu da 1533 yılına ait nüfus sayımında yasallaşmıştır. Ancak prenslik özyönetimlerini geliştirmeye devam etmişlerdir ve Osmanlı hizmetindeki prenslerin önderliğindeki gruplar artık boş olan bölgelere yerleşmiştir, zira bu bölgenin yerli halkı Sava Nehri'ne doğru hareket ederek bölgeyi terk etmiştir (Bijeljina, Koraj, Srebrenik, Gradačac veya Nenavište Nahiyeleri).³⁰⁶ Hükümdara bağlı Eflaklar kuzeybatıya yerleşmiş (Kotor-Varoş çevresi) ve 1516 yılında 28 ek üyesi ile birlikte 150 hane oluşturmuşlardır. İzvornik, Teoçak, Maglay ve Doboy Nahiyelerindeki sancakbey Eflaklarının sayısı ise 1516 yılı itibarıyla 128 ek üye ile birlikte 456 haneye denk geliyordu.³⁰⁷ Eflak hanelerinin yarısından fazlasının 1516'da ve daha sonrasında çiftçiliğe geçmiş oldukları ve bu bölgede kalıcı bir hâle geldikleri sonucuna varılabilir.³⁰⁸

Eflaklar 1516 yılına kadar yer değiştirmeye devam etmiştir, öyle ki o yıl itibarıyla Trebetin, Ozren ve Usora nahiyelerinde Eflak toplulukları mevcuttu. (Daha detaylı bilgi için bkz. A. Handžić, "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne", s. 23.)

304 Bunlar arasında Sokol nahiyesi de vardır. 1528 yılı ile ilgili Eflak nüfus kayıtları kısmi olarak ilk defa *Gračanički glasnik* dergisinde yayınlandı. Daha detaylı bilgi için bkz. Sedad Bešlija, "Doprinos Gračaničkog glasnika izučavanju historije Bosne pod osmanskom vlašću do kraja 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na historiju Gračanice)", *Gračanički glasnik* 31/16, Gračanica, 2011, s. 201.

305 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 104-105.

306 A.g.y., "Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku", 11-12.

307 A.g.y., "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne", s. 24-25.

308 A.g.y., *Tuzla i njena okolina*, s. 96 ve devamı

Eflakların iskânında üçüncü evreyi, 1528'den sonra eski Jajce Banlığı bölgesine doğru hareketleri teşkil eder.³⁰⁹ Tešanj bölgesinde vakıflarda yaşayan Eflaklara, çiftçi ve Eflak olarak özel muamele edilmiştir. Gazi Hüsrev Bey, kendi Eflaklarını sınır bölgelerinin korunması ve Osmanlı iktidarının güçlenmesi amacıyla bölgedeki (Tešanj, Jajce, Skradin) vakfa yerleştirmiştir.³¹⁰ Hüsrev Bey Vakfı'na ait 21 yerleşim biriminden 19'una Eflaklar yerleşmişti. Onlar devlete filori vergisinin yarısını, vakfa toprak mahsullerinin onda birini (*uşur*) veriyordu.³¹¹ Genellikle Osmanlı yönetimi bir bölgeye askerî sefer düzenlemeden önce orada iskân edilirdi. Örneğin, 1528'de Jajce Banlığı'nın düşmesinden önce Prusac, Kupres, Glamoč ve Vrbanja nahiyelerine yerleşmişlerdi. Yeni kurulan nahiyeler genelde önce onlara tahsis edilirdi. Buna örnek olarak Maglay Nahiyesi'ndeki Trebetina, Usora ve Ozren gösterilebilir. Tešanj Nahiyesi ise ancak 1540 yılı civarında kurulmuştur. Hazim Šabanović'e göre bu, 1560 yılında olmuştur. Ancak Adem Handžić'e göre bu yanlıştır çünkü Usora Nahiyesi'nin yanında 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tešanj Nahiyesi de vardır.³¹²

Bazı yazarlar, etnik hareketlilik ve Eflakların Bosanska Krajina bölgesine göçleri hakkında yazmıştır.³¹³ "Kuzeybatı Bosna'daki Ortodoks halkın büyük kısmının bölgenin yerlisi olmadığı, Türklerin gelişiyle birlikte Dalmaçya ve Hersek'ten buraya getirildikleri" uzun zaman önce tespit edilmiştir.³¹⁴ Kuzey Dalmaçya'da "Bosna, Hersek ve Eski Sırbistanlı Ortodoks halk, 1523-1527 yılları arasında iskân edilmiştir."³¹⁵ Kuzey Dalmaçya'ya iskân sürecinin ikinci etabı

---

309 A.g.y., "Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku", s. 12.

310 B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 100.

311 A. Handžić, "O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne", s. 25-26.

312 A.g.e., s. 26.

313 Milan Vasić, "Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u 16. vijeku", *GDI BiH*, XIII, Sarajevo, 1963, s. 233-256; Ayrıca, B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, s. 89-92; A.g.y., "Pitanje etničko-konfesionalnih promjena u BiH", s. 222.

314 Vladislav Skarić, "Porijeklo pravoslavnog naroda u sjeverozapadnoj Bosni", *GZM*, XXX, Sarajevo, 1918, s. 219-220.

315 Kilis Sancağı'nın 1550 yılı kapsamlı nüfus sayımında *burada önceden yaşayan ve bu şekilde kayıtlı olan Eflaklar* şeklinde ifadeler sıkça görülür. Bu da bölgeye en geç Kilis Sanca-

1567 öncesi ile 1574 öncesine kadar olup, üçüncü etap ise 1590 öncesini kapsar.³¹⁶ Hersekli *Ortodoksların* kuzey Dalmaçya'ya iskân edilmesi sırasında kullanılan koridorlardan biri Mostar'dan başlayarak Blato ve Rakitna üzerinden Duvno'ya kadar uzanmaktadır.³¹⁷ Başka bir yerde Hersekli ve Bosnalı Eflakların 14, 15 ve 16. yüzyıllarda Dalmaçya'nın iç bölgelerine iskân edildikleri yazar.³¹⁸

Eflakların 16. yüzyıl boyunca Bosanska Krajina bölgesine yerleştirilmeleri başka bir kaynakta şöyle tasvir edilir:

1551 yılında General Ivan Lenković, Kral Ferdinand'a Türklerin Türkiye'nin içinden birkaç bin Morlak veya Eflak çıkardıklarını ve onları Sırp'ların çevresinde ve Knina yakınlarındaki Kozlovo (Kosovo) Ovası'nda iskân ettiklerini haber verir. Türkler 1560 yılında Lišnica, Novigrad şehirleri ile Bušević'e doğru Una Nehri vadisinin ve Krupa'nın büyük bölümünü fethedince buralara Bosna'nın iç bölgelerinden gelen halkı yerleştirdiler. Bazı Bosna paşaları ve sancakbeyleri Ortodoks Eflakların büyük hamileriydi. 1589 yılında Lika Sancakbeyi Memi Bey, Eflaklarla iyi ilişkiler içindeydi. Eflaklar, savaşçı Hasan Paşa Predojević'i de severdi, o da onlara tamamen güvenir, savaşlarda onlardan yararlanırdı. Ancak kimi zaman Türk efendiden çabuk bıkar, kaleleri Hristiyanlara teslim ederlerdi.³¹⁹

Osmanlılar, Slavonya fethi döneminde (1536-1552) ve daha sonrasında da ekonomik ve stratejik nedenlerle buraya belirli halk gruplarını iskân

---

ğının kurulduğu ve muhtemelen ilk sayımın gerçekleştiği (ya da biraz daha sonrasında) 1537 yılında iskân edildiklerini göstermektedir. Eski bir defterdeki kayıta (1537 yılına ait olabilir), bir grup Eflak'ın *20 yıldan uzun süredir* Livno'nun Kuzeybatısındaki Sajkovići köyünde yaşadığı yazar. Bu da bu bölgede en erken 16. yüzyılın ilk on yılının sonlarında iskân edildikleri anlamına gelir. Daha detaylı bilgi için bkz. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. Fehim Dž. Spaho ve Ahmed S. Aličić, Sarajevo, 2007, s. 66, 111 ve devamı. (Devam: *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić.)

316 Vladislav Skarić, "Porijeklo pravoslavnog naroda u sjeverozapadnoj Bosni", 236-237.

317 A.g.e., s. 238.

318 Bogumil Hrabak, "Naseljavanje hercegovačkih i bosanskih vlahu u Dalmatinsku Zagoru u XIV, XV i XVI stoljeću", *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 1990, s. 67-87.

319 R. Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina*, s. 10-11.

etmiştir.³²⁰ Daha sonraki dönemde köylülerin, özellikle Müslümanların kuzeydeki Osmanlı topraklarına göç ettiği görülmüştür. Köy nüfusundaki bu kayıpları Osmanlılar, Eflak gruplarını iskân ederek telafi etmeye çalışmışlardır.³²¹ Hayvancılıkla uğraşan bu yeni gelen nüfus, bir yüzyılda (1485-1592) Pavlovići diyarından Bihaç'a ve Krayina'ya kadar Bosna'nın tamamına yayılmış, çoğunlukla hayvancılık faaliyetlerin uygun dağlık ve ormanlık alanları mesken tutmuştur.³²²

İskân Edilen Unsurlar ile Yönetim Arasındaki İlişki

Eflak teşkilatlanması, Orta Çağ Sırp Devleti'nde (muhtemelen Bosna'da da aynı şekilde) büyük oranda bastırılmıştır. Buna, köylü çiftçilerin evleri ve köyleri olarak Ulah çobanlarının katunlarının, ekonomik katkı olarak bazı feodal beylerin tüm mülkünün bir parçası olduğu gerçeği de eklendiğinde, Osmanlıların Ulah grupları arasında Osmanlı yanlılarını bulabilmesi açıktır.³²³

Osmanlı'nın gelişiyle Balkanlar'da boş tarım arazilerinin iskân edilmesi için uygun şartlar mevcuttu, bu nedenle hayvancılıkla uğraşanlar bu bölgelere ya kendi rızalarıyla, yani göçlerle ya da zorla, yani Osmanlı yönetimi tarafından düzenlenen iskânla yerleşti.³²⁴ Ancak bu *kendi rızalarıyla* ya da *zorla* ayrımı doğru bir ayrım değildir, zira böyle bir süreç yönetim ile Eflak grupları arasındaki anlaşma ve uzlaşmanın bir meyvesidir.³²⁵ 1477 yılı nüfus sayımına göre,

320 Daha detaylı bilgi için bkz. A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 141; B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, s. 93-94; A.g.y., *Pitanje etničko-konfesionalnih promjena u BiH*, s. 229.

321 Grupa autora, *Historija naroda Jugoslavije*, II, s. 140-141.

322 A. Handžić, "Konfesionalni sastav stanovništva Bosne i Hercegovine u doba Osmanske vladavine", s. 149.

323 A. Babić, "Društvo srednjovjekovne bosanske države", *Prilozi za istoriju BiH 1, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, ed. Enver Redžić, ANUBiH, Sarajevo, 1987, s. 39. (A. Babić, *Društvo srednjovjekovne bosanske države*); Branislav Đurđev, "Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom", *GZM*, yıl LII-1940, Sarajevo, 1941, s. 50; A.g.y., "O knezovima pod turskom upravom", *Istoriski časopis 1*, 1-2/1948, Beograd, 1949, s. 135.

324 Branislav Đurđev, "O knezovima pod turskom upravom", s. 147.

325 "İskân, boyunduruğu altındaki halkları ustaca yöneten ve kendi ihtiyaçları ve hedefleri doğrultusunda harekete geçirmenin yolunu bulan, bunu devletin üç kitadaki diğer bölgelerinde de başaran Osmanlı İmparatorluk parametresi içerisinde gerçekleştirilmiştir.

sultanın ülkesinde kalmak, orada ikamet etmek, söz konusu ülkeyi canlandırmak, *kafirlerini* iskân etmek, söz konusu ülkelerden onlara arazi tahsis etmek ve onlarla yaşamaları, toprağı ekip biçmeleri ve vergi ödemeleri konusunda yeni Eflakları çekmek için “*anlaşma ve izin (ya da verilen söz ve güven) üzerine gelince... (vurgu S.B.’ye ait)*” ülkeler Voyvoda Vladimir’e verildi.³²⁶ Aynı anlaşmaya göre, *ahdu amanla* Dadoja reisliğinde bir Eflak grubu iskân edildi.³²⁷ Kendisine tahsis edilen anılan tüm yerler “eski zamanlardan beri söz konusu Voyvoda Dadoja’nın mirası olmuştur.”³²⁸ Aynı prensibe göre Hersek Sancakbeyi Sinan Bey, *Stjepan Marković ve Matija Vukosalić adlı kafirlere henüz Hersek zamanından itibaren sahip oldukları Makar, Poladže ve Grnča köylerindeki toprakları ikamet etsinler diye tahsis etti.* 1477 yılı nüfus sayımında aynı durum belirtilmiştir.³²⁹ Aynı durum “Ponikve köyünden Vukašin’in oğlu kafir Ivan” için de geçerlidir(?)³³⁰ Hayvancılıkla uğraşan belirli Eflak gruplarının iskânı, “Osmanlı yönetimi tarafından planlı bir şekilde, genellikle tımar verilen reisleri, prensleri, *primicür* denen köy ağaları ile anlaşma hâlinde gerçekleşirdi.”³³¹

1571/2 yılına ait bir belgede, keza, Osmanlı yönetiminin hizmetinde olan Eflak prenslerinin *dışarıdan reaya getirip iskân ettikleri* görülür. Bu belge

---

Buna göre, dönemin Bosnası’ndaki etnik değişimler, Orta Avrupa ve Akdeniz bölgesi ile karşılaşmasında pazar alanını güçlendirmek isteyen emperyal bir politika mantığının sonucudur. Bu nedenle bu değişimleri, organik bir tarihî gerçek olarak anlamak gerekir.” (B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, s. 88-89.) Eflakların iskân edilmesi sırasındaki anlaşma ve uzlaş, özellikle bu terimin sömürgeci ve negatif anlamı kastediliyorsa, *emperyal politikadan çok istimâlet politikası* hakkında bir şeyler söylemektedir. Bu konuda Aleksandar Fotić’in yararlı bir çalışması vardır: “Institucija amana i primanje u podaništvo u Osmanskom carstvu: primer Sremskih manastira 1693–1696”, *Istorijski časopis*, Cilt LII, Beograd, 2005, s. 225–256.

326 *Poimenični popis sandžaka Hercegovina*, s. 82; Ahmed S. Aličić, “Lištica pod turskom vlašću u 15. i 16. stoljeću”, *GZM*, cilt XXIV/XXV Etnologija, Sarajevo, 1970, s. 97–101.

327 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 106-107; A.g.y., “Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini”, s. 164-165.

328 *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, s. 91.

329 A.g.e., s. 92.

330 A.g.e., s. 106.

331 Milan Vasić, “Utjecaj ratova na naselja i privredu osmanskog graničnog područja u Srbiji i Bosni (1480–1536)”, *Radovi FF*, cilt. VI/1970–71, Sarajevo, 1971, s. 465.

örneğinde söz konusu bölge Bilaja Ovası'dır. Bu faaliyeti yürüten kişi Prens Vuk'un oğlu Radman olup, bu hizmeti için Kilis sancakbeyinin teklifi üzerine ödüllendirilmiştir.³³² 1468 ve 1477 yıllarına ait Bosna ve Hersek sancakları tapu defterlerine esas alınarak Eflak topluluğunun ve reislerinin Osmanlı tımarlı sipahi sistemine adapte olması, bu sistemin güçlenmesinde ve kabul görmesindeki rolleri ve Osmanlı yönetimi ile iş birlikleri hakkında yapılmış başka bir çalışma mevcuttur.³³³ Nüfusun iskân edilmesi dolayısıyla muhafaza edilmesi sürecinde Osmanlı *istimâlet politikasının* hâkim olduğunu gösteren somut bilgilerden biri de 1488/89 yılı Bosna Sancağı kapsamlı nüfus sayımı kayıtlarında Travnik şehri (*nefs-i Travnik*) bölgesi ile ilgilidir. Osmanlı yönetiminin Travnik halkı ile ilişkileri bağlamında (*herkim ki Muslimandan ve kefereden gelub mezbur yerde mutemekin edecek olurlar ise*), askerî çatışmalar esnasında halkın gördüğü zarardan bahsedildikten sonra, hatırlatma bölümünde belirli vergi imtiyazlarının yanında geriye kalan (ya da kalacak olan) halka *istimâlet* edilmesi gerektiği belirtilmiştir (*baki kalancalarına istimâlet edub*). Bu hatırlatmanın sonunda *deftere sebt olundu şimdikiğinde dahi öyle kayd olundu* ifadesi yer aldığından, yukarıda belirtilen hamle, muhtemelen, hâlâ bulunmamış olan 1485 yılı kapsamlı nüfus sayım belgesinde kayıtlıdır. Bu notta bahsedilen çatışma ve zararlar, muhtemelen 1480 tarihindeki Vuk Grgurević baskınıyla ilgilidir.³³⁴

332 OIS, *Ahkam defteri*, kayıt no. 75/1, f.k. 489/5, (979/1571–2), s. 203, çev. A. Polimac.

333 Bkz. N. Filipović, "Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini", s. 127–221. Konstantin Mihailović'in bazı iddialarının tarihi temeli yoksa da, burada Eflaklarla ilişkiler bağlamında Osmanlıların kiminle ve ne için *dost olduğunu* anlatan ilginç anlatılar vardır: "Türkler şehir ya da varoşları fethederken, azimle ihanet aracılığıyla ya da birtakım anlaşmalar ve uzlaşmalar yardımıyla şehir ya da varoşu almanın çeşitli ve tuhaf yollarını arıyorlar. Aldıklarında ise vadettiklerinin ve sözlerinin arkasında çok nadir duruyorlar ya da hiç durmuyorlar. Çünkü barış anlaşmalarına, yeminlere, sözleşmelere, kendi menfaatlerine hizmet ettiği sürece sadık kalırlar, hiç kimseyle dostluk etmek istemezler, onların istediği kadar ve istediği şekilde itaatkâr ve faydalı olacağımı düşündükleri hariç (vurgu S. B.'ye ait)." (K. Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*, s. 100.)

334 Daha detaylı bilgi için bkz. OIS, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1488/89. godine*, I. Bölüm, Transkripsyon: Eşref Kovačević, s. 95–96); H. Kreševljaković ve B. Korkut Bakı, *kalancalarına istimâlet edub* ifadesini *kalanların gönülünü alma* olarak çevirmişlerdir. (Karşılaştır: Hamdija Kreševljaković – Derviş Korkut, *Travnik u prošlosti 1464–1878*, Travnik, 1961, s. 9); Söz konusu Osmanlı politik yöntemini daha sonraki döneme ait bir

Osmanlı yönetiminin farklı durumlarda ve farklı vesilelerle nüfusu (birey ya da grup fark etmeksizin) kelimenin tam anlamıyla bir yerden başka bir yere sürme yöntemine başvurması bir başka konu başlığıdır. Bazı Türk tarihçiler bu nüfusun sürülmesi faaliyetlerini toplam iskân politikası içinde bir yöntem olarak görerek bu konuda yazmışlardır.³³⁵ Eflakların ve diğer grupların iskânı dışında, faaliyetleriyle şehir ortamlarının gelişmesi için çalışan dervişlerin stratejik olarak iskân edilmesi de bu meseleye dâhil edilebilir. Dolayısıyla, şehirleşme yöntemi, yani irak ve terk edilmiş yerlerin her şeyden önce vakıf kurulması suretiyle inşa ve iskân edilmesi de devlet politikası çerçevesine dâhil edilebilir. Yasalara göre reayadan olan kimsenin ülkeyi terk etmesi ve sıklıkla bir yerden başka bir yere geçmesi yasak olsa da devlet bu iskân türlerini de destekliyordu. Daha önce ikamet edilen yere dönme süresi on yıldır. Aksi takdirde, çift bozan vergisiyle köylü şehre ya da başka bir ülkeye yerleşebilirdi.³³⁶

Ülke Neden Issız?

Osmanlıların ortaya çıkmasından önceki on yıllar boyunca ve daha sonraki dönemde de Bosna bölgesinin barış ve huzur dolu olmadığı bilinmektedir. Çalkantılı dönemler, çatışmalar, baskınlar ve benzer olaylar, her zaman göçlerin sebebi olmuştur. Bosna da (ya da Bosna'nın belli başlı bölgeleri) ıssız kalmıştı. Belki de bunun sebebi soyluların birbiriyle çatışmaları ve Osmanlı-Bosna mücadeleleri dışında, Drijev'i fethetme niyetiyle 15. yüzyıl başlarından 1435 yılındaki son saldırıya kadar süren ve Macarların konumlarını

---

bilgi de teyit etmektedir. Abdullah Drnişlija'nın mecmuasında 6 Mayıs 1705 tarihiyle kayıtlı bir arzuhalde *istimâlet-i raiyyet* ifadesi, Viyana Savaşı sırasında yurtlarını terk etmek zorunda kalan halkın eski yerlerine dönmesi için ikna edilmesi bağlamında kullanılır. (Halil İnalçık, "Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikaları II* (özel baskı), Sayı 11, Ankara, 1943, s. 10–12.

335 Daha detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler", İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 11, 13. i 15, No 1–4, İstanbul, 1949/50; 1953/1954, s. 524–569, 56–79. i 209–237; Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası Ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 1/5, Ordu, 2008. Birkaç örnek için bkz. H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, s. 25 ve 57.

336 B. Yedi yıldız, "Osmansko društvo", s. 660–62.

sağlamlaştırmaktan çok halkın katledilmesine yol açan Sigismund'un askerlerinin saldırılarıydı.³³⁷ Bu konudaki çağdaş kaynaklar, Sigismund'un 1408 yılındaki baskını sırasında maddi zarar ve insan kayıplarını kaydeder.³³⁸ Son-
dan bir önceki Bosna kralının *maniheylere* ve mülklerine karşı yürüttüğü ha-
rekâtlar da mevcuttur.³³⁹

Jajce fethi sırasında kral yakalandıktan sonra şunlar kayıtlara geçmiştir: “Kaledeki bekçiler kral ile kardeşinin yakalandıklarından haberdar olıcak, özürlerini bildirerek bu sağlam kaleyi teslim ettiler. Padişahın buyruğu ge-
reğince hisar halkı İstanbul çevresine göçürülüp anda yerleştirildiler. Bobo-
vac ve çevresindeki halka da aynı şekilde muamele edildi.”³⁴⁰ Bundan sonra
yapılan nüfus sayımlarında Bosna'nın bazı bölgelerinin niçin ıssız olduğu-
nun yanıtı burada da aranabilir mi? Böyle bir tedbir, somut olarak Sultan II.
Mehmed'in 15. yüzyıl ortalarındaki seferlerinde nadir bir örnek değildi. Os-
manlı kronik yazarı Aşık Paşazade, Trabzon sakinlerinin (*kafirler*) gemilere
bindirilip 1460/61 yılında yani Jajce'deki aynı olaydan yalnızca iki yıl önce
İstanbul'a göç ettirildiğini kaydeder.³⁴¹ Amasra (1459), Mora Yarımadası'nda-
ki Gördes ve Agra (1458 ve 1463), Eski ve Yeni Foça (1460), Karaman (1470),
Eğriboz (1473) ve Kefe (1475) Hristiyanları da aynı şeyi yaşadı.³⁴² Osmanlı yö-
netiminin bu tür hamlelerinin, Osmanlı başkentini iktisadi ve demografik
açıdan güçlendirmek gibi pratik amaçları da vardı.³⁴³ “1468/69 nüfus sayımı,

---

337 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 73; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 240–265.

338 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 73.

339 S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, s. 283; P. Ćošković, *Crkva b-sanska u XV. stoljeću*, s. 336. Örnek şurada bulunur: *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho v A. S. Aličić, s. 312. Kral tarafından el konulmuş Hristiyan mirası her zaman çok iyi arazilerdi. (Nedim Filipović, *Islamizacija u BiH*, Tešanj, 2005, s. 105).

340 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, 3. Cilt, s. 73; A. Şimşirgil, *Birincil kaynaklardan Osmanlı tarihi*, s. 204–205; Joseph von Hammer, *Historija turskog /osmaskog/ carstva*, 1, çev. Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979, s. 194. (J. von Hammer, *Historija turskog /osmaskog/ carstva*.)

341 *Aşık Paşazade tarihi*, haz. Cemil Çiftçi, İstanbul, 2008, s. 240–241.

342 H. Inalçik, *Osmanlı Carstvo*, s. 176.

343 A. Şimşirgil, *Birincil kaynaklardan Osmanlı tarihi*, s. 178–200. Bir kısım nüfusun Trapezunt ve Jajce'den göç ettirilmesi meselesi, yeni araştırmalarla ikinci bir boyut kazandı, bunun anlamı da, bunun barışçıl yollarla teslim yoluyla olmadığıdır. Her ne olursa olsun,

ülkenin fazlasıyla ıssız oluşunun yalnızca Osmanlı saldırılarının bir sonucu olmayacağını, kısmen iç savaşların, feodal tabaka içindeki çatışmaların ve Osmanlı öncesi Bosna'daki köylüler ile derebeyleri arasında sınıfsal uçurumun da sonucu olduğunu gösteriyor.³⁴⁴ Ülkenin bir kısmıyla ıssız olmasının sebeplerinden biri de muhtemelen bazı insanların mahalle ve kaleleri yakıttan sonra Osmanlılardan kaçmasıdır.³⁴⁵ 1468/69 yılı tapu defterinde kayda geçmiş terk edilmiş köy sayısının (255) neredeyse yarısı üç nahiyeye aittir: Trebotiç (47), Uskopye (33) ve Laşva (28). Diğer sınır bölgelerinde de benzer bir durum söz konusudur. 1489 yılına ait defterde Travnik ve Travnik'in kuzeybatısı ile Brod Nahiyesi'nin terk edilmiş olmasının sebebinin Osmanlı ordusundan çekilmek ve kaçmak değil, Macar topraklarından gelen düşmanca baskınlar olduğu kaydedilmiştir. Örneğin, dokuz hane, Jajce tarafındaki yağmalar ve Macar ordu birliklerinin baskınlarından kaçarak Travnik'e yerleşmiştir.³⁴⁶

---

bu iki vaka, Osmanlı sultanlarının söz konusu yeni fetihleri sırasında din fark etmeksizin nüfusun bir bölümünün iskân edilmesi ile ilgili kuralını çürütemez, ki yazar da çalışmanın devamında bunu doğrulamaktadır. (Farklı versiyonlarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 34 ve 49). 1521'de Belgrad fethedildikten sonra bir kısım nüfusun İstanbul'a yerleştirildiği de bilinmektedir. Belgrad Mahallesi, Belgrad Kapısı, Belgrad Ormanı gibi şehrin bazı yerlerindeki isimler bugün de onları hatırlatmaktadır (Daha detaylı bilgi için bkz. O. Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću*, s. 12.)

344 Nedim Filipović, "Specifičnosti islamizacije u Bosni", *Pregled*, özel sayı, Sarajevo, 1968, s. 28. (N. Filipović, "Specifičnosti islamizacije".) Nedim Filipović'in söz konusu formülasyonu ilginçtir, zira, yazarın daha önce Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü 1 sayılı kodeksten (III, s. 142v) aldığı ve paylaştığı bilgiye göre "Bosna'nın fethinden sonra reaya Bosna'dan kaçmamış bu da Tomašević'in köylüler arasındaki Türk kıskırtması ile ilgili malum mektubun daha net bir şekilde ışık tutmaktadır." Daha detaylı bilgi için bkz. "Pogled na osmanski feudalizam", s. 67-68. Başka yerlerde de halkın ya kaçıp sonra da evlerine geri dönmesi ya da bölgelerinden hiç ayrılmaması vakalarına rastlanır. (Daha detaylı bilgi için bkz. A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, str. 89-91; F. Dž. Spaho, "Nekoliko novih podataka o Stocu iz XV i XVI stoljeća", *POF*, 37/1987, Sarajevo, 1988, s. 198-199; B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 98.)

345 M. Šunjić, "Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463.)", s. 144.

346 A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 62. Ahmed S. Aličić'in dikkat çektiği gibi Nedim Filipović, bilime katkılarını teslim etmekle birlikte, en önemli tarihi süreçlerden bahsederken, hâkim ideolojinin ve yaşadığı ve içinde çalıştığı bilimsel ilke çerçevesinin etkisiyle sıklıkla muğlak, kafa karıştırıcı ve müphem kalmıştır. 1489 yılına

Yukarıda sunulan bilgiler, bütün yağma ve yıkımlar Osmanlılara mal edilmeden önce, söz konusu meseleye daha etraflı tarihî analizlerle yaklaşmak gerektiği tezini bir kez daha doğrulamaktadır. Bu durumda, bir nebze daha gerçekçi bir resim ortaya koymak adına, Osmanlı'nın bazı Eflakları Hersek'in bazı bölgelerinde 1477 nüfus sayımından önce bölgede daha önce yaşayan halkın geri dönmesini sağlamak ve terk edilmiş yerlerin tekrar iskân edilmesi için teşvik ettikleri gibi bilgiler de kullanılabilir. 1497'den sonra 1500'den önce yapılan bir sonraki Eflak sayımında bütün bu bölgelerde yerleşim olduğu görülür. 1519 yılı sayımında, daha önceki Eflakların çoğunun reayaya dönüştüğü ve bölgedeki gayrimüslimlerin torunları olan Müslümanların sayısının arttığı görülür. Örneğin din değiştirilip değiştirilmediği fark etmeksizin aynı olan bütün vergilere rağmen 1585 yılında Lištica (Lištitsa) bölgesinin nüfusu kalabalık, çiftçi sınıfının sayısı yüksektir.³⁴⁷

Osmanlıların Mevcut Sisteme Karşı Tutumları

Yeni fethedilmiş bir bölgenin veya ülkenin Osmanlılaştırılması, *hızlı ve radikal bir dönüşüm* değil, *kademeli bir gelişim* anlamı taşır. Osmanlı müesseselerinin, bölgesel idare, yargı, ordu ve tarım düzeninin oturtulması, sıklıkla birkaç on yıl alan bir süreç olmuştur.³⁴⁸ Osmanlılar Bosna'da da kendilerine ait klasik müesseselerini kurmuşlar ancak, onların fizyonomileri zamanla farklılık da gösterebilmiştir. Bu farklılıklar, Osmanlı klasik sisteminin her

---

ait defterde kaydedilmiş olan köylülerin kendi arazilerinden kaçışı (*girihte?*) fenomeni ile ilgili analizi de bu niteliktedir. Hiçbir şüpheye bırakmayacak şekilde kesin olan şey, Sultan II. Bayezid zamanında köylülerin vergilerine zam yapıldığı -ki bu zam 1489'daki defterle iptal edildi-, firariler arasında Müslümanların, İslamlaştırılmış köylülerin ve gayrimüslimlerin olduğu ve bir grubun, diğer gurubun ya da hepsinin birlikte kaçtıkları ya da ailenin bir ferдинin kaçıp diğer fertlerinin kaldığıdır. (Daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, "Osvrt na položaj bosanskog seljaštva", s. 68; Ahmed S. Aličić, "Osmanski feudalizam i širenje islama u naučnim radovima Nedima Filipovića", Okrugli sto "Naučno djelo Nedima Filipovića", ANUBiH, Cilt CXII, Odjeljenje društvenih nauka knj. 32, Sarajevo, 2000, s.102-103; A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 76, dipnot 1186.

347 Daha detaylı bilgi için bkz. Ahmed S. Aličić, "Lištica pod turskom vlašću u 15. i 16. stoljeću", *GZM*, sv. XXIV/XXV, Etnologija, Sarajevo, 1970, s. 97-101.

348 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 105.

alanında kendisini göstermiştir: Bosna Hersek bölgesinin sipahi ve yeniçeri teşkilatı, köylülerin konumu ve askerî ve idari teşkilatlanma. Tüm bunlar, Bosna'nın Osmanlı Devleti içerisindeki bir açıdan spesifik toplumsal, politik ve hukuki konumuna damga vurmuştur.³⁴⁹

*Brod Nahiyesi'nin yalnızca eski Brod bucağını değil, eski Trstivnica bucağının büyük bir bölümünü kapsadığı ve Bobovac Nahiyesi'nin de eski Trstivnica bucağına denk gelmediği gibi istisnalara rağmen Osmanlı sistemindeki nahiyeler genel itibarıyla Orta Çağ bucak bölgeleri ile örtüşmektedir. Bu anlamda Osmanlılar, daha önce mevcut olan dağılım kendi sistemlerine uyuyorsa ve bu çerçeveye Osmanlı kurumlarını oturtmak mümkünse önemli değişiklikler yapmıyordu. Osmanlı idaresi büyük ölçüde mevcut bölgesel teşkilatlanmaya saygı duyuyordu. Bunun böyle olduğunu gösteren göstergelerden biri de çok küçük nahiyelerden, çok büyük bölgeleri kapsayan nahiyelerde kadar nahiyelerin bölgesel genişlik açısından farklı olmasıdır. Osmanlı fetihlerinde önce Bosna'daki durum tam da böyledir.*³⁵⁰

Bosna'nın bazı feodal bölgeleri için daha önce kullanılan isimleri geçici olarak kendi idari birimleri, yani vilayetleri olarak kabul etmişlerdir: Kral vilayeti, Pavloviç vilayeti, Kovaçeviç vilayeti, Hersek vilayeti. Bu son isim, bir dönemin Hersek Sancağı olarak bugüne kadar muhafaza edilmiştir. *Kuzmandanje* ismi de bu konuya dâhildir.³⁵¹ Laşva Nahiyesi'nde daha önce mevcut isimler, hatta terk edilmiş pek çok köyün ismi dahi muhafaza edilmiştir.

---

349 A. Sućeska, "Elementi koji su uticali na posebnost Bosne", s. 304.

350 Daha detaylı bilgi için bkz. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, haz. Adem Handžić, giriş: Ahmed S. Aličić, Bošnjacki institut Zürich, Orijentalni institut Sarajevo, Sarajevo, 2000, s. xiii–xiv. (*Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, haz. A. Handžić, giriş: A. S. Aličić); Vasa Čubrilović, "Poreklo muslimanskog plemstva u BiH", s. 217; Ahmed S. Aličić, "Nahija Drežnica pod osmanskom upravom", *GZM, Etnologija*, sv. 37, Sarajevo, 1982, s. 3; A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 117.

351 Daha detaylı bilgi için bkz. Adem Handžić, "O nekim kulturno-historijskim osobenostima Tešanjske nahije u XVI stoljeću", *Studije o Bosni (historijski prilozi iz osmansko-turskog pe-rioda)*, İstanbul, 1994, s. 1; Boris Nilević, "Posljednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća", *Historijska traganja*, 5, Sarajevo, 2010, s. 43.

Yalnızca yerleşimin olmadığı bazı yerlerde, 1530 yılından itibaren başlayan kademeli tekrar canlanma sürecinde eski isimler kaybolmuş ya da birkaç mezradan oluşan ve başlı başına köy olan yerleşim yerlerinin bölünmesiyle ilk baştaki isim kaybolmuş, ancak genelde yerini yine yerel bir isim almıştır. Böylece Osmanlılar *yüksek bir medeniyet seviyesi* göstermiştir. Bu konuda sorun çıkarırlar, özellikle daha büyük gruplar hâlinde iskân edildikleri yerlere yeni isim getiren ve eski isimleri değiştiren Eflaklar olmuştur.³⁵²

İdare kısmında da yine bazı isimler ve ünvanlar muhafaza edilmiştir. Birkaç örnek verelim. 1468/9 yılı Bosna Sancağı toplu nüfus sayımında Sjenica Nahiyesi'nde *župan* (*bucak reisi*) Alija'dan bahsedilir.³⁵³ 1477 yılı Hersek vilayeti sayımında Drežnica Nahiyesi'nde *župan* Ivan'dan bahsedilir.³⁵⁴ 1488/9 yılı Bosna Sancağı kapsamlı nüfus sayımında Visoko Nahiyesi'ndeki bir tırmarda *župan* Matijaš adlı kişi kayıtlıdır.³⁵⁵ 16. yüzyıl ortalarına ait Saraybosna mahkeme sicillerinde bile *župan* Inehan gibi Osmanlılara ait olmayan idari terimlere rastlanır.³⁵⁶ 1550 yılında Drenovica Nahiyesi'nde Abdullah oğlu *župan* Murad kaydedilmiştir.³⁵⁷ Mostar'da 1476 yılında polislik görevi olan bir voyvoda anılır.³⁵⁸ Banja Luka'nın da aynı yetkilere sahip bir voyvodası vardı. Adı bilinen ilk voyvoda henüz 1544'te anılan Kubad'dır.³⁵⁹ Kamengrad'da 16. yüzyılın ilk yarısında şimdiye kadar bilindiği kadarıyla dört voyvoda vardı.³⁶⁰

---

352 A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 63.

353 A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 21.

354 Ahmed S. Aličić, "Nahija Drežnica pod osmanskom upravom", *GZM, Etnologija*, sv. 37, Sarajevo, 1982, s. 8. Birkaç yerde bazı Hersek nahiyelerinde *župan* (ç.n. bucak ağası) ve *županluktan* (ç.n. bucak) bahsediliyor. (Daha detaylı bilgi için bkz. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovna*, haz. A. S. Aličić, s. 207–209.)

355 OIS, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1488/89. godine*, III. bölüm, transkripsiyon: Ešref Kovačević, s. 532.

356 *Regesta sarajevskog sidžila 1555–1558. godine*, çev. Hazim Šabanović, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, Sayı 106, 3/416, s. 95. (Devam: *Regesta sarajevskog sidžila 1555–1558. godine*, çev. H. Šabanović.)

357 *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, s. 365.

358 H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 231 ve 244.

359 A.g.e., s. 309.

360 A.g.e., s. 647.

Neredeyse her dönemde Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslim memur, kâtip ve yabancı dil bilen tercümanlar ve aynı zamanda diplomatlar vardı.³⁶¹ Sadrazam Ahmed Paşa Hercegovic'in sarayında Grgur Desisalić, Radić Bogašinović ve vaftiz babası Dubrovnikli Andrija Sorokočević vardı. Boşnak kökenli olan bazı saraylılar, Bab-ı Ali tarafından Dubrovnik veya Bosna'ya elçi olarak gönderiliyordu. Bab-ı Ali, yerel koşullara hâkim oldukları için onların verilen görevi herhangi bir Osmanlı'dan daha iyi ve incelikli şekilde yerine getireceklerini biliyordu. Halka itibar göstermeleri ve ihtiyatlı politikaları nedeniyle Osmanlılar, sancakbeylerin saraylarında memur olarak gayrimüslimlerin de bulunmasını talep ederdi. Diplomatik misyonlarda Müslümanlardan çok onlar yer alırdı. İsa Bey'in, Herak Vraneš ve saray dragomanı İbrahim'in babası Mihajlo olmak üzere dairesinin iki kâtibi vardı, konsolosluk görevleri için ise Tvrdiša Bogutović, Branisav, Teodor, şehir amiri Stefan, Branilo Stjepanović, Aleksa, çeribaşı Vlah Svinjarević i Dubrovnikli Živan Pripčinović'i gönderirdi. Hersek Sancakbeyi Sinan Bey'in kâtibi Petar, elçileri Stjepan Slatinović ve saray dragomanı İbrahim'in amcası Vuk Vraneš'ti. Ayaz Bey'in mahiyetinde Vlah Svinjarević, Brail ve Tvrtko vardı. Hamza Bey'in Herakı, Mustafa Bey'in ise Milivojević Pokrajac Vlah, Milivoj Mihočević, Vuk Baličević, Ivan Radičević, Ivko Konjhodžić ve sekreter Pokrajac Dijaković'i vardı. Voyvoda Ahmed'in yanında, Radoja Vučetić ve Vukan Dabravčić adlı elçiler vardı.³⁶²

Gayrimüslimler üst düzey idari bölgelerin yöneticileri olarak da görev almaktaydı: Trebinje Voyvodaları Herak Vraneš (1477) ve Radivoj (1505), Prensi Vuk idi, Donji Vlası'nın Prensi ise Herak Vladisalić idi. Bu, "Osmanlıların son derece zekice hâkimiyet altına alınan halkın manevi güçlerini nasıl kullandıklarını, eğer mümkünse onlarla iyi geçindiklerini, millî hislerinin incitilmesine izin vermediklerini ve böylece Türk imparatorluğunun gücünü gençleştirdiklerini" göstermektedir.³⁶³ 1530/1531 yılında Gazi Hüsrev Bey'in

361 M. İpşirli, "Osmansko državno uređenje – Uređenje u centru", s. 233.

362 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 317.

363 A.g.e., s. 317; Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Sarajevo, 1996, s. 85 (B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*); Nedim Filipović, "İslamizacija vlaha u Bosni i Hercegovini u XVI i XVI

hizmetindeki Ivan Kovačević'ten bahsedilir. Kendisi esir düşmüştür, Gazi Hüsrev ve Voyvodası Murat Bey, Macar yönetiminden onun kefaretle serbest bırakılmasını talep etmiştir.³⁶⁴

Osmanlı politik hamlelerinin kademeliliğini ve tasarlılığını hukuk sistemi alanında incelemek mümkündür. Osmanlı yönetimi, devletin işlevselliği için ne zaman gerekse, fethedilen ülkelerde geçerli olan hükümleri kabul ederdi. Böyle bir politika, “yerel halkın daha az direniş göstereceği umuduyla bir bölgenin daha kolay bir şekilde fethedilmesi amacı” güdüyordu.³⁶⁵

Fethettikleri bölgelerde “Osmanlılar daha önce mevcut olan hukuki yapıyı birdenbire ortadan kaldırmıyor ve yerel halkı yabancı oldukları bir hukuk sistemine terk etmiyordu; onlar mevcut hukuk geleneği ve âdetlerini bir süre daha yürürlükte tutmak ve zamanla bunu Osmanlı yasama sistemi ile bütünleşmeyi daha uygun görüyordu.” Ancak bu hukuki prensipleri mahkemelerde uygulanması zorunlu olan normlara dönüştüren şey, geleneklere ve âdetlere dayanmaları değil, sultanın iradesi ve fermanlarına bağlı olmamalarıdır.³⁶⁶

Örf hukukunun birdenbire ortaya çıkmadığı bilinmektedir, bir gelişme sürecinden geçmiş ve zaman içinde ihtiyaçlara bağlı olarak gelişmiştir. Örf hukukunun ortaya çıkışı sırasında mevcut gelenek ve âdetler, özellikle toprak

---

vijeku”, *Radovi ANUBiH*, knj. 73, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 22, Sarajevo, 1983, s. 141 (N. Filipović, “Islamizacija vlaha u Bosni i Hercegovini”); N. Filipović, “Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini”, s. 140.

364 J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*, s. 132; B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 157. Halkın Türkçe bilmediği Arap ve Balkan ülkelerde Divan’a yerel dili bilen tercümanlar görevlendirilirdi, halkın göndermiş olduğu dilekçe ve şikâyetleri Türkçeye, Divan kararlarını yerel dile çevirirdi. Bu işlerle ilgili yazı işlerini Divan kâtibi üstlenirdi. (M. İpşirli, “Osmansko državno uređenje – Uređenje u pokrajinama”, s. 274). 16. yüzyılda Konjic (Konyiç) yakınlarında tercüman örneği için bkz. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, s. 278.

365 *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 139–140 ve 152.

366 Alıntı: M. Akif Aydın, “Pravo kod Osmanlija – Opća struktura osmanskog pravnog sistema”, *Historija Osmanske države i civilizacije*, I. Cilt, haz. E. İhsanoglu, çev. Kerima Filan, Sarajevo, 2004, s. 518 (M. A. Aydın, “Pravo kod Osmanlija – Opća struktura osmanskog pravnog sistema”); H. İnalçık, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 79.

ve vergi hukuku alanındaki yerel şartlar göz önünde bulundurulmuştur. Bu nedenle devletin her yerinde geçerli olacak bir örnek bir yasa sisteminin yerine, her sancağın yerel koşullar göz önünde bulundurulmuş hazırlanmış kanunları vardı ve bu kanunlar o bölgeye ait tapu defterinin başında yazılı olurdu.³⁶⁷ Osmanlılar, diğer Türk devletlerinden zengin bir devlet kurma ve yönetme geleneğini devralmıştır. Bu, belli bir ölçüde kamu hukukun şekillenmesinde rol oynamıştır. Bu açıdan Selçuklular, İlhanlılar ve Abbasilerden gelen siyasi ve idari mirası kullanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu finansal, askerî ve idari şartlar, ülkenin hukuki düzenini belirliyordu. Örneğin şeri vergiler devletin giderlerini karşılamamaya başlayınca, farklı isim ve yükseklikte örfî vergiler konulmuştur. Yani her şey devletin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Esasında şeri ve örfî hukuk birbirini tamamlamaktaydı fakat öncelikli olan şeri hukuktur.³⁶⁸ Aynı zamanda şeriat hukuku normları ile Osmanlı'daki sultan kanunları arasındaki ilişki de ayrı bir meseledir.³⁶⁹

---

367 Sultan II. Mehmed'in, kanunnameleri sistematikleştiren ilk İslam hükümdarı olduğu sanılmaktadır. Yasaların genel bir kanunname çerçevesine toplanmasının nedeninin, hukukun üstünlüğünü sağlamak olduğu söylenebilir. Bir kanunnamenin açıklamasında amacının halkı hükümdarın adaletsizliğinden korumak olduğunun yazması dikkate değerdir. Osmanlı örfî hukukunun gelişmesinde Fatih Sultan Mehmed dönemi bir dönüm noktasıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. M. A. Aydın, "Pravo kod Osmanlija – Opća struktura osmanskog pravnog sistema", s. 519–521; H. İncelik, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 32.

368 M. A. Aydın, "Pravo kod Osmanlija – Opća struktura osmanskog pravnog sistema", s. 523-524; Avdo Sućeska, "Recepcija nekih srednjevekovnih pravnih ustanova u osmansko-turskom pravu", *Pregled*, Yıl LXX, Sayı 11–12, Sarajevo, 1980, s. 1514 (A. Sućeska, "Recepcija nekih srednjevekovnih pravnih ustanova u osmansko-turskom pravu"); Mehmed Begović, "Tragovi našeg srednjevekovnog krivičnog prava u turskim zakonskim spomenicima", *Istoriski časopis*, VI, Beograd, 1956, s. 1–2.

369 Osmanlı sultanlarının kanunları ve kanunnameleri sıklıkla yanlış bir şekilde şeriat dışı ya da *laik* kanunlar olarak addedilir. Yaklaşık 760 kanunnameyi inceleyen Türk tarihçi A. Akgündüz bu meseleyi etraflıca açıklamıştır. Osmanlı kanunnamelerinin Osmanlı yasa sisteminin yaklaşık %15'ini teşkil ettiğini vurgulayan yazar şu sonuca varır: "Osmanlı Kanunnâmeleri, sadece ve sadece, İslam'ın devlete tanıdığı yetki kullanılarak, askeri hukuk, idare hukuku, mali hukukun belli alanları ve ceza hukukunun ta'zir suç ve cezaları konusundaki hükümlerinden ibarettir ve bunlar da İslam'a aykırı değildir." (Daha detaylı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, 1. Cilt, FEY Vakfı: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), İstanbul, 1990.

Bu meselede, şeriatla yeri olmayan bazı hükümlerin devralınması, daha doğrusu değişiklikler ve ilaveler yapılması (Bizans, Sakson hukukundan veya Orta Çağ Balkan devletlerinin hukukundan) ve kanunlara dönüştürülmesi durumu mevcuttur. Mühürleme, burnu sürtme, kulak koparma, baş aşağı tutma, yasalara aykırı şekilde başkasına ait arazide hayvan otlatma (örneğin, 1516 ve 1530 Bosna kanunnamesindeki *poljačina* adlı vergi), sakal ve saç çekmek (Dušan Mehoskubin'de) gibi cezalar buna örnek olarak verilebilir. Bu ve buna benzer şeriat hükümlerinden daha ağır yasaların amacı, devlet düzenini muhafaza etmektir.³⁷⁰ Osmanlı kanunlarında yerel hukukun izlerine, mülkiyet, statü, idari, cezai ve madencilik hukuku gibi neredeyse hukukun bütün alanlarında rastlanmaktadır.³⁷¹

Yerel hukukun Osmanlı hukukunda en geniş yansıma bulduğu alan madencilik hukukudur.³⁷² Özellikle devletin en doğrudan şekilde müdahil olduğu madenciler ile ilişkileri ve maden ocağının işletme yöntemini düzenleyen alan bu noktada öne çıkmaktadır. 1489 yılına ait Fojnica madeni ve yardımcı madenler ile ilgili kanunda, Osmanlıların bazı kanun hükümlerini Bosna'nın bağımsız olduğu dönemden devraldıkları ve kendi hukukları bütünleştirdikleri görülmektedir.³⁷³ Kanuni Sultan Süleyman'ın 1520-1525 yıllarına ait Sakson kanununda elliden fazla eski deforme *Sırp* terimine ve yine elliden fazla eski deforme Alman terimine rastlanmaktadır. Söz konusu kelimeler şunlardır: *ruda, ubaština, osmica, rupa, preubaština, sabor, zakon, zbor, knez, podela, cast, laz, okrut, svića, opan, otkup, plaća, pomoć, pro- boj, slom, teklič,*

---

370 Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmed Begović, "Tragovi našeg srednjevekovnog krivičnog prava u turskim zakonskim spomenicima", s. 6-7; İ. Ortaylı, *Üç Kitada Osmanlılar*, s. 113; Avdo Sućeska, "Neke osobenosti krivičnog prava u jugoslovenskim zemljama za vrijeme Turaka", Zbornik "Običajno pravo i samouprave na Balkanu i u susednim zemljama", Balkanološki institut, Beograd, 1974, s. 256.

371 A. Sućeska, "Recepција nekih srednjevekovnih pravnih ustanova u osmansko-tur- skom pravu", s. 1514.

372 a.g.e., s. 1517; Hatidža Čar-Drnda, "Prilog proučavanju prošlosti Fojnice i Kreševa od uspostave osmanske vlasti do početka 17. stoljeća", *POF*, Sayı 35, Sarajevo, 1986, s. 147-152.

373 B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. stoljeća*, s. 32; Daha detaylı bilgi için bkz. *Kanuni i kanun-name*, s. 14-15.

*udava, uzboj i druge riječi.*³⁷⁴ Örneğin, arazi kullanıcıları (madenciler topluluğu), meslek ehli madenciler için kanunlar, bozulmuş bir Almanca ifade olan *gvark, gvarci* (Almanca: Gewerke) kelimelerini kullanır.³⁷⁵ Madenciler imtiyazlı bir konuma sahipti. Madenci haftada 35 saat çalışır, cumartesi ve pazar günleri tatil yapardı. Yıllık iki izinleri vardı. Kıtılık hâlinde kasaplar önce madencilere hizmet vermeliydi.³⁷⁶

Aynı şekilde 1477, 1485 ve 1489 yıllarına ait Eflak kanunları ile ilgili hükümler incelendiğinde, Osmanlı'dan önce mevcut olan eski Eflak kanunlarının entegre edildiği görülür.³⁷⁷

Her ne kadar Osmanlılarla birlikte Müslümanlar için geçerli yeni kanunlar ve mahkeme işlemleri devreye girse de, Osmanlılar Bosna'da mevcut buldukları yargı kurumlarını zorla iptal etmediler. *Fakat Hristiyanlar, geçmiş yüzyıllarda alışkın oldukları gibi jüri karşısında yargıldılar.* Dubrovnik tüccarlarının borçlanması ile ilgili birkaç örnekte görüldüğü gibi yalnızca ticaret işlerinde³⁷⁸ jürinin yetki alanı sınırlandırılmıştı.

Yukarıda belirtilen her şey, “Orta Çağ Bosnası ile Osmanlı dönemi arasında neredeyse büsbütün bir kesiklik olduğunu tespit ettiğini” ifade eden Srećko Džaja'nın iddialarını çürütmektedir.³⁷⁹

Tam tersine Halil İnalçık, Osmanlıların fethettikleri bölgelere muhafazakâr bir politika ile yerleştikleri kanaatindedir: Dinî kurumlar, sınıfların statüsü, idari dağılım (eski dağılımın kalması), masraflar, yerel âdetler (*âdet-i kadim*) ve nihayet askerî katmanlar esas itibarıyla muhafaza edilmiştir. En büyük değişim, tımar sistemidir. Bu sistem, yukarıda belirtilenler ve diğer

---

374 Mehmed Begović, “Naši nazivi u turskim rudarskim zakonima iz XV i XVI veka”, *Anali Pravnog fakulteta*, Sayı 1–2, Beograd, 1971, s. 19–26.

375 A. Sućeska, “Recepcija nekih srednjevekovnih pravnih ustanova u osmansko-turskom pravu”, s. 1519–1520.

376 *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 139–140 ve 152.

377 *Kanuni i kanun-name*, s. 12.

378 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 318–319.

379 S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 220.

faktörler sayesinde görece hızlı bir şekilde istikrar kazanmış ve büyük çatışmaların yolunu tıkamıştır. Dolayısıyla Osmanlı yönetimi için başlarda, mevcut bulduğu düzenin üstüne kendi hâkimiyetinin çatısını kurmak yeterlidir.³⁸⁰

Tebaanın Şiddetten Korunması

Rumeli'deki arazilerin kendisine verildiği Evrenos Bey'e gelen bir sultan emrinde diğer şeylerin yanında şu da yazıyordu: "Ülkenin içine yerleştireceğin valiler iyi kişiler olursa reayanın durumu iyi olur (...) Herkese emret ki kendi bölgesinde bulunan Müslümanları kardeşi bilsin. Reayanın kalanına da iyi muamele etsinler. Onları sıkmasınlar ve zulmetmesinler."³⁸¹ Kanuni Sultan Süleyman'ın mevkiinin yükseltilmesini talep eden Bosna valisi Gazi Bali Bey'e gönderdiği emirde (Foça Kadılık Sicilinde kayıtlıdır) şu sözlere yer verilir:

O ülkenin halkına güzel muamele et, ihtiyaç sahiplerine Müslüman hazinesinden ihsan ver. Fakirleri Allah da korur. Onlar fakirliklerinde sabırlıdır, Müslüman hazinesi ise herkese aittir. Eğer o ülkede zengin insanlar varsa, isimleri ve ünvanlarını yazarak bize gönder. Şahsım adına onlara mevkiler ver. Allah'ın peygamberlerinin evlatlarının maruz kaldığı sıkıntıları onlara yaşatma. Fakir tebaanı mahsullerini satın al ve onlara ölçsüz vergilerle yüklenme. Böyle yaparsan şerefime layık olmazsın. Tebaamız huzurlu olsun.³⁸²

Osmanlılar tebaaya şiddet uygulamayı yasaklayan dinî kuralları da göz önünde bulunduruyordu. Bu kuralların uygulanması tehlikeye girdiğinde Hasan Kafi Pruščak, bu dinî yasağa dikkat çekmiş ve uyarılmıştı.³⁸³

---

380 H. Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", s. 52.

381 B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. stoljeća*, s. 27.

382 Alıntı: H. Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, s. 183.

383 Bu ilim insanı, İslam ordusunun mağlubiyetinin ana sebeplerinden birini reayaya zulmedilmesinde görür. Bu nedenle idarecilere İslam peygamberinin şu hadislerini hatırlatır: "Her kim ki Beni (Allah) bilip hak yoldan sapar ve zalimlerden olursa, onların idarecileri Beni bilmeyenler olur." ve "Galibiyet zulüm ile olmaz, zalim kimse idare edemez." (Daha detaylı bilgi için bkz. Omer Nakičević, Hasan Kĳafi ja Pruščak – pionir arapsko-islamskih nauka u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1977, s. 99.)

1539 yılına ait Bosna, Hersek ve İzvornik Sancağı kanunnamesinde şu ifade yer alıyordu: “Haslarında ve diğer araziler üzerinde yaşayan reayaya kimse eziyet etmesin ve buna izin vermesinler.”³⁸⁴

1548 yılına ait İzvornik kanunnamesinde Srebrenik ve Sasa madenleri kanununda şu ifadelere yer veriliyor:

Kuyu sahipleri işçilere verdikleri yağ, demir, deri ve diğer malzemeleri %2’den (faiz) fazlaya verirlerse, idare edenler buna engel olsun ki işçiler zor bir konuma gelmesin.³⁸⁵

16. yüzyıl ortalarında Osmanlı sultanları tarafından Bosna’da alt kademede devlet organlarına gönderilen çok sayıda emir, Reayanın korunması ve reayaya karşı şiddetten kaçınılması politikasının Bosna’da hâkim olduğunu kanıtlamaktadır. Bu anlamda 1565 yılına ait pek çok emirin şu sözlerle sona ermesi dikkat çeker: “İhmal yüzünden, hükûmetin şerefine ve itibarına aykırı bir şey olmamasına çok dikkat etmek elzemdir.”³⁸⁶

50.798 akçelik zeamete sahip Hersek zaimi Karagöz’ün hac farızasını yerine getirmek istediği ve “söz konusu zaman zarfında zeametinin muhafaza edilmesini” rica ettiğinin bildirildiği 12 Nisan ile 30 Ağustos 1555 tarihleri arasında Hersek sancakbeyine gönderilen emrin de benzer bir manası vardır. Mektup sultana iletilmiş, kendisi de bu talebi yerine getirmiştir.³⁸⁷ Reayanın korunması ile ilgili bir başka örnek de, Bosna Sancağı Kamengrad Nahiyesi’nde zaim Ahmed bir zorba olduğu ve fakir halk tarafından sıklıkla suçlandığı üzere reayasını dövdüğü için³⁸⁸ 12 Nisan ile 30 Ağustos 1556 tarihleri arasında sultanın zaim Ahmed’i azletmesi, arazisini elinden alması ve kendisini Kamengrad beşliler ağası Mehmed’e teslim etmesidir.³⁸⁹

---

384 *Kanuni i kanun-name*, s. 57.

385 A.g.e., s. 116.

386 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 74.

387 A.g.e., s. 19.

388 Kamengrad Nahiyesi’nin Bosna Sancağı’na mı, Kilis Sancağı’na mı bağlı olduğu ile ilgili ikilemlerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 180-181.

389 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 19.

Osmanlı yönetimi, özellikle de komşu ülkelerin sınırlarına doğru çıkık olanlar başta olmak üzere neredeyse bütün taşra eyaletlerde haydutların ortaya çıkması nedeniyle büyük sorunlar yaşıyordu. Tebaanın, çeşitli haydutların yağma ve saldırılarından korunması gerekiyordu. İzvornik Sancağı'nda durum böyleydi. Kahya Sinan Bey aracılığıyla 19 Şubat 1560 tarihinde İzvornik sancakbeyi ve Brvenik kadısına gönderilen emirde, *soyguncuların ve haydutların yakalanması* ve sultanın bu konuda vereceği emrin yerine getirilmesi emredilmektedir.³⁹⁰ Kimi zaman pusuya yatan eşkıyalar da sorun teşkil ediyordu. Kayık yapılması meselesinin ele alındığı Kili sancakbeyine gönderilen emirde “reayayı ve bütün halkı eşkıyalardan korumak gerektiği ve bu konuda gerekli bütün önlemlerin alınması” istenmektedir.³⁹¹

İhtivası neredeyse birebir aynı olan bir başka emir, tımar sahibi Mustafa aracılığıyla 31 Mart 1560'ta Bosna sancakbeyi ve Saraybosna kadısına gönderilmiş, Vişegrad kadılığı bölgesindeki haydutlukların engellenmesi istenmiştir.³⁹² Haydutlukların yanında, reayaya uygulanan şiddet ve verilen rahatsızlıkların çeşitli şekilleri vardı. Kimi zaman bunlar, çeşitli vesilelerle düzenlenen toplantılardı (*dernekler*). Osmanlı yönetimi huzurlu bir ortam ve memnun, sadık bir reaya muhafaza etmek için pek çok tedbire başvuruyordu. Bu tedbirlerden birisi, 16 Eylül 1560 tarihli Malkoç Bey'in kapı kahyası Sinan voyvoda aracılığıyla Kilis sancakbeyine gönderilen emirde görülür. Yazılı dilekçede sultan, Kilis Sancağı'na bağlı Cetine Nahiyesi'ndeki gayrimüslimlerin bu nahiyede yaşayan 5.000-6.000 Eflak'ı toplayıp, Ravne adlı yerde büyük bir eğlence düzenlediklerinden haberdar edilir. Bu sırada olaylar çıkar ve çok sayıda Müslüman soyulur. Bu tür eğlenceler ve buluşmalar düzenlendiğinde her zaman böyle olur. Sultanın cevabı ise şöyle olur: “Bu tür fitneciler ve hırsızların önüne geçmek büyük önem arz ettiği için Bab-ı Ali bu meseleye ehemmiyet ve özen gösterilmesini ve hiçbir şekilde tebaanınım huzursuz edilmemesini emreder.”³⁹³ 27 Mayıs 1566'da Kilis sancakbeyine savaş hâline

---

390 Isto, s. 33.

391 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, I/1, 27-2, tarihsiz, s. 15-16, çev. A. Polimac.

392 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 35.

393 A.g.e., s. 50.

hazırlıklı olması ve “ihmkarlık nedeniyle gerek Bosna gerek Kilis sınırında reayaya zarar verilmesinde çokça sakınması” emredilir.³⁹⁴

Bir sonraki örnek, askerî sistem çerçevesindeki bazı inşa çalışmaları sırasında da Osmanlı yönetiminin tebaayı gözettiğini gösterir. Voyvoda Sinan aracılığıyla 29 Eylül 1560 tarihinde Bosna Sancakbeyi Malkoç'a gönderilen Jasenovac Kalesi'nin tamiriyle ilgili emir, tebaanın ve mallarının korunmasından bahseder: “(...) herhangi birinden gereğinden fazla ne para alınmalı ne de tebaa herhangi bir zarara uğratılmamalıdır.”³⁹⁵

Bazı emirlerde İstanbul'daki merkezî yönetimin, Osmanlı Devleti'nin belli başlı bölgelerinde ve keza askerî seferler nedeniyle Bosna'da olmayan yerel sancakbeyin yokluğu sırasında düzenin korunmasının önemine dikkat çektiği görülür. 17 Haziran 1566 tarihinde Bosna ve Kilis sancakbeylerine gönderilen emirler buna örnek olarak gösterilebilir: “Beyin dönüşüne kadar onlar (beyin yokluğunda sultan tarafından yetkilendirilen sipahiler) reayanın, bereayanın ve kalelerin huzur ve güvenliğinden sorumludur (...) (Kilis sancakbeyi) reayaya ve bereayaya herhangi bir zarar verilmemesi için elinden geleni yapmalıdır.”³⁹⁶

Aynı şekilde, merkezî Osmanlı yönetimi, Kasım 1576'da Hersek Sancağı'na bağlı Novi ve Cernice kadınlıklarına bağlı bölgelerde alt kademe memurların reayaya kanunlara aykırı şekilde muamele etmesi ile ilgili şikâyetlere cevaben “tek bir mahluka dahi zulüm ve haksızlık edilmesinin hünkarın iradesine aykırı” olduğunu açıkça belirtir.³⁹⁷ Bundan on yıl sonra Bosna Beylerbeyinin reayaya zulüm edilmesiyle ilgili raporuna istinaden sultanın “reayaya ve diğer halka (bereaya) koruma sağlanması ve herhangi bir kimsenin zulmünden korunmaları” emrinin geçtiği 1586 yılına ait belge bugüne ulaşmıştır.³⁹⁸

394 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139, Zbirka 12, f.k. 46, 10. Zilkade 973/29. 5. 1566), s. 52. (Polimac bu hicri tarihi, miladi 1565 yılına yerleştirmektedir.)

395 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 52-53.

396 A.g.e, s. 174-175.

397 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75/1, f.k. 428/4, (4. ramazan 984/25. 11. 1576), s. 115-116.

398 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/III, 124/III, 691/1, (994/1586), s. 65.

Kamengrad yakınlarındaki maden işçileri için yemek toplanması veya Kobaş kadılığında palanga inşası için insan toplanması gerektiğinde sultan, Bosna Valisine şunu emreder: “Lakin bu adil bir şekilde yapılmalıdır. Bu işin güzel bir şekilde bitirilmesi lazım gelir.”³⁹⁹ İlginç olan bir başka belgede *Bosna’daki Çingene mensuplarının* vergiden muaf edildikten ve başlarında kendilerinin seçtiği bir cemaat başı bulunan 150 kişilik gruplara bölündükten sonra yeni açılmış olan Kamengrad madeninde istihdam edildikleri görülür.⁴⁰⁰ Bu, herhangi bir görevi veya işi olmayan ve bu hâliyle toplumun düzen ve barışını bozmak suretiyle devlet menfaatleri için tehdit oluşturan grupların istihdam edilmesine yönelik Osmanlı politikasıyla uyumlu bir eylemdir. Diğer taraftan devlet onların emeklerinden yararlanabilirdi. Bu anlamda 16. yüzyılda bütün Rumeli beylerine ve kadılarına nüfus kayıtları yapıldıktan sonra *Çingenelere bir iş verilmesi* emredilmiştir.⁴⁰¹

16. yüzyıl sonunda Bosna’daki başkaldırıya ve isyana teşvik çabaları başarısızlığa mahkûm oldu. Halk sükûnetini muhafaza etti.⁴⁰² Her ne kadar *Türklerin* kurnazlıklarından ve güvensizliklerinden bahsetse de Ostrovicalı Konstantin Mihailović, kendisine ait *Yeniçeri Hatıraları*’nda şunu itiraf eder: “Her hâlükârda tebaa arasında büyük bir adalet hâkimdir. Kendi aralarında adildirler, aynı şekilde gerek Hristiyan gerek Yahudi olsun tebaalarının tamamı ve alt kademedekilere karşı da adildirler, zira padişahın bizzat kendisi buna özen gösterir (...)”⁴⁰³

Osmanlı emirleri ve bu emirleri şekillendiren formülasyonlardan gördüğümüz gibi *basmakalıp formülasyonlar* kullanıldığı tezi pek de inandırıcı değildir.⁴⁰⁴ Zira burada söz konusu olan, yönetim seviyesi fark etmeksizin

---

399 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, I/1, 22-1, tarihsiz, s. 8-9.

400 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, I/1, 42-2, tarihsiz, s. 34.

401 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, I/1, 51-5, tarihsiz, s. 49-50.

402 Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka*, Beograd, 1970, s. 113. (G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka*.)

403 K. Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*, s. 12.

404 H. Šabanović, “Vojno uredenje Bosne”, s. 181.

Osmanlı Devleti'nin resmî politikasıdır. Kısaca bu, cümlelere aktarılmış politik vizyondur, zira "Osmanlı sultanı, alandaki nizamı güçlendirerek kendi hâkimiyetini güçlendiriyordu, fermanlar ise haklarından mahrum edilmiş kişilerin korunması doğrultusunda⁴⁰⁵."

---

405 I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 270.

ASKERÎ SİSTEM

Önceden Mevcut Nüfusun ve Askerî Birliklerin Osmanlı Askerî Yapısına Katılımı

Bünyesinde farklı etnik ve dinî toplulukların yaşadığı Osmanlı Devleti, başından itibaren bu toplulukların (Türk olmayan ve gayrimüslim) gönlünü kazanma yöntemini tercih etmiştir. Bu, devletin ayakta kalması ve büyümesi için en önemli dayanaklardan biri olan askerî birlikler için de geçerlidir. Böyle bir politika, Osmanlı Devleti topraklarının tamamında hayata geçirilmiştir.

Daha Bosna uçbeyliğinde, Osmanlı askerî sistemi çerçevesinde görevi iç düzeni sağlamak, nöbet tutmak, ordu ve diğer kurumların ihtiyaçlarına yönelik zanaat üretimi yapmak olan çok sayıda farklı yapılanma ortaya çıkmıştır.⁴⁰⁶ Balkanlar'ın dört bir yanındaki bu tür birliklerin hizmetleri, "fethedilmiş bölgelerin muhafaza edilmesi ve buradaki yönetimin istikrar kazanmasıdır."⁴⁰⁷ Diğer meselelerde olduğu gibi burada da, değişimlerin zamanın akışıyla sağlandığı bir evrimsel süreç dikkate alınmalıdır. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının başlarında Bosna'daki Osmanlı ordusunun teşkilatlanması ve yapılanmasındaki değişiklikler, askerî başarıların ve güçlü merkezî yönetimin sonucu olup, bu da ordu yapılarında homojenlik ve disiplin yaratmıştır.⁴⁰⁸ Örneğin, 16. yüzyılın ikinci yarısının başlarında

---

406 Örneğin, Zvečan vilayetinde 1455 yılında bazı köylerin sakinleri muhafız, okçu, mancınıkçı, inşaat ve taş ustası gibi farklı şekillerde Osmanlı yönetimine hizmet etmişlerdir. Daha detaylı bilgi için bkz. H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, s. 3–8.

407 M. Vasić, *Martolosi*, s. 35; *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 48.

408 H. Šabanović, *Vojno uredenje Bosne*, s. 215–219.

Bosna Sancağı'nda 465 tımarlı sipahi 17 kale mürettebatının içine yerleştirilmişti. Bu, Bosna'nın geçici olarak ender *serhat bölgesi* statüsünü kaybettiği dönemdir. Bu nedenle yalnızca Hodidyed, Banya Luka, Yayçe ve Gradiška daha kalabalık mürettebata sahipti.⁴⁰⁹ Böyle bir durum, 16. yüzyıl başları ve özellikle de bundan daha önceki dönemlerle kıyaslanamaz. Tüm bunlar, Bosna'daki Osmanlı askerî sisteminin tanıtılırken göz önünde bulundurulması gereken unsurlardır. Osmanlı Devleti'nde ordu ve ziraat meselesinin neredeyse birbirinden ayrılamaz olduğu göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın bu kısmında gayrimüslim sipahiler hakkında birkaç şey paylaşacağım.

Osmanlılar, fevkalade bir sadakatsizlik ve düşmanlık olmadıkça *önceden mevcut olan Hristiyan derebeylerinin* konumunu reayaya *düşürmezlerdi*. Hristiyan derebeylerini mümkün olduğunca kendi tarafları *çekmeye* çalışırlardı. Bir defa itibarsızlaştırılmış olan Hristiyan derebeylerini, yönetime sadık olduklarına kanaat getirdikleri takdirde, vergiden ve yükten muaf tutuluyor ya da evden birer filori ödenmesi gibi Eflak imtiyazlarını anımsatan rahatlatmalar yapıyordu. Onlara ve onların ailelerine karşı “Osmanlılar çok anlayışlı davranmıştır.”⁴¹⁰ Bunun anlamı da, fetih döneminde eski, özellikle küçük soyluları *kendi feodal sistemlerine adapte etmiş* böylece *yönetimlerine dayanak* kazandırmak istemeleridir.⁴¹¹ Bosna'da feodalizmin gelişmesi ve toplumun feodal sınıf ve serf sınıfı olarak ayrışması ile birlikte ortaya çıkan soylu arazilerinin sahipleri, muhtemelen Osmanlı askerî sistemine *ikmal edilmiştir*. Bu sınıfın tamamı, 15. yüzyılda Bosna'da Osmanlı yönetiminin kurulması sırasında muhtemelen miras aldıkları, son derece düşük gelirli tımarlarla yeni sisteme dâhil edilmiştir.⁴¹² Bu dönemde, Bosna sınır boyunda gayrimüslim sipahilere rastlanılmaktadır. Örneğin, 1455 nüfus sayımına göre Zvečan

---

409 Aladin Husić, “Tvrdave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine”, *POF*, 49/1999, Sarajevo, 2000, s. 202; Elma Korić, *Banjaluka u doba Ferhad paše Sokolovića*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2005, s. 33. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), (Daha detaylı bilgi için bkz. E. Korić, *Banjaluka u doba Ferhad paše Sokolovića*).

410 N. Filipović, *Princ Musai šejh Bedreddin*, s. 212.

411 B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. stoljeća*, s. 81.

412 R. Ibrahimović, “Struktura vojničke klase u XV i početkom XVI vijeka”, s. 272.

nahiyesinde 14 tımandan 8'i gayrimüslim sipahilerin elindeydi.⁴¹³ Yeleç nahiyesinde 66 tımandan 27'si gayrimüslimlerin elindeydi.⁴¹⁴ Nikşiç vilayetindeki 8 tımarın hepsi gayrimüslim sipahilerin elindeydi.⁴¹⁵

Özellikle Müslümanlaşma ve gayrimüslim sipahilerin sayısının düşüş süreçleri eşzamanlı olarak ilerlediği noktada, gayrimüslim sipahilerin kayıtlı oldukları sayı ve zaman sınırı meselesi farklı yorumlara konu olmuştur. Ancak çalışmanın önceliği bu soru değildir.⁴¹⁶ 1468/69 yılında Bosna Sancağı'nda 135 sipahi tımarı kaydının olduğunu, bunların 111'inin (%82) gayrimüslim sipahilerin elinde olduğunu belirtmek gerekir.⁴¹⁷ Bu tımarların pek çoğu ortaktır. Pek çok kişi tarafından kullanılıyor ve savaşta elden ele geçiyordu.⁴¹⁸ 1468-1478 döneminde sipahi sayısı ile tımar sayısının örtüşmemesinin

---

413 H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, s. 32–36.

414 A.g.e., s. 26–51.

415 A.g.e., s. 58-59. Kıyaslamak gerekirse eski Sırp Despotluğu'na bağlı bölgelerin bir kısmında 16. yüzyılın ortalarına kadar gayrimüslim sipahiler mevcuttur. Brankoviç bölgesinin 1455 tarihli sayımında, 170 tımarın 27'si yani %16'sı gayrimüslimlerin elindeydi, 10 gayrimüslimin ise *eski sipahi* olduğu kaydedilmiştir. Semendire Sancağı'nda 15. yüzyılın ikinci yarısında gayrimüslim sipahilerin sayısı (85), Müslüman sipahilerin sayısından (64) daha fazlaydı. (Daha detaylı bilgi için bkz. O. Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću*, s. 20.)

416 Sultan II. Bayezid döneminde tımarlar gayrimüslim sipahilere belirli bir prosedürle verildi. Gayrimüslim sipahilerin zamanla İslam'ı kabul etmeleri belirli bir devlet politikasının sonucu değil, T. Arnold ve F. Köprülü'nün de bahsettiği psikososyal unsurun yansımasıdır. (Kaynak: H. Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", s. 42.)

417 Fojnica'ya (Foyniça) bağlı Milodraž (Milodraj) köyünde 1468 yılında eski Bosna soylularının bir temsilcisi olan Stjepan Masnović, gayrimüslim bir sipahi olarak yaşıyordu. Čatići (Çatiçi) köyünde, yine eski bir Bosna soylusu sipahi Stančić yaşıyordu. Fojnica (Foyniça), Visoko, Kreševo (Kreševo) varoşlarının başında yerli gayrimüslimler – knezler vardı. Yerli derebeylerinin torunları arasında Neretva Nahiyesi'nde 5.538 akçelik tımara sahip Radoje Masnović, 5.323 akçelik tımara sahip Radoje Stančić, Olovac Nahiyesi'nde 2.101 akçelik tımar sahibi Đuro Kapić vardı. (Hazim Šabanović, "Lepenica u prvom stoljeću turske vladavine", *Naučno Društvo SR BiH*, Posebno izdanje, Cilt III, Sarajevo, 1963, s. 196; Yazar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, II, s. 119.)

418 H. Šabanović, "Vojno uređenje Bosne", s. 206; J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*, s. 147; Hatice Oruç, kale muhafızlarının tımarlarını da katmak suretiyle muhtemelen her bir tımarı münferit olarak sayarak 127'si gayrimüslim sipahilerin elinde olan toplam 515 tımandan bahsetmektedir. (Hatice Oruç, *Društveno-ekonomске prilike u Bosanskom sandžaku*, s. 211 ve 309).

nedeni, pek çok tımarın ortak olmasıdır.⁴¹⁹ 1468/69 defter kaydında *köyün bir bölümü* ifadesi geçmekte, Ahmed S. Aličić bunu, köyün birden fazla tımar sahibi ve onlara ait tımarlara bölünmüş olduğu şeklinde açıklamaktadır. Belli ki bunlar küçük tımarlardı ancak buna rağmen bu arazilerin onların çiftlikleri ya da mirasları olmadığı, onların içinde yaşamadıkları köyler olduğu görülmektedir. Aynı şekilde bunlar miras aldıkları araziler üzerinde yaşayan Eflaklar da değildi. Tımarın ortak kullanım fenomenini izah etmek zordur. Tek izah şekli “Osmanlı yönetiminin yerel halkı kazanmak için her türlü yön-teme başvurması çalışması (...)” olabilir.⁴²⁰

Elbette bu durum uzun süre muhafaza edilemezdi. Daha sonra bunlar, kılıç ya da eşkinici tımarından daha alt kademedeki olan Hersek Sancağı kale muhafız tımarlarının bir parçası olacaktır. 1485 yılında aralarında Obren’in oğlu Petar’ın da olduğu 24 zaim vardı. O dönemde 269 Müslüman sipahi ve 35 gayrimüslim sipahi vardı. Diğer taraftan, Hersek vilayetinde 1477 yılında Müslüman sipahilere ait 32 tımar,⁴²¹ Herak Vraneşe’ye ait zeamet ve gayrimüslim sipahilerin elinde bulundurduğu 14 tımar vardı.⁴²² 1516 yılında 27 zaim ve 11’i gayrimüslim sipahi olmak üzere 329 tımar sahibi kayıtlıydı. Bundan üç yıl sonra Hersek Sancağı’nda 9 zaim ve 331 tımar sahibi vardı. Bunların pek çoğu İslam’ı kabul etmiş yerli sipahilerdi. 15. yüzyıl sonlarında Bosna, 1000’den fazla kişiden oluşan cebeli sipahi ordusuna sahipti. 16. yüzyılın sonlarında ise yaklaşık 3000 Bosna sipahisi mevcuttu.⁴²³

Sjenica nahiyesinde Şahin adlı gayrimüslim sipahinin beratında *hünkârın fethinden beri* seleflerinin aynı statüye sahip oldukları yani asker oldukları

419 N. Filipović, “Islamizacija u Bosni u prva dva desetljeća osmanske vlasti”, s. 62.

420 A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 148-149, dipnot 2152.

421 “Historiji naroda Jugoslavije” adlı eserde 52 tımar olarak görünmektedir. (Karşılaştır: Yazar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, II, s. 117.)

422 Örneğin, 1468/69 ve 1477 sayımlarına göre Hersek Sancağı’na bağlı Popovo Nahiyesi’nde 14’ü gayrimüslim sipahilere ait 16 Eflak tımarı kayda geçmiştir. Goražde (Gorajde) Nahiyesi’nde 7 tımarın 3’ü Müslümanlara, 4’ü gayrimüslimlere aitti. Mileševo (Mileševo) Nahiyesi’nde 2’si Eflaklara, 2’si yerli derebeylerine ait olmak üzere 4 tımar bölgenin yerlilerinin elindeydi. (Daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, “Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini”, s. 196-212).

423 H. Šabanović, “Vojno uređenje Bosne”, s. 206.

ve haraç ve vergiden muaf tutuldukları, askerî hizmetlerinden dolayı tımar aldıkları görülmektedir.⁴²⁴

16. yüzyılda Hersek Sancağı'ndaki sipahiler Müslümandı, ancak gayrimüslimlerin de olduğunu hatırlatmak gerekir. 1592 yılı civarında Taşlıca (Pljevlja) yakınlarındaki Poblaç'ta Vojin Podblaćanın adlı sipahi vardı.⁴²⁵ Gayrimüslim sipahilerin sayısı zamanla azalsa da, 1485, 1489 ve

1526'da tam 41.000 akçe değerinde zeametlere sahip gayrimüslim zaimler de vardı.⁴²⁶

1580 yılından itibaren Bosna Eyaleti bünyesinden yer alacak olan diğer yerlerde de 16. yüzyıl boyunca gayrimüslim sipahiler vardı. 1519 yılına ait İzvornik Sancağı genel nüfus sayımında Brvenik kadılığında 2.760 akçe değerinde zimmi Radonja'ya ait tımar kaydı bulunmaktadır (*daha sonradan eklendi* notuyla).⁴²⁷ İzvornik Sancağı'na bağlı Smoluça nahiyesinde 1533 yılında Vuk isimli kişinin üzerine kayıtlı toplam 2.014 akçelik (daha önceki kira bedeliyle birlikte) tımar kaydına rastlanmıştır.⁴²⁸

Pek çok yerde Müslüman sipahilerin ve gayrimüslim sipahilerin (zimmiler) kullandığı müşterek tımar kayıtlarına rastlanır. 1477 yılına ait nüfus sayımında şu ifadeler yer verilir: Maoçe köyünde (Taşlıca yakınlarında) Selanikli İlyas ve Vuk oğlu Branko tımandan ortaklaşa yararlanıyor ve her ikisi de savaşa katılıyor. İspencesiz verilmiştir. Daha sonra bu tımar yalnızca Branko'ya ayrıldı.⁴²⁹ Jusuf Radisalić, Rustem Tusina, Vlatko Mušić, Skender Radenović ve Vukmir Vlatković tarafından müşterek kullanılan, 3.328 akçe değerindeki tımar da

---

424 Vladislav Skarić, "Berat jednog spahije hrišćanina", *Kalendar Prosveta za 1941. godinu*, Sarajevo, s. 20-21.

425 Vladislav Skarić, "Podaci za historiju Hercegovine od 1566. godine do sredine 17. vijeka", *Izabrana djela*, III, Sarajevo, 1985, s. 207.

426 R. Ibrahimović, "Struktura vojničke klase u XV i početkom XVI vijeka", 275.

427 A. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, s. 57.

428 A.g.e., s. 154.

429 *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, haz. A. S. Aličić, s. 319.

bunlardandır.⁴³⁰ İzvornik Sancağı'na bağlı Brvenik kadılığında 1519 yılında Ferhad Paşa'nın hizmetçisi Ferruh (6.221) ve Stamenko oğlu Petar'ın (3.208 akçe) ortaklaşa kullandığı tımar kaydına rastlanır.⁴³¹ Aynı sancakta 1533 yılında tek bir ismin yazılı olduğu ve ismin yanında *ve arkadaşı ya da ve arkadaşları* ifadesinin yer aldığı pek çok müşterek tımar (mesela, İzvornik Kalesi mustahfızları arasında) kaydı mevcuttur.⁴³² 1550 yılına ait Kilis Sancağı nüfus sayımında Neretva nahiyesinde biri Hasan, Mustafa, Hacı oğlu Ferhad, Mehmed oğlu Hasan ve zimmi Vuk'a ait olmak üzere müşterek tımarlar kayıt altına alınmıştır.⁴³³

1574 yılına ait Kilis Sancağı nüfus sayımında toprak arazisinin ortak kullanıldığına dair bazı emarelere rastlanılmaktadır. Örneğin 11 çiftliğe bölünmüş olan Vransko Ovası'nda ikinci çiftliği kısmen Eflaklar elinde tutmakta, kısmen ise Voyvoda Sinan ve Hasan Ağa ve Skradin dizdarının oğlu Mahmud Ağa adlı kişilerin yedi oğluna ait zeametti. Üçüncü çiftlik Eflaklar, Murat Ağa, Ali Ağa ve kahyası Mehmed, Durak Ağa'nın oğulları ve Mürüvet Ağa'nın oğlu Hasan üzerine kayıtlıdır. Ancak 16. yüzyılın en sonunda yapılan sayımlarda buralardaki durum tamamen değişmiştir. Daha önce çiftlikler birkaç kişi tarafından müşterek kullanılırken bu defa Vrana yakınlarındaki göl kaptanı Halil Ağa'nun zeameti olarak kayıt altına alınmıştır.⁴³⁴

Osmanlıların Eflak toplulukları ve onların liderleri ile özel ilişkileri vardı. Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, diğer memuriyetler arasında Eflak liderleri (voyvodalar, prensler, primiçur denen reisler) Osmanlı Devleti'nde bu konumun getirdiği bütün hak ve sorumluluklarla birlikte küçük gayrimüslim Osmanlı sipahileri olarak ortaya çıkar.⁴³⁵ Diğer yerlere

---

430 N. Filipović, "Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini", s. 215.

431 A. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, s. 45-46.

432 a.g.e., s. 161 ve devamı.

433 *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, s. 206, 217, 251, 272, 284 ve 313.

434 Seid M. Traljić, "Vrana pod turskom upravom", *Radovi Instituta Jugoslavenske aka-demije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. IX, Zadar, 1962, s. 342.

435 Daha detaylı bilgi için bkz. Branislav Đurđev, "Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom", *GZM*, yıl LII-1940, Sarajevo, 1941, s. 50; a.g.y., "O knezovima pod turskom upravom", *Istoriski časopis 1*, 1-2/1948, Beograd, 1949, s. 135-143.

kıyasla Hersek Sancağı'nda Eflak teşkilatlanması farklı özelliklere sahipti, öyle ki teşkilat, küçük prenslikleri temsil eden cemaatlere bölünmüştü.⁴³⁶ 15. yüzyılın ikinci yarısında Hersek Sancağı ile ilgili pek çok örnek "Osmanlı yönetiminin tımar dağıtımı sırasında yalnızca bir katun grubunun sayısı ve gücü değil, o grubun içinde kardeşlik bağı ile bağlanmış katunların da gücü ve itibarını gözetirdi."⁴³⁷

Bütün kaynaklar, Osmanlıların *son derece gerçekçi bir politika* yürüttüklerini göstermektedir. Mevcut buldukları durumu görmezden gelmemişlerdir. Örneğin iki bucaktaki (Trebinje ve Popovo) bütün tımarları Eflaklara vermiş olmaları gerçekçi durumun yansımasıdır.⁴³⁸ Osmanlı yönetiminin Eflak tebaasını ne kadar gözettiğini gösteren örneklerden birisi de bazı Eflak cemaatlerinin başına katun reisi atmasıdır. Özellikle görevini kötüye kullanmak suretiyle bu mevkinin başka bir katun reisi tarafından ele geçirilmesi ya da bu mevki için birden fazla aday olması hâlinde yönetim, halkın teklifi üzerine katun reisi hizmetine izin verirdi. Elbette Osmanlı yönetiminin kendileri için kimin en avantajlı olacağını bildiği seçeneğini de elememek gerekir.⁴³⁹ 16. yüzyıl başlarına kadar onların tımarları gelir gücü bakımından ilerideyken, sonraki dönemde bu gelir seviyesi azalmıştır.⁴⁴⁰

Bosna ve Hersek Sancaklarından farklı olarak İzvornik Sancağı'nda Osmanlıların kendi sistemlerine dâhil edecekleri daha önceden mevcut eski askerî birlikler ya da yerli küçük soylular yoktu. Buradaki eski yerli halk kuze-ye göç etmiş, Osmanlılar bu ıssız bölgelere yönetimlerini güçlendirmek için yaslandıkları yeni bir halkı, hayvancılıkla uğraşan Eflakları getirmişlerdir. Böylece bu bölgede yeni bir küçük gayrimüslim sipahi tabakası, Eflak reisleri ve prensler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında 1533 tarihli İzvornik Sancağı

---

436 *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, haz. A. S. Aličić, s. VI–VII.

437 N. Filipović, "Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini", s. 200.

438 A.g.e., s. 203.

439 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75/1, f.k. 259/4, (15. zilhicce 973/3. 7. 1566), s. 83-84.

440 Daha detaylı bilgi için bkz. Nedim Filipović, "Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini", *POF ve Istorija jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, sv. V/1954–1955, Sarajevo, 1955, 259-260. (N. Filipović, "Odžakluk timari")

sayımında gelirleri yalnızca 47.750 akçe olan küçük tımarlara sahip 39 tımarlı prens (knez) kaydedilmiştir. Sonraki 15 yılda knez tımarlarının sayısı 43'e çıksa da bu, bölgenin stratejik önemini ve sınır boyu tehlikesini yitirdiği 1526 Mohaç Muharebesi'nden sonra hayvan yetiştirici Eflakların çiftçi reaya dönüşme eğilimini değiştirmez. 16. yüzyılın sonuna kadar yalnızca birkaç knez çiftliği ve arazisi kalır. 16. yüzyılın 20'li yıllarının sonuna kadar süren İzvornik Sancağı'nın Sava Nehri'ne kadar iskân edilme dönemi, *siyasi ve iktisadi istikrar* dönemi idi. Bu sancaktaki sipahilerin sayısı çok azdı. 16. yüzyılın ilk yarısında sayı 400 civarındaydı. 16. yüzyılın ikinci yarısında sipahilerin sayısı 577 ile 760 kişi arasında değişiyordu.⁴⁴¹ Eflaklar, İzvornik Sancağı'nda 20 bucağa (knežina) bölünmüştü. Şabac nahiyesinde 3 bucakta Eflaklar yaşıyordu. Sancaktaki ilk ve neredeyse en büyük bucak, Knez Dragić'e tabi 13 köy reisi ile 28 köydeki Eflakları kapsayan Predvorice köyünden Vukosav oğlu Knez Dragić bucağıdır.⁴⁴² 1533 yılına kadar bu sancaktaki Eflaklar çiftçiliğe geçiş yaptı ve sahip oldukları imtiyazları kaybetti.⁴⁴³ 1516'dan sonra eski Eflaklar ve eski çiftçiler sayımda birlikte kaydedildiği için buradaki nüfus oranını takip etmek zordur. Ancak knezlik (bucak) teşkilatı hâlâ mevcuttu. Her ne kadar 16. yüzyıl sonuna kadar tımar sahibi knezlerin sayısı azalsa da, sahip oldukları belli başlı imtiyazlar yürürlükte kalmaya devam etti.⁴⁴⁴

Osmanlılar, pek çok sebepten ötürü tımarları Müslüman sipahilerden alarak gayrimüslim sipahilere vermekte bir sorun görmüyordu.⁴⁴⁵ Gayrimüslim sipahiler, tımarları verme, devralma ve diğer alışılmış tımar kuralları bakımından Müslüman sipahilerle aynı tür işlemlere tabi tutuluyordu. Gayrimüslim sipahilere ait tımarların devredilmesinde dinî mensubiyet herhangi bir rol oynamıyordu. Gayrimüslim sipahinin gayrimüslim kalmaya devam

441 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 69–71.

442 A. Handžić, "Grad Šabac i njegova nahija u prvoj polovini XVI vijeka", s. 109.

443 A.g.e., s. 109. 16. yüzyılda İzvornik Sancağı'ndaki knezlikler ve knez tımarları dolayısıyla gayrimüslim sipahiler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Milan Vasić, "Knežine i knezovi timarlije u zvorničkom sandžaku u XVI vijeku", *GDI BiH*, X, 1949–1959, s. 247 ve 278.

444 A.g.e., s. 26–27.

445 Örneğin: A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 78–79, 83 ve 85.

eden oğullarına babalarının tımarı miras kalıyordu. Bu hukuki süreçte Müslümanların oğullarının herhangi avantajı yoktu.⁴⁴⁶ Osmanlı devlet sisteminin yanlış yorumlanmasından ötürü Müslümanları yöneten tabaka, gayrimüslimlerin ise nüfusun itaat eden ve sömürülen kesimi olduğu yanlışlığı nedeniyle *gayrimüslim sipahi* teriminin kullanımı haklı ve gerekçelidir.⁴⁴⁷ Bahsedilen örnekler Osmanlıların ustaca yönettikleri gönül kazanma politikası ile gayrimüslimleri de kendi askerî sistemlerine dâhil ettiklerini bir kez daha kanıtlamaktadır.⁴⁴⁸ Osmanist Ahmed S. Aličić, Osmanlı'nın Visoko nahiyesindeki Brestovska köyünü (Gorna ve Dolna Čemernica ile birlikte), Bosna Kilisesi hiyerarşisine mensup, ünvanları pir (ihtiyar) kelimesi ile tercüme edilen Jovan ve Nikolaj'a verip vermediği konusundaki ikilemini ifade etmiştir.⁴⁴⁹

Srećko Džaja'nın bu konudaki itirazlarına ve *sınırlı biyolojik devamlılık* ile ilgili formülasyonuna rağmen Behija Zlatar'ın *eski Bosna soylularının Bosna-Osmanlı aristokrasisi* içerisindeki niceliği ile ilgili yaptığı araştırmalar, belirli sayıdaki daha üst ve alt düzey Bosna soylularının Osmanlı Devleti'nin yeni toplumsal ve politik çerçevesi içerisinde reaya olarak değil, yönetici sınıfı – asker olarak varlıklarını sürdürdüklerini kanıtlamıştır.⁴⁵⁰ *Bosna soyluları-*

---

446 H. Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", s. 41. 1565 yılına ait Saraybosna kanunnamesinde şu ifadeler yer alır: "Eğer kafir birisinin ardında Müslüman oğul veya baba tarafından Müslüman kardeşi ya da tam tersi Müslüman birisinin ardında kafir oğul veya baba tarafından kafir kardeşi kalırsa arazilerde hakları olur (oğul tapu vergisiz, kardeş ise tarafsız Müslümanların belirleyeceği tapu vergisiyle)." 1548 yılına ait İzvornik Sancağı tapu kanunu ile ilgili cümle de aynı manayı ihtiva eder: "Müslüman ve kafir, toprak bakımından eşittir." (Daha detaylı bilgi için bkz. *Kanuni i kanun-name*, s. 92 ve 120.)

447 1526'da Mohaç'a sefere giden tımarlılar arasında tek bir gayrimüslim yokken, Bosna'yı savunmak için kalanların yarısının gayrimüslim olması ilginçtir. (R. Ibrahimović, "Struktura vojničke klase u XV i početkom XVI vijeka", 277.)

448 Karşılaştırmız: *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, haz. A. Handžić, giriş A. S. Aličić, s. XIV–XV.

449 A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 91; Karşılaştırmız: P. Čošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, s. 275.

450 Karşılaştırmız: S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 30–35. Boşnakların Müslüman kesiminin kökeni ile ilgili bugüne kadar yapılmış bilimsel çalışmalar arasında şu isimlerin eserleri dikkate değerdir: Risto Jeremić, Jefto Dedijer, Ćiro Truhelka, Vladislav Skarić, Aleksandar Solovjev, Borivoj Milojević, Milenko Filipović vd. (Detaylı bilgi için bkz. Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Sarajevo,

nın Osmanlı sistemine entegre oluşuna verilebilecek örneklerden bir tanesi de Orta Çağ soylu ailelerinden Miloradović-Hrabreni ailesidir. Bu ailenin Radmilja nekropolünde defnedilmiş olan fertleri, Orta Çağ Bosnası'nda voyvoda ve *župan* (*bucak reisi*) idi. Başında buldukları bölgeler muhtemelen Stolac ile Mostar arasına yerleşmişti. Bosna soylularının çoğunluğu gibi onların da Bosna'nın fethine kadar Bosna Kilisesi'ne mensup oldukları tahmin edilebilir. Miloradović ailesi “kendilerine ait vakıfların fresklerine, özellikle kiliselere hediye ettikleri kitapların ve kilise nesnelерinin yazıtlarına gururla yazdırdıkları sipahi ünvanını” almıştı. Onlar askerî hizmetlerde bulunuyor, bu nedenle Žitomislić Manastırı, Trijebanj, Ošanić ve Klepci'deki kilise gibi kendilerine yapılar inşa ederek vakfedebiliyorlardı. Bu ailenin bir kısmı ise İslam'ı kabul etmişti.⁴⁵¹

Osmanlıların kendi askerî sistemlerine dâhil ettikleri ve devlet hizmetinde kullandıkları askerî gruplardan biri de voynuklardır. Slaven dilinde asker anlamındaki *vojnîk* kelimesinden gelen voynuklar (*voynuk*, *voynugan*) Güneydoğu Avrupa'nın en eski askerî gruplarından biridir. Nitekim, voynuklar Orta Çağ'da da faal bir gruptur, bu hâliyle Osmanlı Devleti'nin bünyesine katılmışlardır. Eski Orta Çağ Slaven anıtları, bu birliklerle ilgili bilgiler ihtiva eder. Onların “Osmanlılardan önce de, örneğin Sırp veya Bulgar devletinde askerî veya yarı askerî hizmet veren Balkanlar'daki Eflak grubundan oluşturulmuş olmaları” muhtemeldir.⁴⁵²

Halil İnalçık, Osmanlı ordusu içindeki gerçek savaşçılar olarak sayıları oldukça yüksek olan voynukların kökeninin, Duşan Krallığı'nın kurulduğu

---

1990, s. 7–19), (M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana.*) Burada Hadžijahić'in tumačenje “Müslimanlar” ismi ve kökeni ile ilgili yaptığı değerlendirmelere değinmeyeceğim. (Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. A. S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne*, s. 365-366).

451 Vojislav Bogičević, “Vlasteoska porodica Miloradovića-Hrabrenih u Hercegovini”, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, Sarajevo, 1952, s. 141–160; N. Filipović, “Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini”, s. 152–160.

452 B. Đurđev, “O vojnućima”, s. 104–107; Nedim Filipović de voynuklar hakkında yazmıştır: *Princ Musa i šejh Bedreddin*, s. 221.

topraklarda arazileri bulunan küçük asilzadelerden geldiğini iddia eder.⁴⁵³ Asker ile reaya arasında bir ara sınıfı teşkil ederler. Bulgar bilim insanları imtiyazlı reaya olduklarını, Osmanlı belgeleri voynukların asker olduğunu yazar.⁴⁵⁴ Voynuklar yalnızca başkalarına ait arazilerden vergi ödüyor, baba toprağı için ise vergi ödemiyordu. Bazı araştırmacılara göre voynuklar, padişah voynukları ve sıradan voynuklar olmak üzere iki gruba ayrılır. Voynuklar farklı görevleri icra ederlerdi: padişahın ve yüksek düzey devlet adamlarının atlarını korumak, padişaha ait çayırıları biçmek, askerî seferler sırasında saman biçmek ve yol yapmak, saldırıya daha açık varoş ve şehirleri beklemek, özellikle sınır boylarında istihbarat hizmeti vermek vb. Voynuklar; en alt kademedeki lagatore, bir üst kademedeki çeribaşı ve voynuk beyi ya da voynuk sancakbeyine tabiydi. Daha alt kademedeki amirler her zaman gayrimüslimlerdi. Çeribaşları genel itibarıyla Müslümandı ancak başlangıçta İsa Bey'in elçisi Vlah Svinjarević gibi gayrimüslimler de vardır. Bosna uçbeyliğindeki ilk voynuklar 1455 yılında kaydedilmiş olup yaklaşık 300 kişilerdi. İkinci defa 1468'de Neretva ve Brod vilayetlerinde anılmışlardır. En fazla Bosna ve Hersek Sancağı'nın batı sınırlarına yerleşmişlerdir.⁴⁵⁵

Osmanlı tahrir defterlerine göre, 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyıl boyunca farklı oranlarda voynuk mevcudiyetine Bosna Sancağı'ndaki Jeleč, Novi Pazar veya Ras, Višegrad, Borač, Visoko, Lašva vd. nahiyelerde rastlıyoruz.⁴⁵⁶ 1516 ve 1530 yıllarına ait Bosna Sancağı kanunnamelerinde Novi Pazar, Sjenica ve Priboj'da söz konusu varoşları korumakla görevli voynuklardan bahsedilir. Ayrıca Brod, Neretva, Akhisar ve Sinj voynukları ve dönüşümlü görevleri anlatılır.⁴⁵⁷ Bunun dışında 1576 yılında Novi Pazar, Čajnič, Brd

---

453 H. Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", s. 46.

454 B. Đurđev, "O vojnicima", s. 100-101.

455 A.g.e., s. 85-104; H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, s. 18; a.g.e., "Vojno uređenje Bosne", s. 214-215.

456 H. Oruč, *Društveno-ekonomske prilike u Bosanskom sandžaku*, s. 58-155; A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 56; Amina Kupusović, *Rogatica i njena okolina u 16. stoljeću*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2006, s. 79. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi). (A. Kupusović, *Rogatica i njena okolina u 16. Stoljeću.*)

457 *Kanuni i kanun-name*, s. 32-33; H. Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", s. 47; Branislav Đurđev, "O vojnicima", s. 126.

kadılıkları ile Bosna Sancağı'ndaki Jasenica Nahiyesi'nde de varlıkları kayıtlıdır.⁴⁵⁸

1477 tarihli Hersek Sancağı sayımında Taşlıca, Goražde, Foča, Konjic, Kalinovik ve Čajniča bölgelerinde voynuklara (ya da voynuk yedeklerine) rastlanır.⁴⁵⁹ 16. yüzyılda İzvornik ve Kilis Sancaklarında da kayıtlarına rastlanır.⁴⁶⁰ Ancak tüm bu bilgilere rağmen, 16. yüzyıl ortalarından itibaren önemlerini yitirirler ve akıncılarınkine benzer bir kaderi yaşarlar.⁴⁶¹

Martolos müessesesi (Yeni Yunanca *armatolos* – silah ustası, bekçi, polis), “Osmanlı yönetiminin eski müesseseleri tanıyarak (muhtemelen Sultan II. Murat döneminde) daha önce onların dayandığı imtiyaz sistemini de tanıdığını gösteren anlamlı bir örnektir. Böylece bu yönetim eski toplumsal ayrımları kabul etmiş ve kendi hukuku çerçevesinde yaptırım uygulamıştır.” Söz konusu teşkilat, en yoğun gelişimini Güneydoğu Avrupa’da dolayısıyla Bosna’da yaşamıştır.⁴⁶² Bu teşkilatın mensupları, üç yüzyıldan daha uzun süre boyunca Osmanlı yönetiminin ihtiyaçlarına yönelik pek çok farklı hizmette bulunmuştur.⁴⁶³ Martolos geniş bir tarihî anlama sahiptir. Martolos, Güneydoğu Avrupa’da fethedilmiş olan ülkelerin gayrimüslim nüfusunun bir bölümünün dâhil olduğu ve belli bir gelir karşılığında devlet için önemli hizmetler

---

458 OIS, *Ahkam defteri*, kayıt no. 75/1, f.k. 422/4, 450/2, 122/3, 174/7, 242/3, s. 101, 147 ve 23–4, 36 ve 66.

459 *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, haz. A. S. Aličić, s. 161, 219, 222, 231, 296 ve 351.

460 A. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, s. 81–84; a.g.y., *Tuzla i njena okolina*, s. 105; *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, s. 167, 172, 174, 176, 181, 191, 198, 206, 248, 283, 287, 291, 309, 318, 320, 324, 325, 330 ve 360.

461 H. Šabanović, “Vojno uredenje Bosne”, 1961, s. 214–215.

462 Martolosların ve martolos teşkilatının, Osmanlı Devleti'nin yalnızca Avrupa bölgesine özgü olduğu düşünülür. Ancak, martolosların Anadolu'da da mevcut olduğunu gösteren bir çalışma vardır: Bilgehan Pamuk: “XV – XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'nda Martoloslar”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 14, Ankara, 2003, s. 185–216.

463 İlgili tarihî kaynaklara dayanarak bu konuda değerli bir çalışma yapılmıştır: Milan Vasić (doktora tezi): *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*, Sarajevo, 1967. (M. Vasić, *Martolosi*).

icra eden Osmanlı Devleti bünyesindeki bir kurumun mensubudur.⁴⁶⁴ Martolos “köle değil, hizmetleri saygı gören ve aranan silahlı bir savaşıydı.”⁴⁶⁵ Pek çok kaynakta martolosların 15. ve 16. yüzyıl boyunca Bosna, Hersek, İzvornik veya Kilis Sancağı’nda mevcut olduğu görülür.⁴⁶⁶

Örneğin 1548 tarihli İzvornik Sancağı kanununda, görevlerinden biri de söz konusu sancaktaki tehlikeli yer ve köyleri reayayı öldüren ve mallarını gasp eden eşkıyadan korumak, beklemek, sürekli ziyaret etmek ve bakmak olan atlı martoloslardan bahsedilir.⁴⁶⁷ Bundan birkaç yıl öncesinde, 16. yüzyıl başlarında Jajce (Yayçe) ve banlık çevresinde gıda tedarikini engellemek ve bölgeye baskınlar düzenlemek suretiyle çok daha farklı bir rol üstlenmişlerdi.⁴⁶⁸

---

464 M. Vasić, *Martolosi*, s. 25; B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. stoljeća*, s. 31. Osmanlılar, istikrarlı bir idare sağlamak için idare, polis ve güvenlik alanında giren çok geniş bir görev sahası olan martolos birliklerinden faydalanırlar. Bu teşkilat genel itibarıyla *martolosluk hizmeti* olarak anılır. Vergi sayımı, vergi toplanması, ıssız bölgelerin iskân edilmesi ve canlandırılması, arazilerin ekip biçilmemesinin önüne geçilmesi, kamu düzeninin sağlanması, mahalle, maden ocakları, yol ve diğer mülkün korunması, haydutlukların engellenmesi gibi vazifelerde yardımcı olmakla görevlendirilmişlerdir. (Bu hizmet ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. M. Vasić, *Martolosi*, s. 113–128.)

465 G. Stanojević, *Jugoslavenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka*, s. 465.

466 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, (Drugi dio), I/2, 189-1, (979/1572), s. 83–84; OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 214, (25. Şevval 973/15. 5. 1566), s. 20; OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 217, (9. zulkade 973/29. 5. 1566), s. 27; OIS, *Ahkam defteri*, kayıt no. 75, f.k. 202, (9. Şevval 973/29. 4. 1566), s. 4; A. Handžić, *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka*, s. 23; *Tarih-i Ebu'l-feth (Tursun Bey)*, haz. Mertol Tulum, s. 137; Vojislav Bogičević, “Vlasteoska porodica Miloradovića-Hrabrenih u Hercegovini”, *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, Sarajevo, 1952, s. 155–160; M. Vasić, *Martolosi*, s. 39, 40–48, 80–91, 99–101 ve 129; A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 99–101; B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 53 ve 58.

467 *Kanuni i kanun-name*, s. 117–118.

468 Sınır boylarındaki martoloslar, raporlarda, seyahatnamelerde ve buna benzer kaynaklarda her zaman en karanlık şekilde eşkıya, hırsız, kadın ve çocuk kaçakçıları, köle tacirleri vb. olarak tasvir edilirler. Bir İslam devleti adına mücadele ederken Hristiyanlar olarak Hristiyan ülkelerin halkına karşı vurdumduymaz ve acımasız olmalarından dolayı kötü nam salmışlardı (M. Vasić, *Martolosi*, s. 92–94). Gerçekten de böyle miydiler yoksa gayrimüslimler olarak Osmanlı Devleti adına mücadele ettikleri için bir propagandanın kurbanı mı oldular, bunu açığa çıkarmak zordur.

Tüm bu bilgiler ve örneklerden sonra Milan Vasić'in “Drina'nın batısında martolosların olmadığı, zira orada Müslümanların yönetim için yeterli bir dayanak oldukları” şeklindeki çıkarımı, en hafif tabiriyle tuhaf kalmaktadır.⁴⁶⁹

Martolos örneğinde de görüleceği gibi, Osmanlı toplumunun gayrimüslimler – reaya / Müslüman tebaa – asker sınıfı / hükümdarlar şeklinde bölünmüş olduğu ile ilgili tez bir kez daha asılsız kalmaktadır. Aşağıdaki örnekler, Osmanlıların politik prensiplerini böyle bir ayrıma dayandırmadıklarını göstermektedir.

Şunu da hatırlatmak gerekir ki, 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren ortaya çıkmaya başlayan martolos amirlerinin tımarları, memuriyetlerini icra ettikleri yere yakın sınır boylarında bulunuyordu. Bunun sebebi, devletin insanları sınırdaki hizmetlerine daha fazla bağlama ihtiyacıdır. Nihayet, 16. yüzyılda sınır boylarında (Semendire, Mohaç, Peşte, İlok, İstolni Belgrad vb.) görev yapan pek çok martolosun kökeni Bosna, Hersek, İzvornik ya da Kilis Sancaklarına dayanmaktadır. En çok piyade daha sonra da atlı birlikler olarak görevde bulunmuşlar fakat aralarında *šajkaši* denilen nehir filosunda veya Osmanlı deniz kuvvetlerinde görev yapanlar da vardır.⁴⁷⁰

İç güvenlik hizmetleri sisteminde yolların güvenliğinden sorumlu derbentçiler de yer alır. Belirli bir grup, köylerinin çok yakınlarındaki yolun bir bölümünü beklerdi. İki gruba ayrılmışlardı: derbentçi reaya ve rehberler bölüğü. İkinci gruptakilerin istihbarat görevi de icra ettikleri yönünde kanaat ifade edenler vardır. Dağlık bölgeler başta olmak üzere Avrupa'daki bütün Osmanlı bölgelerinde derbentçilik ağı mevcuttu. Bunun dışında, ülkenin iç bölgelerinde aynı görevi kurucular, köprücüler, kayıkçılar ve sekbanlar (ya da seymenler) icra ediyordu.⁴⁷¹ Bekçi derbentçiler yüksek bir yerde durarak davula vurmak su-

---

469 A.g.e., s. 99–101

470 A.g.e., s. 57–70 ve 77.

471 A.g.e., s. 95 ve 96. İhtiyaç hâlinde Osmanlı yönetimi kimi zaman vergiden muaf tutarak, iskeleleri beklemek üzere zimmilerden müteşekkil yarı askerî karakullukçu birliklerini kurar. Hersek Sancağı'ndaki Neretva iskelesinde 16 Haziran 1566 tarihinde benzer bir du-

retiyile yolculara yolun güvenli olduğunu işaret ediyordu. Hafif silahlıydılar ve gece gündüz görevdeydiler. Yolun bakımı ile de onlar ilgileniyordu, keza başka görevleri de icra ediyorlardı. Derventa ve Bubanj (davul) yer adları bu birlikleri hatırlatmaktadır.⁴⁷² Derbentçilere, 15. yüzyılın ikinci yarısında Bosna Sancağı'nda rastlanır. "Barçe (Sjenica) Dağı'nda üç noktada 40 kafir geçidi bekliyor ve ellerinde derbentçi kanununa göre belirlenenden gayri hiçbir şey ödemeyeceklerini gösteren padişahımızın – Allah O'nu muzaffer eylesin – kararı vardır."⁴⁷³ 1477 tarihli sayımda Gacko ile Foça arasında derbentçi mahallesi inşa edilmesi ile ilgili izin belgesi kayıtlara geçmiştir. Bu izin belgesinde yönetimin verdiği telkinler ilginçtir. Geçidin "Müslüman ve kafirlerin can, mal ve namusunu koruma rolü; vergi ödeme şartıyla yeni nüfusun iskân edilmesini teşvik etme, dolayısıyla, vergi şartıyla herhangi bir kimseyi bir yere yerleşmekten alıkoymama görevi vardır; geçidin güvenliğinden sorumlu kişiler *kafir Vuk ve Müslüman voynuk Hüseyin* (vurgu S.B.'ye ait)."⁴⁷⁴

Derbentçiler, Bosna, Hersek veya İzvornik Sancaklarında 16. yüzyıl boyunca da varlıklarını sürdürdüler.⁴⁷⁵ Sınırları ve idari aidiyeti hâlâ tespit edilmiş olan eski Osat bucağının durumu ilginçtir. Vladislav Skarić *halkın bile artık Osat'ın tam olarak ne olduğunu bilmediğini* yazar. Hazim Šabanović, Osat'ın bölgesel ve idari dağılımı ile ilgili kendi görüşünü paylaşmıştır. Ona göre, Semendire ve Bosna Sancaklarında *Osat nahiyesi iki nahiyeye bölünmüştü*. Šabanović, Osat'ın Srebrenica kadılığına bağlı olduğunu gösteren 1528 yılına ait bir belge paylaşarak şöyle der: "Bu, nahiyenin Bosna Sancağı bünyesinde kaldığını, hukuki ve idari anlamda ise Vişegrad kadılığından çıkarılarak İzvornik Sancağı'na bağlı Srebrenik kadılığına bağlandığını

---

rum yaşanmıştır. (OIS, *Ahkam defteri*, kayıt no. 75, f.k. 238, (4. zulhicce 973/12. 6. 1566) s. 60-61.

472 O. Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću*, s. 25 ve 26

473 A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 25-26.

474 *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, haz. A. S. Aličić, s. 109.

475 *Kanuni i kanun-name*, s. 43-44, 56, 67 ve 117; M. Vasić, *Martolosi*, 1967, s. 99; A. Handžić, "Grad Šabac i njegova nahija u prvoj polovini XVI vijeka", s. 116-117; A. Handžić, "Stari grad Novi na Savi", *GDI BiH*, yıl XIV, Sarajevo, 1964, s. 244; A. Handžić, "Postanak i razvitak Dervente u XVI stoljeću", *PII*, yıl X/II, Sarajevo, 1974, s. 116-117; B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 141.

göstermektedir.⁴⁷⁶ Srebrenica kadısı ve zaim Mumin'e gönderilen 2 Temmuz 1566 tarihli emirde şöyle denir: "Semendire Sancağı Srebrenica kadılığı Osad nahiyesinden köylüler bana geldi (...)"⁴⁷⁷ Buradan Srebrenica kadılığının Semendire Sancağı'na bağlı olduğu çıkarımı yapılabilir. Ancak buradaki önemli nokta, bu köylerin sakinlerinin *fetihten beri* (1459 veya 1463) derbentçi olmaları ve vergiden muaf tutulmalarıdır. Bu, Osmanlıların Balkanlar'da iki Orta Çağ devletini fethettikleri kader anlarında askerî anlamda *istimâlet politikası* uyguladıklarını göstermektedir. Osmanlılar böyle bir durumda Drina Nehri çevresindeki (muhtemelen nehrin her iki yakası) köylerin sakinlerini kendi taraflarına çekerek derbentçi olarak teşkilatlandırdılar, öyle ki bu görevi icra ettikleri 1566 yılına kadar *kimsenin zarara uğradığı olmadı*.⁴⁷⁸

Yukarıda belirtilenler dışında, sınır bölgelerinde görev yapan yerel askerî ve yarı askerî birlikler arasında özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren azaplar, beşliler, deliler, gönüllüler, Farisiler, Eflaklar, seymenler, cerahorlar vb. vardır.⁴⁷⁹ Ancak bu dönemde, özellikle 1580'den itibaren Osmanlı Devleti bünyesinde yetişmiş olan yeni nesillerin oluşturduğu Müslüman nüfus Bosna'da çoğunluk olmuştu. 16. yüzyılın ikinci yarısının başında Bosna, geçici olarak serhat bölgesi olma özelliği kaybetti. Tüm bu durumlar, bu çalışmanın odağındaki meselelerden de önce, Bosna'daki askerî düzenin başlı başına araştırılması gereken bir konu olduğunu göstermektedir.

Yukarıda belirtilenler ışığında çıkarılabilecek sonuç, Bosna'daki Osmanlı yönetiminin, iktidarını güçlendirme sürecinde, bölgede daha önceden mevcut yerli asilzadelerin bir bölümünü kazanmayı ve askerî teşkilat sistemine dâhil etmeyi başarmış olduğudur. Bunun dışında, Eflak gruplarının önemli bir rol oynadığı nüfusun diğer kesimleri de gerçekçi bir politika izlenmesi sayesinde Osmanlı yönetiminin bir dayanağı oldular. Askerî güvenlik sistemi, farklı kökenlerden gelen çok sayıda askerî ve yarı askerî gruplardan

476 H. Şabanović, *Bosanski pašalık*, s. 136.

477 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 263, (14. Zilhicce 973/2. 7. 1566), s. 129-130.

478 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 263, (14. Zilhicce 973/2. 7. 1566), s. 129-130.

479 Burada belirli kapıkulu birlikleri ve kale mürettebatı da vardır. Daha detaylı bilgi için bkz. H. Şabanović, "Vojno uredenje Bosne", s. 213.

oluşuyordu. Çeşitli görev ve sorumlulukları vardı. Osmanlı'nın istikrarlı bir iktidar kurmak amacıyla gösterdiği beceri ve yaptığı uzlaşmalar, gayrimüslim sipahiler, voynuklar, martoloslar ve derbentçiler örneğinde görülmektedir. Pek çok örnek, askerî sistem çerçevesinde dinî farklılıkların rol oynamadığını göstermektedir.

Bosna'da Osmanlı İktidarının İstikrar Kazanmasında Devşirmenin Rolü

Devşirme toplamak; mahsul, hasat vb. toplamak, asker toplamak, yeniçeri için reayanın çocuklarını toplamak anlamına gelen bir isim fiildir.⁴⁸⁰ Bu, Sultan II. Murat döneminde *pençik* uygulamasını saf dışı eden bir memuriyet veya hukuki uygulamanın bir çeşididir.⁴⁸¹ En parlak dönemi 16. yüzyıldır. Bu kanuna göre devlet, gayrimüslim tebaadan belli aralıklarla, belli bir yaşta bir erkek çocuğu alırdı. Bunlar başlarda Arnavutluk, Mora, Ege adaları ve Bulgaristan daha sonra ise bugünkü Sırbistan, Bosna Hersek ve Macaristan bölgelerinden alınan çocuklardı.⁴⁸²

Bosna'daki Müslüman ailelerden gelen ve *potur oğlanı* denen erkek çocukları saraya ve bostancı ocağına alınırdı. Fatih Sultan Mehmet'in Bosna'yı fethinden sonra bir kısım Boşnak'ın gönüllü olarak İslam'ı kabul etmesi nedeniyle, bu topluluktan çocuk alınması söz konusu sultan tebaası için bir çeşit ödüldü. Yalnızca Bosna'da İslam'ı kabul etmiş olan aileler erkek çocuklarını devşirmeye verirdi.⁴⁸³

Devşirme, 16. yüzyıl sonlarına kadar büyük ihlaller olmadan kanunlar çerçevesinde uygulanmıştır. Tarihî ve medeni açıdan devşirme söz konusu

---

480 Aleksandar Matkovski, "Prilog pitanju devşirme", *POF*, XIV–XV/1964–65, Sarajevo, 1969, s. 275. (A. Matkovski, "Prilog pitanju devşirme") "Danak u krvi" (ç.n. devşirme için kullanılan ve birebir çevirisi "kan haracı" olan terim) terimi ve tarihi anakronikliği hakkında daha detaylı bilgi için bkz. R. Smajić, "Neki terminološki problemi", s. 61.

481 Pençik (beşte bir – savaş ganimeti) hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, 'Pençik', *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34. Cilt, İstanbul, 2007, 226-228.

482 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 97.

483 A.g.e, s. 97.

olduğunda, bu kanunun hukuki temeli önemlidir. Erkek çocuklarının *ailelerinin rızası olmadan alınması ve Müslümanlaştırılmaları* en hassas meseleler olarak dikkat çekmektedir.⁴⁸⁴ Devşirmenin “devlet menfaatleri uğruna şeriatın çok yönlü ve bilinçli ihlaline örnek teşkil ettiğini ve Osmanlı ulemasının devşirmenin yasallığını sorgulamaktan kaçındığını” söylemek mümkün değildir.⁴⁸⁵ İslam hukukunun ve dayandığı kaynakların bu tür ikilemlerin çözülmesinde ana rol oynadığını söylemek gerekir.⁴⁸⁶

Devşirmenin mevcut olduğu sosyopsikolojik ambiyansı ve hissiyatı anlamak zor olsa da, bu uygulamanın medeni ve ahlaki boyutları ile ilgili karşıt görüşler vardır. Zira bu konuyu ele alan kaynaklar önemli çıkarımlar yapmak için yetersiz ve sporadiktir. Bu meseleyi dönemin tarihi kaynakları ve toplumsal resmin tamamını dikkate alarak değerlendirmek, bu sırada tarih yazıcılığında daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olan pek çok sözde bilimsel ve romantik etkiden de sıyrılmak önemlidir.

O dönemde devşirmeden kaçınmak ve karşı çıkmak için pek çok yola başvurulduğu doğrudur.⁴⁸⁷ Ancak çocukların gönüllü olarak verildiği ya da

---

484 Abdülkadir Özcan, “Organizacija vojske kod Osmanlija – Osmanska vojska u klasično doba”, *Historija Osmanske države i civilizacije*, I. Cilt, haz. E. İhsanoglu, çev. Kerima Filan, Sarajevo, 2004, s. 417–420. (A. Özcan, “Organizacija vojske kod Osmanlija – Osmanska vojska u klasično doba.”)

485 Aleksandar Fotić, “Između zakona i njegove primene”, *Privatni život na tlu srpskih zemalja u osvit modernog doba*, Beograd, 2005, s. 42. (A. Fotić, “Između zakona i njegove primene.”)

486 Daha detaylı bilgi için bkz. A. Özcan, “Organizacija vojske kod Osmanlija – Osmanska vojska u klasično doba”, s. 417–420; Gümeç Karamuk, “Devşirmelerin Hukukî Durumları Üzerine”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu’nun 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim, 1999, s. 19–32; Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukukunda Değişmenin Sınırı*, İstanbul, 2005, s. 60; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 164–165; Dimitri Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, çev. Suzana Matejić, Beograd, 1999, s. 57–58. (D. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*.) Kicikişê göre, erkek çocukları dinlerini feda etmemişlerdir zira yeniçeriler, Hristiyanlıkla fazlasıyla bağı olan heterodoks bir tarikat olan Bektaşiliği benimsemişlerdir.

487 Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. A. Matkovski, “Prilog pitanju devşirme”, s. 282; D. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, s. 59; K. Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*, s. 36–37; Adem Handžić, “O janičarskom zakonu”, *POF*, 46/1996, Sarajevo, s. 144.

kişilerin gönüllü şekilde yeniçerilere katıldığı örnekler de vardır. 16. yüzyıla ait bazı kaynaklara göre kimi yerlerde “çocuğun alınması bir şeref hatta özel bir lütuf göstergesi olarak görülmekteydi.”⁴⁸⁸ Alınan çocukların ve ailelerinin bazı devlet vergilerinden muaf tutulduğu bilinmektedir.⁴⁸⁹ Oğlan çocuklarının toplanması sırasında her bir çocuk için “velisine beşer altın” ödendiği gibi ayrıntılar da mevcuttur.⁴⁹⁰

Devşirmenin amacı genç Hristiyanların *yok edilmesi* ya da ait oldukları çevreden kopartılması (ki bu her zaman geçerli değildi) değil, kariyerleri yalnızca kendi yeteneklerine bağlı olacak, hükümdara sadık hizmetkârlar sağlamaktır.⁴⁹¹ Osmanlıları *zoraki Türkleştirme veya İslamlaştırma ile suçlamak* mümkün değildir. *Gayrimüslimlerin yeniçerilere götürülmesi, Osmanlı'ya dönüştürülmeleri gibi olaylar yaşanmıştır ancak toplam nüfus sayısına kıyasla bu cüzi bir orandır. Zor kullanılarak yapılsa da, devlette en yüksek mevkilere gelme imkânı sağlamasından ötürü bu elit birliklere katılmak bu iş için seçilen kişilerde her zaman memnuniyetsizlik yaratmıyordu. Padişahın tahtının varisi ve müstakbel III. Mehmed olacak küçük Mehmed'in 1582 yılındaki sünnet merasimi sırasında Rum burjuvası sokaklarda protesto ederek kendi evlatlarının devşirme olarak alınmasını talep etmişlerdi. Daha sonraki dönemde bu talepleri yerine getirilmişti.*⁴⁹²

---

488 A. Matkovski, “Prilog pitanju devşirme”, s. 286.

489 Gümeç Karamuk, “Devşirmelerin Hukukî Durumları Üzerine”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'nun 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim 1999, s. 19–32

490 K. Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*, s. 93.

491 J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 41; D. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, s. 58; *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 59.

492 D. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, s. 58. Bu konu ilginçtir zira Şafi mezhebine göre (devşirmenin hukuki dayanağı) 610 yılından sonra Hristiyanlığı kabul edenler “ehl-i Kitap” sayılmıyordu, bu nedenle zimmi konumunda değillerdi. Buna göre, Osmanlı Devleti'nde Balkanlar'da zimmi tek halk Rumlardı. Bu durum, Rumların 1582 yılında kendi istekleriyle, ilgili şeriat hükmüne uygun olarak devşirmenin muhatabı olmadıklarını gösteriyor (Aynı şey Osmanlı'nın gelişile İslam'ı kabul eden Boşnak kesimi için de geçerlidir). Karşılaştırınız: Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo, 1997, s. 164. (Yazar burada Kur'an'ın inmeye başladığı tarihi 610 yerine 622 olarak göstererek hata yapmıştır. 622, Mekke'den Medine'ye hicretin yılıdır).

Ulema ve devşirme eminleri dahi belirli seferlerden sonra aileleri şu sözlerle ikna etmeye çalışmıştır: *Evlatlarımızı verin. Müslüman olsunlar, bu hem sizin hem bizim için hayırlı olacaktır.* Bu sayede Sokullu Mehmed Paşa, saygın bir gayrimüslim aileden gelmesine rağmen Osmanlı'nın en önde gelen devlet adamlarından biri oldu,⁴⁹³ ve aynı şekilde dinine bağlı bir Müslüman oldu. Bu, söz konusu sistemin en önemli özelliğiydi.⁴⁹⁴ Bu örnek, yeterince açık ve net olmasa da, Osmanlı'nın gönül kazanma politikasının devşirme yoluyla da sürdü- rüldüğünü göstermektedir. Dolayısıyla, Osmanlı tebaası arasında *dini bir gerilim* mevcut değildi. Donja Tuzla Atik Mahallesi'nde Müslüman ustanın yanında çalışan Đuro oğlu, çırak Džafer'in (Cafer) anlattıklarına göre "gayrimüslim çocukların Müslüman bir ustanın yanına gelerek zanaat öğrenip İslam'ı kabul etmesi suretiyle yeni Müslüman zanaatkârların sayısı artmıştır."⁴⁹⁵

Bu anlamda, devşirmenin gayrimüslim genç için *dünyanın sonu* demek olduğunu savunan görüşe indirgenerek tek bir açıdan değerlendirilemez. Kaldı ki, Müslüman akranelerinin yükselişlerini ve şöhretlerini gözlemleyen Bosnalı gayrimüslim gençlerin bu konudaki algısının ne olduğu bilinmemektedir. Osmanlı toplumunda, Hindistan'daki kast sistemi ya da Avrupa'daki gibi soylular, serfler ve ruhban sınıfı olmak üzere keskin sınıfsal ayrımlar yoktu. 1453 – 1566 yılları arasında görev yapmış 24 sadrazamdan ulema kökenli 4 tanesi dışında, geriye kalan 20 tanesi devşirme sisteminde yetişmiş, İslam'a dönmüştür. Belli bir eğitim ve öğretim seviyesine ulaştıktan sonra en yüksek devlet makamlarına kadar gelmişlerdir. Örneğin, 16. yüzyılda İstanbul'daki Fatih medresesi müderrislerinin %47'si reaya ya da tebaa kökenliydi.⁴⁹⁶

---

493 Sokullu Mehmet Paşa'nın ailesinin kökeni sonuna kadar araştırılmamıştır. Ailesinin hangi kolunun İslam öncesine dayandığı tam olarak bilinmemektedir. Kesin olarak bilinen şey, vakıfnamesinde babasının ismini Cemaleddin Sinan şeklinde belirtmiş olmasıdır (İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Ef., 737/6). Sırp tarih yazıcılığının Sokullu Mehmet Paşa'nın Sırp kökenli olduğu iddiası aşılmış durumdadır. Şayet böyle bir şey tespit edilebilse "Bosnalı gayrimüslim (Ortodoks) bir köken" ortaya çıkardı.

494 İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul, 2009, s. 32.

495 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 215. Belki de Dubrovniklilerin, zanaat ve ticaret işle- rinde çıraklık yapmak üzere Bosna dâhil Balkanlar'ın belli yerlerinden getirdikleri *djetić* veya *famula* denilen gençlerle bir paralellik tespit etmek mümkündür. (Daha detaylı bilgi için bkz. I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 293-294.)

496 B. Yedi yıldız, "Osmansko društvo", s. 662-663.

Bosna devşirmesinin bir nebze farklı bir statüye sahip olmasının sebebi, *fethedilmiş* Boşnak kesiminin rica veya talepleri ve Fatih Sultan Mehmet'in bu ricalara olumlu cevap vermesidir.⁴⁹⁷ Bu bağlamda Ćiro Truhelka Dubrovnik kaynaklarına dayanarak devşirme hakkında yazmıştır. Truhelka'ya göre söz konusu kurumun önemi, zamanla Osmanlı Devleti'nde itibar ve mevki kazanan erkek çocuklarının, *silah ve güç ya da mühtedi şeyh ve hocalardan çok daha etkili bir şekilde, köklerinin bağlı olduğu bölgelerin asimilasyon sürecini hızlandıran bir unsur* olmalarında görülür. Truhelka bu hizmete *telos*, erkek çocuklarını toplayan kişilere de *telosnik* ya da *sorzija* dendiğini keşfetmiştir. Bosna'daki ilk telosnikin, Dubrovnik soylusu Jakov Bunić'in oğlu Türk dönmesi" Frenk" Yusuf ile birlikte 1467 yılında Bosna'ya – herhâlde acemi oğlanlara katılanları ne kadar parlak bir geleceğin beklediğini herkese göstermek için – gelen biri olduğunu keşfetmiştir.⁴⁹⁸ Sultan II. Mehmed'in 24 Eylül 1472'de Dubrovnıklilere Hamza Bey'e "ülkesinde Eflakları ve küçük Eflakları toplamasını (acemi oğlanlarına) ve kendi ülkelerine veya başka bir ülkeye kaçmalarına izin vermemesini, kaçarlarsa Hamza Bey'e geri götürölmelerini" emrettiğini haber verdiğine dair bir bilgi de mevcuttur.⁴⁹⁹ 15 Ekim 1510 tarihli Raguza senatosu (Consilium Rogatorum) kararı, yeniçerilerin ve yüksek memurların yetişip itibar kazandıktan sonra vatanlarına akrabalarını ziyarette geldiklerini teyit eder: "Prima pars est de donando janizariis quattuor, qui vonerunt ex locis vicinis, in quibus visitauerunt suos." (İlk bölüm gurbetten dönen ve akrabalarını ziyaret eden dört yeniçerinin ödüllendirilmesidir.)⁵⁰⁰

Bosna, Hersek ve Kilis Sancağı kadılarına gönderilen 1515, 1565, 1573, 1578 ve 1589 tarihli resmi emirlerde *acemi oğlanlarının eskiden beri bölgede*

---

497 Dokazano je da je devşirma u Bosni provođena neredovno i po potrebi. Ona nije utjecala na masovnost i brzinu prihvatanja islama u Bosni. Uostalom, samo jedan manji dio stanovništva je bio predmetom devşirme. (Detaljnije: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 163–170.)

498 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 321; A. Sućeska, "Elementi koji su uticali na posebnost Bosne", s. 305.

499 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 37 ve 321; A. Sućeska, "Elementi koji su uticali na posebnost Bosne", s. 305.

500 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 321.

yaşayan yerli Müslüman nüfus arasından seçilmesi ve bunun kurallara uygun olarak icra edilmesi, aksi takdirde yaptırım uygulanacağı kaydedilmektedir.⁵⁰¹

Devşirme dönemine şahitlik eden nadir canlı örneklerden biri de Varvara Ali Paşa vakasıdır (Rama Nehri'nin yukarı tarafı – bugün Prozor yakınlarındaki Varvara köyü). Otobiyografisinde “felakete doğru sürüklenirken ve akıbetimin ne olacağını bilmeden dolanıp dururken Yüce Allah merhamet etti ve ‘Doğru yolun rehberini’ bana arkadaş kıldı.” Pek çok tarih kitabında *ahlaki bir ideal* olarak tasvir edilen ve III. Mehmed'den (bu padişah döneminde 1597-99 yılında acemi ocağına alındı) Sultan I. İbrahim'e kadar (1640-48) altı padişaha hizmet etmiş bu kişinin hayat yolu oldukça ilginç ve sonuç itibarıyla trajiktir. Bu kişi örneğinde de memleket ile koparılamaz bir bağ olduğu gerçeği ortaya çıkar. Zira, Bosna beylerbeyi olma isteği vardır ve bu isteği 17. yüzyılın ilk yarısının sonunda gerçekleşir.⁵⁰² Benzer bir nostaljiden mi yoksa tesadüf eseri mi bilinmez, Hersekzade Ahmet Paşa'nın kızına Huma ismi vermesi ilginçtir.⁵⁰³

---

501 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 78; M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, s. 72; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 148. 1638/39 yılında Rumeli, Bosna ve Arnavutluk'ta yeniçeri için erkek çocukların toplanması sırasında verilen telkinlerin sıralaması ilginçtir: “Eğer Arnavut ve Bosnalı Müslümanlarsa ve *gönüllü olarak* (vurgu S.B.'ye ait) listeye yazılmak istiyorlarsa, eğer çalışkan, güçlü ve yetenekleri yeniçerilik için uygunsa, isimleri ayrı yazılsın. (...) Aynı şekilde mevzubahis memur hangi kadılığınızda olursa olsun, Hristiyanların çocuklarını toplayıp ona getirin (...) Birden fazla evladi olan zimmilerden 16 ile 25 yaşında olan çocuk alınsın (...) Eğer çocuk (Hristiyan çocuk?) ismini listeye yazdırmak için *istek beyan ederse* (vurgu S.B.'ye ait) ve görev için uygunsa onu kaydedin (...) (ancak bundan sonra) Eğer görev için uygun Müslüman çocuklar *gönüllü kaydolmak* (vurgu S.B.'ye ait) için gelirse, onlardan 16 ile 20 yaşında olup çalışkan, güçlü ve yeniçeri hizmeti için uygun olanları ayrı bir listeye yazın.” (Citirano prema: A. Matkovski, “Prilog pitanju devşirme”, s. 304-305).

502 Daha detaylı bilgi için bkz. H. Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo, 1973, s. 263–274.

503 Dubrovnik Devlet Arşivi (DAD), *Acta et Diplomata (AD)*, 7/2.1, Cilt 4, Sayı 191 (K, 72), 12/21. 10. 1551 yılı; Gliša Elezović, “Nekretna dobra Ahmed-paše Hercegovica u Dubrovniku kao izvor za pljačku dubrovačke republike”, *POF*, I/1950, s. 71; Hercegovişlerin kökeni ile ilgili bkz. Behija Zlatar, “O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću”, *PII*, yıl. XIV, sayı 14–15, Sarajevo, 1978, s. 91. (B. Zlatar, “O nekim muslimanskim feudalnim porodicama”); Vesna Miović, *Dubrovačka republika u spisima osmanskih sultana*, Dubrovnik, 2005, s. 162. (V. Miović, *Dubrovačka republika u spisima osmanskih sultana*.)

En seçkin seviyede devlet hizmetleri için zürriyet sağlama amacı güden devşirme mantığı, kısmen Orta Çağ Bosnası'nın saraylarında *efendileri* nezdinden kazanacakları itimat ve hizmetleri temelinde toplumda yükselme imkânı verilen kölelerin oğullarıyla kıyaslanabilir.⁵⁰⁴

Osmanlı'nın Balkan feodalizminin yıkılışında yalnızca savaş araçlarının değil, aynı zamanda harap edilmiş ve fethedilmiş toprakların maddi kaynaklarının ve insani güçlerinin öz potansiyeli güçlendirmek ve feodal sistemi sağlamlaştırmak için kullanılması fikri çok açıktır. Bu anlayış çizgisinde yeni bir piyade ordusu (yeniçeri) kuruldu.⁵⁰⁵

Diğer yazarların devşirme konusundaki çıkarları da değerlidir. Bosna'daki devşirme uygulamasını *yoğun* olarak nitelemek asılsız olsa da, devşirmenin “bu ülkedeki Osmanlı iktidarına istikrar kazandırmak için ideolojik ve politik bir araç” olduğu tezini kabul etmek mümkündür.⁵⁰⁶ Ayrıca devşirmeyi “tebaanın sistem ile bütünleştirilmesi ve disipline edilmesi amacı güden kendine özgü bir Osmanlı politik yöntemi” olarak tanımlamak da mümkündür.⁵⁰⁷

Osmanlı Ordusu'nun Fethedilen Bölgeye Karşı Tutumu

Osmanlı ordusu askerî seferler ve kale ya da şehirlerin fethi sırasında bazı ilkelere göre hareket ederdi. Aynı şekilde fetihden sonraki süreçte yapılacak askerî eylemler de belirlenmişti. Osmanlı tarafının her sefer ya da muharebe öncesinde sultana tabi olması veya İslam'ı ya cizyeyi kabul etmesi için karşı tarafa davet gönderdiğine dair pek çok örnek kayda geçmiştir. Bunlar yapılmadığı takdirde doğrudan çatışmaya geçilirdi. Böyle bir sıralamanın şeri hukuk

---

504 Detaylı bilgi için bkz. A. Babić, “Društvo srednjovekovne bosanske države”, 1987, s. 77-78; Bu, genç delikanlıların yetenekleri ve cesaretleri yoluyla hükümdarlık konumunun korunması fenomeninin Orta Çağ'da da mevcut olduğunu göstermektedir. Bazı yazarlar, Osmanlılardaki bu askerî ve politik mekanizmayı, günümüzde ABD ve Batı Avrupa'da daha yetenekli kadroların seçilmesi ve lobi çalışmalarının yapılması gibi daha sofistike ve modern temayüllerle kıyaslamaktadır. (Karşılaştır: Abdulkadir Özcan, “Devşirme”, *Tarih ve Düşünce*, (Mayıs 2000), Sayı 7, s. 8-12).

505 N. Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, s. 182.

506 S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 68.

507 G. Karamuk, “Devşirmelerin Hukukî Durumları Üzerine”, s. 19-32.

eserlerinde telkin edilenlere uygun ya da yakın olduğu görülmektedir.⁵⁰⁸ Şayet kale ya da şehir gönüllü olarak teslim olduysa Osmanlılar, İslam hukukuna göre yerli halka dokunmazlardı. Savaşla fethedilirse, ordu komutanı bölgenin ne şekilde cezalandırılacağına karar verirdi. Genellikle askerler rehin alınır-
dı. Onlardan bazıları öldürülür, kimi zaman ise fethedilen bölgede en az bir saat, en fazla üç günlük yağma izni verilirdi. Ganimet toplanması sırasında halkın zarar görmemesine özen gösterilirdi. Zira Osmanlı politik doktrininde, şiddet için şiddetin haklı görülmediği yönündeki dinî kural geçerliydi (*feizâ kaderte 'alâ 'aduvvike fedž'ali-l-afve zekâten li-z-zafer*)⁵⁰⁹. Bu nedenle, “halkı yok etmeleri değil, kazanmaları” gereklidir.⁵¹⁰ Onlar fethettikleri ülkelerde öncelikli olarak şehirlere yerleşirdi. Gönüllü olarak teslim olan yerlerde yalnızca ana kilise camiye dönüştürülürdü, bunu telafi etmek için ise gayrimüslimler için yeni kilise inşa izni verilirdi. Kuleden ezan okunur, ilk Cuma namazı bu camide kılınır, zafer için Allah’a şükredilir ve sultanın adı anılırdı. Akabinde, bütün katmanlarıyla Doğu İslam unsurlarını ihtiva edecek şekilde şehrin sistematik şekilde şehircilik alanında geliştirilmesine geçilirdi.⁵¹¹

Osmanlılar fethettikleri yerde mevcut buldukları savunma kapasitelerini rasyonel bir şekilde kullanarak, onarma ve genişletme suretiyle kendi

---

508 Örneğin Gazi Hüsrev Bey, 16. yüzyılın 20'li yıllarında Knez Frankopan'ın kalelerine sefer düzenlemeden önce rakibine sultana tabi olması çağrısı yapmıştır. (B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 32). Elbette, istisnai durumların da olduğu ve olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekir; Kalenin istilas sırasında öngörülen şeriat hükümleri hakkında bkz. Mustafa Prušćak, *Radost Gazija*, çeviri ve uyarlama: Kenan Musić, Sarajevo, 2010, s. 248-249.

509 Y. Öztuna tarafından ifade edilen bu cümle İslami literatürde pek çok şekilde karşımıza çıkar, Hz. Muhammed ve dördüncü Halife Ali ibn Ebu Talib'e isnat edilir. Bu prensibin özü şudur: “Düşmanına galip geldiğin zaman, ona karşı merhametin zaferinin zekâtı olsun.”

510 Y. Öztuna, *Türkiye tarihi*, 3. Cilt, s. 12-13; *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 47.

511 Y. Öztuna, *Türkiye tarihi*, 3. Cilt, s. 12-13; *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 47; Muharebe sonlandıktan sonra halk aman (merhamet, bağışlanma veya emniyet) istediye özgürlük tanımak alışlagelmiş bir uygulamaydı. Bu durumda halk zimmi statüsü ile (can, mal ve inancın devletin güvencesi altına alınması) İslam'ı kabul etmek arasında seçim yapardı. (Daha detaylı bilgi için bkz. A. Fotić, “Između zakona i njebove primene”, s. 39.)

ihtiyaçlarına uygun hâle getirirlerdi. Gereksiz yapılar yıkılırdı.⁵¹² En yeni araştırmalar, Osmanlıların 1463'ten hemen sonra sultanın emriyle Orta Çağ kalelerini toplu bir şekilde yıkıp yok etmediklerini, "daha önce mevcut olan bütün önemli Orta Çağ kalelerini muhafaza ederek faal hâle getirdiklerini" göstermektedir.⁵¹³ Drina Nehri'nin sol yakasında 10, sağ yakasında 2 olmak üzere İZvornik Sancağı'nda toplam 12 Orta Çağ şehrini muhafaza ettiler. Bunların en önemlisi İZvornik'ti.⁵¹⁴ Her türlü yıkıntıyı Osmanlı'ya mal etmenin ne kadar asılsız olduğunu gösteren örneklerden bir tanesi, Dalmaçya'daki Nin Kalesi'dir. Elimizdeki bilgilere istinaden Nin Kalesi'nin *daha güçlü düşmana karşı koyamayacağı* endişesiyle Venedikliler tarafından zarara uğratıldığı bilinmektedir. Nin, 16. yüzyılda da birçok defa zayiata uğramıştır.⁵¹⁵ Nedim Filipović, bu anlamda şunu fark eder: "Önemli bir kaleye hükmetmek, çevredeki feodal arazilerin efendisi olmak, köylü ve şehirli nüfusu elinin altında tutmak, yolları ve trafiği kontrol etmek anlamına geliyordu. Bu nedenle Türkler kalelerin çoğunluğunu işgal edip elinden tutmuş, çok azını yıkmıştır."⁵¹⁶

Bosna'daki Orta Çağ ve Osmanlı yerleşim yerleri kıyaslandığında, Osmanlı-Bosna şehirlerinin, köylere çok nadir olmakla birlikte, daha çok Orta Çağ şehir ve pazar yerlerine eklemlendiği görülür. Aradaki fark, merkezlerin coğrafi olarak yer değiştirmiş olması nedeniyle, Orta Çağ merkezlerinin duraksamasıyla birlikte, önemli bir Orta Çağ tarihine sahip olmayan Saraybosna, Tuzla, Banya Luka, Mostar gibi yeni kurulmuş şehirlerin daha önce az tanınan Pazar yerlerinin veya küçük kalelerin üstünde veya yakınlarında gelişmiş olmasıdır.⁵¹⁷ Bu tür bir değerlendirmeye Osmanlıların Bosna'daki

---

512 A. Husić, "Maglaj u ranom osmanskom periodu", s. 118. Yaklaşık 1540 kale mürettebatı kaldırıldığında Bobovac'ın durumu da aynıydı. (Daha detaylı bilgi bkz. Aladin Husić, "Bobovac, od pada pod osmansku vlast do ukidanja posade 1540. godine", *Znakovi vremena*, Sayı 13/14, Vol. 4/5, Sarajevo, 2001/2002, s. 201.)

513 Aladin Husić, "Tvrdave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine", *POF*, 49/1999, Sarajevo, 2000, s. 228.

514 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 72.

515 Seid M. Traljić, "Nin pod udarom tursko-mletačkih ratova", *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. XVI-XVII, Zadar, 1969, s. 547.

516 N. Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, s. 173.

517 Orta Çağ ve Osmanlı şehirciliği üzerine çalışan pek çok araştırmacının çalışmaları ince-

Orta Çağ mezar taşları – *steçakları* mufaza etmiş olduklarını ilave etmek gerekir. Bu bir kez daha Osmanlı medeniyetinin karakterini ortaya koymaktadır. Zira, insanlık medeniyetinin ve ilerlemesinin özü, yok etmekte ve reddetmekte değil, devamlılıkta ve iç içe geçmektedir.

16. yüzyıla ait pek çok resmî emir ve olay, alandaki askerî disiplin, halk ve halka ait mülkiyet ile ilişkiler hakkında pek çok bilgi vermektedir. 21 Eylül 1560 tarihli Rumeli Beylerbeyine gönderilen, ordunun kışı nasıl geçireceği ile ilgili emirde, kendisinin ve kendisi gibi savaşa hazırlık emri alan herkesin – kumandanlar ve diğer sipahiler – geleneklere ve kanuna uygun olarak teftiş yürütmesi, sayım yapması ve herkesin kışı kendi evinde geçirmesi için izni verilmesi telkin edilir. Bu iznin verilmesi gerektiğinde her sancağın sipahilerinin kendi beyleri etrafında toplanarak gelmesi söylenir, emrin devamında ise şu ifadeler yer verilir: “yolda tebaadan kimseye en ufak bir zarar vermesinler, beylerbeyi beyleri katiyetle uyarısın ki dinlenme yerlerinde ve konaklama alanlarında askerlerini katı bir disiplin ve kontrol altında tutsun, kimsenin şiddet kullanmasına izin vermesin.” Devamında şu emirler verilir: “Hersek Sancağı’nın sipahileri dinlenme ve konaklama yerlerinde disiplin ve kıskaç altında olsun, kimseye zarar vermesin ve haksızlığa uğratmasın” aksi hâlde Beylerbeyi bundan şahsen sorumlu tutulacak ve hiçbir bahanesi kabul edilmeyecektir.⁵¹⁸ Çavuş Ali aracılığıyla Bosna sancakbeyine gönderilen 15 Ağustos 1565 tarihli emirde sultan şunu emreder: “Düşman tarafından gelişmeler pür dikkat takip edilsin, orduyu boşuna yormaktan kaçınılsın, halk hiçbir zarara uğratılmasın, düşmanın zarar vermesini engellemek için her türlü tedbir alınsın.”⁵¹⁹

Žak Gaso, 1550 yılında Osmanlı askerî kampını tasvir ederken şu sözlerle yer vermiştir: “Bunun yanında, gerek kendi gerek düşman ülkesinde kampta oldukları zaman atlarını tahılla beslemeleri ve genel itibarıyla köylere

---

lendikten sonra bu sonuca varılabilir. Bu araştırmacılar arasında Marko Vego, Desanka Kovačević-Kojić, Bogumil Hrabak, Alija Bejtović, Hazim Šabanović, Adem Handžić, Hivzi-ja Hasandedić vb. vardır.

518 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 51-52.

519 A.g.e, s. 77.

girmeleri yasaktır. Olur da birilerini orada bulurlarsa cezası yere yatırılarak sopa ile kalçasına yirmi, otuz, kırk defa vurmaktır.”⁵²⁰

Bu bağlamda, Kanuni Sultan Süleyman döneminde atını otlaması için gayrimüslim arazisine bırakan bir yeniçerinin diğer askerlere ibret olması için asılmış olması da bilinen örneklerdendir.⁵²¹

Osmanlı ordusunun 1522’de Knin ve Skradin’e girişi sırasında oradaki halka hiçbir şekilde baskı yapılmadığı ancak kalacak olan herkesin arazilerini elinde tutabilmesi için haraç ödemekle emrolunduğu ile ilgili bilgiler mevcuttur.⁵²²

İlginç ve bu döneme özgü özelliklerden birisi de fethedilmiş pek çok bölgenin vakıf arazisine çevrilmiş olmasıdır. Örneğin Gazi Hüsrev Bey, Ocak 1526’dan itibaren ikinci defa Bosna valisi olduğu dönemde Jajce (Yayçe) bölgesini fethederek bölgedeki yedi mezrayı vakfetmiştir. Bundan daha da ilginci, bu vakıf mülkünde bulunan 24 Müslümandan 12’sinin doğrudan gayrimüslim torunu olmasıdır. Bunun yanında Peçevi, kendisinin de bizzat şahitlik ettiği çok ilginç bir örnek daha kaydeder. Söz konusu olan, Kanice Kalesi’nin fethi sırasında Damat İbrahim Paşa (Nevşehirli) kumandanlığında uygulanan askeri disiplindir. Bu kalenin fethedilmesinde *İbrahim Paşa’nın güzel tutumu (merhumun müdârasının dahi müdahili çokdur)* önemli bir rol oynamıştır. “Ve Kanije seferinde ‘askeri bir vechle zabt itdi ki re’âyânun kimesne terkesinün sünbülesin almadı. Hâl bu ki harman üzeri idi. Re’âyâ ‘askerün yolu üzerine ‘arabalar ile büyük büyük Macar şomunların ve çuval çuval arpaların yemlerin getirürler ve füruht iderler idi. Herkes akçesin virür alurdı ve henüz heldene didükleri

---

520 Radovan Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI–XVII vek*, Beograd, 1961, s. 308. (R. Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI–XVII vek*.)

521 Y. Öztuna, *Türkiye tarihi*, 3. cilt, s. 12-13; Kesinliği kanıtlanmamış bir bilgi. Buna göre, Fatih Sultan Mehmet 1463’te Bosna fethinden kısa bir süre sonra şu sözlerle oradaki gayrimüslim kadınların iffetini koruma altına aldığı askerlerine yönelik bir ferman göndermiştir: “Askerlerim, Sırp kızları su almaya gelirken sakın ola su kuyuların yaklaşmasın!” Refik İbrahim, *Tarih Şuuruna Doğru (Osmanlı Özel)*, Cilt 3, Gökkuşuğu Yay., İstanbul 1999, s. 52.

522 B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 30

mahsül ba'z diyâre mahsusdur, vakt irişmemiş idi. Tarlasına tavârın salıvermedi ve yolıca giderken dahı içine girmedi. Bu hakîr 'acele ile alay yanından geçerdüm. Eyle bir tarla kenarına uğradum. Çavuşlar "Tarlaya girme" diyü, avaz itdiler ve "Getürün" didiler. Gördüm Mataracısın karşıma gönderdi ve ben anı ekin idügin bilmezdümdi diyü ta'zim iyledi. Meger bu bahane idenleri 'afv itmiş. Biz dahı sebep 'afv ola diyü kendüsi murâd idinmiş. Çün yakın geldüm. Merhûm paşa efendimüz ile vardukça görürdü ve bilürdi "A zavallı sen misin?" didi. "Kulunum sultânım" didüm. "Yâ sen anun ekin idügin bilmez miydün?" didi. "Bendenüz bu yerlüyin, ekin idügin bilürüm amma benüm gitdüğim yerde esnaze var idi." "Ya esnazendür" didi. "Sultanum benden yig bilürsüz yaya yolu" didüm. "Gerçek dirsın" buyurdu ve hinde ider gibi oldı ve "Hele ekine girmekten sakın" didi."⁵²³

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Osmanlı ordusu seferlerde büyük ölçüde savaş ile ilgili şeriat kurallarına riayet etmiştir. Fethedilen bölgede mevcut bulunan askerî yapılar askerî ihtiyaçlara uygun olarak kullanılmıştır. Stratejik noktalarda bulunan neredeyse bütün kaleler hâlâ faal durumdaydı ki bu, iktidarın istikrar kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Fethedilmiş olan bazı araziler vakfedilmiştir. Osmanlı ordusu, yönetimin emirleri doğrultusunda asker seferler sırasında halka ve halkın mallarına karşı disiplinli ve kontrollü olmak zorundaydı. Elbette askerî disiplinin çiğnendiği durumlar da yaşanmıştır. Yönetim haberdar olunca bu tür davranışlar cezasız kalmamıştır.

Orduyu Ödüllendirme Yöntemleri

Osmanlılar, ordularına ve ordularının hazırlıklı olmasına büyük bir özen göstermiştir. Bu amaçla, ordularının mücadeleye hazır olması ve askerlerin

---

523 A.g.e., s. 82; *Tarih-i Peçevî*, 2, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1866, s. 231; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, 2, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1992, s. 216-17; Peçevija, *Historija 1576-1640*, s. 195; B. Dinç, *Peçevî Tarihi (250b-284a Metin, Dizin, Özel Adlar Sözlüğü)*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, T. C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul, 2005, s. 89. Bir rivayete göre, söz konusu Sadrazam İbrahim Paşa, Boşnak kökenliydi.

morallerinin yüksek olması için farklı yöntemler uygulamışlardır. Askerlerin düşman ile çatışma sırasında gösterdikleri cesaret ve savaşta ki liyakatleri için ödüllendirilmeleri de bunlar arasındadır. Bu tür örneklere 16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'da rastlanır.

Kalenin işgali sırasında sultan, kalenin fethinde sunulacak katkılar için verilecek sultan ödülleri ilan ederdi. "Duvara bayrağı ilk asan kişi voyvodalık alacak; onun ardından giren ilk kişi altvoyvodalık alacaktır; diğerlerine para ödülü ve verilecek miktar vadedilirdi. Şehri alıp almamaları fark etmezsiniz vadedilen her şey şüphesiz yerine getirilir."⁵²⁴

Gazi Hüsrev Bey ve Murat Bey Tardiç'in başında olduğu Osmanlı ordusu, 1538'in sonlarında Nadin'i başarıyla savunarak Venedik ordusunu mağlup edince "gaziler padişahın lütuflarına mazhar oldu ve şerefli kaftanlarla ödüllendirildiler."⁵²⁵ Üsküp nahiyesinde tımarı olan Bali Ağa oğlu Hasan'ın iki farklı hizmetinden dolayı *tımarı genişletildi*; Novi Kalesi'nin tamirâtı nedeniyle 1.500 akçe ve Bosanska kralınadaki Začasna Kalesi'nin fethine katılmış olması nedeniyle 1.000 akçe aldı.⁵²⁶

1556 yılının Mart ayında Kilis Sancakbeyi Malkoç Bey İstanbul'daki Divan'a mektup göndererek düşman serdar Brayan'ın öldürüldüğünü, diğerlerinin bozguna uğratıldığını haber verir. Brayan, Kilis Sancağı'nın sınır bölgesinde Hristiyanlar ile Nadin Kalesi ve varoşunun halkı arasında çatışma çıkarmak için gelmiştir. Bu hesaplaşmada, Bosna Sancağı'ndaki Bihaç Kalesi'nin azledilmiş olan kahyası Ahmed ön plana çıkmıştır. Kendisi iki düşman askerini yaralamış ve bizzat yaralanmıştır. Bunun üzerine sultan *işbu Ahmed'e Nadin Kalesi'nin dizdarlığının* verilmesini emreder.⁵²⁷

---

524 O. Antun Knežević, *Pad Bosne 1463.*, Senj, 1886, s. 30-31; Knežević bu bilgiyi Ostrovıcalı K. Mihajlović'e dayanarak vermiştir.

525 Pečevića, *Historija 1520-1576*, I. Cilt, s. 59.

526 *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. god.*, haz. F. Dž. Spaho i ve A. S. Aličić, s. 339.

527 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 18; OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139, Zbirka 12, f.k. 5, yer ve tarih belirtilmemiştir, s. 5. (Bu tercümede Bihaç değil, Boçac (Boçats) Kalesi'nin adı belirtilmiştir.)

1556'da Kostajnica (Kostayniça) Kalesi'nin fethindeki katkılarından dolayı, Bosna Valisi Mehmet Paşa'nın önerisi üzerine, pek çok savaşçı çeşitli terfi-lerle ödüllendirilmiştir.⁵²⁸

1556 yılının Ağustos ayında Bosna Sancakbeyi Mehmed Paşa'nın hizmetkârların kahyası Hasan'a ve başçavuş Hasan'a katkıları ve uzun yıllar süren hizmetlerinden dolayı onlara 6.000 akelik bir dirlik verilmesi talebi üzerine sultan hizmetkârların kahyası Hasan'a değil Mehmed Paşa'nın adamı Ali Hoca'ya bu imkânı tanımıştır.⁵²⁹ Daha sonra Bosna Valisi Mehmed Paşa İstanbul'a gönderdiği dilekçede *fevkalade çalışkan ve kahraman olan ve pek çok defa savaşa katılan Kamengrad Kalesi'nin beşli ağasına*, toplam geliri 28.000 akçe olan ve sekban Mustafa'nın ölümünden sonra boş kalan Bosna Sancağı'ndaki 20.000 akçelik zeametini verilmesini ve bunun için kendisi adına berat düzenlenmesini talep etmiştir.⁵³⁰

Kimi zaman Osmanlı tarafına geçen ve İslam'ı kabul eden cesur savaşçılar da ödüllendirilirdi. Örneğin, 1560 yılının Haziran ayında Bosna sancakbeyinin İstanbul'a gönderdiği mektupta, Şibenik Kalesi'nin (?) meşhur uskoklarından, cesareti ve korkusuzluğuyla nam salmış Petar oğlu Ivan'ın gönüllü olarak İslam'ı kabul ettiği haber verilir. Bosna sancakbeyi kendisine *tımar verilmesini* rica eder. Artık ismi Ramadan'dır. Divan kendisine 8.000 akçelik tımar verilmesini emreder.⁵³¹ Aynı yılın temmuz ayında Bosna sancakbeyi İstanbul'a mühürlü bir defter göndererek bu defterde isimleri geçen kişilerin Bosna'nın sınır bölgelerinde önemli katkılar sunmuş savaşçılar olduklarını belirterek "zaim 5000 akçelik, tımarlılara 2000 akçelik, dirliği olmayanlara 3000 akçelik zam yapılmasını" teklif eder.⁵³² Teklif kabul edilir.

Ödüllendirilen askerler arasında Eflak *katun* reisleri de vardır. 16 Ağustos 1566 yılında Hersek Sancağı'na bağlı Plana nahiyesindeki Şahoviçi (Şahoviçi)

528 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139, Zbirka 12, f.k. 8, (963/1556), s. 8-9.

529 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 20.

530 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt n. 139/II (İkinci bölüm), I/5, 441, s. 46- 47.

531 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 59.

532 A.g.e., s. 63.

köyünün reisi (*katunar*) Stjepan Radosalić, “sekiz çiftçi ve söz konusu köyde reis (*katunar*) mevki” ile ödüllendirildi, neden olarak ise “her anlamda çalışkan bir zimmi olması, devlet gelirleri ile bizzat ilgilenmesi ve Novi Kalesi’nin işgali sırasında lanet kafirlerle savaşırken çok kahramanlık yapması” olarak gösterildi.⁵³³

16. yüzyıl sonlarında Hudaverdi Bosna Mehmed Bey’e gönderilen beratta, askerî seferlerde gösterdiği başarılarından dolayı pek çok sancakbeyi ve beylerbeyinin önerisi üzerine farklı vesilelerle *zeametinin artırıldığı* görülmektedir.⁵³⁴ Bu artırma kimi zaman yedek voynukların ilgili kişinin tasarrufuna verilmesi olarak cereyan etmiştir. 1468/9 yılı Bosna Sancağı sayımına göre (1472’ye ait bir nottan) yedek *voynuklar* İshak Paşa’nın gulamı tımar sahibi Kara Balaban’a verildi.⁵³⁵ Bazıları ödül olarak yeni ünvan alabilirdi. Kilis Sancağı Kosovo nahiyesine bağlı Štrkovic (Štirkovitsa) köyünden Pržun oğlu Radica, sancakbeyin kendisinin de teyit ettiği üzere pek çok katkısı ve *düşmana* karşı mücadelesinde gösterdiği becerilerinden dolayı deftere *harambaşı* olarak kayıtlıdır.⁵³⁶

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi Osmanlı Devleti’nin topraklarının genişlemesinde büyük katkıları olan askerler askerî başarılarından dolayı ödüllendirilmekteydi. Devletin ilerlemesi ve mevcut toprakların muhafaza edilmesi motivasyonu yüksek ve mücadeleye hazır askerlere bağlıydı. Bosna’nın serhat bölgesi olması nedeniyle Osmanlı yönetimi askerlerin maddi konumlarına önem veriyordu. Farklı ödüller ve manevi destekle onların gönüllerini kazanmayı, motivasyon ve disiplini korumayı başarıyordu. Mevcut bilgiler, bunun Osmanlı Devleti’nin pek çok bölgesinde *istimâlet* politikasının doğrudan bir sonucu olduğunu göstermektedir.⁵³⁷

533 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 310, (29 Muharrem 974/16. 8. 1566), s. 192.

534 Daha detaylı bilgi için bkz. Hamid Hadžibegić ve Derviš Buturović, “Berat Hudaverdi Bosna Mehmed-bega od 1593. godine”, *POF*, XII–XIII/1962–63, Sarajevo, 1965, s. 153–154.

535 A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 78.

536 *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, s. 427.

537 V. Öz, *Feridûn Bey’in Münşeât Mecmuası’nda Bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı’da İstimâlet Siyaseti*, s. 69–73

EKONOMİK ŞARTLAR

Tımar-sipahi sistemi ile ilgili temel bilgiler

İstimâlet politikası uygulamalarının görülebileceği bir başka toplumsal alan ekonomidir. Ekonominin toplumun, dolayısıyla devletin temel hareket noktası olması nedeniyle bu anlaşılabilir bir durumdur. Tımar ve sipahilik sisteminin Osmanlı Devleti'nin temel taşlarından birini teşkil ettiği için bu gerçek daha da anlam kazanmaktadır.⁵³⁸ Devletin bu alanda çok daha fazla hassasiyet gösterdiği söylenebilir. Bosna gibi büyük bir ekonomik potansiyele sahip bir ülkede istikrarlı bir yönetime sahip olmak, bunu sağlayacak olan son derece incelikli ve hünerli bir politikaya sahip olmak demektir.⁵³⁹

Tipik bir Osmanlı bölgesi tımar sisteminin yürürlükte olduğu bir bölgedir.⁵⁴⁰ Tımar sistemi, “devletin sahibi olduğu mirî arazilerin öncelikli olarak savaşta katkılarından dolayı askerî yetkililere, ardından sivil yetkililere kullanılmak üzere verilmesi ve ilgili arazilerden örfi ve şeri hukukun öngördüğü vergileri toplama yetkisinin kendilerine devredilmesi” olarak tasvir edilebilir. “Arazinin (rekabe) sahibi devletti, araziyi kullanma ve arazi üzerinde tasarruf

---

538 Tımar-sipahi sistemi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Coşkun Can Aktan, “Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü – Tımar Sistemi Ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Uygulaması”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 52, Ankara, 1988, s. 69–78; H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 134–149; J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 69–75; A. S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne*, s. 36–78; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 113–124.

539 Burada, çiftçilik, hayvancılık, bağcılık, arıcılık, meyve yetiştiriciliği gibi tımar sisteminin büyük ölçüde yaslandığı ziraat dalları kapsamlı bir şekilde ele alınmayacak ve bu konuda özel bir bahis olmayacaktır. Kitabın bu bölümünün ihtivası çerçevesinde bu dallardan bazıları örnekler gösterilerek anılacaktır.

540 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 133

hakkı tımar sahibine aitti. Bu hak belirli şartlar altında babadan oğula devredilebilirdi ancak tımar sahibi (kullanıcısı – y.n.) araziye satamaz, hediye edemez ve kendiliğinden miras bırakamazdı⁵⁴¹ Tımar sisteminin doğrudan muhatapları devlet, sipahi ve reayadır. Devlet arazi sahibi, sipahi kullanıcısı ve güvenlik organı, reaya ise toprağın ekip, biçicisi ve vergi mükellefidir, aynı zamanda mahsuller üzerinde tasarruf eden taraftır. Sipahinin maddi ve manevi anlamda reayanın konumunu zora sokması kesinlikle yasaktır.⁵⁴² Osmanlı toplumu feodal bir toplum değildi. Toprağı işleyen neredeyse herkes ikamet yerini değiştirebilirdi.⁵⁴³ Tımar sahibi toprağın sahibi değildi. Kendisi vergi gelirlerini toplamak suretiyle tımandan geçici olarak yararlanıyordu.⁵⁴⁴ Tımar sistemi, *devletin, sipahinin ve köylünün eş zamanlı olarak aynı arazi üzerinde haklara sahip oldukları parçalı bir mülkiyet hâlidir*. 1528 yılı itibarıyla toprakların %87'si mirî arazi statüsündedir, yani devletin mülkiyetindedir.⁵⁴⁵

Ekonomik amaçlarının yanında, tımar sisteminin en önemli hedeflerinden biri de kamu düzenini sağlamaktı. Köylere kadar nüfus eden güvenlik

---

541 M. İpşirli, “Osmansko državno ureğenje – Uređenje u pokrajinama”, s. 290. Böyle bir tarım düzeninin köklerini henüz 7. yüzyılda İslam'ın erken döneminde ve İslam prensiplerini temel alan daha sonraki devlet teşkilatlarında bulmak mümkündür. Benzer teşkilatlanma şekillerini tarih bilimi, başka halkalarda da kaydeder. Osmanlılar söz konusu tarım sistemini Selçuklulardan miras almıştır ancak aynı zamanda onu oldukça geliştirmiş ve kalkındırmıştır. Bunda özellikle Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın aldıkları tedbirler önemli rol oynamıştır. Sultan Süleyman döneminde Osmanlı tımar hukuku kanunlaştırılmıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. M. İpşirli, “Osmansko državno ureğenje – Uređenje u pokrajinama”, s. 291; M. Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1981, s. 94–130.)

542 Reayanın Osmanlı Devleti için önemini ne olduğunu, devletin varlığını reayanın varlığına bağlayan siyasi nitelikli çağdaş eserler en iyi şekilde resmetmektedir. (M. İpşirli, “Osmansko državno ureğenje – Uređenje u pokrajinama”, 292.)

543 Örneğin Osmanlı belgeleri, toprağın üç yıl boyunca işlenmemesi hâlinde araziye kullanma hakkının feshedildiğini açıkça ortaya koymaktadır. (Daha detaylı bilgi için bkz. Branislav Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58. (o jednom važnom izvoru za pravnu istoriju Srba)*, Arhiv za pravne i društvene nauke, Sayı 2, 3 ve 4, Beograd, 1934, s. 430–431. (B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58.*); *Kanuni i kanun-name*, s. 92.)

544 *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 153.

545 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 137.

sistemi, reyanın hırsızlıktan korunmasını ve suçluların kovuşturulup cezalandırılmasını sağlamıştır. Subaşılar ve sancakbeyleri kendi bölgelerinde güvenlikten sorumluydu, zaman zaman sancağı dolaşır haydutları yakalarlardı. Sancakbeyin bu anlamda tek görevi, kadının hükmettiği fiziksel cezaların infazını sağlamaktı.⁵⁴⁶

Tarım ilişkilerinin belli bir nizam ve kanun çerçevesinde düzenlenmiş olması istikrarlı bir sistem için etkili bir unsurdu.⁵⁴⁷ Henüz 16. yüzyılın ilk yarısında tımar sisteminde belirli sapmalar görülmeye başlandıysa da, söz konusu yüzyılın sonu Bosna'daki tımar sisteminin istikrarı ve etkinliği konusunda bir zaman sınırı olarak görülebilir.⁵⁴⁸ Sadrazam Rüstem Paşa ve sonrasında Sultan III. Murat'ın (1574-1595) müdahaleleriyle, o güne kadar Osmanlı devlet ve toplumunun mihenk taşı olan tımar sistemi gittikçe daha büyük bir sorun teşkil etmeye başladı.⁵⁴⁹ Bu müdahaleler, *iltizam*⁵⁵⁰ sisteminin getirilmesi

---

546 A.g.e., s. 142.

547 A. S. Aličić, "Privredna i konfesionalna struktura stanovništva u Hercegovini krajem XVI stoljeća", *POF*, 40/1990, Sarajevo, 1991, s. 130. (A. S. Aličić, "Privredna i konfesionalna struktura stanovništva u Hercegovini krajem XVI stoljeća".)

548 N. Filipović, "Odžakluk timari", s. 262–268; A. S. Aličić, "Privredna i konfesionalna struktura stanovništva u Hercegovini krajem XVI stoljeća", s. 130.

549 Küresel çapta Osmanlı Devleti'nde yaşanan olaylar ile, Bosna gibi belirli bölgelerde yerel planda yaşanan olayları aynı düzlemde değerlendirmek mümkün değildir. Özellikle daha uç bölgelerdeki taşrada pek çok gelişme birkaç on yıl geriden gelmiştir. Bu duruma örnek, tımar sisteminin içinde bulunduğu durumdan dolayı 1564'te ortaya çıkan 6.500.000 akçelik mali açıktır. Gelirler 183.088.000 akçe iken, giderler 189.600.000 akçeydi. Bu mali açık kısa sürede kapanmıştır ancak daha sonraki dönemde devletin ekonomisinin olağan bir parçası hâline gelecektir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Hamid Hadžibegić, "Džizja ili harač", *POF*, III–IV, 1952/3, Sarajevo, 1953, s. 88. (H. Hadžibegić, "Džizja ili harač"); Yazar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, II, s. 30.) Buna paralel olarak, bu yıllar ve gelecek otuz yılda Bosna'daki Osmanlı yönetimi sağlam kalmış, askerî alanda ise Bosna Krayinası'nın fethi için hazırlık yapılmıştır (sınır bölgeleri). Tüm bunlar, pek çok tarihçinin duraklama dönemine damgasını vuran ve gerileme dönemini başlatan hükümdarlar olarak gördükleri Sultan II. Selim (1566–1574) ve III. Murat (1574–1595) döneminde yaşanmıştır.

550 Esas itibarıyla *iltizam* ya da *mukata* sistemi, Osmanlı Devleti'ne ekonomik ayrıcalıklar ve faydalar sağlamıştır. Bu ekonomik yöntemin Fatih Sultan Mehmet ve Sadrazam Rum Mehmet Paşa döneminde hayata geçtiği sanılmaktadır. Ancak sorunlar, iltizam sisteminin farklı şekillerde suistimal edildiği ve farklı toplumsal sınıflardan gelen mültezimlerin usulsüzlük yaptığı daha sonraki dönemde (17. ve 18. yüzyıl) ortaya çıkmıştır. Mukatadan

ve askerlerin ve yükümlülüklerin denetlenmesinde disiplinsizlikler yönünde ilerledi. Bu konuda en bütüncül resim, 17. yüzyıl başlarında Sofyalı Ayni Ali Efendi'nin *Kavanin-i Âl-i Osman der hülâsa-yı mezamin-i defter-i divan* adlı eserinde ortaya konmuştur.⁵⁵¹

Kendine Has Tarım Sisteminin Kurulma Yöntemleri

Osmanlı yönetimi, tımar sistemini de öngören yeni ilişkilerin kurulması için uzun ve ısrarlı bir mücadele verdi. Yönetim bu mücadelede pek çok sorunla karşılaştı ve bu sorunları mevcut şartlar çerçevesinde çözmeye çalıştı. Bu nedenle söz konusu çözümler her yerde aynı forma sahip değildi. Kimi yerlerde daha katı tedbirlerin alınması icap ederken, bazı yerlerde daha büyük veya küçük çaplı uzlaşmalar yapıldı. Tüm bu değişimlerin ortak noktası her yerde mirâ arazilerin hâkimiyetinin sağlanması ya da bunun gelecekteki tarihî süreçte gerçekleşmesi için uygun koşulların yaratılmış olmasıdır.⁵⁵² Osmanlılar her ne kadar Balkanlar'ın toplumsal düzenine yenilikler getirse de prensipte mevcut düzeni yıkmadılar, yani toplumu yeni bir toplumsal ve ekonomik oluşuma geçirmediler. Ufak çaplı değişimler ve kendi düzenlerine uyumlanma süreci ile birlikte genel itibarıyla mevcut düzeni korumuşlardır. İşletme prensipleri ve bunu sağlama yöntemleri özü itibarıyla aynı kalmıştır.⁵⁵³ Köylülerle ilişkileri temin eden de bu olmuştur. Daha önceki asilzade

---

toplanan gelirler Osmanlı'nın Avrupa kolu Rumeli'dekine kıyasla Anadolu, Suriye ve Irak bölgesinde çok daha yüksektir. Tımar sistem ile karşılaştırıldığında iltizam sisteminin tebaası üzerinde çok daha büyük bir vergi baskısı kurmuştur. (Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Genç, 'İltizam', 22. cilt, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, s. 154-158.)

551 Hamid Hadžibegić, "Rasprava Ali-čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u 17. stoljeću", *GZM, Društvene nauke, Nova serija*, sv. II, Sarajevo, 1947, s. 139-206; M. İpşirli, "Osmansko državno uređenje – Uređenje u pokrajinama", s. 293-294.

552 N. Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", s. 27.

553 Osmanlı yönetiminin kurulmasıyla, yönetici sınıf – köylü ilişkisinde arazi ve kiralama yükümlülükleri bakımından önemli değişiklikler olmadı. Geçmiş döneme göre tek fark, söz konusu ilişkilerin daha üst seviyede bir teşkilatlanma çeşidi olan tımar sistemine göre düzenlenmesidir. Bireysel köy arazilerinin yönetici sınıfın merceğinin altında olduğu ve köylülerin buna karşı direniş gösterdiğine has arazileri de şahitlik etmektedir. Nedim Filipović bu konuda yazmıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. "Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku", *Godišnjak ANUBiH*, knj. VII, Centar za balkanološka

sınıfının toprakları kamulaştırılmamış ve köylülere doğrudan ve herhangi bir değişim olmadan verilmemiştir. Bu araziler Osmanlı sistemine göre düzenlenmiştir.⁵⁵⁴

Osmanlılar Bosna'ya da tımar sistemini getirmiştir. Büyük feodal asilzadelerin ve miras yoluyla geçen feodal araziler elendikten sonra daha küçük asilzadeleri kendi sistemlerine katmışlardır. Araziler el değmemiş araziler değildi. Osmanlı yönetimi tımar ve zeametleri dinî mensubiyetleri fark etmeksizin yerel unsurlara vermek suretiyle, *onların arazileri üstündeki sınırsız mülkiyet ile ilgili her türlü hukuki bilinci tasfiye etmeye hazırlanıyordu*. Bu süreçte Osmanlı arazisi daha önceki sisteme ait mülkiyet alanı ile örtüşmek zorunda değildi.⁵⁵⁵ Osmanlı tarım sisteminin *ilkel ve barbar seviyedeki bir feodal sistem olduğu ve Balkanlar'daki köy ve kabile özerkliklerinin korunmasının buna bağlandığı* yönündeki asılsız tezlere rağmen Osmanlıların fetih sırasında “geldikleri yerde mevcut buldukları pek çok şeyi benimseyerek kendilerine özgü feodal ilişkiler kurdukları” tasdik edilmiştir.⁵⁵⁶

Daha farklı görüşler de vardır. Örneğin şu tür yazılara da rastlanır: “Şüphe yok ki Türk devleti o dönemde tımar sistemi, daha düşük vergiler ve kanunlara daha fazla riayet edilmesi sayesinde Hristiyan ülkelerden farklı olarak oldukça gelişmiş bir durumdaydı.”⁵⁵⁷ Osmanlı kanun koyucuları sipahiye reaya ile ilişkilerinde katı bir şekilde sınırlandırmıştı; her anlaşmazlık, direnişe sebep olan her talep mahkemenin önünde görüşülürdü. Kadı, yerel askerî ve idari iktidardan tamamen bağımsız şekilde İstanbul'dan gelirdi.⁵⁵⁸ 16. yüzyıl-

---

ispitivanja, sayı 5, Sarajevo, 1974, s. 154–155.) (N. Filipović, “Napomene o islamizaciji”.)

554 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 38.

555 N. Filipović, “Odžakluk timari”, s. 257.

556 Branislav Đurđev, “Prilog pitanju razvitka i karaktera tursko-osmanskog feudalizma – timarsko-spahijskog uredenja”, *GID BiH*, god. 1, Sarajevo, 1949, s. 158.

557 V. Čubrilović, “Poreklo muslimanskog plemstva u BiH”, s. 213.

558 Tapu kurumu, tımar sisteminin istikrar kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Tapu sahibi öldüğü zaman ve tapu hakkının devredilme zamanı geldiğinde öncelikli tapu hakkı katı bir şekilde belirlenmişti. Bu umumi bir haktı ve din fark etmeksizin herkes için geçerliydi. 16. yüzyılın ortalarına ait bir Saraybosna sicil defterinde, tapu belgesinin üç oğlu öldükten sonra Radonje kızı, anne Katarina'ya devredildiği bir vakaya rastlıyoruz.

da merkezi yönetim güçlüyken dinî farklılıklar gözetmeksizin şartlar reaya için oldukça elverişliydi. “O dönemde Avrupa ülkelerinde köylü yarı köleydi. Osmanlı sisteminde köylü, özgürlükten bahsedilebilirse, özgür bir insandı.”⁵⁵⁹

Osmanlı Devleti en başından itibaren, her şeyden önce kendine ait tarım kurumlarını bölgesel şart ve ihtiyaçlara uygun hâle getirmek konusunda büyük bir beceri göstermiştir. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti’nde bölgeden bölgeye çeşitli farklılıklar gösteren tımar ve sipahili sistemleri ortaya çıkmıştır. Aynı durum Bosna için de geçerlidir. Bosna’daki sistemin karakteristik özellikleri gayrimüslim sipahilerin varlığı, kalabalık Eflak nüfusunun özel konumu ve ocaklık-tımarla kendini göstermektedir.⁵⁶⁰ *Gulam* ve *hizmetkâr* kurumu ve Bosna köylülerini kazanma politikası ile birlikte bu özellikler Bosna’da tımar sisteminin kurulmasında ve istikrar kazanmasında başrol oynamıştır.

Vrhbosna bölgesinin ele geçirilmesinden sonra Osmanlılar bu bölgenin bir kısmını şehir muhafızlarının tımarlarına, kalan kısmını ise Üsküp uçbeyinin *gulam* ve *hizmetkârları* içinden silah altına alınan sipahi tımarlarına ayırmıştır. Bu Osmanlı memuru, Bosna uçbeyliğinin de yöneticisiydi. Gönüllü olarak bu birliklere katılan *gulam* ve *hizmetkârların* kökleri, küçük yerel asilzadelere ve eski askerlere dayanmaktaydı.⁵⁶¹ Dolayısıyla Bosna’da tımar sisteminin kurulmasında *gulam* ve *hizmetkâr* kurumu önemli rol oynamıştır. *Gulam* ve *hizmetkârlar*, herhangi bir şekilde esir düşmüş, akabinde İslam’ı kabul etmiş ve *efendilerinin* azat edilmiş köleleri olarak askerî sisteme dâhil olmuş kişilerdi. Onlara sadık bir şekilde hizmet etmiş, görevlerini azimle

---

(B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58*, s. 422.)

559 B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58*, s. 421. Özgürlük kelimesi, belirli bir tarihî bağlamda ele alındığında oldukça sorunlu bir kelimedir. Her organize devlet sisteminde bu sisteme mensup olan kişinin, yürürlükte olan hukuki düzenlemeler elverdiği ölçüde özgür olduğu kanaatindeyim. Osmanlı hâkimiyeti altındaki reaya söz konusu olduğunda toprağını ekip biçen, mahsullerden yararlanan ve vergisini ödeyen kişi özgürlüğünden mahrum edilemezdi, (belirlenen şartlar altında) toprağı işlemeyen ya da vergisini ödemeyen kişi ise özgürlüğünden menedilirdi. Özetle bunlar, her devlet sisteminde mevcut yasal özgürlük ilkeleridir.

560 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 118.

561 H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, s. XXXI–II; N. Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, s. 213.

yerine getirmiş ve bundan dolayı daha büyük tımarla ödüllendirilmişlerdir. Henüz Bosna'ya gelirken büyük tımar ve zeametlere sahiptiler. 1455'te yapılan İsa Bey İshakoviç uçbeyliğinin sayımında tımar sahiplerinin %54'ünün *gulam ve hizmetkâr* olduğu, tımar değerinin 27.276 akçeye kadar çıktığı tespit edilmiştir. Osmanlı yönetimi genişledikçe sayıları azalmıştır fakat Bosna'da onların yerini küçük asilzadeler ve Osmanlı askerî yapısının diğer üst katmanları almıştır.⁵⁶² 15. yüzyılın ikinci yarısına ait defter kayıtlarına göre tımarların büyük bir bölümü İsa Bey gibi üst düzey kumandanların *gulam ve hizmetkârlarının* elindedir. Yeni fetihler ve toprak genişlemeleri devlet için tehlike arz etmiştir. Bu nedenle *fetih sürecinde, fetihin kendisi ve istikrarı için* Balkan halkları arasında Osmanlının kendi yönetici sınıfı için sağlam bir dayanak noktası oluşturmak maksadıyla Osmanlı her türlü araca başvurmuştur. Bu yöntemlerden biri de yukarıda bahsedilen tımarların kölelere verilmesidir.⁵⁶³ Gulam sisteminde “devletin yükseliş döneminde rasyonel bir esneklik” dikkat çeker ki bu, “ona iktidar ve askerî güç anlamında çok daha sahici bir bütünlük kazandırır.”⁵⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar boyunca istikrarını korumasını sağlayan Osmanlı tımar sisteminin en önemli unsurlarından biri de sipahilerdir. Sipahi, Osmanlı toplumunda kendisini özgür hisseder. Merkezî yönetim, sipahi görevlerini yerine getirdikçe onun çıkarlarını korur. Sipahinin haklarının ve görevlerinin düzenli bir şekilde yerine getirilmesi istikrarlı bir tarım sistemi demektir. Osmanlılar Bosna'da eski yönetici sınıfından kalanları *kendi taraflarına çekmeyi* başarmıştır. Eski büyük soylu ailelerin mensuplarından devralınma örneklerine en fazla sayıda Bosna ve Hersek Sancaklarında rastlanır. Osmanlıların eski yöneticiler ve büyük derebeylerinin en yakın çevresinden olan saygın derebeylerini devraldıklarını ve kendi sistemlerine entegre ettiklerini gösteren örneklerden biri de Hersek Stjepan'ın oğlunun öğretmeni Sanko'nun üzerine 3.350 akçelik tımar kayıtlı olmasıdır.⁵⁶⁵

562 R. Ibrahimović, “Struktura vojničke klase u XV i početkom XVI vijeka”, s. 270.

563 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 96-97.

564 A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 86.

565 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 100-105.

Bosna'da Osmanlı yönetiminin ilk döneminde yerel gayrimüslim sipahiler vardır. Bu, Osmanlıların fetih zamanında “yönetimlerin bir dayanak oluşturmak için eski, özellikle de küçük asilzadelerin bir bölümünü kendi feodal sistemlerine kattıkları”⁵⁶⁶ içindir. Onlardan bazıları eski dinlerinde sabit kalsa da, çoğunluğu Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını İslam'ı kabul etmek suretiyle göstermiştir. Baba ile oğul arasında neredeyse devamlılık yoksa da, daha sonraki pek çok bey ailesinin Orta Çağ Bosna soylularının neslinden geldiği gerçeği ortadadır.⁵⁶⁷ Osmanlılar, Dobrun şehrindeki kahya Sas Aliya ya da Nijemac (Alman) Karagoz gibi daha önce orada bulunan maden uzmanlarına da tımar vermiştir.⁵⁶⁸

O dönemde hâkim olan prensip ve kriterler göz önüne alındığında Osmanlı politikasının başarısının bir tesadüf ya da mucize olmadığı görülür. “Türk devleti 15. ve 16. yüzyılda bir konuda birinci sınıf bir demokrasi ülkesiydi. Sultan önünde herkes eşittir, o tebaasını soyundan dolayı değil, katkılarından dolayı ödüllendirendir (...) Şahsi cesaret ve gayretkeşlik, Bosna sınır boyunda (krajina) dahi tımar ve zeamet olmak üzere kime toprak verileceğini belirliyordu.”⁵⁶⁹

Tımar sisteminin kurulması ve gelişmesi için yönetimin dayanak noktalarından biri de çok sayıdaki hayvancılıkla uğraşan Eflak popülasyonuydu. Osmanlılar, gelişlerinden önce Eflakların rolü ve itibarını hesaba kattılar ve

---

566 B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. stoljeća*, s. 81. Tımar-sipahi sistemine hâlâ İslam'ı kabul etmemiş olan yerel soylular da düzenli olarak dâhil ediliyordu, öyle ki Stolac (Stolat) ve çevresindeki tımar, Stepak oğlu Radoslav adında bir kişiye verilmiştir. (Fehim Dž. Spaho, *POF*, 37/1987, Sarajevo, 1988, s. 198.)

567 Soyu Orta Çağ Bosna soylularına dayanan aileler: Hercegovici, Firdus (Rajčićlerden), Pavlović, Brankovi, Vranešević, Vlahović, Borovina, Stančić (Tvrtko – Bosna voyvodası ve soylusu), Starčić, Vilić, Obrenović, Borovinić (Kral I. Tvrtko ve Stjepan Ostoja'nın sarayında bulunan Tvrtko), Ljubović, Alajbegović, Sokolović, Jurišević, Katušić, Boljanić, Vuković-Desisalić (Hersek Kosača'nın soylusu Vuk), Bradonjić, Lakišić, Popović, Novošeherlija, Predojević, Čeluk-beg, Kovačević, Sijerčić, Todorović, Kulenović. (Daha detaylı bilgi için bkz. V. Čubrilović, “Poreklo muslimanskog plemstva u BiH”, s. 210–213; B. Zlatar, “O nekim muslimanskim feudalnim porodicama”, s. 90–138.)

568 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 123.

569 V. Čubrilović, “Poreklo muslimanskog plemstva u BiH”, s. 215–222.

onları kendi saflarına çekmeye çalıştılar. Eflakların en nüfuzlu temsilcilerini tımar sistemine dâhil etmeden yeni toplumsal düzeni rayına oturtmak mümkün değildi. Reislerin arkasında kalabalık Eflak grupları duruyordu. Vergi ödüyorlar, savaşa gidiyorlar ve önemli bir iskân unsuruydular.⁵⁷⁰ Küçük asilzadelerin ve Eflak reislerinin kabul edilmesinin sebebi “yeni fethedilen bölgelerde Türk yönetiminin daha hızlı ve sağlam bir şekilde istikrar kazanması için sahip oldukları askerî potansiyelden, ahlaki ve toplumsal itibarlarından faydalanmaktı.”⁵⁷¹

Hersek bölgesinde Osmanlı tımar sisteminin kurulması ve istikrar kazanmasında Eflakların rolü önemlidir. Pek çok Eflak ailesi, onların reisleri, voyvodaları, knezleri (prensleri) tımar almıştır. Buna en açık örnek büyük tımar sahibi Herak Vraneş'tir.⁵⁷² 16. yüzyıla ait Bosna ve Hersek Sancağı defterlerinde İslam'ı kabul eden gayrimüslim sipahilerden daha çok tımar sahipleri olarak Eflak knezleri (prensleri) öne çıkmaktadır. Ancak bu yüzyıldakiler, 15. yüzyıldakilere kıyasla daha küçük çaplı tımarlardır. Bunun sebebi ise 16. ve 17. yüzyılda Eflakların toplumsal teşkilatlanmasında yaşanan değişimlerdir. Bu dönemde *Eflakların büyük toprak parçalarını bölerek küçük sağlam bölgesel knezlikler (prenslikler) kurulmasını sağlayan hızlı bir bölgeselleşme baş göstermiş olup eski akrabalık ilişkilerinden filizlenmiş olan bu knezliklerdeki yeni istikrarlı bölgesel teşkilatlanma içinde de knezin gücü ve itibarı hâlâ ön plandaydı. Osmanlıların otoritelerinin sağlamlaşması, mali, idari ve hukuki hizmetlerinin işlenmesi için bu güç ve itibara ihtiyaçları vardı. Bunun yanında knezler, askerî bir potansiyel vadediyordu. Knez tımarlarının küçük olması, devletin çıkarları doğrultusunda tımarların babadan oğula geçmesi tandansına uygundur. Zira, böyle bir miras alma şekli tımar teşkilatı içerisinde tımarı devralma kuralları ile herhangi bir çatışma içinde değildi.*⁵⁷³

570 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 106-107; A.g.y., “Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini”, s. 164-165. İskân politikası ile ilgili bölümde bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

571 N. Filipović, “Odžakluk timari”, s. 258-259; A.g.y., “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 20-30.

572 N. Filipović, “Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini”, s. 217-218; A.g.y., “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 105-107.

573 N. Filipović, “Odžakluk timari”, s. 259-260.

Burada, 1526 Mohaç Muharebesi'nden hemen sonra merkezî Osmanlı yönetiminin Eflakların ve diğer ayrıcalıklı toplulukların imtiyazlarının kaldırılması ile ilgili kararı da anmak gerekir. Bu karar, Bosna Sancağı'nda 1528 yılının Kasım ayının başlarında başlayan ve 1530 Ağustosunun sonunda sona eren sayımda tasdik edildi. Karar umumiydi ve diğer sancaklarda bir sonraki sayım ile birlikte uygulamaya konuldu. Eflakların öncelikle Bosna Sancağı'ndan komşu Hristiyan ülkelere kaçması, Osmanlı yönetimini bir sonraki 1540-42 yılı sayımında Eflaklara imtiyazlarını geri vermeye mecbur bırakmıştır.⁵⁷⁴

Ancak iskân sürecinde şu sorular akla gelmektedir: Hangi nüfus iskân edildi, hangisi daha önce ilgili bölgeye yerleşmişti ve hangi grup yalnızca hükmi olarak hayvan yetiştiricisi Eflaklar statüsüne sahipti? İmtiyazları elinden alınan Eflaklar gerçekten de hayvan yetiştiricisi Eflaklar mıydı yoksa bunlar zamanla kaldırılan belirli hizmetlerden dolayı Eflak statüsü alan gruplar mıydı?⁵⁷⁵ Bu soru hâlâ açıklığa kavuşmamıştır.⁵⁷⁶ Osmanlılar iç teşkilatlanmasında bir takım karakteristik özelliklere sahip, sınırlı bir bölgesel yaygınlığa ve spesifik hayvancılık yöntemine sahip nüfusa Eflaklar diyorlardı. Erken dönem Osmanlı kaynaklarında *eflakan* ismi muhakkak sayımı yapılan Eflak grubunun önünde yazılı olurdu. Bunun istisnası ise belirli şartlar neticesinde filorici statüsü alan yani Eflak kanununa göre vergi ödemekle yükümlenen daha küçük nüfus gruplarıydı.⁵⁷⁷

---

574 Daha detaylı bilgi için bkz. A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 107-108; Jusuf Mulić'e göre Eflak kanunları yalnızca Bosna Sancağı'nda değil diğer sancaklarda da tekrar yürürlüğe girmiştir. (Karşılaştırınız: Jusuf Mulić, "Društveni i ekonomski položaj vlahi i arbanasa u Bosni pod osmanskim vlašću", *POF*, Sayı 51, Sarajevo, 2004, s. 111-147.)

575 Adem Handžić, "O etničkim kretanjima i ranijem turskom periodu (diskusija)", *PII*, yıl XI-XII, Sayı 11-12, Sarajevo, 1975-76, s. 287-289; Karşılaştırınız: Nenad Moačanin, *Turska Hrvatska - Hrvati pod vlašću Osmanskog carstva do 1791. preispitivanja*, MH, Zagreb, 1999, s. 87.

576 Eflakların iskân edilmesi, İslam'ı kabul etmeleri ve çiftçilik süreci bağlamında bu meseleyi N. Filipović ele almıştır: "İslamizacija vlahi u Bosni i Hercegovini u XVI i XVI vijeku", s. 145-147.

577 V. Mušeta-Ašćerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*, s. 83-84; Ramiza Smajić, *Bosanska krajina - historija, legende, mitovi*, Sarajevo, 2009, s. 113. (R. Smajić, *Bosanska krajina*.)

Hersek Sancağı'nın aksine, tımar sistemi 15. yüzyılda Bosna Sancağı'nda oldukça istikrar kazanmıştı. Osmanlılar önemli sayıda askerî gücünü bölgeye toplamış ve çok sayıda kaleyi kontrol altında tutuyordu. Eflak topluluğu unsurundan dolayı Hersek Sancağı'na nazaran Bosna Sancağı'nda tımar sistemini kurmak daha kolaydı. Tasarruflarına tımar verilen Eflak reislerinin sayısı Bosna Sancağı'na kıyasla Hersek Sancağı'nda çok daha büyüktü. Osmanlılar, bölgedeki yönetimlerinin istikrar kazanmasında Eflak reislerinin nasıl bir rol oynadıklarının farkındaydı.⁵⁷⁸

Osmanlı yönetimi müşterek tımarlarla da Bosna'da tımar sisteminin etkinliğini sağlamaya gayret gösterdi. Bu noktada da “tımar sisteminin kurulması sürecinde halkın bütün kesimlerini kazanma” politikası gözlemlenmektedir.⁵⁷⁹ 1468/9 yılına ait defterde sahipleri sırayla savaşa giden on çiftlik kayıt altına alınmıştır. Bunlar “Saray ovası ve kral ülkesindeki bir çiftçi grubudur. Onlar çiftlikleri için sırasıyla ata binerler.” Bu, müşterek tımarıdır.⁵⁸⁰ Osmanlı yönetimi tek (aynı) tımarın, sipahiler tarafından uzun süre kullanılmasına engel olurdu.⁵⁸¹ Bosna'da sipahilikle birlikte, söz konusu eski bir yerel derebeyi ise sıklıkla eski *baştina* veya onun bir bölümü olan müşterek çiftliklerin verilmesi suretiyle bu eylem hayata geçiriliyordu. Kale muhafızlarının müşterek tımarları söz konusu olduğunda tımar, hizmet karşılığındaki maaş olarak veriliyordu.⁵⁸² Osmanlı politikası, kalenin bulunduğu yerden daha farklı bir

---

578 N. Filipović, “Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini”, s. 141–144.

579 Karşılaştırınız: N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 108–114; N. Filipović, “Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini”, s. 127–223; A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 148–149, (dipnot 2152).

580 Ahmed S. Aličić böyle bir hamleyi devlet menfaati olarak görüyor – çiftliklerin tımarın hizmetine verilmesi. (A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 112–113.)

581 Hatta tımar sisteminde bir sancakbeye ait arazilerin yalnızca tek bir yerde ya da bir sancakta toplanması da mümkün değildi. Bu tür tedbirlerle, İstanbul'daki merkezî yönetim karşısında askerî, ekonomik ve siyasi olarak güçlenebilecek Avrupa tipi derebeyi yaratmanın önüne geçiliyordu. (İ. Ortaylı, *Üç Kitada Osmanlılar*, s. 53.)

582 Osmanlı hâkimiyeti altındaki belli bir bölgedeki istikrarın göstergelerinden biri de kale muhafızlarının finans edilme şekliydi. Örneğin, ancak 1540 yılında Banyu Luka Kalesi muhafızlarının finansman yöntemi değişecektir. O yıl itibarıyla Banyu Luka Kalesi'nin 39 mustahfızı o güne kadar para şeklinde aldıkları ulufelerden farklı olarak tımar gelirleri

bölgeden gelen kale muhafızlarının atanması yönünde ilerliyordu. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin dış saldırılara karşı güvenliğini taahhüt eden, çevredeki toprakları kontrol altında tutan, yol ve geçitlerin emniyetini sağlayan önemli dayanaklar ve stratejik noktalar olarak kalelerin güvenliğine yönelik tedbir adımlarıydı.⁵⁸³

15. yüzyılın ikinci yarısında Bosna ve Hersek sancaklarındaki çiftlik ve mezraların çokluğu, Osmanlıların arazileri çok geniş bir yelpazede farklı sınıflara ait fertlere verdiği gerçeğini tasdik etmektedir. Bunun amacı, ülkeyi canlandırmak fakat aynı zamanda arazilerin verildiği kişilerin toprak sahibi değil tımar sistemi çerçevesinde yalnızca toprağın kullanıcısı olduklarını telkin etmektir. Bunlar, daha önceden mevcut *baştınalar* ya da onların bir bölümüydü, aradaki fark tarım düzenindeki formal değişiklikti. Sipahi tımarı kaybetse, onluk vergi ödemek şartıyla çiftliği elinde tutabilirdi. Bu nedenle, örneğin sıradan bir küçük soylunun eski kralın arazilerini çiftlik olarak elinde tuttuğu görülebilirdi. Osmanlılar bu tür metotlarla “küçük soyluları ve Bosna'nın geri kalan nüfusunu kendi taraflarına çekiyordu.”⁵⁸⁴ Sıradan bir reaya mensubunun (Müslüman ya da gayrimüslim) tımar alarak askerî sınıfa katıldığı vakalar da manidardır. Bu tür örnekler, 1468/9 yılı Bosna Sancağı sayımı sırasında kayda geçmiştir.⁵⁸⁵

Tımar sisteminin sorunsuz işlemesi, köylülere karşı olumlu bir tutumu daha doğrusu, tebaa, üretici ya da reaya konumundaki köylüler için mücadele politikasını gerekli kılıyordu.⁵⁸⁶ Köylüler için mücadele, Osmanlı'nın politik,

---

üzerinden finanse edildi. Bkz. E. Korić, *Banjaluka u doba Ferhad paše Sokolovića*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, s. 32.

583 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 108–114; N. Filipović, “Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini”, s. 127–223.

584 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 119–121. Nedim Filipović, tımarların dağıtılması sırasındaki bu uygulamanın ilk başlarda iyi işlediği, ancak daha sonra büyük savaşların gölgesinde eksik taraflarının gün yüzüne çıkmaya başladığı kanaatindedir.

585 Örnek için bkz. A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 145; Reayanın yönetici – asker sınıfına geçmesinin şartları hakkında bkz. B. Yediyıldız, “Osmansko društvo”, s. 662–663.

586 Tımar sistemi, toprağın mütemediyen işlenmesini gerektiriyordu. 973 ya da 1565/66 yı-

toplumsal ve askerî stratejisinin önemli bir parçasını teşkil ediyordu. Saraybosna bölgesinde 16. yüzyılın ortalarında bireysel olarak ve kademe kademe ilerleyen İslam'ın kabulü sürecini inceleyen Branislav Nedeljković, süreçte zorlama unsurunu elemek suretiyle şu sonuca varıyor:

Şu da malumdur ki, Türkler henüz bir bölgeyi fethetmeden sınır boylarındaki halka iyi davranarak halkın gönlünü kazanıyordu. Bu noktada, taşıdığı yükümlülükler bakımından, bizim yerel derebeylerimizden daha fazla kolaylık sağlayan (iş kiralarının kaldırılması, diğer özgür baştina sahiplerine ve büyük derebeylerinden kalan küçük soylulara baskı yapılmasından vazgeçilmesi) Türk tarım sistemi, bunda özel rol oynamıştır.⁵⁸⁷

Her ne kadar Osmanlı köylüsünün konumunu idealize etmemek gerekliyse de, köylünün tımar ve sipahi sistemi çerçevesinde güvenliğinin sağlanmış olması nedeniyle Avrupa ülkelerindeki pek çok köylünün özellikle bu konuda Anadolu'ya kıyasla daha avantajlı olan Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin himayesine girmesi şaşırtıcı değildir.⁵⁸⁸ Bosna'daki Osmanlı politikası, köylü kalabalıklarına ve nüfusun bu kesimi içerisindeki toplumsal hareketliliğe odaklanmış durumdaydı. Köylüleri kendi taraflarına çekmek adına, mevcut durumu kendi lehlerine çevirmeyi bilmişlerdir. Bunu büyük ölçüde

---

İlinda mektubuna istinaden Kilis sancakbeyine, keşişlerin maktu arazi (ber vech-i maktu) olarak kayda geçtiği ve buraya yerleşmek isteyen bazı reayaya yasaklanan Bilaja (Bilaya) Ovası'ndaki toprakların işlenmesi ve durumun takip edilmesi emredilmiştir: "İşenip canlandırılacak toprakları ekip biçmek gerekir. Böyle buyurasınız. Şimdiye kadar buraya karışanlar artık bunu yapamazlar." (OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139, Mecmua 12, f.k. 48, (973/1565-66), s. 57-58.)

587 B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555-58.*, s. 199.

588 J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 72. Kronik yazarı Resti, 1419 yılında Konval'ın Dubrovniklilerin o yıl Sandalj Hranić'ten (Sandaly Hraniç) satın aldıkları bölgesinde yaşayan halkın, Dubrovnik Cumhuriyeti'nin tebaası olmaktan duyduğu rahatsızlığı ifade ettiklerini ve "daha önceki Sloven efendinin hâkimiyeti altındayken sahip olmadıkları pek çok özgürlüğe kavuştuklarını" kaydetmiştir. 15. yüzyıla ait pek çok örnek, köylülerin derebeylerinin tahakkümü altında benzer bir konumda bulduklarını göstermektedir. (Kaynak: A. Bačić, "Društvo srednjovekovne bosanske države", s. 33.)

başarmışlardır da.⁵⁸⁹ Bu, “tam merkezden mahir bir şekilde yönetilen bir politika ve önceden tasarlanmış bir stratejidir.”⁵⁹⁰

Osmanlı Devleti köylüde kendi müttefikini bulamadığı takdirde, onun organize direnişi ile de karşılaşmıyordu. Köylülerin pek çok bölgede Osmanlı’yı herhangi bir direniş göstermeden karşıladıkları üstelik Osmanlı’nın düzen ve disiplininin istikrarlı bir üretim ve ilerlemenin ön şartı olmasından ötürü onları bir kurtarıcı olarak gördükleri ile ilgili bilgiler mevcuttur. Osmanlılar, köylülerin önceki sistemin ilişkilerinden ve baskısından kurtarmaya yönelik her hamlelerinde *kendi yönetimlerini sağlamlaştırmıştır*. Taktik gayet açıktır: Somut duruma, mevcut toplumsal güç dengelerine göre hareket etmek ve mevcut bütün çatışmaları yeni yönetimi güçlendirmek için kullanmak.⁵⁹¹

Balkanlar’da, dolayısıyla Bosna’da Osmanlılar eski sistemden eski toplumsal sınıfların konumunu güçlendirmeyecek olan unsurları, yani Balkan köylü sınıfını, büyük sorunlara ve sarsıntılara izin vermeksizin daha kolay bir şekilde yeni Osmanlı sistemi ile bütünleştirecek olan unsurları devralmışlardır. Bu köylü sınıfını Osmanlı öncesi yasal düzenlemelerden uzaklaştırmak için çaba göstermişlerdir.⁵⁹² Dolayısıyla, 15. yüzyıl ile 16. yüzyıl başları köylüler için oldukça elverişli bir dönemdir ve bu da Osmanlıların hâkimiyetlerini kolayca yaymış olmalarını açıklayan bir durumdur.⁵⁹³ *Türk kışkırtmasının* Bosna köylüleri, özellikle de hayvan yetirticileri nezdindeki başarısı, “Türklerin askerî seferlerine ya yedek ordu kuvvetleri ya da silahlı vurucu birlikler olarak çok sayıda köylünün katılmasında” yatmaktadır. “Bu çapta bir sefer-

---

589 N. Filipović, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, Sarajevo, 1971, s. 174-175; M. Selmanović, “Utičaj tursko-osmanske politike”, s. 90; R. Smajić, *Bosanska krajina*, s. 101. Elbette bunun gerçek sebeplerini ortaya çıkarmak mümkün olmasa da köylülere baskı yapılması veya sipahilerin reaya seviyesine indirilmesi gibi istisnai durumlar da yaşanmıştır. Ancak sipahilerin köylüleri gizlemeleri gibi olaylar da vardır ki Osmanlılar bu tür davranışları sert şekilde cezalandırmıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, “Osvrt na položaj bosanskog seljaštva”, s. 66-67; A.g.y. “Napomene o islamizaciji”, s. 148-149.)

590 R. Smajić, *Bosanska krajina*, s. 83.

591 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 69 ve 75–78.

592 A.g.e., s. 78.

593 D. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, s. 77.

berlik yalnızca zor kullanılarak elde edilemezdi.”⁵⁹⁴ 1468/69 sayımında (1478 yılına kadar daha kenarda kalmış bilgileri de kaydeder) Bosna Sancağı'nın Raşka bölgesindeki Eflakların direnişleri ve özellikle 1475 ve 1476 yıllarında Osmanlı'nın yanında yer alan asilzadelerin bir bölümündeki tereddüt, güvensizlik ve memnuniyetsizlikler hariç, Osmanlı yönetimine başkaldırı maiyetinde köylülerin kaçtığına dair herhangi bir kayıt yoktur. O dönemde Macar tehlikesi daha güçlü bir tehdit arz ediyordu.⁵⁹⁵ 1468/9 yılına ait defterde çiftçi halka tanınan herhangi bir imtiyaz veya muafiyetten bahsedilmez. Bu, bu tür imtiyazların olmadığı anlamına gelmez, zira örneğin Osmanlı tapu kayıtlarında geçmemesine rağmen Dusina köyündeki imtiyazlı Müslümanlarla ilgili bilgiler hâlâ mevcuttur.⁵⁹⁶

Amacı Bosna'daki yönetimin istikrar kazanması olan güçlü bir tarım sisteminin kurulması ile ilgili tedbirler arasında ocaklık tımarı kurumunun da yeri vardır.⁵⁹⁷ Anadolu'da ocaklık, tımar sistemi ile aşiret teşkilatları arasında uzlaşma anlamı taşıırken, Bosna'da ocaklık tımarı “merkezî yönetimin bu kurum eliyle tımar sisteminin kurumlarını koruma ve Osmanlı Devleti'nin değerli bir bölgesinin askerî gücünün artırılmasını sağlama çabası” olarak

---

594 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 67 ve 68.

595 N. Filipović, “Napomene o islamizaciji”, s. 150.

596 Karşılaştırınız: N. Filipović, “Osvrt na položaj bosanskog seljaštva”, s. 68; Adem Handžić, “Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća”, *POF*, XXVI/1976, Sarajevo, 1978, s. 16.

597 Orhan Kılıç'ın şu eseri ilginçtir: “Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda Ve İdarî Tatbikattaki Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science)*, C. 11, S. 1, Elazığ, Ocak 2001, s. 257–274. Yazar şu sonuçlara varmaktadır: “Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan bölgelerin özelliklerine göre farklı idarî sistemler uygulamasının bir neticesi olarak, eyalet veya beylerbeyliklerine bağlı, ocaklık diye anılan ve yurtluk-ocaklık ve hükümet diye iki çeşidi bulunan bir nevi irsî sancakbeylikleri de idarî sistem içerisinde bulunuyordu.” Bu iki ocaklık arasındaki en büyük fark, istisnalar hariç ikincisinde tahrir sayımlarının yapılmamış olmasıdır. Yazar, 1520–66, 1631–32, ve 1673–1740 yılları ocaklık sancakları çizelgesini vermektedir. Bu çizelgede Diyarbekir, Ahisa, Van, Kars, Erzurum, Şam, Bağdat gibi devletin doğu sınırındaki eyaletlerde bulunan iki ocaklık çeşidi görülebilir. Bunlar arasında, tam karşıda batı sınırında yer alan Bosna Eyaleti de vardır. Doğrusu bu çalışmada yalnızca Zaçasna Sancağı, 17. ve 18. yüzyılda yurtluk-ocaklık statüsünde anılmaktadır. N. Filipović, ocaklık tımarları ile ilgili çalışmasında “Anadolu ocaklık ve yurtluklarını” Bosna'daki ocaklık tımarlarından ayırmıştır. (Karşılaştırınız: N. Filipović, “Odžakluk timari”, s. 267-268.)

görülebilir.⁵⁹⁸ Bosna'daki tımar teşkilatı kısa sürede, bazı yerel sipahi ailelerin elinde bulunan arazilerin sağlama alınması ve toplumsal ve siyasi konumlarının güçlendirilmesi doğrultusunda gelişmeye başladı. Bu süreç 1516 yılındaki Bosna kanunnamesiyle pekişmiş, nihai şekline ise 16. yüzyıl sonunda ocaklık tımarları ile ilgili fermanla birlikte ulaşmıştır.⁵⁹⁹

Henüz 16. yüzyılın başlarında yerel sipahiler ayrıcalıklı hâle gelmiştir. 1516 yılına ait kanunnamede şunlar yer alır:

İşbu yeni hünkâr defterine kayıtlı zeamet ve tımarlar değiştirilip, başka tımar ve zeametlerle yer değiştirmesin. Bir tımar başka bir tımarla ve bir tımarın köyü başka bir tımarla birleşmesin. Tezkireli tımarlar bozulup tezkiresiz tımara dönüştürülmesin. Aynı şekilde tezkiresiz tımarlar, tezkireli tımarlara dönüştürülmesin, oldukları gibi kalsın. Mahlul oldukları zaman ise, o tımar veya zeamete eşit arazilerden mazul edilmiş olan yine ilgili vilayetin insanlarına verilsin, arazilerden mahrum edilmiş diğer sancaklardaki kimselere verilmesin. Her sancakta boşalmış olan araziler yine o sancakta arazilerden mahrum edilmiş kişiye verilsin, başka bir sancakta araziden mahrum olan kimselere verilmesin.⁶⁰⁰

Ocaklık tımarları, Bosna'daki nihai şeklini dönemin Bosna Beylerbeyi Sarhoş Mustafa Paşa'nın 4 Şevval 1001 ya da 4 Temmuz 1593 tarihli beratlarıyla kazanmış olup, bu beratlar da 29 Şaban 1002 veya 30 Mayıs 1594 tarihli özel padişah emriyle onaylanmıştır. Bu tarihten sonra Bosna sipahileri, zeamet ve tımarları yasal olarak ocaklık sistemine göre miras almaya başladı.⁶⁰¹ Söz konusu emirlerle tımar ve zeametlerin bütünlüğü güvence altına alındı

598 N. Filipović, "Odžakluk timari", s. 262–268.

599 A. Sućeska, "Položaj bosanskih muslimana u osmanskoj državi", s. 484–485.

600 *Kanuni i kanun-name*, s. 26.

601 Böyle bir kararın bir sebebi de Bosna sipahilerinin Sisak yakınlarında 22 Haziran 1593'teki mağlubiyeti ve en seçkin 7.000 Bosna sipahisinin ölümüdür. (Avdo Sućeska, "Evolucija o nasljeđivanju odžakluk-timara u Bosanskom pašaluku", *GDI BiH*, yıl 19/1970–71, Sarajevo, 1973, s. 35; A. Sućeska, "Elementi koji su uticali na posebnost Bosne", s. 304; Enes Pelidija, "Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira 1791. godine", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998, s. 138).

ve statülerinin değiştirilmesi yasaklandı. Aynı şekilde, bu emirlerle Bosna'da tımar teşkilatının kapalılığı yasalaşmış oldu, zira, Bosna Sancağı dışındaki kişilere tımar verilmesi yasaklandı. Bosna soylularının önemli bir bölümü bir devamlılık hâlinde tımar ve zeametlere tasarruf etme hakkını ellerinde tutmaya devam etti ve yine Bosna sipahilerinin pek çoğu da Osmanlı öncesi dönemdeki arazilerini muhafaza etti ki bunlar zamanla ocaklık tımarı statüsü kazandı.⁶⁰²

Bosna sipahileri, yalnızca tımar sistemi ile değil, tımarla birlikte sahip oldukları çok sayıda çiftlik ve mezra ile de konumlarını sağlama aldı. Bu temel üzerinde, Bosna'da 15. ve 16. yüzyıl boyunca güçlü bir Müslüman sipahi sınıfı ortaya çıktı. Bu sınıfın mensupları ekseriyetle yerli kimselerdi. 16. yüzyıl boyunca elde edilen askerî başarıların da onların bu konumlarını güçlendirmiş olduğunu hatırlatmak gerekir.⁶⁰³ Osmanlı Devleti'nin sınır bölgelerinde, dolayısıyla Bosna'da da kule muhafızlarının maaşlarının ocaklık derecesine yükseltildiğine dair emareler mevcuttur.⁶⁰⁴ Ocaklık tımarları, Bosna sipahilerinin konumunun Güney Slav bölgesinin geri kalanında bulunan sipahilere göre daha sağlam hâle gelmesi için güçlü bir kaldıraç görevi gördü. Ocaklık tımarları, Bosna sipahilerinin has topraklarını, yani beylik topraklarını genişletmesine çok büyük katkıda bulundu. Öyle görünüyor ki, çiftlikleşme süreci de büyük ölçüde bu surette işlemiştir.⁶⁰⁵

Nedim Filipović, ocaklığın “Türk yönetimi kurulduktan sonra mirî arazi rejimiyle sona erdirilmiş olan eski yerel feodal mülkiyet ile mirî arazi rejimi arasındaki spesifik bir uzlaşma” olduğunu iddia ederken, Sreško Džaja, ocaklık sistemini ve buna hazırlık sürecini Bosna sipahilerinin *Bosnalılaştırması*

602 Avdo Sućeska, “O nasljeđivanju odžakluk timara u Bosni i Hercegovini”, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, yıl XV, Sarajevo, 1967, s. 503–506.

603 A. Sućeska, *Ajani*, s. 169; B. Zlatar, “O nekim muslimanskim feudalnim porodicama”, s. 81–87.

604 A. Sućeska, *Ajani*, s. 171.

605 A.g.e., s. 172; Çiftlik (çifluk) ve çiftlikleşme (çiflučenje) kavramları ile ilgili yeni bir inceleme Fahd Kasumović tarafından hazırlanmıştır: “Osmanska agrarna politika i nadmetanje za zemlje u jugoistočnoj Evropi (analiza čiflukâ u Bosanskom sandžaku od uspostavljanja osmanske vlasti do početka 17. stoljeća)”, *Analiz GHB*, knj. XXXV, Sarajevo, 2014, 93–150.

olarak nitelemektedir.⁶⁰⁶ Her hâlükârda ocaklık sistemi, tımar sisteminin ve toplamda Bosna'daki Osmanlı yönetiminin 16. yüzyıl sonuna kadar -fakat ondan sonraki dönemde de- istikrar kazanmasında büyük rol oynamıştır.

Tebaaya Yönelik Vergi Politikası

Her ne kadar tarihçiler Osmanlı vergi sistemini bir bütün şeklinde değerlendirerek bütün özelliklerini açıklamaya çalışsalar da bunu kesin olarak tespit etmenin imkânsız olduğunu söylemek gerekir. Bunun sebebi, bugüne kadar izah edilememiş olan belirli istisnalardır. Buna bir örnek de 1477 yılına ait Hersek vilayeti sancaklarının Detaylı Kaydı olup, bu kayıtlarda mevcut kuralları ihlal eden bir istisna olarak küçükbaş hayvan vergisi (1 koyun için 1 akçe) ya da haslardaki nüfusun ödediği fakat tımarlardakilerin ödemediği şahsi ispençe vergisi göze çarpmaktadır. Belki de mevzubahis olan şey, “çok kısıtlı bir toprak üzerinde yaşayan nüfus için bir kolaylık sağlamaktır ya da yönetimin tanıdığı bu muafiyetlerle halkın kaçmasını engelleme ve hâlihâzırda kaçmış olanları geri kazanma isteğidir.”⁶⁰⁷

Osmanlı vergi sisteminde nüfusun şehirliler ve köylüler şeklindeki kategorizasyonunun, vergi mükellefleri için önemli neticeleri olmuştur. Köylü nüfus, bireysel vergi olan ispençeyi (gayrimüslimler) ve resm-i çift (Müslümanlar) vergisini ödemekle yükümlüdür. Şehirli nüfus bireysel vergiden muafı.⁶⁰⁸ Resm-i çift sistemi, Osmanlı Devleti'nin köylülere yönelik *özel bir politikası* olduğunu göstermektedir. Bu vergi ile Osmanlı yönetimi, devlete para verilmesi karşılığında bazı hizmetleri ve köylülerin eski Bosna derebeylerine karşı kulluk yükümlülüklerini kaldırmış oldu. Bu hamle ile, suistimalin nesnesi olabilecek potansiyeldeki kulluktan farklı olarak reaya koruma altındaydı.⁶⁰⁹ Genel itibarıyla Osmanlılar mümkün olan her yerde belli bir çalışma hizmetinin karşılığında öngörülen para miktarını öderlerdi.⁶¹⁰

---

606 N. Filipović, “Specifičnosti islamizacije”, s. 33; S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 36.

607 *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, haz. A. S. Aličić, s. V–VI.

608 Fatih Sultan Mehmed kanunnamelerinde vergi ilkeleri ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. H. İnalçık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, s. 82.

609 A.g.e., s. 83.

610 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 138.

Osmanlı yönetimi, nüfusun belirli kesimleri için tabii ve mümkün olacak gerçekçi bir vergi temeli teşekkül etmek doğrultusunda hareket etmiştir. Genel eğilim, vergi mükelleflerinin imkânlarını gözetmek ve böylece devletin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sorunsuz ve kesintisiz vergi toplanmasını sağlamaktır. Osmanlıların gelişinden önce de bilinen bazı vergiler, yeni vergi sisteminin çıkarları ile örtüştüğü takdirde, Osmanlı yönetimi tarafından mevcut hâliyle ya da bir nebze modifiye edilmiş olarak bırakılmaktadır.⁶¹¹

Bu bağlamda, öncelikli olarak hayvancılıkla uğraşan Eflakların vergi ödeme şekli olan *filori* adlı vergi çeşidi oldukça ilginçtir.⁶¹² Bu verginin yükseklığı, sıklıkla gerçek bir kooperatifi teşkil eden ve ailenin büyüklü küçüklü bütün fertlerini kapsayabilen Eflak hanesi başına 45 akçeydi.⁶¹³ Daha sonra

---

611 Sofya'dan bir örnek için bkz. H. Inaldžik, "Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva", s. 49.

612 *Filori* yalnızca bir Eflak vergisi değildi. Kimi durumlarda *filori*, kendilerinden yönetimin istikrarını sağlayan farklı hizmetlerin alındığı belirli bir nüfus topluluğuna yönelik Osmanlı yönetiminin bir *vergi metodu*du. Devletin yeni fethedilmiş bölgelerdeki gayrimüslim halktan yalnızca *filori* vergisi talep ettiği göze çarpmaktadır (Bosna'nın batısı ve kuzeybatısı). Bazı bölgelere, üstelik tebaanın *filori* ödemesi beklenmeyecek, dolayısıyla hayvancılıkla uğraşması beklenmeyecek bölgelere (örneğin Laşva ve Bosna'daki diğer bölgeler) yeni nüfus iskân ediliyor ve buna rağmen yalnızca *filori* ödeme mükellefiyeti kalıyor. Bu verginin bir nebze daha hafif olduğu doğrudur fakat yönetim bazı bölgelerin iskân edilmesi uğruna bu nüfusun eski statüsü olan *filorici* statüsünde kalmasını hoş görmüş, hatta bazı reaya ait gayrimüslim muhitleri *filori* vergi sistemine dâhil etmiştir. Diğer taraftan bazı bölgelerde, daha doğrusu Bosna'nın tamamında önceden Eflak olan ve bu şekilde vergilendirilen Müslümanlar, derhâl ya da belirli bir süre sonra reaya geçiş yapıyor ve reaya vergi uygulamalarına tabi tutuluyor. Bu nedenle *filori* vergisi ödeyen nüfus arasında *filorici* – reaya yani vergisini toptan ödeyen yerleşik nüfus ile yerleşik olmayan ve sürülerine bağlı hareket eden hayvan yetiştiricisi Eflakları birbirinden ayırmak gerekir. Dolayısıyla tek *filorici*, *filori* vergisini (ev için toptan ödenen vergi) ödeyen Eflaklar değildir, bu imtiyaz bir Müslümana da tanınabilir çünkü *filoriye* tabi baştinalar sıklıkla sancak idari yönetimin temsilcileri, sipahiler, ulema, zanaatkar gibi çeşitli yetkililerin elindedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", s. 39–66; Yazar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, II, s. 120; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*. sv. I/1, haz. A. Handžić, giriş A. S. Aličić, s. xxx; R. Smajić, "Neki terminološki problemi", s. 65.)

613 Ćiro Truhelka, Osmanlı yönetiminin Hersek Sancağı'ndaki gayrimüslimlerden bir düka altını değerinde haraç (cizye) topladığını iddia eder. Bu, Orta Çağ devletlerinde bilinmeyen bir vergi değildir çünkü Orta Çağ'da her serf hanesinden yıllık birer düka altını toplayan düka memurları (dukatnik) vardı. Hatta Osmanlı yönetiminin başlarında artık haraç

filori ücreti dük altını fiyatına göre yükseltildi. Filori ücreti ailenin maddi durumuna göre belirleniyordu, öyle ki hanelerin çoğunluğu vergi ücretinin tamamını, bir kısmı yarısını, bir kısmı da dörtte birini ödüyordu. Dış tehlikelere açık sınır boylarında yaşayan Eflaklar daha az vergi öderken, iç taraflarda bulunanlar daha yüksek vergi ödüyordu. Bunun yanında, hayvanlarla ilgili ayniyat yükümlülükleri ve savaş seferi durumundaki sorumluluklar da mevcuttur.⁶¹⁴ Toprağın işlenmesini esas alan tımar sistemi hayvancılıkla uğraşan Eflak grupları için çok da uygun değildi. Osmanlılar, “kendi taraflarına çekebilmek için” hayvancılıkla uğraşanlara yönelik vergi indirimleri öngördüler.⁶¹⁵

Bunun dışında, Osmanlı yönetimi ilk başlarda geçici olarak, daha sonra ise daimî olacak şekilde bir önceki yönetimden bireysel vergilendirme sistemini devralır. Bunu, bölge nüfusunun *despot* yani Hristiyan hükümdar zamanında (Örnek; Jajce (Yayçe) Banlığı'nın 1528'de Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonraki örnek) ödediği bireysel vergilerin aynısını ödemekle yükümlendirildiğini gösteren bazı kayıtlardan anlamak mümkündür. Daha sonra bu bölgeye Eflaklar yerleşince bütün nüfus filorici olmuştur. Özellikle bu nüfus grubunun başında olan knezlerin (prensler) yardımcılarıyla Osmanlılar için *iktidarlarını güçlendirmek daha kolay hâle gelmişti*.⁶¹⁶

---

toplayan memur dukatnik (düka toplayıcısı, düka memuru) olarak anılırdı. 1516 yılından itibaren *dukatnik* yerine *haraççı* (*haraçar*) ismi kullanılmaya başlar. (Daha detaylı bilgi için bkz. Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 322.)

614 A. Handžić, “O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne”, s. 20. Kilis Sancağı'ndaki Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nda bulunan nüfus reaya statüsündeydi, devlete filori vergisi ödüyor, diğer şeri vergi ve yükümlükleri vakfa ödüyorlardı. Filori ödemeleri itibarıyla bu halk, muhtemelen buraya yerleşmiş olan Eflaklardı. Gazi'nin çiftliği içindeki çok sayıda köy İstralı Eflaklar tarafından iskân edilmişti. Bunlar, 15. yy. ve 16. yy. başlarında Osmanlı ordusundan kaçan ve daha sonra Osmanlı yönetimi altındaki Kuzey Dalmaçya'ya yerleşen Eflaklardı. (B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 98.)

615 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 39–66. Vergi kolaylıklarından biri de bekar Eflakların vergi ödememesidir. Yalnızca ailelerin bulunduğu haneler vergi ödüyordu. 1468/9 sayımına göre Hersek vilayetindeki durum da böyledir. (Daha detaylı bilgi için bkz. A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 67.)

616 *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, cilt I/1, haz. A. Handžić, giriş A. S. Aličić, s. xxx; Ahmed S. Aličić, daha açık çıkarımlar yapılabilmesi için bu meselenin daha

Pek çok örnek göstermektedir ki, Bosna'daki Osmanlı yönetimi vergi politikası çerçevesinde tam ya da kısmen vergi muafiyeti, nicelik bakımından azaltma ve bazı vergi çeşitlerinin derecelendirilmesi gibi yöntemlere başvurmuştur. Standart vergilerden muaf tutma hamlesi farklı kategorilerdeki tebaa ile ilişkilerde mevcut bir yöntemdi. Prensip, hizmetleriyle devletin muhafaza edilmesi ve korunmasına katkıda bulunan herkes belirli vergilerden muaf tutulabilirdi.

Dolayısıyla Osmanlıların prensibi, *artı ne kadar sorumluluk eksi o kadar vergiydi*.⁶¹⁷ Şeriat vergisi cizye için de aynı şey geçerliydi. Cizye muafiyeti bir nüfus grubu için mutlakken, diğerleri için kısmiydi ve belirli şartlara bağlıydı.⁶¹⁸ Genelde bütün Bosnalı Müslümanlar, savaş hâlinde ise her zaman, devlet sınırlarının genişletilmesinde ve muhafaza edilmesindeki katkılarından dolayı ağır devlet vergilerinden muaf tutuluyordu. Nüfusun Osmanlı askerî hizmetinde yer alması, devlete ödenen özel vergilerden muaf tutulmasını ya da azaltılmasını sağlıyordu.⁶¹⁹ 1568'de yapılan Bosna Sancağı sayımında şöyle bir not vardır: “Belirtilen şehir (Saraybosna) sınırdadır, onlar ise (Saraybosna sakinleri) mütemadiyen hükümdarın hizmetindedir; onların eski defterlerde “avariz-i divaniye” adlı vergiden muaf tutuldukları hünkâr tahtına arz edildiği için yeni deftere bu şekilde kayıt geçilmiştir.”⁶²⁰

Vergi muafiyeti ilk defa 1572 yılında, Sultan II. Selim'in Bosna Sancakbeyine gönderdiği emirde anılmaktadır. Benzer bir emir 22 Haziran 1595 tarihinde de düzenlenmiştir. Tüm bu kararların özünde, dine ve devlette hizmet ettikleri için nüfusun bir bölümünün belirli vergilerden muaf tutulmasıdır. Bazı bilgilere göre, bu vergi muafiyeti, şehirli nüfus olan zanaatkârlık ve ticaretle uğraşan gayrimüslimler (Hristiyan ve Yahudiler) için de geçerliydi. Bunun yanında reaya toprağına sahip olmaları hâlinde Müslümanlar gibi onlar da devlete öngörülen bütün vergileri ödemek durumundaydı. Diğer şehirler

---

fazla araştırılması gerektiğini vurgular.

617 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 138.

618 Daha detaylı bilgi için bkz. H. Hadžibegić, “Džizja ili haraç”, s. 59–74.

619 A. Sućeska, “Položaj bosanskih muslimana u osmanskoj državi”, s. 487.

620 Avdo Sućeska, “O muafi jetu u Bosanskom ejaletu”, *PII*, XXI/22, Sarajevo, 1986, s. 236.

için de benzer bir durum söz konusuydu.⁶²¹ 1587 ve 1622 yıllarına ait Banya Luka şehri ve kadılığına yönelik bir muafname mevcuttur. Reaya topraklarına sahip olmayan şehir nüfusunun muafiyeti, 'avariz-i divaniye ve tekalif-i örfiye vergileri ile birlikte resm-i çift ve ispençe vergilerinden de muafiyeti öngörüyordu; bu da bu kategorideki nüfusun, *özgür* vatandaş statüsüne sahip olmasını sağlıyordu.⁶²²

Kanunnameler, derbentçiler, kürekçiler, madenciler, Eflaklar ve reisleri (knez ve primikyür) gibi nüfus, daha geniş kesimlerinin de bu tür bir imtiyaza sahip olduklarını göstermektedir. Nihayet, Müslüman köylüler başta olmak üzere nüfusu neredeyse geriye kalan tüm kesimlerinin muafiyetle kapsanmış olduğu görülmektedir, çünkü sıklıkla Osmanlı sultanlarının ve Bosna valilerinin özellikle Bosna sınırındaki askerî seferlerine katılmak durumundaydılar. En fazla sayıda muafname, Osmanlıların Bosna'nın batı sınırlarında büyük savaşlar yürüttükleri 16. yüzyıl sonlarına aittir.⁶²³

Çiftçilerin hane başı ödediği vergi görece düşüktü ve ilgili muhitin gelirleri, toprağın verimliliği ve topraktan elde edilen gelirlere bağlı olduğu için bu vergi türünün eşitlenmesi söz konusu değildi. İki domuz için 1 akçe ederinde olan domuz vergisi haricinde Müslümanlar ve gayrimüslimler için eşitti.⁶²⁴ Yönetimin reayanın yükünü azaltma eğilimi, gerçekçi bir ekonomi politikası hamlesiydi. Yüksek kira ve vergi bedelleri, köylülerin temel yaşam ihtiyaçlarına el uzatmak anlamına geliyordu. Bu, girişimciliğin ve üretimin azalmasına

---

621 Maglay'ın 1476-1485 yılları arasında Osmanlı hâkimiyeti altında olduğu kesin olarak bilinmektedir. O dönemde Srebrenik Banlığı çökmüş, 1512 yılına kadar Bosna Sancağı ve Osmanlı Devleti'nin sınırlarının savunulmasında önemli bir role sahip olmuştur. Bundan uzun zaman sonra da kimi şahıslar imtiyazlı bir konuma sahip olmuş ve vergilerden muaf tutulmuştur. İmtiyaz sahibi 11 hane için şu ifadeler kullanılır: "(...) adı geçen 11 kafir filoriden, koç ve koyundan muaf tutulmuştur. Onlar padişah emri ile knez (prens) olmuş ve ülkesini korumaktadır." (A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, str. 97. i 98; A. Husić, "Maglaj u ranom osmanskom periodu", s. 116.)

622 Avdo Sućeska, "O muafijetu u Bosanskom ejaletu", s. 237-239.

623 A.g.e., s. 239-240.

624 1604 sayımındaki bilgilere göre filorinin çiftçi reaya vergisinden daha düşük ve daha kolay bir vergi olduğu söylenemez. (*Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, c. I/1, haz. A. Handžić, giriş A. S. Aličić, s. Xxxiii.)

sebebiyet veriyordu. Bu, Kanuni Sultan Süleyman'ın kanunnamelerinde de görülebilecek bir husustur.⁶²⁵ Bundan ötürü Osmanlı yönetimi belirli imtiyazlar, kolaylıklar sağlıyordu. Buna bir örnek de 1489 yılına ait defterde kayıtlı Livno nüfusunun bir kısmına yönelik bir imtiyazdır: Bu nüfus grubunun yanında, ilk üç yıl kim bu muhite yerleşirse hiçbir şey ödemeyeceği, üç yıl geçtikten sonra ise filori ödeyeceği belirtilmektedir.⁶²⁶ Örneğin, Travnik 1489 yılında emniyetsizlik ve sürekli tehdit altında olması nedeniyle 36 gayrimüslim hane, 11 Müslüman haneden oluşan ve kalenin yakın çevresinde gelişen küçük bir muhitti. 1489 tarihli sayımdan, bunların diğer haneler arasında Travnik'te kalan en azimli grup olduğu ve kayıtlara geçen bilgilere göre, “kalanlara imtiyaz tanınıp (kalanlarına istimâlet edup) vergi indirimi sağlanmış” olduğu görülmektedir.⁶²⁷

Osmanlı yönetiminin vergi politikasını belirlemesi sırasında tebaayı ne kadar gözettiğinin göstergelerinden biri de Osmanlı Devleti tebaasına mensup olanların belirli vergi mükellefiyetlerinin derecelendirilmesi yöntemidir. *Resm-i arus* vergisi buna bir örnektir. Bu vergi, zenginlerden altmış, fakirlerden kırk akçe, kafir kızlarından otuz akçe, zengin dul kadınlardan otuz akçe, orta hâlli dul kadınlardan yirmi akçe, fakir dul kadınlardan 15 akçe alınarak toplanıyordu.⁶²⁸ Cizye söz konusu olduğunda da vergi mükellefiyetleri aynı şekilde derecelendiriliyordu. 1690 yılına kadar Osmanlı Devleti düzeyinde bu şeriat vergisinin bedeli ve toplanma şekli ile ilgili tek tip bir sistem yoktu. Cizye, Rumeli'de genellikle hanelere göre maddi duruma bağlı olarak üç sınıf şeklinde belirleniyor, taşrada en düşük vergi oranlarına göre, bu vilayetlere komşu bölgelerde yarısı ortalama vergi oranı, yarısı en düşük vergi oranına göre belirleniyordu. Buna uygun olarak Bosna'da da en düşük vergi oranına göre toplanıyordu.

625 N. Filipović, “Pogled na osmanski feudalizam”, s. 80.

626 R. Smajić, *Bosanska krajina*, s. 113.

627 Karşılaştırmamız: A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 69; Karşılaştırmamız: 334 no'lu not. Osmanlıların göç sürecini teşvik etmesi ve sınır boylarındaki nahiyelerde yaşayan nüfusun daha az vergi yüküne sahip olması hakkında daha detaylı bilgi için bkz. M. Vasić, “Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u 16. vijeku”, s. 248; B. Nilević, “Pitanje etničko-konfesionalnih promjena u BiH”, s. 227.

628 *Kanuni i kanun-name*, s. 46.

Sultan III. Murat dönemine kadar cizye bedeli ve yükselişi normal ve katlanılabilir sınırlar içerisinde ilerlemiştir. 16. yüzyıl sonlarında zorlu ekonomik şartlar sebebiyle bu noktada bir dengesizlik vuku bulmuştur.⁶²⁹

Derecelendirme yöntemi filori için de geçerliydi. İlgili bölgeye, bölgenin içeride ya da sınır boyunda olup olmamasına binaen filori bedeli belirlenirdi. 1604 yılı itibarıyla Bosna Sancağı'ndaki Eflaklar için üç farklı filori bedeli belirlenmişti. Gerçek bir fon olan doğudaki, Podrinje bölgesindeki ve güneydoğudaki nahiyelerde filorinin tam bedeli 315 akçe, Sancağın orta kısımlarında 280 akçe ve sınırdaki nahiyelerde 150 akçeydi. Hatta dış tehlikelere açılan Kostajnica (Kostajniča) Nahiyesi'nde filorinin tam bedeli yalnızca 100 akçeydi.⁶³⁰

Pek çok örnek, Osmanlı yönetiminin tebaasına vergi kolaylığı sağlamış olduğunu göstermektedir. Örneğin 1542 yılı Bosna Sancağı kanunnamesinde, tarım mahsullerinin kalitesini doğrudan etkileyen elverişsiz iklim şartları nedeniyle vergileri ayniyetle ödeme konusunda sıkıntı çekildiğinin belirtildiği reyanın yönetime gönderdiği arz üzerine sultanın reyanın (çiftlik kiracıları) isteklerini yerine getirdiği görülür. Sultan bu talep üzerine, öşür ve salariye vergileri getirilmeden önce olduğu gibi reyanın para miktarının kesilmesi (mukataa) suretiyle ödeme yapmasına izin vermiştir.⁶³¹ Kararın sonunda bir kez daha ilgili bölgenin hassas ve tehlikeli olduğu ve vergi politikasının da buna göre belirlendiği vurgulanarak “bu toprakların gerektiği gibi işlenemediği ve üzerinde tarım yapılamadığı bu nedenle öşür vergisi bedeli olarak her çiftlik başına sahibinin kabul edeceği ve arazinin elverdiği bir para miktarınca ödeme yapılacağı” sonucu ortaya çıkmaktadır. “Araziler gerektiği gibi işlenebilir ve tarım yapılabilir hâle geldiğinde örf ve kanuna uygun olarak araziler için öşür vergisi ve salariye, değirmen harcı ve kırlar için öşür vergisi ödesinler.”⁶³²

629 H. Hadžibegić, “Džizja ili harač”, s. 77.

630 A. Handžić, “Konfesionalni sastav stanovništva Bosne i Hercegovine u doba Osmanske vladavine”, s. 148.

631 *Kanuni i kanun-name*, s. 68.

632 A.g.e., s. 69.

Blagaj'a (Blagay) bağlı Dračevica (Dračevitsa) köyündeki örnek de vergi indirimi politikasına işaret etmektedir. Blagay Kalesi adaylarının söz konusu köyde dönüm başı 5 akçeyle vergilendirilen küçük bağları vardı. Defterde şıra zamanında bağ sahiplerinden dönüm vergisi istendiği fakat *şıranın istenmediği* kayda geçmiştir. Mevzubahis kişiler kalenin muhafızlarıydı.⁶³³ Vergi giderleri ile tebaanın imkânları arasındaki denge söz konusu olduğunda Osmanlı vergi politikası çerçevesindeki 1565 yılına ait Saraybosna kanunnamesinin hükümlerinde “vergilerin tebaanın dayanma imkânlarına istinaden belirlendiği” belirtilmektedir. Aynı kanun ile sınır bölgelerindeki arazilerin işlenmesi için yalnızca öşür ve salariye vergisi ödenmesi suretiyle vergi kolaylığı tanınmaktadır.⁶³⁴ 1548 yılına ait İzvornik Sancağı kanununda şu ifadeler yer almaktadır: “İmkânlarına uygun olarak (vurgu S.B.’ye ait) kafir başına cizye ve baştıalarına haraç konulsun, bunlar alınıp, toplansın, vergi defteri ve parası ise devlet hazinesine teslim edilsin.”⁶³⁵

Vergiler (örneğin öşür vergisi) geciktirilmeden, zamanında, reaya bunun için hazır olduğunda toplanmalıdır.⁶³⁶ Bütün Osmanlı kanunları reaya karşı herhangi bir vergi suistimalini katiyetle yasaklamıştır. Osmanlı kanunlarının bu yöndeki katiyetini, 1542’da da tekrarlanan 1539 yılına ait şu hüküm göz önüne sermektedir: “Voyvodadan, voyvodaların kaçması için bıraktığı eşkıya istensin. Eğer eşkıyayı bulamazsa, onun yerine kendisi asılsın.”⁶³⁷ Osmanlı kanunlarının ne kadar titiz ve birbiriyle uyumlu olduğunu 1539 yılına ait şu örnek de göstermektedir:

Bir köye gelerek yerleşen göçebeler, ikamet ettikleri bu köyde reaya olarak kayıtlı olmayıp başka bir sipahinin reayası iseler, ikamet ettikleri köyün reisi onlardan resm-i duhan olarak altışar akçe alabilir. Ancak bir yıl dolduktan sonra alabilir. Eğer bir yıl dolmamışsa alamaz. Eğer köye yerleşen kimse ekip biçiyorsa, sipahiye öşür verdikten sonra, bu kimseden resm-i duhan vergisi alınamaz.⁶³⁸

633 *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, priredio: A. S. Aličić, s. 457.*

634 *Kanuni i kanun-name, s. 86.*

635 A.g.e., s. 117.

636 A.g.e., s. 42, 55 ve 65.

637 A.g.e., s. 55-65.

638 A.g.e., s. 58.

Diğer örnek de Osmanlı kanununun ne kadar titiz ve net olduğunu ortaya koymaktadır. Burada 1565 yılına ait Saraybosna kanunnamesi söz konusudur:

Eğer bir reaya mensubu hem sipahi hem de filori arazisinde kayıtlı ise ve on yıldan uzun süre filori arazisinde ikamet ediyor ve orada kayıtlı ise, bağlı olduğu sipahiye reaya vergisi ödemeyecektir. Eğer on yılda uzun süre ikamet etmiyorsa ve kayıtlı ise, o hâlde Eflak örfüne göre filori arazisi için devlet hazinesine tam bedelli filori vergisi ödesin. “Ben filori arazisini tutuyorum” bahanesiyle sipahisine reaya vergisi ödemekten kaçmasın ve buna karşı çıkmamasın.⁶³⁹

Sancakbeyi Sinan Paşa'nın Mart 1556'da merkezî yönetimden Hersek Sancağı'nda sıkça meydana gelen kıtlık nedeniyle diğer sancaklardan arpa yardımını yapılmasını talep etmesi üzerinde yardım talebinin yerine getirilmesi, Osmanlı yönetiminin tebaasına karşı ilgili ve anlayış sahibi olduğunu göstermektedir.⁶⁴⁰

Köylü İslam'ı kabul ederek ekonomik olarak yarar sağlamıştır. İspençe üç akçe düşürülerek resm-i çift vergisine dönüşmekteydi.⁶⁴¹ Tarih yazıcılığında, Bosna'da İslam'ın kabul edilmesinin nedenlerinden birinin ekonomik olduğu yanı sıra cizye muafiyeti olduğu yazılır. Ancak 16. yüzyıla ait bazı bilgiler bu iddiayı çürütmektedir.⁶⁴² Keza, Bosna Sancağı'nın 1489 tarihli kapsamlı nüfus

---

639 A.g.e., s. 89.

640 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 18-19.

641 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 122.

642 1518 yılı itibarıyla Müslümanların da cizye ödediği Saraybosna çevresindeki bazı köyler: Brodac (Brodats) (6 Müslüman ve 9 gayrimüslim), Rakovica (Rakovitsa) (12 Müslüman ve 7 gayrimüslim), Kovačić (Kovačić) (6 Müslüman ve 6 gayrimüslim, Podgrade ya da Boğazi Yumru yani Pale (31 Müslüman ve 24 gayrimüslim). Daha detaylı bilgi için bkz. BOA, *MAD*, 37, s. 851–880; Aynı kaynağı temel alarak Osmanist Ahmed S. Aličić “1518 cizye sayımı bilgilerine göre Bosna'nın tamamında cizye hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler tarafından ödenmiştir. Dolayısıyla, İslam'a geçişin ana sebebinin cizye olduğu iddiası çürütülmektedir.” demiştir. Bu yazara göre bunun nedeni, cizye sayımının genel toprak sayımından ayrı bir şekilde yapılmasıdır. Cizye sayımını kadınlar yapardı. Müslümanlar iki sayım arasında İslam'a geçmiş ise veya arazinin veya bölgenin hatta haraca tabi bir bölge olarak bir köyün statüsünün değiştirilmesi ile ilgili karar alınmamışsa cizye öderlerdi. Haraç ve öşür arazisinin yalnızca öşür arazisine dönüşme süreci oldukça uzundur. Bu vakada 1516 tarihli Bosna Sancağı sayımında cizye sayımı yoktur fakat iki yıl

sayımı, İslamlaşmış bekar köylülere ve evli fakir köylülere mutlak bir iltimas tanındığını göstermektedir. Bennaklara (evli olmayanlar) iltimas gösterildiği tartışmasızdır. Onlar gayrimüslim olarak ispençe vergisi çerçevesinde devlette 25 akçe, İslam'a geçtikten sonra ise yalnızca 6 akçe öderlerdi. Osmanlılar, “yoksul köylüleri kendi taraflarına çekmek için Bosna köylüleri arasındaki mülkiyet farklarını” kullanmışlardır.⁶⁴³

Son olarak şunu söylemek gerekir ki Osmanlı yönetimi devlet çıkarlarına uygun olarak finansal menfaatini fazlasıyla gözetmiştir. 1550 yılında Petrovo Polje (Polye) Nahiyesi'nde kayıtlara geçmiş olan vaka gibi *finansal olarak daha faydalı* yollar aramışlardır. Anılan örnekte, “bir mezrayı tımardan çıkararak filori adına kaydetmek” daha faydalıdır.⁶⁴⁴ Diğer taraftan, Cetina Nehir (Siny'e bağlı) geçişinden elde edilen gelirlerin tımar adına kayıtlı olması *en faydalısı* olduğunda da, sultan hasından çıkarılarak Livno Nahiyesi'ndeki Mehmed adlı kişinin tımarına katılmıştır.⁶⁴⁵

İstimâlet Politikasının Bir Sonucu Olarak Ticaret ve Zanaat Alanındaki Hareketlilik

Üretmek ve ticaret ve iş alanlarının engelsiz gelişimi için uygun şartları sağlamak, Osmanlı yönetiminin kendine has tedbirlerinden biriydi. Elbette ekonomik kalkınma olmadan yönetimin uzun vadeli bir istikrar sağlaması beklenemezdi.⁶⁴⁶

---

sonra kayıtlara geçmiştir. (*Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, c. I/1, haz. A. Handžić, giriş A. S. Aličić, s. viii ve xxvii). Bu anlamda, padişahın emri üzerine Temişvar divanı tarafından verilen *Goražde (Gorajde) bölgesindeki reayadan cizye toplanması ile ilgili* 1632 tarihli beratın muhtevası ilginçtir. Beratta diğerlerinin yanında şu ifadeler de yer almaktadır: “*Geleneklere göre söz konusu bölgedeki Müslüman ve gayrimüslim baştinaları için reaya ve bereayanın ödediği* (vurgu S.B.'ye ait) cizyeye eskiden beri haraçlarına eklenen dört cülus artırılması adına 20'şer akçe ile yüklenilmesini ve adı geçen mübaşirin (adı geçen vergiyi) toplamasına izin vermeniz.” Karşılaştırınız: *Sidžil mostarskog kadije 1632–1634.*, Eski Türkçeden çeviri, giriş ve notlar Muhamed A. Mujić, Mostar, 1987, s. 40.

643 N. Filipović, “Napomene o islamizaciji”, s. 161.

644 *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, s. 100.

645 A.g.e., s. 148.

646 Türk tarihçi Mücteba İlgürel, Osmanlı Devleti bünyesindeki bölgelerin Osmanlı hâkimi-

İki çeşit tüccar vardı: yerel ve esnaf ürünleri ile ticaret yapan ve daha alt statüye sahip tüccarlar ile kervan ticaretini ve denizaşırı ticareti yöneten tüccarlar ve bezirganlar. İkinci çeşit ticaret, büyük bir zenginlik kaynağıydı ve temsilcileri *mudârebe* aracılığıyla bu işe dâhil olan yönetim tarafından teşvik edilmekteydi. Mudârebe, girişimcinin karavan veya gemi ile yapılan ticari aktiviteye kendi parasını yatırdığı bir iş etkinliği çeşididir.⁶⁴⁷

15. yüzyılın bilgin kişiliklerinden biri olan Sinan Paşa, devletin tüccarlar ile ilişkisini şu şekilde savunmaktadır:

Devletin içindeki tüccar sınıfına dikkat edin; onları koruyup kolayın; kimsenin onları aşağılamasına izin vermeyin. Çünkü onların yürüttükleri ticaret sayesinde ülke kalkınmaktadır; onların gayreti dünyada düşük fiyatları yaygınlaşmasını sağlamaktadır; tüccar sınıfı aracılığıyla hükümdarın şöhreti yurt dışında yayılıyor; ve devlet onların vasıtasıyla zenginleşiyor.⁶⁴⁸

Bu cümleler, Osmanlı yetkililerinin, devletin kalkınması ve bu sayede yönetimin istikrar kazanması için ticari aktivitelerin artırılmasının önemi hakkında ne kadar bilinçli olduklarını göstermektedir.

---

yetine girdikten itibaren kaydettikleri ekonomik kalkınmayı ve aynı yerde bulunan farklı etnik ve dinî topluluklara tanınan iş özgürlüklerini *istimâlet politikası* ile ilişkilendirmektedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. M. İlgürel, "İstimâlet", s. 362.)

647 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 203-204. Bazedžani (Bezirganlar) adlı özel Saraybosna çarşısında en kalabalık ve en güçlü olan bezirganlar Saraybosna'da özellikle ön plana çıkıyordu. Aynı şekilde, aralarında Bosnalı ve Saraybosnalıların da olduğu Balkanlı Müslümanlar işlerinin büyük bir bölümünü, 16. yüzyılda kendine özgü en büyük ekonomik kalkınmaya sahip Ankona şehrinde icra ediyorlardı. (B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 130 ve 176.)

648 Alıntı: B. Yediyıldız, "Osmansko društvo", s. 643. Yalnızca sıradan, profesyonel tüccarlar değil, devlet memurları hatta İsa Bey gibi sancakbeyleri de ticaret yapmıştır. İsa Bey 1451 yılının Şubat ayında Tvrdiša isimli bir kişinin oğulları vasıtasıyla 400 duka değerinde kumaş almış ve Dubrovniklilere bu kumaşın örfi ihracat gümrük vergisi olmaksızın ihraç edilmesi için ricada bulunmuştur. Bu ricası ilk seferinde reddedildikten sonra İsa Bey elçisi Ahmet'i Dubrovnik'e göndermiş, Dubrovnikliler de bir takım ek avantajlarla birlikte kumaşın istenen şekilde ihraç edilmesini kabul etmiştir. Aynı şekilde İsa Bey 1 Şubat'ta (1454'ten sonra) Üsküp'ten tüm tebaasına Dubrovnikli Frank'a iyi bakmalarını, zira kendisinin parası ile ticaret yapmakta olduğunu iletmıştır. (Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 335; Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, s. 235.)

1463 yılından çok daha önce, Sandalj Hranić gibi Bosna derebeyleri hâlâ sahnedeysen Osmanlıların Bosna'daki *ekonomik devinimi* kayıt altına alınmıştır. Bosna Krallığı'nın nihai çöküşünden neredeyse altmış yıl önce Sandalj önemli sayıda *asprona* sahiptir.⁶⁴⁹

1463'te Bosna'nın fethiyle birlikte Fatih Sultan Mehmet, Dubrovnik üzerinden Floransa'ya doğru yeni bir ticaret yolu açtı. Bu sayede ticaret gelişiyor; Foça, Novi Pazar ve Edirne, oradan da Gelibolu üzerinden İstanbul ya da Bursa'ya varan Dubrovnik-Bursa-İstanbul yolu önem kazanıyordu. Osmanlılar, bu yolun güvenliğini sağlamak için çalışıyordu. 1501 yılında Floransa'dan gelen bir yük ipek Foça yakınlarında çalınınca sultan derhâl müdahale ederek yükün bir kısmını bulan memurlarını göndermiş, yükün kalan kısmını ise yerel halk ödemek zorunda kalmıştır. Foça ve Mostar gibi pek çok şehir bu yol sayesinde gelişmiş, Saraybosna daha en başta Dalmaçya şehirleri ile ticari ilişkiler kurmuş bu da daha sonraki dönemde başşehir ve Bosna'nın merkezi olmasını sağlamıştır.⁶⁵⁰

Saraybosna ve Vrhbosna, 15. ve 16. yüzyıllarda Bosna'daki ticaret hayatının sembolü olmuştur. Bireylerle birlikte Vrhbosna'da belirli bir işi yapmak ya da belirli bir süreliğine yürütmek için ticari topluluklar, dernekler faaliyet göstermiştir. Vurhbosna'da maden merkezlerinin yakınlığı nedeniyle değerli

---

649 E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski*, s. 193. Dubrovniklilerin, ticaret kervanlarını durduran Radoslav Pavlović'e sitemlerini ifade ettikleri sözler oldukça ilginçtir: *Türkler bile bu tür hamlelere başvurmaz*. Osmanlıların temas ettikleri kişileri kazanmak konusundaki becerilerine, bu defa ticari kabiliyetlerine bir nebze ışık tutan bir başka örnek olarak, Osmanlılar ile kurulan günlük ilişkiler, henüz 15. yüzyılın ilk yarısında bazı Dubrovnikli tüccarların İslam'a geçmesiyle sonuçlanmış, esir düşmüş olan Dubrovnikli bir gencin, Osmanlıların yanında kalmak ve İslam'ı kabul etmek istediğini söylemesine rağmen Ahmet Paşa Hercegović tarafından herhangi bir maddi karşılık olmadan Dubrovniklilere geri verilmesidir. (I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 49, 325 ve 329.)

650 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 169. Osmanlılar ticari merkezleri birbirine bağlayan yolların inşa edilmesine ve bakımına çok özen göstermiştir. Bu yollar boyunca, trafiğin güvenliğini için kişilere ait vakıflar olarak hanlar ve kervansaraylar inşa edilmiştir. Yalnızca Bosna bölgesinde (daha sonra Bosna Eyaleti) 18 kervansaray, 232 misafirhane, 32 han, 10 bedesten ve 42 köprü inşa edilmiştir. (B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 165.)

metaller ve kurşun ticareti yürütülmüştür.⁶⁵¹ Vrhbosna'daki ticaret toplulukları, örneğin, 1475 yılında Marin Cicerović ve Hristofan Gradić tarafından kurulmuş olup kendilerinin burada zanaatkâr ve imalat ürünleri satan dükkânları vardı. Belirtildiği üzere kurşun dışında Vrhbosna'da altın ve gümüş ticareti de yapılıyordu. Bu dönemde ilk kuyumcu olan Nikola Ratkov'un da adı anılır. Ticaret toplulukları kumaş ticareti için de kurulmuştur. Vrhbosna'da örneğin At Meydanı'nda köle ticareti de yapılırdı.⁶⁵² Saraybosna'da 16. yüzyıl ortalarında ticaret hayatının gelişmekte olduğunu gösteren gelişmelerden birisi de Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı ve damadı Rüstem Paşa'nın Bursa'dan satılmak üzere gelen ipek nedeniyle Brusa-bezistan (Bursa Bedesteni) adını alan bedesteni inşa etmesidir. Bu bedestenin içinde 35, dış tarafında ise 45 dükkân vardır.⁶⁵³ Bu bedestenden başka, Saraybosna'da 16. yüzyılda Mehmed Bey İsabegoviç bedesteni ve Gazi'nin vefatından sonra inşa edilen Gazi Hüsrev Bey bedesteni de vardır.⁶⁵⁴ Evliya Çelebi şehirleri, bedesteni olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayırırdı ki bu, söz konusu yapıların ticari hareketlilik için önemine işaret etmektedir.⁶⁵⁵

---

651 Saraybosna ve Srebrenica kadıliklarının kadılarına ve Bosna ve Srebrenica'daki maden emineğine gönderilen sultan emrinde, Dubrovniklilerin Srebrenica'da 750 kantar kurşun ve Bosna'da 750 kantar kurşun alabilecekleri belirtilmiştir. Državni arhiv u Dubrovniku (DAD – Dubrovnik Devlet Arşivi), *Acta et Diplomata (AD)*, 7/2.1., Sayı 3, No. 139, (A 1, 10), 20. 5. 1533 yılı; Karşılaştırınız: V. Miović, *Dubrovačka republika u spisima osmanskih sultana*, s. 155.

652 V. Mušeta-Ašćerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*, s. 195–197.

653 B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 59 Çarşıda ve ticaret ve zanaat işlerinin yürütülmesinde güvenlik ve düzen sağlanması için Osmanlı yönetimi, gece bekçileri veya *seri asasena* veya onlara özel bir kanun bile bulunan pasvancılar gibi özel güvenlik birimlerini görevlendirmiştir. Bahsedilen kanunlar arasında en bilinenler 1530, 1542 ve 1565 tarihlidir. (Daha detaylı bilgi için bkz. *Kanuni i kanun-name*, s. 46, 68 ve 91; H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 57.)

654 H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, Sarajevo, 1991, s. 507–523; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 236–237.

655 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 179. Saraybosna'da 16. yy. ortalarında arazilerin alım-satımı ve tekrar satışı, Reljevo (Relyevo), Petrovići (Petroviçi) köyü gibi şehrin daha uygun yerlerinde mülklerin hatta büyük mülklerin oluşturulması çok sık görülen durumlardır. Örneğin, Skender oğlu Saraybosnalı Hadži-Kurtalija, birkaç bölgede arazi alıcısı olarak ortaya çıkar.

(Daha detaylı bilgi için bkz. B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58.*, s. 425–426).

1530 ve 1542 tarihli Saraybosna gümrük kanunu, bu şehirdeki ticari faaliyetlerin canlılığını yeterince ortaya koymaktadır. Bu kanunda Saraybosna'dan ihraç ve ithal edilen yaklaşık kırk kadar ürün için vergi hükümleri belirlenmiştir. Bu ürünler arasında demirden kalaya, peynirden yağa, kınadan sabuna kadar pek çok çeşit mevcuttur.⁶⁵⁶ Buna benzer hükümler ihtiva eden Saraybosna gümrüğüne ilişkin başka bir kanun da 1565 yılında yazılmıştır.⁶⁵⁷ 1548 yılı itibarıyla İzvornik Sancağı'nda da benzer bir durum hâkimdir.⁶⁵⁸ İzvornik Sancağı'ndaki ticari faaliyetlerle ilgili daha alt idare organlarına iletilen bir belgede *istimâlet politikasına* özgü telkin ve yöntemler göze çarpar. Söz konusu belge, sultan tarafından 15 Şubat 1566 tarihinde Çavuş Tosunoğlu Mustafa vesilesiyle İzvornik beyine (ve diğer yetkililere) gönderilen bir emir olup belgede bu emirde, "Sultan, ürünleri taşımak için planladıkları gemileri inşa etmelerinin gerekliliği olduğunun, padişahın ordusu geldiğinde bu ürünleri padişah askerlerini satmaları gerektiğinin bu sancaktaki tüccarlara bildirilmesini" emreder. "Ürünlerin bedellerinin ödeneceği taahhüt edilmektedir. Gemi inşa edebilecek olan herkese bu malumat ulaştırılmalıdır. İzvornik sancakbeyine, *halk tarafından en güzel şekilde karşılanması ve kabul görmesi için isteneni en güzel şekilde icra etmesi* (vurgu S.B.'ye ait) emrolunur."

Diğer yerlerde de zengin bir ticari hayat olduğu kayıtlara geçmiştir. Fransız seyahatname yazarları, 16. yüzyıl boyunca Bosna'nın bazı şehirlerindeki (Novi Pazar, Foça, Taşlıca) gelişmiş ticarete şahitlik eden yazılar bıraktılar.⁶⁵⁹ Diğer taraftan, Visoko da yerel ve transit öneme sahip bir ticaret merkezi olarak gelişme gösterdi. Osmanlıların gelişiyle birlikte Visoko ticari merkez olma özelliğini Saraybosna'ya devretmiş olsa da Visoko meydanında hâlâ hatırı sayılır bir ticari hareketlilik mevcuttu. Visoko'da da ticaretin gelişmesi ve muhafaza edilmesinde Dubrovnikliler başrol oynadı. İhraç edilecek ürünlerin karakterini mevcut ham madde stoğu belirlemekteydi. Visoko örneğinde

656 *Kanuni i kanun-name*, s. 45-46 ve 67-68.

657 A.g.e., s. 90-91.

658 A.g.e., s. 120-121; E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 107.

659 Daha detaylı bilgi için bkz. R. Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI-XVII vek*, s. 112, 114, 129 ve 139.

bu ham maddeler deri, balmumu, yün ve diğer zanaat ürünleriydi. Bu işe yatkınlığı ve parası olan herkes ticari faaliyetlerin taşıyıcısı olabilirdi.⁶⁶⁰

Osmanlılar yalnızca yerel nüfusu değil, onlara iş emanet etmek ve beratlarla belirli imtiyazlar tanımak suretiyle yabancıları da kendi çıkarlarına bağlamaya çalışmıştır.⁶⁶¹ Örneğin Saraybosna'nın Frenk mahallesinde gayrimüslimlerin belirli vakıf binalarını kiralamaları oldukça sık rastlanan bir durumdur.⁶⁶² Gayrimüslimler, Venedikliler ve Dubrovnikliler mirî tuz madenlerini kiralityordu, aynı şekilde Novo limanı ya da Neretva'da olduğu gibi diğer pek çok şey de kiralityordu.⁶⁶³ 1477 tarihli Hersek Sancağı vilayeti sayımında "Počitelj (Poçitelj) Kalesi'nden denize kadar yelken açan kayıklar – bu bölgede Neretva üzerinden geçişlerde Voyvoda Petar'a kiralityanmıştır, dizdar olanlar ve Poçitely Kalesi'nin dibinde kayıkla yolculuk eden kimseler hariç" şeklinde bir kayıt mevcuttur.⁶⁶⁴ 16. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'dan sürgün edildikten sonra Osmanlı padişahına sığınan Yahudiler, Saraybosna'daki ticaret işlerinde önemli rol oynamıştır.⁶⁶⁵

---

660 H. Čar-Drnda, "Visoko u sastavu Osmanskog carstva", s. 205–210. Osmanlı kanunlarının çok fazla borçlu kişilere muamele biçimi ilginçtir. Borcunu ödeyecek bir mülkü olmayan kişiyi mahkeme *muflis* ilan eder ve borcunu ödeyebileceği bir duruma gelene kadar serbest bırakır. O zamana kadar kaçmayacağına dair güvence verir. (B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58.*, s. 429.)

661 I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 316.

662 Andrija oğlu Matko, müteveli Osman Halifa bin Alija'dan 1 Muharrem 964 tarihinde Paşa Yiğiy vakfının bir parçası olan Saraybosna Frenkler Mahallesi'ndeki ev ve dükkânları üç yıllığına kiralityadı. (*Regesta sarajevskog sidžila 1555–1558. godine*, çev. Hazim Šabanović, Sayı 171, 3/666, s. 158–159.)

663 A. Handžić, "Uvoz soli u Bosnu u XVI vijeku", *POF*, X/XI–1960/1961, Sarajevo, 1961, s. 116.

664 *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, haz. A. S. Aličić, s. 8–9.

665 H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 12; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 175. Yahudiler Saraybosna'ya, buradaki yerleşim yeri gelişip, ticaret için uygun şartlar oluşur oluşmaz geldiler. Bu, 1535 ve 1545 yılları arasında kademeli şekilde oldu. 16. yüzyıl sonuna kadar Yahudiler farklı zaman aralıklarında gruplar hâlinde Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinden gelerek Saraybosna'ya yerleştiler. 1580 yılı civarında Yahudiler tek tük Mostar'da, bir sonraki on yıl içerisinde ise Banya Luka'da da görülmeye başladı. 17. yüzyılın ilk yarısında ise Foça ve Tuzla'da da Yahudiler vardı. Yahudilerin yürüttüğü ithalat-ihracat sistemi tam kapasiteli olarak 1590 civarında Dubrovnik üzerinden, 1592 yılında ise Split üzerinden ortaya çıktı. Bu tarihten itibaren Saraybosna Split'i Venedik ve Dubrovnik ile

Diğer taraftan Müslüman tüccarlar pek çok bölgede tüccar olarak pek iyi bir muamele görmüyordu. Bu türden olaylara Venedik Cumhuriyeti'nde rastlanırdı. Onlar için tüccar kafilesi olarak ikamet ettikleri özel bir konaklama yeri olan *funduk* (*Fondaco dei Turchi*) tesis edilse de, bu döneme ait pek çok bilgi, yerli halkın tüccarlara yönetimin bizzat müdahale etmek zorunda kaldığı çok fazla zorluk çıkardığını göstermektedir. Bu düşmanlık giderek artmış, 16. yüzyılın sonuna kadar Müslüman tüccarların sayısı de giderek eksilmiştir.⁶⁶⁶ Örneğin Dubrovnikliler, Venedikliler, Katanlanlar, Cenevizliler ve diğerlerinin 14. ve 15. yüzyılda “dinsizlerle” yani Müslümanlarla ticaret yapmak için papadan izin almak zorunda oldukları bilinmektedir.⁶⁶⁷

Osmanlı-Dubrovnik ilişkileri, pek çok açıdan Osmanlı Devleti'nin ekonomik çıkarlarını gözetir.⁶⁶⁸ Dubrovniklilerin Osmanlı Devleti dolayısıyla Bosna şehirleriyle de olan ticari ilişkileri, 15. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna kadar özel bir hüviyete sahiptir. Dubrovnik Cumhuriyeti siyasi ve ekonomik sebeplerden

---

Neretva'yı Ankona ile ilişkiler için kullanarak bölgede Yahudilerin başlıca yerleşim yeri oldu. (Bogumil Hrabak, “Trgovina Jevreja u Bosni i Hercegovini do sredine XVII stoljeća”, *GDI BiH*, yıl XXXI–XXXIII, Saraybosna, 1982, s. 153–184; H. Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, s. 261–264.)

666 H. Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, s. 25 ve 251. Bu konuda kapsamlı bir çalışma için bkz. Bernard Luis, *Muslimansko otkriće Evrope*, Beograd, 2004.

667 I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 57. 18. yüzyılda da Bosna Hersekli Müslüman tüccarların yerel hükümetin kararı ile “bağımsızlıklarının tehlikeye gireceğinden korktukları” için Dubrovnik Cumhuriyeti'ne yerleşmeleri yasaktı; Katolikler ve Ortodokslar ise yerleşebilirdi. (Vuk Vinaver, *Dubrovnik i Turska u 18. veku*, Beograd, 1960, s. 128.)

668 Dubrovnikliler Balkanlar dolayısıyla Bosna'da da Osmanlıların en önemli ticari partnerleriydi. Osmanlı yönetiminin pek çok kertesinden yetkili, Dubrovniklilerin Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapmasını mühürleriyle onaylamıştır. Bu muhtevada günümüze kadar ulaşan en eski belge 1430 yılına aittir. Burada yalnızca 1453, 1454, 1459, 1462, 1463, 1464, 1469 ve 1475 tarihlerinde Osmanlı yönetimi tarafından düzenlenmiş Dubrovnik ticaretine serbestlik tanınması ile ilgili belgeleri sayıyorum. Bu belgeler, Bosna Krallığı'nın resmî olarak sona ermesinden 10 yıl öncesini ve 10 yıl sonrasını kapsamaktadır. Dolayısıyla Osmanlılar bu tür yöntemlerle de o dönemde Bosna halkına vaadettikleri özgürlüklerin tanıtımını yapmıştır. (Belgenin muhtevası için bkz. Č. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 12, 18 ve 21; G. Elezović, *Turski spomenici I (1348–1520)*, s. 38, 65–68 ve 126; Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, s. 238, 240 ve 280; B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. stoljeća*, s. 34.)

ötürü, 15. ve 16. yüzyılın tamamı boyunca sultanın onayıyla Balkanlar'daki ticari ilişkilerde önceliğe sahip olmuştur. Osmanlı sultanlarının Dubrovniklilere verdiği çeşitli imtiyazlar tipik bir politik araçtı. Bu politika araçları sayesinde Osmanlılar, ekonomik çıkarlarını en iyi şekilde dengede tutmayı bilmişlerdir.⁶⁶⁹ Şimdiye kadar bu konuda 14., 15. ve 16. yüzyılı konu alan en kapsamlı kitaplar Ivan Božić ve Toma Popović tarafından yazılmıştır.⁶⁷⁰ Ancak 16. yüzyıl sonlarında 1592'de Split Limanı'nın açılmasıyla birlikte ticaret rotası bir nebze kuzeve doğru kayacaktır. Ploče Limanı da bu rotaya katılmıştır.⁶⁷¹

Ticaret pek çok bariyeri yıkmıştır. Osmanlılar ve Habsburglular birbirine düşman olmalarına rağmen, bu durum kendi aralarında ticaret yapmalarına ve mal alışverişine engel olmamıştır. 1532 yılında Kamengrad sakinleri ile Knez Nikola Zrinski arasındaki ilişkiler de bu şekilde seyretmiş, Kamengradlılar, Gvozdansko'ya knezin düzenlediği fuara katılmıştır. Keza knez de Kamengrad'a satılmak üzere gıda ürünleri hatta silah göndermiştir.⁶⁷² İki *düşman taraf*, bu defa Osmanlı ile Venedikliler arasındaki sınır ilişkilerinin karakteristik örneklerinden biri, bir tarafta Zadar ve çevresi ile diğer tarafta Osmanlı (Bosna) iç bölgeleridir. Bu ilişkiler, hayatın her alanında olduğu gibi ekonomi alanında da oldukça ilginçtir. Zadar ile Osmanlı'nın iç bölgeleri ve Osmanlı hâkimiyeti altındaki diğer bölgeler arasındaki ticaret, 16. yüzyılın erken dönemlerinde başladı. Bu nedenle Osmanlı yönetimi bu şehirle ilişki kurmuş, Osmanlı Devleti'nin Zadar'daki temsilcisi olan emin, Bosna ile ticareti gözetmiş ve ihraç edilen mallardan gümrük vergisi toplamıştır. İsmi ile bilinen ilk Zadar emini, 1587'de Šaban Petokija (Şaban Petokiya) idi. Eminler icra ettikleri iş hacmi bakımından Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki bir çeşit *konsolosluk* temsilcisiydi. Söz konusu iki tarafın ekonomik olarak birbirlerine ne kadar bağımlı olduklarını gösteren bir örnek de Zadar'ın 17. Yüzyılda, bir sonraki *Osmanlı sığır pazarı* olmasıdır.⁶⁷³

---

669 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 171-172.

670 Kitabın sonundaki bibliyografya kısmına bakınız. Elbette bunlar dışında söz konusu dönem ve sonraki dönem ile ilgili Vesna Miović ve Vuk Vinaver'in eserleri de önemli kaynaklardır.

671 H. Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, s. 358-361.

672 H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 642-643.

673 Seid M. Traljić, "Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća", *Radovi Insti-*

Şunu da söylemek gerekir ki, Osmanlı Devleti, ekonomi alanında kendi çıkarlarını korumak için belirli ekonomik tedbirlere başvurmuştur. Bunlardan biri de savaşta, kurak yıllarda ya da siyasi baskı önlemi olarak uygulanan *yasak* tedbiriydi. Sürekli yürürlükte olan gümüş, kurşun, bakır, at ve silah ihracat yasasının dışında, yasaklar genel ya da kısmi olabilirdi (yalnızca belirli bölgelere, ham maddelere ve gıda ürünlerine yönelik). Bu ekonomik ve politik tedbir, bütün Rumeli bölgesinde ve Dubrovnik'te bilinen ve uygulanan bir yöntemdi. Özellikle 16. yüzyılın ortaları gibi belirli zaman aralıklarında da uygulanagelmıştır. *Yasak* kimi zaman bir tarafın kanunsuz hareket ettiği ile ilgili belirli suçlamalar üzerine bir çeşit ekonomik baskı aracı olarak kullanılırdı. 1548'de Dubrovnik ticaret kervanlarının Novi'ye gelmesini yasaklamakla suçlanan Dubrovnik hükûmeti buna örnektir. Osmanlı yönetiminin ekonomik tedbirlerinden biri de Osmanlı Devleti'nden buğday ihraç etme yasağıydı.⁶⁷⁴

Ticaret dışında, zanaatkârlık da devlet ve eyaletlerin ekonomik temellerinin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlıların Bosna'ya geldiklerinde mevcut buldukları yerel zanaatkârlığın gelişmişlik seviyesi azımsanmayacak kadar yüksektir. Örneğin, 16. yüzyıl ortalarında yaygın olan 16 zanaat kolundan çoğunu Gračanica'da (Gračanitsa) bulmuşlardır.⁶⁷⁵ Ancak Osmanlı idaresinin gelmesiyle yeni zanaat kolları da gelmiştir.⁶⁷⁶ Gelişmiş zanaat kolları; tam teçhizatlı ordunun, şehirlerin mimari gelişiminin ve halkın yaşam standardının da şartı olduğu için merkezî Osmanlı yönetimi tarafından teşvik ve himaye edilmiştir.⁶⁷⁷ Bu nedenle, şehirlerdeki zanaat ve zanaatkâr sayısı hızla

---

tuta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, sv. XI–XII, Zadar, 1965, s. 214–216.

674 Toma Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, Beograd, 1973, s. 212–216. (T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*.)

675 Kaynak: A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 237–245.

676 Osmanlıların gelişine kadar zanaatkârlığın gelişmiş olmadığı, 16. yüzyılın ortalarından itibaren ise gelişmeye başladığı yerlere karakteristik bir örnek Travnik bölgesidir. Söz konusu dönemde 22 farklı zanaat türü vardı, mahallerin tamamında ise zanaatkârlar yaşıyordu. Bu zanaatların çoğunluğu bu bölgede yeniydi. (A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 121.)

677 Örneğin, devletin ekonomik gücü için madencilik önemi kavrayan bazı padişahlar maden üretiminin artırılması için farklı tedbirler almış ve hukuki düzenlemeler getir-

büyümüştür. Bu, çevre köylerde önceden mevcut zanaatkârların toplanması ve gelişmiş ekonomik merkezlerden zanaatkârların gelmesiyle mümkün olmuştur. O zamana dek genellikle yerel nüfusun ihtiyaçlarını karşılayan, az gelişmiş ve az nüfuslu varoş mahallelerinden çok, köylerde daha yaygın olan mevcut zanaatkârlığın aksine, yeni gelen zanaatkârlar mevcut olanlara göre daha bilgili ve eğitilmiş kadrolardan müteşekkildi. *Daha medeni ve daha zengin bir toplumun* neticesi olarak Osmanlılar, mevcut zanaat dalları için daha büyük tecrübeler, spesifik üsluplar, daha incelikli edevatın yanında yeni zanaatları da beraberlerinde getirdiler. Şehirlerdeki zanaat sayıları ve çeşitleri, o şehirlerin bölgesel ve toplumsal gelişmişlik seviyesi ile doğru orantılıydı.⁶⁷⁸

Devlet, zanaatkârlığı ve zanaat teşkilatlarını başka şekillerde de desteklemiştir. Daha büyük şehirlerde önemli zanaatlar teşkilatlandığı, akraba zanaatlar (*esnaf*) gruplaştığı için, bu gruplara yönetmelik hükümleriyle düzenlenmiş daha önemli idari, hukuki ve finansal ayrıcalıklar tanındı. Diğer taraftan yönetmelikler, yerel yönetimi yürütme anlamında devlete yardımcı oldu. Bazı mistik tarikatlar, esnaf gruplarına hamilik etti. Bosna'da 16. yüzyıl Saraybosnası'nda buna rastlanırken, İZvornik'te de olduğuna dair emareler vardır. Diğer şehirlerde ise – Mostar, Bany Luka ve Travnik – esnaf gruplarına ancak 18. yüzyılda rastlanır.⁶⁷⁹

---

miştir. Atılan bu adımlar 16. yüzyılın ilk yarısına kadar bazı neticeler vermişse de, bu tarihten sonra madencilik düşüşe geçmiştir. (B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašćudo kraja 18. stoljeća*, s. 54). Sultan II. Bayezid'in Srebrenica meydanı keşişlerine gönderdiği 3 Ocak 1499 tarihli berat ilginçtir. Beratın onaylı, 1619 tarihli bir nüshası bilinmekte olup, şu ifadelerle yer verilmektedir: "Mevzubahis keşişler yanlarında ne kadar adam bulurlarsa, onları benim padişahlık arazime getirsinler, orada iskân etsinler, benim Bab-ı Saadetime bağlı oldukları müddetçe bu işte onları kimse rahatsız etmesin ve engel olmasın." (Hazim Šabanović, "Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine 15. stoljeća", *Istorisko-pravni zbornik*, 1/2, Sarajevo, 1949, s. 199-200.) (H. Šabanović, "Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine 15. Stoljeća.")

678 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 242; B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58.*, s. 430-431; Örneğin Osmanlılar Visokoda inşaatçılıkla ilgili belirli sayıda zanaat ile karşılaştılar. Bu zanaatkârları kale inşaatı ve tamirinde çalıştırarak, ispençe, haraç ve diğer giderlerden muaf tuttular. Bu kişiler Visokodan Gorjan oğlu Grgur, onun oğlu Živko ve Grgur'un kardeşi Otuštu. (H. Čar-Drnda, "Visoko u sastavu Osmanskog carstva", s. 205–210).

679 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 243. Yönetim ile esnaf ilişkileri hakkında pek çok

16. yüzyılda Bosna'nın pek çok şehrinde çarşılar ve çarşılarda zanaatlar vardı.⁶⁸⁰ Bu alanda da herhangi bir etnik ya da dinî engelle karşılaşıldığı görülmemiştir. Müslümanların uğraştıkları zanaatlar ile gayrimüslimlerin uğraştıkları zanaatların tam olarak belirli olduğu durumlar nadir değildir. Müslümanlar ile gayrimüslimler bu düzen içerisinde yan yana çalışmışlardır. Saraybosna, Foča (Foça), Čajniče (Çayniçe) gibi şehirler buna örnektir.⁶⁸¹ Osmanlı nüfus sayımlarına göre, Kanuni Sultan Süleyman gücünün zirvesindeyken, 1548 yılında İZvornik Sancağı'nın 5. en büyük yerleşim yeri olan Šabac (Şabats) kasabasında 141'i Müslüman, 37'si Hristiyan toplamda 178 hane vardı. Buradaki tebaa arasında 5 tüccar, 4 çizmecci, 5 neccar, 3 demirci, 6 terzi, 2 berber, 1 saraç, 1 mutaf, 1 kâtip, 2 kasap, 1 kürkçü ve 1 fırıncı vardı. Bu son dört kişi bir demirci ile birlikte gayrimüslimdi.⁶⁸² Livno kasabasının varoşunda Müslüman ve gayrimüslim tebaa karma bir şekilde yaşıyordu. Aralarında gayrimüslim zanaatkârlar olan marangoz Miloš ve Radoje oğlu demirci Ivaniš de vardı.⁶⁸³

Gornja ve Donja Tuzla'da (Aşağı Tuzla, Yukarı Tuzla) 1548 yılı itibarıyla 26 farklı zanaat kayda geçmiştir. İZvornik 16. yüzyılda önemli bir tersane merkeziydi. Burada 16. yüzyılın ortalarında Rumeli Beylerbeyinin emriyle yılda 200'den fazla tekne ve filika üretiliyordu.⁶⁸⁴ İZvornik dışında, Biyelyina Nahiyesi'ne bağlı Novi Kalesi'nin yakınlarında nehir teknesi üretimi organize

---

çalışma vardır bkz. H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 189–204; Azra Gadžo-Kasumović, “Veze esnafa u Bosni sa tekijom u Kir Šehiru”, *POF*, 49/1999, Sarajevo, 2000, s. 111–175.

680 Bu konuda zaruri bir eser, Hamdija Kreševljaković tarafından yazılmıştır: *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463–1878)*, Sarajevo, 1958.

681 Daha detaylı bilgi için bkz. H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 7–338; Kimi zaman para kazanma temelinde halk arasında sınıflaşmalar yaşanabiliyordu. Örneğin 1540 yılında Knežina (Knejina) kasabasında 150 Müslüman hane ve 68 bekar Müslümandan oluşan zanaatkâr topluluğu (*džemaat ehl-i hiref*), 15 Müslüman hane ve 9 bekar kişiden oluşan Knežina varoşundaki reaya cemaatinden ayrılmıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. Amina Kupusović, “Širenje islama u vilajetu Pavli”, *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (bilimsel toplantı)*, *POF*, 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 118.)

682 A. Handžić, “Grad Šabac i njegova nahija u prvoj polovini XVI vijeka”, s. 103.

683 *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, Sarajevo, 2007, s. 61.

684 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 242–244.

edilmişti.⁶⁸⁵ 1538 yılında bu tersanede 1.024 kişi çalışıyordu, sekiz farklı zanaat ve işçi türünü kapsıyordu. Çalışanlar genel itibarıyla yerel halktan, her üç dinin mensupları olup, farklı zanaat dalları içindeki pay oranları değişiklik gösteriyordu. İlk başlarda bu tersaneler Osmanlı'nın fetih hedeflerine yönelik üretim yaparken, yüzyılın ortalarından itibaren nakliye ve Osmanlı'nın buğday ticaretine de hizmet etmeye başladı.⁶⁸⁶

16. yüzyılda Budin'deki köprüler, İzvornik Sancağı'ndan gelen ahşap yapılar yardımıyla tamir ediliyordu.⁶⁸⁷ Saraybosna'daki zanaatkârlık ile ilgili ilk bilgilere, 1489 tarihli Bosna Sancağı sayımında ulaşılmaktadır. O dönemde Müslüman hanelerinin reisleri %60 oranında zanaatkârlardı. Zanaatların ve şehir ekonomisinin gelişimi ile ilgili ilk önemli bilgiler, 1530 tarihli sayımda elde edildi. Bu sayımda, 40 civarında farklı zanaat ve ticaret mesleğinden bahsedilir. 16. yüzyılın ortalarına kadar şehirde saraçlar, terziler, tabakçılar ve kunduracılar hâkimdi. Genel itibarıyla 16. yüzyılda metal, deri ve tekstil işlemeye bağlı zanaatlar daha yaygındı.⁶⁸⁸

Gazi Hüsrev Bey döneminde 1530 tarihli sayımda, Saraybosna'daki 300'den fazla evin reisinin zanaatkâr olduğu kayıtlara geçmiştir.⁶⁸⁹ Fojnica'da (Fojnitsa) bazı meslekler geleneksel hâle gelmişti. Bunlar, fırıncılık, pabuççuluk ve kürkçülüktür. Bunlara, Osmanlı yönetiminin ilk birkaç on yılında belirli vergi imtiyazları tanındı. İcra ettikleri meslek için haftada bir (1) akçe ödediler, diğer vergilerden ise muaf tutuldular. Bu imtiyazlar 1489'da sultan emri ile kaldırıldı ve haraç, ispençe, ayrıca şeriat hükümleri ve kanunlarla belirlenmiş bütün mükellefiyetleri ödemeleri emredildi.⁶⁹⁰ Visoko'da özellikle dericilik, kunduracılık, kürkçülük ve saraçlık zanaatları gelişti. Osmanlılar,

---

685 Adem Handžić, "Izgradnja lađa kod Novog na Savi u XVI vijeku", *POF*, XXII–XXI-II/1972–73, Sarajevo, 1976, s. 84.

686 A.g.e., s. 109.

687 A.g.e., s. 109.

688 Daha detaylı bilgi için bkz. B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 145–164.

689 B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 193.

690 Hatidža Čar-Drnda, "Prilog proučavanju prošlosti Fojnice i Kreševa od uspostave osmanske vlasti do početka 17. stoljeća", *POF*, Sayı 35, Sarajevo, 1986, s. 153.

ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda Doğu tipi zanaat üretimi ve toplu olarak zanaat ve ticaret faaliyetlerini teşvik ettiler.⁶⁹¹Yukarıda zikredilen birkaç bilgi açık bir şekilde Osmanlı yönetiminin genel itibarıyla zanaat faaliyetlerini destekleme ve geliştirmeye yönelik bir politika yürüttüğünü ortaya koymaktadır ki bu, hem devlete hem de zanaatkârlara fayda sağlamıştır. Bu iş birliği, özellikle esnaf ile yönetim arasındaki ilişkilerde ortaya çıkmaktadır.

Osmanlılar henüz 15. yüzyılın ilk yarısında Bosna'ya ekonomik yollarla giriş yaptılar. Askerî fetihlere paralel olarak ticari ve mesleki serbestiyetin tercih edildiği yeni ticaret yolları yaptılar. Padişahın resmî politik planlarına göre, Osmanlı menfaatlerine ters düşmedikçe bu serbestiyetleri tehlikeye sokmak yasaktı. Osmanlı'nın politik projeksiyonu, ticareti canlı tutmak ve zanaatkârlığı geliştirmek üzerine kuruluydu. Bu, yönetimin kök saldıği idari ve siyasi merkezlerin kalkınmasını sağlıyordu. Bunun neticesinde, söz konusu ticaret ve zanaatkârlık olduğunda Bosna şehirlerinde dinî veya herhangi başka bir mensubiyet temelinde bir farklılığı ön plana çıkarmanın bir karşılığı yoktu.

---

691 H. Čar-Drnda, "Visoko u sastavu Osmanskog carstva", s. 205–210.

DİNÎ İLİŞKİLER

İstimâlet teriminin teorik açıklamaları sırasında, Osmanlı Devleti'ndeki dinî ilişkilerin bir ölçüde yürütülen politika ile örtüştüğü gerçeği ifade edilmiştir. Bu bölümde, Osmanlıların Bosna'daki gayrimüslimlere karşı tutumları kısaca ortaya koyulmaya çalışılacak, ardından İslam'ın yayılışının Bosna'daki yönetimin güçlenmesi ve istikrar kazanmasındaki rolü üzerinde durulacaktır. Buna ilişkin olarak Osmanlı Devleti'nin *yeni Müslümanlarla (müslim-i nev, müslim-i cedit)*⁶⁹² Osmanlı'nın gelişile birlikte İslam'ı kabul edenlerle ilişkileri de mercek altına alınacaktır.

Osmanlıların Gayrimüslimlerle İlişkileri

Osmanlı Devleti, İslam devletiydi. Şeri hukuk, Osmanlı hukuk sisteminin temelini teşkil ediyordu.⁶⁹³ Bir ülke İslam devletinin hâkimiyetine girdiğinde gayrimüslimler ülkeyi terk ederek yaşamak için başka bir bölgeye göç edebilir ya da İslam devleti ile bir anlaşma yaparak belirlenen kurallara uyarak aynı bölgede yaşamayı sürdürebilirdi. Bu anlaşmaya *zimmet*, devletin koruması

---

692 Karşılaştınız: N. Filipović, "İslamizacija u Bosni u prva dva desetljeća osmanske vlasti", s. 57-60; A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*.

693 Pek çok yazar (F. Köprülü ve Ö. Lütfi Barkan gibi Türk yazarlar bile) Osmanlı hukukunun kaynakları ile ilgili kesin olmayan ve asılsız çıkarımlarda bulunmuş ve Osmanlı Devleti'nin net bir hukuk sistemi ve resmi hukuki nişanesi olmadığı iddialarıyla kafa karıştırmıştır. Ayrıca bir tarafa şeriat diğer tarafa kanun, örf ya da âdet konularak suni bir ayırım yapılmakta, bunların şeriatın dışında, *laik* bir temeli olduğu iddia edilmektedir. Hukuk tarihçisi Ahmet Akgündüz tüm bu yanlış görüş ve algılar hakkında hukuki argümanlar ortaya koyarak birden fazla çalışma kaleme almıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kânûnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, 1. Cilt, FEY Vakfı: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV), İstanbul, 1990.

altındaki gayrimüslim vatandaşlara ise *zimmi* denir. Bu anlaşmaya göre, zimmilerin askere gitmesi gerekli değildir ancak İslam hukukuna uyarlar ve cizye verirlerdi.⁶⁹⁴ Diğer taraftan devlet, can ve mal güvenliklerini sağlamakla ve din özgürlüğü tanımakla yükümlüdür. Bu, zimmilerin inanç ve ibadet etme özgürlüğü haricinde, kendi cemaatleri içerisinde evlenme ve boşanma, mirasın bölüştürülmesi, miras bırakma ve diğer türden hukuki işlemlerde kendilerine ait örfi ve hukuki kuralları uygulama haklarının olduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, hukuki bağımsızlıkları tanınmaktadır. Bunun yanında, hukuki bağımsızlığa sahip oldukları alanlarda şeriat mahkemelerine de başvurabilirler. Bu durumda, İslam hukukuna göre yargılanırlar.

1453 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde zimmilerin konumu ile ilgili bilgi verebilecek resmî bir belgeye rastlanmamıştır. Günümüze kadar ulaşan bu türden en eski belge, Galata zimmileri ile yapılan anlaşmadır. Söz konusu

---

694 *Cizye* kelimesi, Arapça *cezaun* (جزاء) kelimesinden gelmektedir. Anlamı: ödüllendirmek, ödemek, kâfi gelmektir. Ceza anlamında da kullanılabilir. Buna göre, cizye kelimesi ödül ya da ceza anlamı taşıyabilir. Hamid Hadžibegić, Osmanlı bağlamında cizyenin ceza anlamını taşımadığını düşünür. Bir terim olarak cizye, mukabil tazmin manası taşır çünkü cizyeyi veren kimse can ve mal güvenliğinin sağlanması ve korunması için hak elde etmiş olur. Bu nedenle, İslam ülkelerindeki gayrimüslimler, himaye edilenler yani zimmilerdir. 16. yüzyılın ortalarına kadar resmî evraklarda haraç kelimesi kullanılır, daha sonra ise sıklıkla cizye kelimesine rastlanır. Cizye parası ile diğer şeylerin yanında Bosna şehirlerindeki kale muhafızlarının maaşları ya da cami ihtiyaçları ile ilgili giderler karşılanmıştır. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde Bosna Eyaleti'nde "içinde toplam on iki bin askerin bulunduğu 173 büyük şehir" olduğunu ve "Bosna Eyaleti'ndeki yetmiş üç bin gayrimüslim reaya mensubunun cizyesinden yüz yetmiş üç şehirdeki askerin maaşlarının ödendiği"ni yazar. Cizyenin koruma amacı böylece gerekçelendirilmiş olur. İkinci bir bilgiye göre, muhafızların maaşları için maddi kaynakla, devlet mukatalarının defterlerinden temin edilirdi. Keza Poljica'dan alınan gelirlerin sıklıkla Bosna kalelerinin muhafızlarının maaşları için kullanıldığı bilgileri de mevcuttur. (Daha detaylı bilgi için bkz. H. Hadžibegić, "Džizja ili harač", s. 55-59; A.g.y."Glavarina u Osmanskoj državi", Sarajevo 1966, s. 5; Adem Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću – Uloga države i vakufa", *Studije o Bosni – historijski prilozii iz osmansko-turskog perioda*, İstanbul, 1994, s. 115. (A. Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću."); E. Čelebi, *Putopis*, çeviri, giriş ve yorum: Hazim Šabanović, s. 104-105; Adem Handžić, "Prilog istoriji starih gradova u Bosanskoj i Slavonskoj krajini pred kraj XVI vijeka", *GDI BiH*, XIII/1962, Sarajevo, 1963, s. 321; Avdo Sućeska, "O položaju Poljica u Osmanskoj državi", *POF*, XVI-XVII/1966-67, Sarajevo, 1970, s. 83.)

anlaşmada, din ve düşünce özgürlüğü, kiliselere dokunmama yani kiliselerin camiye çevrilmeyeceği ve zimmilerden hiç kimsenin İslam'ı kabul etmeye zorlanmayacağı taahhüt altına alınır. Velhasıl, o güne kadar sahip oldukları haklar muhafaza edilir.⁶⁹⁵ Zimmilere tanınan bağımsızlık, daha sonraki dönemde onlara bir çeşit özerklik sağlayacak, bu çerçevede zimmiler *millet* olarak anılacak ve özgürce teşkilatlanabilecektir.⁶⁹⁶

Mevcut literatürde Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin konumu ile ilgili çıkarımlar, yanlış, isabetsiz veya taraflı bir şekilde yorumlanmıştır.⁶⁹⁷

---

695 Yunan Ortodoks cemaati dışında Osmanlılar, Ermeni (1461), Katolik (Bosna Fransiskenleri 1463) ve Sırp Ortodoks cemaati ile de aynı iş birliğini kurmuştur. 1453 yılında Galata'da Cenevizliler başta olmak üzere bazı Katolik temsilcileri vardır. Bu sultan ahidnamesi onları kapsıyordu. 1453'te merkezi İstanbul'da olan Yahudi hahambaşı da atandı. Ancak kendisinin nüfuzu muhtemelen şehirdeki Yahudilerle sınırlıydı. Ahmed S. Aličić, Ahidnamenin Bosna Kilisesi mensuplarına da yönelik olabileceği kanaatinindedir. Muhamed Hadžijahić de daha önce bu ihtimali dile getirmiştir. Ancak Pejo Ćošković, Bosna Kilisesi'nin 1463 yılı itibarıyla bölgesel ve teşkilat anlamında çökmüş olduğunu ve "yeni politik şartlarda kendisine mevcudiyet ve temsiliyet sağlayamayacağını ve yerel hükümdarlar döneminde hiyerarşisinin sahip olduğu konumu elde edemeyeceğini (...)" düşünmektedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 143; Olga Zirojević, "Hrišćansko zadužbinarstvo u periodu osmanske uprave", *POF*, 46/1996, Sarajevo, 1997, s. 131-132; Benjamin Brande i Bernard Lewis, *Kršćani i Jevreji u Osmanskoj carevini – funkcioniranje jednog pluralnog društva*, çev. Mirza Sarajkić ve Ahmet Alibašić, CNS, Sarajevo, 2007, s. 31. (B. Brande i B. Lewis, *Kršćani i Jevreji u Osmanskoj carevini – funkcioniranje jednog pluralnog društva*, çev. M. Sarajkić ve A. Alibašić); P. Ćošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, s. 118; M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, s. 43-44; A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 48). Bunun yanında, Halil İnalçık, 1453'ten önce Ortodoks Kilisesi ile ilişkilerde *istimâlet politikasının* rolü hakkında yazmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Turcica*, vol. 21–23, İstanbul, 1991, s. 407–436; Benzer konuda yazan bir diğer isim de şöyledir: Tom Papademetriou: *Render Unto The Sultan: Power, Authority and the Greek Orthodox Church in the Early Ottoman Centuries*, OUP Oxford, 2015, s. 272.

696 Daha detaylı bilgi için bkz. D. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, s. 19-20; A. S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne*, s. 360; İ. Ortaylı, *Üç Kitada Osmanlılar*, s. 60; B. Brande ve B. Lewis, *Kršćani i Jevreji u Osmanskoj carevini – funkcioniranje jednog pluralnog društva*, çev. M. Sarajkić ve A. Alibašić, s. 100–112.)

697 Bazı örnekler: "Zimmilerin hukuki ve adli bağımsızlıklarının sınırları zamanla daralmış ve akabinde bu bağımsızlık evlilik, boşanma, vakıf kurma gibi sivil işler alanında kalmıştır." (M. A. Aydın, "Pravo kod Osmanlija – Nemuslimani", s. 571–580); "Gayrimüslimler

Çalışmanın önceki bölümlerinde askerî kumandan ya da önemli bir idari memur olarak pek çok gayrimüslim zikredilmiştir.⁶⁹⁸ Yargı söz konusu olduğunda, devletler arası ilişkiler ile ilgili bilgiler aracılığıyla bu konuda *kesin hüküm* vermenin faydasız olduğuna dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Nitekim, 16. yüzyılın başlarında Dubrovnik-Osmanlı arasındaki çekişmeler üzerine 4 Mayıs 1503 tarihinde bir ferman kaleme alınmış, bu fermanla diğer hükümlerin yanında Osmanlı mahkemelerinde ve karma davalar sırasında o güne kadar olduğu gibi yalnızca Müslümanların değil, Dubrovniklilerin de şahit olarak alınabileceğine hükmedilmiştir.⁶⁹⁹ Ayrıca, Osman Asaf Sokolović de 1536 tarihli Vişegrad siciline dayanarak Bosna'da 16. yüzyılda geçerli olan yargı sisteminde *Hristiyanların şeriat mahkemesi önünde ant içmesi kurumunun* mevcut olduğunu bilimsel olarak kanıtlamıştır. Aynı şey, Yahudiler için de geçerlidir. Üstelik, bu eylemin formları da bilinmektedir.⁷⁰⁰ Sultanın, 1565 tarihli Bosna Sancağı sayımında bulunan sayım memuru Beşaret'e gönderdiği (24 Mayıs 1563) emirdeki bazı hükümler oldukça ilginçtir. Arazi kullanıcılarından birinin ölümünden sonra tapu hakkı ile ilgili olarak şu ifadeler yer verilir: “*Tarafsız Müslümanlar ve gayrimüslimler* (vurgu S.B.’ye ait) tapu için ne kadar para miktarı belirlerse, kardeşlerinden o kadar para talep edilir.”⁷⁰¹

---

orduda herhangi bir üst rütbe alamaz, komuta mertebesine gelemeyiz.” (Hazim Šabanović, “Bosanski divan”, *POF*, XVI- II/XIX, Sarajevo, 1973, s. 11); “Hristiyanların Müslümanlara karşı mahkemenin huzuruna çağırıldığına veya karma davalarda şahit olarak alındıklarına dair tek bir bilgi yoktur.” (S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 131.)

698 Osmanlı Devleti’nin, daha yüksek siyasi mertebelere gelemeyecek olan zimmiler ile ilgili kanunu nasıl atlattığını gösteren durumlar vardır. Örneğin, Yozef Mikec (Naksoslu Yozef Nasi lakabıyla bilinir) zenginlikle gelen şöhreti elde ettikten sonra (şarap gümrük vergisinden elde edilen gelirler de buna dâhildir) siyasi iktidarı da talep etmiştir. Yahudi olduğu için buna hakkı yoktur, bu nedenle Eflak ve Boğdan gibi haraçgüzar dükalık kurmak istemiş, bu talebini ileterek Naksos, Poros, Milos, Siros ve Santorini dükalığını almıştır. (Vladislav Skarić, “Iz prošlosti sarajevskih Jevreja”, *Izabrana djela II – Prilozi za istoriju Sarajeva*, derleme ve editörlük: Dr. M. Ekmečić, Sarajevo, 1985, s. 230.)

699 T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, s. 384.

700 Osman A. Sokolović, “Nekoliko dokumenata o toleranciji naših predaka”, *Glasnik VIS-a*, 1-2/3-4, Sarajevo, 1969, s. 3–5.

701 Nedim Filipović, “Carska zapovijed Beşaretu”, *GZM*, IV–V, Sarajevo, 1949/1950, s. 286–291.

Bu bilgi de, gayrimüslimlerin Osmanlı toplumuna geniş katılım sağladıklarını göstermektedir.

Bosna'da Bosna Fransiskenleri, Ortodokslar ve Yahudiler devlet ile iş birliği içindedir.⁷⁰² Fatih Sultan Mehmet, Bosna Fransiskenleri ile ilk karşılaşmalarında zimmiler ile ilgili şeriat hükümlerine riayet ederek 1453 ve 1461 tarihli ahidnamelere benzer şekilde bir ahidname yayınlamıştır.⁷⁰³ *Fojnica* (Foynitsa) Ahidnamesi ile ilgili çok şey yazılmıştır, dolayısıyla burada bu ahidnameye geniş şekilde yer verilmeyecektir.⁷⁰⁴

Belki de orijinal metin elde olmadığı için tarih yazıcılığında nadiren bahsedilen ya da ihmal edilen şey, Fatih Sultan Mehmet'in Fojnica Ahidnamesi'nden önce Srebrenica Ahidnamesi'ni yayınlamış olduğu ile ilgili gerçekçi tahmindir. 29 Mayıs ile 9 Haziran 1483 tarihleri arasında (Çirpan adlı yerde) Sultan II. Bayezid, Bosna, Hersek ve İzvornik Sancaklarının sancakbeylerine

---

702 Ahmed S. Aličić'in yukarıda belirtilen Bosna Kilisesi ve devletin kiliseye karşı tutumu ile ilgili görüşlerinin haricinde bu konuda detaylı bir incelemeye yer verilmeyecektir. (Karşılaştırınız: 695 no'lu dipnot.)

703 Tarih yazıcılığı Fatih Sultan Mehmet'e ait başka bir ahidnameden nadiren bahseder. Söz konusu olan, Kudüs patriklerine ve keşişlerine 29 Temmuz 1458 tarihinde verilen din serbestiyeti ile ilgili fermandır. Ferman, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) (Kilise Defteri 8/6) muhafaza edilmektedir. Bosna ahidnamesinden yalnızca beş yıl önce yayınlanan bu ferman, Osmanlı'nın o dönemdeki küresel din politikasını teyit etmektedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. *Gökkubbe altında birlikte yaşamak – Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü*, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006, s. 122-123.) Söz konusu ahidnamenin Bosnaca tercümesi şu makalede yer alır: Sedad Bešlija, "Globalna vjerska politika Osmanlija prema nemuslimanima u 15. stoljeću: od Palestine do Srebrenice", *Zbornik radova sa naučnog skupa "Ahdnoma i ljudska prava"*, Fondacija Alast i Medžlis IZ Sanski Most, Sanski Most, 2016, s. 24–35.

704 Daha detaylı bilgi: Kasim Gujić uzun seneler önce 1935 yılında, Fatih Sultan Mehmet'in 28. Mayıs 1463 tarihinde Bosnalı Fransiskenlere takdim ettiği ahidname hakkında ilginç bir makale kaleme almıştır. Bu çalışmada ahidname, Bosna'nın düşüş tarihi ve buna ilişkin terimlerle ilgili açıklamalar vardır. Yazarın Fojnica Ahidnamesi'nin özgünlüğü ve orijinalliği ile ilgili şüpheleri çürütmeye çalıştığını hatırlatmak isterim. Ancak daha sonra ahidnamenin "gerçek tarihî muhtevaya sahip bir sahte belge" olduğu kanıtlanmıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. Kasim Gujić, *Osvajač Bosne Sultan Mehmed II i bosanski franjevci*, Zagreb, 1935; Vančo Boškov, "Pitanje autentičnosti fojničke Ahdnoma Mehmeda II iz 1463. godine", *GID*, 28–30 (1977–79), s. 103.)

ve kadılarına ferman vererek II. Mehmet'in Bosnalı keşişlere verdiği ve Bayezid'in onaylayıp tasdik ettiği ahidnameye katı bir şekilde uyulmasını emreder.⁷⁰⁵ Bu ve 17 Ağustos 1498 ile 3 Ocak 1499 tarihli fermanla geçen (Foynica'daki Fransisken Manastırında 1618 yılına ait tasdikli nüshası muhafaza edilmektedir) II. Bayezid'in, babası II. Mehmet tarafından "maden şehri Srebrenica'daki manastırın rahiplerine tanınan" imtiyazlarını tasdik ettiği ile ilgili ifadeler, bu ahidnamenin Milodraz'daki ahidnameden önce yayınlandığını tahmin etmek için gerçekçi bir zemin sunuyor. Bu, muhtemelen 1462 yılında Osmanlı'nın Srebrenica'yı işgalinden sonra yaşanmıştır.⁷⁰⁶ 1463'te ahidname yayınlanmasını "siyasetçi II. Mehmet'in iyi hesaplanmış bir hamlesi" olarak gören Srećko Džaja'nın bu konudaki görüşleri değerlidir.⁷⁰⁷ Aslında "istimâlet sistemi dinî cemaatlerle (millet) ilişkilerde dinî serbestiyet, kültürel özerklik ve idari iş birliğini öngörmüştür."⁷⁰⁸

Ortodoksluk (ve Bosna'daki Ortodoks Kilisesi) söz konusu olduğunda, her şeyden önce Osmanlı'nın gelişiyile birlikte (15. yüzyıl ortaları) bu dinin,

---

705 H. Šabanović, "Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine 15. stoljeća", s. 191–193.

706 H. Šabanović, "Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine 15. stoljeća", s. 197–200; Vančo Boškov, "Pitanje autentičnosti fojničke Ahd-name Mehmeda II iz 1463. godine", s. 91–92; S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 179. S. Džaja, Ocak 1624 tarihinde bir Srebrenica manastırında misafir olan Fransız seyahatname yazarı ile ilgili olaydan bahseder. Ziyareti sırasında Fransiskenler kendisine *162 yıl önce verilen imtiyazlar ve iddialarına göre sultanın yemek yediği masayı* gösterirler; (A.g.e., s. 179). Elbette Sultan II. Mehmet'in 1463'ten önce Bosna'ya sefere geldiğine dair herhangi bir kaynak bilgisi olmadığından *sultanın masası* ile ilgili rapor savunulamaz bir tez olarak kalmaktadır. Ancak bu, ahidnamenin Osmanlı yönetimi, dolayısıyla sultan tarafından Srebrenica'nın alınmasından sonra verilmediğini göstermez.

707 S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 181.

708 İlber Ortaylı, *Osmanlı barışı*, İstanbul, 2003, s. 3. Halil İnalıcık da özü itibarıyla Kur'an-ı Kerim'deki *te'lifül-kuluba* (pridobijanja srca za islam) ilkesine dayanan ahidnameleri *istimâlet politikasının* bir parçası olarak görmektedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Halil İnalıcık, "Ottoman Galata –1453–1553", *Essays in Ottoman History*, İstanbul, 1998, s. 280). Vjeran Kursar, doktora tezinde Batılı yazarların eserlerini referans göstererek *istimâlet* terimini Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaaya karşı tutumu bağlamında değerlendirmektedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Vjeran Kursar, *Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni (1463. – oko 1750.)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Filozofski fakultet, Zagreb, 2010, s. 305.)

Kral Tvrtko I. Kotromanić döneminde Orta Çağ Bosna Krallığı'nın topraklarına katılan Bosna'nın en uç kuzey ve güneydoğu bölgelerinde hâkim olduğunu söylemek gerekir. Bosna'nın diğer bölgeleri Osmanlı hâkimiyetine girdikçe, Bosna'daki Ortodoks unsurlar da yayılmaya başladı.⁷⁰⁹ 1557'de İpek (Peja) Patrikhanesi yenilenmeden önce de Ortodoks kilisesi Osmanlı hâkimiyeti altında oldukça *serbest bir hayat* sürüyordu. Mevcut kaynakların Ortodoks rahiplerinin 16. yüzyılda Bosna'da dinî görevlerini yerine getirmekte özgür ve bu konuda koruma altında olduklarını, serbestçe ve kamuya açık şekilde dinlerini yaşayabildiklerini, Bosna'nın neresinden gelirse gelsin Osmanlı mahkemesinde dava kazanabileceklerini kanıtlamalarının yanı sıra, dış dünya ile ilgili eylemlerinde de özgürdüler.⁷¹⁰ Elbette 1557 tarihinden sonra da Bosna'daki Ortodokslar bu defa İpek Patrikhanesi'ne dolayısıyla onun vesilesiyle İstanbul Patrikhanesi'ne ve toplamda Rum milletine mensup Ortodokslar olarak kaldı. Aynı şekilde Sırp ve Hırvat bölgelerinden belli sayıda göçmenin Bosna topraklarına gelmiş olduğunu da unutmamak gerekir. Ancak onlar hızla yerel Eflak nüfusu içinde asimile oldular.⁷¹¹

Kiliselerin maddi durumu ve konumundan, Osmanlı yönetiminin gayrimüslimlere karşı tutumunu anlamak mümkündür. “Şeriat ‘kafir devlet’ ile savaşmanın, Müslümanların hislerini herhangi bir şekilde rencide edebilecek mabetlerin ve diğer tüm sembollerin yok edilmesini (...) öngörmüştür” şeklindeki tezleri kabul etmek mümkün değildir.⁷¹² Osmanlı tahrir defterlerine

---

709 Ahmed S. Aličić, Bosna'da eş zamanlı olarak yaşanmış olan iki tarihi süreç ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Bunlar, İslam'ın yayılması ve Hristiyanlaşmadır. (Daha detaylı bilgi için bkz. A. S. Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne*, s. 354–358). Tarihçilerin sıklıkla tek taraflı olarak yalnızca İslam'ın Bosna'ya gelişi ve yayılmasına odaklandığı göz önünde bulundurulursa, bu iyi bir tespittir.

710 B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, s. 120–125.

711 İzvornik Sancağı'nda Eflakların olduğu Drina'nın sağ kıyısındaki bölgeler buraya dâhil değildir. Bosna ile ilgili Osmanlı kaynaklarında Sırp veya Hırvat isimleri yerli *kristyan* ve Hristiyan (Ortodoks ve Katolik) nüfustan farklı olarak, Sırp ve Hırvat bölgelerinden gelmiş gruplar için kullanılır.” (Daha detaylı bilgi için bkz. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*. sv. I/1, haz. A. Handžić, giriş: A. S. Aličić, s. xxxi; R. Smajić, “Neki terminološki problemi”, s. 63.)

712 A. Fotić, “Između zakona i njegove primene”, s. 38; Tam da şeriata göre, yasaklardan biri

göre, kilise ve manastırların sayısını belirlemek ve incelemek doğru bir yöntem değildir. Zira, 15. ve 16. yüzyılda Bosna'da yapılan bir sayım hiçbir kiliseyi içermeyebilir ve bu kilisenin olmadığı anlamına gelmez. Belki kilise mevcuttur ancak vergiden muaf tutulduğu için kayda geçmemiş olabilir.⁷¹³ Bosna'nın kuzeydoğusunda Osmanlı hâkimiyetinin çok kısa bir zaman aralığında, (1463-1474) 1340 yılından sonra inşa edilen 10 manastırdan yarısı yok

---

de Allah'ın isminin anıldığı mabetleri yok etmektir. Diğer taraftan, daha Orta Çağ'dan itibaren İslam hükümdarlarının tutumları, başka dinlere ait mabetlerin korunmasına yönelik olmuştur. (*Kur'an s prevodom*, II/114, XXII/40, çev. Besim Korkut, s. 18 ve 337; B. Brande i B. Lewis, *Kršćani i Jevreji u Osmanskoj carevini – funkcioniranje jednog pluralnog društva*, çev: M. Sarajkić ve A. Alibašić, s. 86); Bu prensiplere uygun olarak örneğin Kanuni Sultan Süleyman, Hersek sancakbeyi ve Novi kadılığının kadısına bir ferman göndererek zamanla harap olmalarını engellemek amacıyla Popovo Ovası'ndaki küçük Katolik şapelinde tadilat yapılmasına izin vermiştir. (Dubrovnik Devlet Arşivi (Državni arhiv u Dubrovniku) (DAD), *Acta et Diplomata (AD)*, 7/2.1., sv. 4, Sayı 197, (K, 75), 25. 5/3. 6. 1553 yılı; Karşılaştır: Vesna Miović, *Dubrovačka republika u spisima osmanskih sultana*, s. 163.)

- 713 B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 170. Buna örnek, tahrir defterlerinde kaydı olmayan Saraybosnadaki eski Ortodoks kilisesidir, ancak eldeki diğer bilgilere göre 16. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği tahmin edilebilir. Daha detaylı bilgi için bkz. Vladislav Skarić, "Srpski narod u Sarajevu u 17. i 18. vijeku", *Izabrana djela II – Prilozi za istoriju Sarajeva*, der-ed. Dr. M. Ekmečić, Sarajevo, 1985, s. 168; S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. Cilt, s. 130; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 216. Mileševo Manastırı'nın 1458'de yıkılması meselesi, literatürdeki kaynaklara bakılırsa oldukça ilginç ve tartışmalıdır. 1468/9 sayımına göre, iddia edilen kundaklama olayından 10 yıl sonra, söz konusu manastır, 11 yurt ve 275 akçelik geliriyle Mileševo Nahiyesi bünyesinde kayıt altına alınmıştır. Eğer yakıldıysa bu "huzursuz" dönemde görece hızlı bir şekilde yenilenmesi mümkün müdür? Bu konuda hiçbir veriye sahip değiliz. (A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 62.) 1477 tarihinde Hersek Sancağı'nda bulunan Mileševo Manastırı keşişlerinin mülkiyetlerinin korunması ve devlete ispençe (haraç değil) ödemekten muaf tutulmaları ilgili bilgilere, 1477 tarihli Hersek Vilayeti kapsamlı sayımına ait belgeler yoluyla ulaşıyoruz. Srećko Džaja şöyle der: "Öyle görünüyor ki, Mileševo keşişleri, fetih yıllarında haraç (cizye) ve ispençeden muafı ancak 1477 yılında Bab-ı Ali bu imtiyazı kaldırmıştır." Böyle bir formülasyona göre keşişlerin her iki imtiyazı kaldırılmıştır. Ancak 1477 sayımında haraç muafiyeti onaylanmamış fakat ispençe muafiyeti kaldırılmamıştır. (Karşılaştırınız: S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, 1999, s. 135; *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, haz. A. S. Aličić, s. 598-599; Fehim Dž. Spaho, "Nekoliko turskih dokumenata o manastiru Mileševo", *POF*, 28–29/1978–79, Sarajevo, 1980, s. 367–370.)

olmuştur.⁷¹⁴ 16. yüzyılda İzvornik bölgesinde Fransiskanlarla birlikte yeni oluşan şartlardan dolayı, daha doğrusu Orta Çağ varoşunun önemli bir Müslüman kasabasına dönüştürülmesi ve bu sürecine öngördüğü diğer sebeplerden ötürü Katolik nüfusun yurtlarını terk ederek başka bölgelere göç etmiş olması karakteristik bir örnektir.⁷¹⁵ Eğer bu tür vakalar açıklanmazsa veya yeni hayat şartları ve yeni medeniyet ortamının neticeleri olarak ele alınırsa, kolaylıkla taraflı tarihî yorumlar için elverişli bir alan hâline gelirler. Ne yazık ki literatürde buna çok sık rastlıyoruz.⁷¹⁶

---

714 Adem Handžić, söz konusu yapıların yok olmasının nedenleri ile ilgili belirli tahminlerini şu çalışmada paylaşmıştır: “Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku”, s. 8-9.

715 İzvornik Sancağı tahrir defterlerinde gayrimüslim yerli halkın gönüllü olarak yurtlarını terk ettiği ile ilgili kanıtlara rastlanır. Diğer taraftan, bazı Fransiskanlar manastırlarını terk etmemiş, manastırların içinde kalmıştır (örneğin Modriča ve Koraya). Daha detaylı bilgi için bkz. A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 88–91; A.g.e, “O širenju islama u Bosni s posebnim osvrtom na srednju Bosnu”, u: Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (bilimsel toplantı), *POF*, 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 47. (A. Handžić, “O širenju islama u Bosni.”)

716 Tarih yazıcılığında, bir dinin başka bir dinin yerine yayılma süreci dâhil olmak üzere bazı süreçler izah edilmeye çalışılırken dönemin mevcut şartları görmezden gelinir. Örneğin, belirli bir bölgede din görevlilerinin bulunup bulunmamasını neredeyse hiç kimse halk arasında belirli bir dünya görüşünün kabul edilmesinin bir nedeni olarak ele almaz. Örneğin 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında Trebinje bölgesinde ya da Arnavutluk'ta pek çok insan *Yunan ayinlerini* kabul etmiş, diğerleri *Türkleşmiş* yani İslam'ı kabul etmiş, üçüncü gruptakiler ise dinsiz ölmüştür. Bu tez bağlamında 1550 tarihli Kilis Sancağı sayımında kayda geçmiş Saromişe Nahiyesi'ndeki şu olayı paylaşıyorum: “Karin ve Bribir Kilisesi, Karin'e bağlıdır. Eski defterde üç rahip üzerine kayıtlıydı ve açıklamada ellerinde muafiyet ile emir olduğu ve ekip biçtikleri üzerinden öşür vergisi ödedikleri yer alır. Sayım sırasında ilgili kilise boştu, söz konusu rahipler ise daha önceden düşman topraklarına geçmiş ve ortadan kaybolmuştu. Daha sonra buraya Kreşevo kasabasında bulunan Fransiskan rahibi geldi ve kilisenin kendi arazisi olarak kaydedilmesini istedi ve böyle hükmedildi, bundan böyle toprağı işlesin, öşür ve salarive ödesin.” (Laszlo Hadrovics, *Srpski narod i njevova crkva pod turskom vlašću*, pogovor Radoslav Katičić, çev. Marko Kovačević, Zagreb, 2000, s. 31. (L. Hadrovics, *Srpski narod i njevova crkva*); *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, Sarajevo, 2007, s. 388). Boris Nilević, Osmanlı politik doktrini hakkındaki bir kısım kaynaklarda ve literatürde görülebilecek tamamen zıt bilgileri ve ifadeleri ayırmayı başarmıştır. *Yıktilar, yaktilar, harap ettiler, soydular, yağmaladılar* (kilise ve manastırlar kastediliyor) terimlerin şu çıkarımda bulunarak cevap vermiştir: “Her hâlükârda Osmanlılar dinî kaidelerine uygun hareket etmiştir. Dolayısıyla bu, (belirtilen terimler, y.n.) Ortodoks kiliselerine yönelik bir

Belirli zaman çerçevelerinde toplu manastır sayımları temel alınarak yok etmek gayesiyle gayrimüslimler ve ibadethaneleri üzerinde baskı kurmakla eleştirilen Osmanlı yönetimi bu bölgelerde de hâkim olduğuna göre, isteseydi zamanla sistematik şekilde oradaki manastırları ifna edebilirdi. Ancak eldeki kaynakların ortaya çıkardığı gerçekler, bundan çok daha farklı sonuçlara yönlendirmektedir. Örneğin 13-22 Nisan 1515 tarihleri arasında Katolik sürgününü başlatmakla suçlanan Mustafa Bey Jurišević (Yurişeviç), Gornya Tuzla'daki Aziz Meryem Manastırında papazlara hizmet eden dindarlara tanınan vergi imtiyazlarını yenilemiştir.⁷¹⁷ Bunun dışında, özellikle bazı ünlü camilerin bulunduğu yerlerde eskiden kiliselerin olduğu ya da kaynak ve literatürde o tarihten önce orada olduklarına dair herhangi bir kanıt bulunmayan kilise veya manastırların 1463'ten sonra yıkıldığına dair kanıtlanmamış tezler sıklıkla literatüre sokulmaktadır. Travnik'teki Yeni Camii ve Guča Gora'daki (Guča Gora) manastır buna örnek olarak verilir.⁷¹⁸

16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'da Osmanlı yönetimi altındaki Fransiskenler, dolayısıyla, Katoliklerin maddi konumunun araştırılmasını mümkün kılan çok sayıda belge mevcuttur. Özenli Osmanlı idaresi sayesinde pek çok manastırın tarihinin araştırılmasına imkân tanıyan çok geniş bir arşiv malzemesi vardır.⁷¹⁹

Osmanlı yönetiminin Fransisken manastırlarının maddi durumu konusundaki tutumunu ortaya koyan bir örnek paylaşacağım. 1502-1600 yılları arasında pek çok yerel devlet yetkilisi rahiplere Fojnica'daki (Fojnitsa) Fransisken manastırında ve yanındaki birkaç binada tadilat yapılması için

---

rejim politikası değildir." (Daha detaylı bilgi için bkz. B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, s. 101-102.)

717 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 120.

718 A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 86-87. Aynı şekilde Foça'da Careva (Hünkar) Camii'nin temelleri ve inşası ile ilgili olarak bkz. Muamer Hodžić, "Izgradnja Careve džamije u Foči i njen značaj u urbanom razvoju grada", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 63/2013, Orijentalni institut, Sarajevo 2014, s. 207-220.

719 K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, s. 82.

23 belge düzenlemiştir (farklı amaçlara yönelik olarak).⁷²⁰ Bu nedenle kimi yazarlar belli bir bölgedeki Katolik kilisesinin tarihçesini araştırırken şu sonuca varır:

Biokovo-Neretva bölgesindeki Osmanlı iktidarı boyunca (1492-1684 dolayısıyla 1717) Katolik kilisesinin kiliseleri ve manastırlarıyla faaliyet gösterdiği tarihî bir gerçektir. Üstelik bazı manastırlar bu dönemde açıldı (Živogošće, Otok), köy kiliselerinin ise sayısı arttı. Katolik kilisesi Türk yönetimi altında faaliyetlerini sürdürmekle kalmamış, yavaş ve ağır da olsa gelişmeye devam etmiştir!⁷²¹

Yorumlama açısından bir fark daha var. 1516 tarihli Bosna kanunnamesinde şunlar yer alır:

Bazı bölgelerde eski kafirlerin zamanından beri orada olmayan kiliseler inşa edildi. Bu yeni inşa edilen kiliseler yıkılsın; orada kalarak *durumu gözetin ve kafir ülkelere haber yetiştiren* (vurgu S.B.'ye ait) kafiler ve rahipler katı bir şekilde cezalandırılsın, ağır fiziki cezalar verilsin (siyaset). Yollara dikilen haçlar yıkılsın ve gelecekte dikilmelerine

---

720 Josip Matasović, *Fojnička regesta*, Spomenik, LXVII, Drugi razred, 53, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1930, s. 105–123. (J. Matasović, *Fojnička regesta*); Sejfudin Kemura, *Bilješke iz prošlosti bosanskih katolika i njihovih bogomolja po turskim dokumentima*, Sarajevo, 1916, s. 9-10.

721 K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, s. 189; Ancak bu yazar doktora tezini yorumlarken *çilekeş ve pesimistik* bir söylem tercih etmiştir. Kendisi şöyle der: “Savaşçı fatihler döneminde boyunduruk altında yaşamış olan sınıfın ve halkın kültür ve eğitim alanındaki çalışmalarından bahsetmek zordur.” Başka bir yerde: “Fransiskanlar tüm Türk şiddetine ve köleliklerine rağmen, Türk hâkimiyetinin sonlarında din ve kültür ateşinin başlangıçta olduğundan çok daha parlak bir şekilde yanmasını sağlamışlardır.” Başka bir yerde: “Tüm bunlar, Türk boyunduruğu altındaki Fransiskanların tuhaf mukavemetlerinin kanıtıdır.” (s. 168–189 ve 270–271). Böyle bir yoruma karşın, burada yönetimin Bosnadaki gayrimüslimlerle ilişkilerine yeni bir bakış açısı da getiriliyor. Kanaatime göre, Fransiskanların ayakta kalması, gelişmesi, yayılması ve yeni değerler inşa etmesi, diğer unsurların yanında *istimâlet politikası* denen Osmanlı politik doktrininin oluşturduğu ve geliştirdiği ortamda mümkün olmuştur. Aynı şekilde Fransiskan rahibi Fra Ignacije Gavran da Bosnadaki Fransiskan bölgesinin genişlemesini 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinin yayılmasına bağlamaktadır. (Daha detaylı bilgi için bkz. *Sputnici bosanske povijesti*, Sarajevo – Zagreb, 2007, s. 100).

izin verilmesin. Şayet dikerlerse bunu yapanlar fiziki ceza ile cezalandırılınsın. Kadılığında bunlar olup da yasaklayıp engellemeyen kadının azledilme sebebi bu olur.⁷²²

Neredeyse aynı hüküm 1530 ve 1542 tarihli kanunname de mevcuttur.⁷²³ Bazı yazarlar bu bilgiyi *Osmanlı'nın hoşgörüsüzlüğü, din özgürlüğünün yasaklanması, şiddet yoluyla iktidarın korunması* gibi bağlamlara koydu.⁷²⁴ Ancak söz konusu hüküm, tarihi bağlam içinde değerlendirilir ve “zimmilerin Osmanlı Devleti'nde Darul-harb ile bir olmak ya da casusluk ya da eşkıyalık yapmak gibi eylemler gerçekleştirdikleri takdirde bu statülerini kaybedebilecekleri” eklenirse⁷²⁵ o zaman yukarıda verilen kanunnamedeki hü-

---

722 *Kanuni i kanun-name*, s. 31.

723 A.g.e., s. 43 ve 66.

724 Tarih yazıcılığında *Türklerin şiddetli ve acımasız cezalandırmaları, Katoliklere, Fransiskenlere ve manastırlara karşı yürütülen fanatik hareketin öncüsü olarak Gazi Hüsrev Bey* gibi söylemlerden kaçınmak gerekir. (*Suputnici bosanske povijesti*, s. 56–58). Kilise metinleri ve Batılı yazarların seyahatnameleri, Bosna tarihindeki hassas konuların objektif olarak incelenmesinde belki de en az güvenilir kaynaklardır. Katolik ruhani literatürü büyük ölçüde bu tür kaynaklara dayanmaktadır. Özellikle “Bosnalı Fransiskenlerin Bosna Kralığı'nın Türk boyunduruğundan kurtarılacağı ve Hristiyan Katolik hükümdarların yardımıyla eski hâline döndürüleceği umudunu besledikleri” yazıyorsa. (Alıntı: S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 215.) Boris Nilević yerinde bir tespit yapar: “Yabancı seyahatname yazarları konusunda temkinli olmak gerekir, geçmişteki hayatın gerçekçi bir resmini ortaya koymak için onların yazdıklarını sürekli Osmanlı kaynakları ile karşılaştırmak gerekir.” (B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, s. 106.)

725 15. yüzyılın yarısından 16. yüzyılın sonuna kadar Katolik rahiplerin ve Fransiskenleri *darul-harb* ve casuslukla ilişkilendirildiklerini görüyoruz. Bunun yanında Osmanlı yönetiminin Fransiskenler ile ilgili şüphelerini ifade eden 1522, 1528, 1544, 1563 ve 1589 tarihli belgeler de mevcuttur. Daha detaylı bilgi için bkz. Aleksandar Solovjev, “Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne”, *GDI BiH*, Sarajevo, 1949, s. 60-61. (A. Solovjev, “Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne.”); S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 130; H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 642; G. Stanojević, *Jugoslavenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka*, s. 100–101 ve 123–124; Jovan N. Tomić, *Grada za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom XVII veka*, c. 1, (yıl 1595–1606. – Venedik Devlet Arşivi), SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knj. VI, Beograd, 1933, s. 234–236 ve 298–299; Dominik Mandić, *Duvanjska biskupija od XIV.–XVII. stoljeća*, Hrvatska bogoslovska akademija, Znanstvena djela, sv. 8, Zagreb, 1936, s. 28; *Suputnici bosanske povijesti*, s. 60; N. Mal-

kümlerin sebepleriyle ilgili daha rasyonel bir cevaba ulaşabiliriz.⁷²⁶ Bu mese-
lenin araştırılması ve tarihî açıdan gerçekçi sonuçlar çıkarılmasına bizi teşvik
eden bir başka şey de Fransiskanlar ile Osmanlı yönetimi arasındaki samimi
dostluk ilişkileri ile ilgili pek çok bilgidir.⁷²⁷ Ortodoks rahipler arasında da
buna benzer bir durum mevcuttur.⁷²⁸ Bosna'da Osmanlı yönetiminin yayıl-
masıyla teşkilat anlamında Ortodoks kilisesi de yayılmıştır. Ortaya çıkış ta-
rihleri fark etmeksizin 16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'da Osmanlı hâkimiyeti
altında Dabrobosna, Zahum-Hersek ya da İzvornik episkopisi bünyesinde fa-
aliyet gösteren 32 manastır ve 15 Ortodoks kilisesi kaydedilmiştir (1557'den

---

colm, *Povijest Bosne*, s. 76); Bosnadaki Osmanlı hâkimiyetinin başından beri mevcut olan
Fransiskanların her türlü yönetime başvurarak çok aktif şekilde yürüttükleri yeni yöneti-
me karşı mücadeleleri hakkında Ćiro Truhelka şunları kaydeder: "Fransiskanlar Türklere
karşı mücadeleyi kıskırtmış, kafalarının dikine giderek savaflara girişmişler. Bir seferin-
de Türkler Yayçeli dört kardeşi kesip parçalamıştı. Bu nedenle Papa Yayçeli, kardeşleri 9
Ağustos 1467'de takdis etmiştir. (Ćiro Truhelka, *Kraljevski grad Jajce. Povijest i znamenitost*,
Sarajevo, 1904, s. 21); Bazı yazarların başlık seçimi şöyledir: "Özgürlük Mücadelesi
ve Fransiskanların Mücadeledeki Katılımı; 1532 ve 1571'de Kurtuluş Kalkışmaları" (Daha
detaylı bilgi için bkz. K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u
doba turske vladavine*, s. 20–21.)

- 726 Srećko Džaja, Habsburglulara casusluk hizmeti veren Bosnadaki piskoposlarla ilgili ça-
lışmalara imza atmıştır. (*Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 199). 16.
yüzyılda Nevesinje kadılığında Venedikliler için casusluk yapmakla suçlanan zimmiler
(Petar, Vukašin ve Đuro, voyvoda Jovan'ın oğulları) hakkında bilgiler mevcuttur. (Daha
detaylı bilgi için bkz. OIS, *Mühimme defteri*, kayıt no. 139/II, I/1, 51–3, tarihsiz, s. 48).
Diğer taraftan, 16. yüzyıl sonlarında Ortodoks papazların da Osmanlı Devleti'ne karşı
isyankâr davranışlarda buldukları gözlenir. Daha detaylı bilgi için bkz. L. Hadrovics,
Srpski narod i njegova crkva, s. 104–106; O. Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću*, s. 65–66;
Jovan N. Tomić, *Građa za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom
XVII veka*, s. 270–271 ve 298.
- 727 K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, s.
212–214.
- 728 B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, s.
102; Devlet bazen keşişlerle iki tarafın da çıkarına olacak bazı işlere girişirdi. 1585 tarihli
Hersek Sancağı detaylı nüfus sayımında ortaya çıkan bir bilgi Mileşevo keşişleri ile dev-
let arasında karşılıklı bir menfaat zemininde ortaklık olduğunu göstermektedir. Keşişler
köprü inşa ederek devlete hediye ettikten sonra yönetim bu köprünün bakımını üstlen-
melerini kararlaştırır, karşılığında ise vergiden ve kürek çekmekten kurtulurlar. (Fehim
Dž. Spaho, "Nekoliko turskih dokumenata o manastiru Mileševo", *POF*, 28–29/1978–79,
Sarajevo, 1980, s. 367–370.)

önce).⁷²⁹ Osmanlı yönetimi, 16. yüzyıl boyunca belirli manastırların onarımı ve manastır mülkünün korunması ile ilgili belgeler çıkarmıştır.⁷³⁰ Yönetim, Hristiyanların vakfettiği mülkü onaylamış ve korunmasını sağlamıştır. Öyle görünüyor ki, vakfetme işlemi önceden alınmış mahkeme izni olmadan da yapılabilirdi.⁷³¹ Ayrıca pek çok bilgiye göre farklı kiliselerin ruhani liderlerinin dinî hizmetlerini yerine getirme özgürlüğü vardı.⁷³²

Osmanlı Devleti'nin politik ve hukuki sistemine uygun olarak muamele ettiği üçüncü dinî cemaat Yahudilerdi. Sultan II. Bayezid Yahudileri tebaası olarak kabul ettikten sonra millet olarak dinî imtiyazlara kavuştular. II. Bayezid Yahudilere karşı *çok insani duygulara* sahip bir hükümdar olarak kendini

---

729 B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, s. 126–171.

730 Daha detaylı bilgi için bkz. Fehim Bajraktarević, *Turski dokumenti manastira Sv. Trojice kod Pljevalja*, Spomenik Srpske Kraljevske Akademije LXXIX, Drugi razred, Sayı 62, Sarajevo, 1935, s. 32–34; Olga Zirojević, “Hrišćansko zadužbinarstvo u periodu osmanske uprave”, *POF*, 46/1996, Sarajevo, 1997, s. 137. İlginçtir ki, Boris Nilević bir yerde çelişkiye düşer. S. Džaja'nın “Türk kanunkoyucusunun Hristiyanların dinî kurumlarını kültür kurumları olmaktan çok, iktisadi kurumlar olarak gördüğünü, onları birbirlerine karşı kısıkttığını ve ekonomik olarak sömürdüğü (vurgu S.B.'ye ait)” şeklindeki düşüncesine ve B. Đurđev'in “tüm Sırları bir araya toplamak, Sırlığın ideolojik zemini ve Ortodoks milletin kilise ile bütünleşmesinde” kilisenin rolü ile ilgili düşüncesine yer verdikten sonra şu sonuca varır: “Sırp Ortodoks Kilisesi tüm bunları görece iyi maddi dayanağı (vurgu S.B.'ye ait) sayesinde başarabilmiştir. Kilise, Sırbistan, Karadağ, Hersek ve Sırp halkının Osmanlı hâkimiyeti altında yaşadığı, kilise yetkisinin olduğu diğer bölgelerde *en büyük Hristiyan toprak sahibi* (vurgu S.B.'ye ait) olarak karşımıza çıkar. Sırp kilisesi bu *maddi fona* (vurgu S.B.'ye ait) sahip olmasaydı, mevcut manastırları geçindiremez, eski manastırların, hatta bazen Katolik manastırlarının temelleri üzerinde yenilerini inşa edemezdi.” (Karşılaştınız: B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, s. 141–142). Nilević'in başka bir çalışmasında Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Osmanlı hâkimiyeti altında iyi bir maddi konuma sahip olduğu sonucuna varmış olması, buradaki çelişkiyi daha da ilginç hâle getirmektedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Boris Nilević, “Prilog srpskoj crkvenoj organizaciji u Bosni i Hercegovini 1463–1557. godine”, *POF*, 37/1987, Sarajevo, 1988, s. 183.)

731 H. Šabanović, “Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine 15. stoljeća”, s. 178.

732 Daha detaylı bilgi için bkz. J. Matasović, *Fojnička regesta*, s. 109–111, 119 ve 121; K. Jurčić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, s. 270–271; Seid M. Traljić, “Vrana pod turskom upravom”, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. IX, Zadar, 1962, s. 349; O. Zirojević, *Hrišćansko zadužbinarstvo*, s. 136; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 217.

gösterdi.⁷³³ Osmanlı yönetiminin bu hamlesinde bile, Osmanlı'nın savaştaki düşmanları tarafından sürülen bir grubu *himaye eden devlet imajı* yaratılmak istendiği fark edilmektedir.⁷³⁴

Yukarıda verilen bilgilerden sonra, örneğin Bosna Sancağı'nda 1463'ten 16. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı yönetiminin işleyiş biçimi çok daha açık ve mantıklı bir şekilde kavranabilir. Bu dönemde Osmanlı tebaasının çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmaktadır. Örneğin, Bosna Sancağı'nda 1489 tarihli sayıma göre 1.332 dul kadın ve 4.036 bekar erkek ile birlikte 25.068 gayrimüslim hane; 2.348 bekar yetişkin erkek ile birlikte 4.485 Müslüman hane kayıt altına alınmıştır.⁷³⁵ Bu bölgenin büyük kısmında yarım yüzyıldan uzun süre boyunca Osmanlı yöneten taraf olmuş ve imtiyazlı konumlarına istinaden defter dışı kalan belli sayıda Müslüman toplam sayıya dâhil olsa bile nüfusun çoğunluğunu oluşturan gayrimüslim halk arasında işlevini sürdürebilmiştir.⁷³⁶ Bu gerçek, tarihsel yorumlarda neredeyse tamamen göz

---

733 Moritz Levy, *Sefardi u Bosni – prilog historiji Jevreja na Balkanskom poluotoku*, çev. Ljiljana Masal, Sarajevo, 1996, s. 9. (M. Levy, *Sefardi u Bosni.*) Bu yazar bir yerde de şöyle demektedir: “Dönemin Batı Avrupası'ndaki medeni devletler dâhil Yahudilere Türk devletinden daha iyi muamele eden yoktu. Hoşgörüsüzlükle itham edilen Türkler, hiçbir zaman diğer dinlerin isteklerini duymazdan gelmemiştir.” s. 105.

734 İlber Ortaylı, *Osmanlı Barışı*, İstanbul, 2003, s. 11. Bosna'daki Yahudiler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. O jevrejima u Bosni detaljnije: Vladislav Skarić, “Iz prošlosti sarajevskih Jevreja”, Izabrana djela II – Prilozi za istoriju Sarajeva, izbor i redakcija: dr. M. Ekmečić, Sarajevo, 1985, s. 231; Olga Zirojević, “Pitanje geta u južnoslovenskim osmanskim gradovima”, *Istorijski časopis*, Istorijiski institut SANU, XXXIX, Beograd, 1992, s. 80–85; M. Levy, *Sefardi u Bosni*, s. 15.

735 Yazar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, II, s. 121.

736 Örneğin, 1468'den 1516'ya kadar gayrimüslimlerin çoğunluk olduğu Novi Pazar Nahiyesi, Osmanlı hâkimiyeti altındadır. Taşlıca'da od 146 do 1516. godine pod osmanskom vlašću je Novopazarska nahija u kojoj su nemuslimani činili većinu. Tahrir defterlerine göre 15. ve 16. yüzyılda 1468'den en erken 1530'a kadar Taşlıca'da vergi mükellefi olan az sayıdaki Müslüman nüfusun yanında mutlak çoğunluk olan gayrimüslim nüfus vardı. Sadece bu istatistik göz önüne alındığında mutlak gayrimüslim çoğunluğun olduğu bu bölgeyi istikrarlı bir Osmanlı yönetimi 62 yıl boyunca yönetmiştir. Aynı şekilde Rogatica (Rogatitsa) ve çevresi 1463'ten itibaren Osmanlı yönetimi altında olsa da Rogatica'da 16. yüzyıl başlarına kadar gayrimüslimler çoğunlukta ve kendi knezleri (prensleri) vardı. Radin Vukašinović 1491'de Rogatica kneziydi. (Daha detaylı bilgi için bkz. H. Oruç, *Društveno-ekonomske prilike u Bosanskom sandžaku*, s. 81-82; Hatidža Čar-Drnda, “Pl-

ardı edilmektedir.⁷³⁷ Bazı Batılı yazarlar “gayrimüslim tebaanın (zimmiler) konumunun Hristiyan devletlerdeki serflerin konumundan daha kötü değil, daha iyi olduğunu” itiraf eder. Onlar, dinî vecibelerini rahatça yerine getirebilirler ve Orta Avrupa’daki aynı sınıfın mensuplarından daha fazla görevleri yoktur.”⁷³⁸ Aleksandar Fotić’in kanaatine göre “tarihte bu kadar kalabalık bir gayrimüslim tebaaya sahip ikinci bir devleti yoktur. Bu, her bakımdan Osmanlı Devleti’nin işleyiş biçimine etki eden bir gerçektir.”⁷³⁹

Ayrıca aynı yazar “Osmanlı Devleti’nde zimmilerin şeriat ile empoze edilebilecek olandan çok daha fazla hakka sahip olduklarını” kabul etmiştir. “Bunun nedeni, en çok da devletin kendi iradesiyle şeriatın her zaman uygulanmamış olmasıdır. Diğer taraftan, yerel Müslüman cemiyet de sınırlandırıcı kanun hükümlerinin her hâlükârda uygulanmasında her zaman ısrar etmemiştir.”⁷⁴⁰

---

jevljađa (Taşluca) nüfusun yapısı – 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. yüzyıl”, *Bellekten*, 269, Cilt: LXXIV, Sayı: 269, Ankara, 2010, s. 124; H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, Sarajevo, 1991, s. 356.)

737 Bazı yazarlar, Osmanlı Devleti’ndeki gayrimüslim sayısını araştırmıştır. Ömer Lütfi Barkan, 1528-30 sayımına dayanarak Balkanlar’da o dönemde 194.958 Müslüman hane, 832.707 gayrimüslim hane ve 4.134 Yahudi hane olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla gayrimüslimlerin sayısı Müslümanlardan 4,29 kat daha fazladır. Yazarın bu araştırmasına katmadığı kategorilerle birlikte yapılacak bazı düzeltmeler sonucunda bu sayı biraz daha az farkla gayrimüslimler lehine olurdu. Bu, Osmanlı Devleti’nin zirvede olduğu dönemden çok değerli bir bilgidir. Diğer bir araştırmaya göre, 1571 yılı cizye defterlerine göre Osmanlı Devleti’nin Rumeli bölgesinde gayrimüslimlerin sayısı Müslümanlara göre %45-46 oranındayken, bu oran Anadolu’da %8’dir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 15, No 1-4, 1953/1954, s. 237; Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Sarajevo, 1996, s. 18; Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 17, Konya, 2007, s. 643.)

738 J. Matuz, *Osmansko carstvo*, s. 50.

739 A. Fotić, “Između zakona i njegove primene”, s. 31.

740 A.g.e., s. 71. Ancak A. Fotić’in “devletin iradesiyle şeriatın her zaman uygulanmadığı” yönündeki iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Böyle bir sonuca varılabilecek durumlarda, özellikle Hanefilik fıkında şeriat hukukunun bir parçası olan *hile-i şerriyenin* uygulanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Hile-i şerriyeler Müslümanlara yönelik olsa da, öyle görünüyor ki, kimi durumlarda, özellikle çoğunluk oldukları ya da Müslümanlarla karma

Osmanlı Yönetiminin İstikrar Kazanması ve Bosna'da İslam'ın Yayılış Süreci

Bosna'da İslam'ın yayılması konusunu araştıran yazarlar, bu süreci, bir yönüyle Osmanlı yönetiminin istikrarı ile ilişkilendirmiştir.⁷⁴¹ Aynı şekilde bir makalede, 15. yüzyıl sonuna kadar Bosna köylülerinin İslam'ı kabul etmelerinin “Bosna'da Türk yönetiminin güçlenmesi, fethedilen toprakların genişlemesi, ekonomik ve toplumsal istikrar ve ofansif uçbeylikleri oluşturulması ile örtüştüğü (vurgu S.B.'ye ait)” tespit edilmektedir.⁷⁴² Diğer taraftan, Avdo Sućeska doktora tezinde Bosna'da Osmanlı yönetiminin istikrar kazanmasında İslam'ın rolü sorusunu meşrulaştırmıştır.⁷⁴³

Elbette her üç tezin kendine göre argümanları vardır. İslam'ın yayılması na, kişinin İslami değerlere daha kolay yakınlaştığı ve onları daha iyi tanıdığı bir *ambiyansın* sağlanması bağlamında istikrarlı ve güçlü bir Osmanlı yönetimi de etki etmiştir. Muhtemelen bazı yazarlar *psikolojik baskı* ifadesiyle, yeni yönetimle birlikte gelen böyle bir *ambiyansı* kastetmişlerdir. Ancak hatırı sayılır bir İslamlaşma olmasa da, Osmanlı yönetiminin pek çok bölgede

---

yaşadıkları yerlerde gayrimüslimler için de uygulanmıştır. Bu tür hukuki çözümler ile *istimâlet* politik doktrininin bir araya gelmesi, bazı yazarların benzer çıkarımlar yapmasına neden olmuştur. (Hile-i şeriyye hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Fikret Karčić, *Historija šerijatskog prava*, Sarajevo, 2005. (treće dopunjeno izdanje); Örneğin, vakıf kredileri bu tür hukuki çözümlerdendir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Avdo Sućeska, “Vakufski krediti u Sarajevu prema podacima iz Sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974. i 975/1564, 65. i 66.”, *POF*, 44–45, Sarajevo, 1996, s. 99–133.)

741 Bunlar arasında Nedim Filipović, Adem Handžić ve Ahmed S. Aličić, istikrarlı Osmanlı yönetiminin İslam'ın yayılmasında etkili olduğu tezini savunmaktadır. Karşılaştırınız: N. Filipović, “Uticaj islama na bosansko-hercegovačko tlo”, s. 70; Adem Handžić, “Etničke promjene u sjeveroistočnoj Bosni i Posavini u XV i XVI vijeku”, s. 12; A. S. Aličić, “Privredna i konfesionalna struktura stanovništva u Hercegovini krajem XVI stoljeća”, s. 136.

742 N. Filipović, “Specifičnosti islamizacije”, s. 33.

743 Kitap bölümlerinden birinin başlığı şudur: “Bosna'da Türk iktidarının güçlenmesi ve bu durumun Bosna'da askerî teşkilatlanma inşa edilmesinde kullanılması bakımından Bosna nüfusunun İslamlaşmasının önemi” (A. Sućeska, *Ajani*, s. 174); Aynı şekilde Feridun Emecen de Bosna ve Arnavutluk'ta İslam'ın yayılmasının “Osmanlıların Balkanlar'da sağlam bir şekilde tutunmalarını sağladığını” düşünmektedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. F. Emedžen, “Osmanska politička historija – Od osnivanja do Kućuk Kajnardže”, s. 19.)

(özellikle Rumeli’de) güçlü olduğunu eklemek gerekir. Diğer iki iddianın -İslam’ın yayılışının *örtüştüğü* ya da Osmanlı yönetiminin istikrar kazanmasında aktif bir rolü olduğu- da keza kendine göre argümanları vardır. Bosna’daki Müslüman yönetici seçkinlerin (nüfusun üretici kesimini azımsamadan) öncelikle Osmanlı yönetiminin yayılması ve daha sonra Bosna dolayısıyla Osmanlı topraklarının muhafaza edilmesi için ne anlama geldiğini 18. yüzyıl sonuna kadar yaşanan pek çok olay en iyi şekilde ortaya koymaktadır.⁷⁴⁴

Osmanlı yönetiminin Bosna’daki ilk birkaç on yılında, İslam’a geçişlerin *bildirimsel* karakterde olduğunu savunan görüşlerin haklı olduğu söylenebilir. İslam’a geçiş *Müslüman adı almaktan* ibaret olup, Bosna’da *genel bir hareketti*. İslam’a böyle bir geçiş aslında “hakiki anlamda eski dini terk edip yeni dini kabul etmekten çok Osmanlı düzeninin kabul edildiğini en inandırıcı şekilde ifade eden bir siyasi jestti.”⁷⁴⁵ Elbette Osmanlı yönetiminin daha da güçlenmesi ve *İslami kurumların* gelişmesiyle birlikte özü itibarıyla bir dünya görüşü değişimi için gerekli şartlar oluşmuş oldu. Ancak bunun ne kadar ve hangi bölgede etkili olduğu bir başka sorudur. Eğer İslam’a geçişin *istimâlet politikasının* başarısının nihai sembolü olduğu kabul edilirse, o hâlde İslam’ın Bosna’daki etkinliği ve yaygınlığı ile ilgili cevap, bu politikanın uygulanma ve başarı seviyesinin en büyük kanıtı olacaktır.⁷⁴⁶ Çünkü pek çok kişinin ve grubun dinî tercihlerini değiştirmeden Osmanlıların yanında yer aldığı gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Bazı yazarlar, İslam’ın yayılmasında ve Osmanlı devlet fikrinin kabul görmesi sürecinde de Osmanlıların *taktikselliğini*

---

744 M. Hadžijahić tarafından İslam’ın yayılmasının politik önemi hakkında ilginç bir karşılaştırma yapıldı: “Farklı dönemler söz konusu olsa da Hristiyanlaştırma ve İslamlaştırma da zamanın ruhu içinde politik öneme sahip birtakım sonuçlar doğurdu. Bununla ilgili birtakım değerlendirmeler yapılıyorsa, o hâlde bunu daha az Hristiyan ya da İslami tarafsızlıkla yapmak gerekir.” (M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, s. 114.)

745 A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 134.

746 Bir çalışmada “Bosna’da her üç dinin dindar kalabalığının Türklerin yanında olması” onların *İslam’ı kabul etmeleriyle* ilişkilendirilmiştir. (N. Filipović, “Specifičnosti islamizacije”, s. 29.)

görür.⁷⁴⁷ Şu görüş de ilginçtir: “Müslümanlık fikri miti ve Osmanlı Devleti’nin siyasi fikri miti ile Türkler, Müslümanlarımızı Osmanlı yönetimini ve düzenini güçlendirmenin aracı konumuna getirmişlerdir.”⁷⁴⁸ Devamında şöyle devam eder: “Bosna Eyaleti’nin 1580 yılında kurulması tek başına din ve din miti manipülasyonunun ifadesidir.”⁷⁴⁹ Bu görüşler, açık bir şekilde Bosna’da, özellikle Bosna’nın Müslüman nüfusu nezdinde *istimâlet politikasının* başarısının göstergesidir.⁷⁵⁰

Bosna tarihinin bu döneminin en hassas ve en karmaşık sorularından birisi şudur: İslam’ı kim kabul etti?⁷⁵¹ Bosna’da Osmanlıların ortaya çıkışından 1463’e kadar ve sonrasında nüfusun bütün katmanlarında (farklı etnik ve dinî mensubiyetlere sahip topluluklar) Osmanlı’nın yanında yer alan yani Osmanlı yanlısı bir yönelime sahip olanlar vardı. Aynı zamanda onlardan bazıları İslam’ı kabul etmiş, bazıları ise kabul etmemiştir. 1463 yılı öncesi tarihî olaylar silsilesi, Bosna kilisesinin ve mensuplarının akıbetinin ne olduğu sorusunu

---

747 A. Handžić, “O širenju islama u Bosni”, s. 37; A.g.e, “Konfesionalni sastav stanovništva Bosne i Hercegovine u doba Osmanske vladavine”, s. 124; Keza Avdo Sućeska da İslam’ın yayılması sürecinde Osmanlıların “propagandasının” rolünün altını çizmiştir. s. 486.

748 Nedim Filipović, “O jednom aspektu korelacije između islamizacije i čitlučenja - neke implikacije islamizacije u Bosni i Hercegovini”, *PII*, yıl XVII, sayı 18, Sarajevo, 1981, s. 30.

749 A.g.e, s. 38.

750 Bugüne kadar Bosna’da İslam’ın yayılma süreci hakkında bütüncül bir analiz yapılmamışsa da, bazı bölgelere özel bilgiler mevcuttur. Örneğin 16. yüzyıl sonu ile 17. yüzyıl başlarına ait tahrir defterlerine göre Bosna Sancağı’ndaki nüfusun %75’i Müslüman ve %25’i gayrimüslimdi. Hersek Sancağı’nda 16. yüzyıl sonlarında %83 Müslüman ve %13 gayrimüslim yaşıyordu. (Daha detaylı bilgi için bkz. Behija Zlatar: “Bosna i Hercegovina u okvirima Osmanskog carstva (1463–1593.)”, *BiH od najstarijih vremena do kraja Dru-gog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998.

751 *Gebra* terimini tercüme sorunları ve anlamları ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ahmed Zildžić, “Fenomen zvani Srećko M. Džaja – Tragom jedne prekinute polemike”, *Znakovi vremena*, sayı 32, Sarajevo, 2006, s. 136–156; A. Zildžić *gebra* ve *gayr-i muslim* terimlerinin yanlış bir şekilde *Hristiyan* olarak çevrildiği ve bunu *Müslüman olmayan* şeklinde çevirmenin daha isabetli olacağını yazsa da, bu çalışmada akılları karıştırmamak adına literatürdeki terimler kullanılmıştır. Zildžić’in ulaştığı sonuçları azımsamadan (hatta daha da derin bir şekilde analiz edilmelidir) bu çalışmada şu terimler kullanılmıştır: Bosna Kilisesi’nin mensupları (literatürdeki varyantlarıyla beraber), Katolikler ve Ortodokslar ve gayrimüslimler.

akla getirmektedir.⁷⁵² Bazı çalışmalarda yazarlar bu meseleyi, “Bosna tarihinin en zor problemlerinden biri” olarak belirtmişlerdir.⁷⁵³

Adem Handžić’e göre “Kırsıyan (Hristiyan) öğretisi, özellikle yerel dildeki Bosna Hristiyan öğretisi Güney Slav bölgesinin tamamında, hem soylular hem de sıradan halk arasında yaygındı. Bu öğreti, özel bir mezhep veya din olmaktan çok sosyal adaletsizliklere karşı bir tepki niteliği taşır.”⁷⁵⁴ Bu öğreti, daha sonra Balkan İslamı’nın meselesi hâline gelecek olan kültürel bir unsuru içinde barındırıyordu, o da Güney Slav ülkelerinin hem Bizanslaşmasına hem

---

752 Farklı kaynaklarda ve literatürde bu gruplar için farklı terimler kullanılmaktadır. En yaygın olanları – bogumil, bogomil, babunla pataren, patarin, paterin, katarlar, maniheyler, kutuger, kuduger. Ancak yerli kaynaklar yalnızca Bosna Kilisesi, kırsıyanlar, hakiki kadın ve erkek kırsıyanlar (Bosna Kilisesi rahip ve rahibeleri) terimleri kullanılırken, sıradan dindarlar için mirski ljudi (barış insanları) denir. Kilise ve teşkilatlanması hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Pejo Ćošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo, 2005; Osmanlı tahrir defterlerinde, Bogumilska gora, Bogumilska gorica gibi köy isimleri ve Bogumil özel isminin geçmesi ilginçtir. (Nedim Filipović, *Islamizacija u BiH*, Tešanj, 2005, s. 105).

753 Jaroslav Šidak, *Crkva bosanska i problem bogomilstva u Bosni*, Zagreb, 1940, s. 149–153; Bosna Kilisesi’nin yok oluşu sorunsalına özellikle 20. yüzyılın 70’li yıllarının ortalarından itibaren iki şekilde yaklaşıldı: “Bir kısım bu yok oluşu, Orta Çağ Bosna Devleti’nin son yirmi yılındaki Fransiskan misyonerliğine ve 1459-1460 yıllarında Tomaş’ın kırsıyanları sürmesine bağlarken, diğerleri Osmanlı’nın gelişiyle birlikte İslam’ın yayılışı bağlamında değerlendirmektedir.” Pejo Ćošković, *Četvrt stoljeća historiografija je o crkvi bosanskoj*, *Istorijska nauka o BiH u razdoblju 1990–2000.*, Bilimsel toplantı, (gl.ured. Enver Redžić), Sarajevo, ANUBiH, 2003, s. 34; Bosna Kilisesi’nin yok oluşu ile ilgili birkaç tarihi gerçek vardır: Politik sebeplerle Kral Tomaş’ın 1459’da kırsıyanları kovuşturması, Papa IV. Eugen’den başlayarak (1431-1447) II. Pius’a kadar (1458-1464) papaların *Bosna sapkın diniyle* uğraşmaları ve 14 Mayıs 1461’de Roma’da Aziz Pietro Bazilikası’nda kırsıyan temsilcilerin dinlerinden yemin ederek vazgeçmeleriyle sonuçlanan Roma ile dayatılmış *diyalog*.

754 Adem Handžić, “Konfesionalni sastav stanovništva Bosne i Hercegovine u doba Osmanske vladavine”, s. 120 ve 121; Diğer taraftan, Nedim Filipović, maniheizm ile İslam arasındaki bir takım doktriner bağlantılarda değil, böyle bir toplumsal ve sosyal duruma tamamen karşı duran Bosna Kilisesi’nin dualist öğretisinde Bosna’nın Osmanlı fetihlerine ve İslam’ın yayılışına açılan yolun manasını görmektedir. (N. Filipović, “Uticaj islama na bosansko-hercegovačko tlo”, s. 71); Bu bağlamda, örneğin Ermeni Gregoryan Kilisesi’nin, Süryanilerin, Yakobenlerin, Nesturilerin ve diğer küçük dini grupların Anadolu’da Osmanlı hâkimiyetini destekledikleri ve bu şekilde Bizans’a pek de yardım etmedikleri bilinmektedir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Religija”, u: *Historija Osmanske države i civilizacije*, I. c., haz. E. İhsanoğlu, çev. Enes Karić, Sarajevo, 2004, s. 705).

de Latinleşmesine direnişti. Orta ve kuzeydoğu Bosna bölgesinin tamamında muhtemelen 1291 yılından başlayarak bir tek Katolik kilisesi, Bosna Kilisesi'nin mensuplarına karşı uzun süren bir mücadele yürüttü.⁷⁵⁵

“Katolik kilisesinin Orta Çağ'da hem ruhani hem dünyevi olduğu, insanların din adına kendi fikir, istek ve politikalarını uyguladıkları” göz önünde bulundurulduğunda, *Bosna'nın sapkın inancıyla* mücadele etmenin ardındaki siyasi ve dinî motivasyon arasında fark olup olmadığı sorusu akla geliyor.⁷⁵⁶ Bosna kralının kovuşturulması belki de ancak siyasi konum mücadelesi ile izah edilebilir.

Sürgün öncesi yıllara ait raporlar Bosna nüfusu içinde Bosna Kilisesi mensuplarının oldukça kalabalık olduğunu kaydeder.⁷⁵⁷ Papa'nın elçisi Tommasini'nin gelmiş olmasına rağmen Bosna Kilisesi'nin etkinliği 1439'dan sonra bir *düşüş grafiği* izlemez. Bosna Kilisesi'nin etkinliği ve varlığının 1439'dan sonra azalmadığını, hâlâ *Bosna'da meşru bir unsur* olduğunu gösteren haberler vardır.⁷⁵⁸ Bosna Kilisesi mensuplarına zulüm hareketi, Semendire'nin Osmanlı hâkimiyetine geçtiği 1459 yılının ortalarında yaşandı.⁷⁵⁹ Osman-

---

755 A. Handžić, “Konfesionalni sastav stanovništva Bosne i Hercegovine u doba Osmanske vladavine”, s. 120-121; Kasim Gujić, Ferdo Šišić'in “Katoliklerle bogomiller arasındaki üç yüz yıllık dinî polemikleri” ile ilgili sözlerine yer verir bkz. *Osvajač Bosne Sultan Mehmed II i bosanski franjevci*, s. 6.

756 Dragoljub Živojinović, *Uspom Evrope 1450–1789.*, Beograd, 1985, s. 48.

757 Daha detaylı bilgi için bkz. A. Solovjev, “Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne”, s. 48; Franjo Rački, *Bogomili i Patareni*, s. 25; P. Čošković, *Crkva bosanska u XV stoljeću*, s. 95.

758 Bu haberlerle ilgili olarak bkz. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 77; Eğer Bosna Kilisesi çoktandır bir *düşüş çizgisinde ilerlediyse* yani marjinal ve önemsizse Papa ve krallar onlar hakkında neden bu kadar endişelenmiştir, onlar neden Hristiyanlaştırmak ya da yok etmek istenmiştir? Belki böyle bir değerlendirme Bosna Kilisesi teşkilatının dar bir kesimi için geçerli olabilir ancak o dönemde ve 1463'ten sonra bölgede önemli bir unsur olan sıradan dindarlar için geçerli değildir. Bosna Kilisesi'nin *düşüş çizgisi* ile ilgili tez hakkında bkz. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 286–295 ve 334.

759 Sürgün ve sonuçlarıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, haz. A. S. Aličić, s. 9, 175, 191, 253, 257, 342, 383, 559; N. Filipović, “Napomene o islamizaciji”, s. 151; Pejo Čošković, “Tomašev prognoza sljedbenika Crkve bosanske 1459.”, *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 1990, s. 43–48, 55 ve 213; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 286–295 ve 334.

lı yönetiminin ilk yıllarında, 1463'ten sonra Bosna Kilisesi mensupları kral topraklarında, Bosna sınır boylarında ve Hersek Stjepan ve Pavloviç topraklarındaydı. Teşkilatlanma anlamında Bosna Kilisesi, Hersek Stjepan ve Pavloviç ülkelerinde en hayati konuma sahipti (16. yüzyıl sonlarına dek).⁷⁶⁰ Aynı zamanda ismen Katolik ve ismen Ortodokslar arasında – zira aslında gizli kırıstyan (Bosna kilisesi mensubu) olan Ortodoks rahipler tarafından Hristiyanlaştırma da yapılıyordu⁷⁶¹ – kaynaklarda kayıtlı Bosna'daki ilk İslam mensuplarını aramak gerekir.⁷⁶²

Burada amaç “bogomillerin İslam'ın daha kalabalık şekilde yayılmasının arka planını oluşturduğu” ya da “Müslümanların bogomillerin yerini aldığı dolayısıyla herkesin İslam'ı kabul ettiği” gibi tezleri savunmak değildir. Ancak, örneğin 15. yüzyılda İslam'ı kabul edip Osmanlı defterlerinde kaydı geçmeyen fertler ya da Bosna halkından gruplar (somut olarak Bosna Kilisesi mensupları veya kriptokırıstyan) olabilir mi? Müslüman sayısının kaydedilmesiyle ilgili olarak Osmanlı tahrir defterlerinin karakteri malumdur.

---

760 A. Solovjev, “Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne”, s. 48; M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, s. 59.

761 Katolik ve Ortodokslar arasındaki Bosna Kilisesi mensuplarını Hristiyanlaştırma mücadelesi hakkındaki bilgileri E. Fermezdžin vermektedir. Kaynak: A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 82.

762 N. Filipović, “Specifičnosti islamizacije”, s. 30. Bosna'daki ilk Müslümanlar meselesi oldukça karmaşık olup, muhtemelen kaynak eksikliği nedeniyle bugüne kadar çözümsüz kalmıştır. Ben de, Osmanlı tahrir defterlerindeki durumu, alandaki gerçek durum olarak değerlendiren diğer tarihçilerin (örneğin H. Šabanović) değerlendirmelerinin doğru olmadığını ya da en azından isabetsiz olduğunu iddia eden yazarların (M. Hadžijahić, A. Handžić ve B. Zlatar gibi) izinden gidiyorum. “1455 tarihli Bosna uçbeyliği defterinde iki-üç İslamlaşma vakası” görülmesi buna örnektir. Bunun doğru olmadığını ortaya koyan birden fazla kanıt vardır. Bosna'da 1455 ve 1463'ten önce de Müslümanların olduğu (herhangi bir kritere göre imtiyazlı olmaları muhtemeldir) tezinin lehine iki bilgi verilecektir: 1462 tarihli İsa Bey İshakoviç vakıfnamesi ve 1572 tarihli Saraybosna muafnamesi (Daha detaylı bilgi için bkz. M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, s. 65–75; A. Handžić, “O širenju islama u Bosni s posebnim osvrtom na srednju Bosnu”, s. 78; B. Zlatar, “Širenje islama i islamska kultura u Sarajevu i okolini”, s. 254). M. Hadžijahić, Sultan II. Mehmed'in Bosna'ya gelişinin, Bosna'da İslam'ın yayılmasının ikinci aşaması olduğu sonucuna varmaktadır.

Bu defterlere vergi mükelleflerinin kayıtları girilirdi.⁷⁶³ Nedim Filipović şunu yazar: “Bogomillerin, toplu İslamlaşmanın zeminini oluşturduğu tezini Türk defterleri açık bir şekilde doğrulamamıştır.” Ancak bu, defterlerin söz konusu tezi açıkça reddettiği anlamını da taşımaz. Asıl sorun da budur. Osmanlı tahrir defterlerinin sunduğu tüm bilgiler (15. yüzyıl defterleri yalnızca şehirdeki tek bir kırstyanı kaydeder; bogomil notuyla kaydedilmiş olan Bosna vatandaşlarının isimleri çok nadir geçer; bu dönemde kırstyan ve kırstyan oğullarının *İslamileştiklerine* dair herhangi bir örnek yer almaz vb.) doğrudur ancak söz konusu soruyu yanıtlayabilmek için bütüncül değildir.⁷⁶⁴ 1468/69 ve 1485 Dusine köyü ve 1533 Šabac (Böğürdelen) örnekleri bunu doğruluyor.⁷⁶⁵ Šabac’ın (Šabats) inşa memuru Šaban Ağa’nın adını aldığı ve “Bosna kralına tabi çok sayıda kişinin bu kaleye taşınarak sultanın hâkimiyetini kabul etmişlerdir.”⁷⁶⁶ Bu anlamda Adem Handžić Osmanlı defterlerinin sorgusuz sualsiz kabul edilmesini eleştirerek, 1435 ile 1463 döneminde Bosna vatandaşlarının

---

763 Örneğin 1468 tarihli defter detaylı olmadığı için vergi mükelleflerinin gerçek dini durumu hakkında bilgi vermez, mevcut bilgiler kısmidir, Nenad Filipović bu konuda yazmıştır. Buna rağmen kendisi, 1468’den 1478 yılına kadar Bosna Sancağı’ndaki 2.990 kişiden *İslamileşmiş Boşnakların* tam sayısını tespit etmeye çalışmıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, “Islamizacija Bosne u prva dva desetljeća osmanske vlasti”, s. 53–65.)

764 Bilgi kaynağı: N. Filipović, “Napomene o islamizaciji”, s. 161. Pek çok yazar, araştırma için içerdikleri tuzaklar nedeniyle Osmanlı defterlerini dikkatli bir şekilde kullanma çağrısı yapmıştır. Bilinmesi gerek ilk ve temel bilgi, sayımların nüfusun tamamını değil, vergi mükelleflerini içerdiğidir. (Daha detaylı bilgi için bkz. M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, s. 19–25; Branislav Đurđev, “Neke napomene o islamizaciji i bošnjaštvo u istoriji Bosne i Hercegovine”, u: Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (bilimsel toplantı), *POF*, 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 27; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 53; M. A. Cook ve H. W. Lowry, Osmanlı defterlerinin eksikliklerini, verdikleri istatikselsel değerler bakımından da incelemiştir. (Kaynak: S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 76 ve devamı.)

765 Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1940, s. 22–23. (M. Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine*); Adem Handžić, “Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća”, *POF*, XXVI/1976, Sarajevo, 1978, s. 16; Bu bilgi, Nedim Filipović’in, fetihten sonra devlet güvencesine ve net bir şekilde belirlenmiş tarım ilişkilerine sahip köylünün *bunun dışında hiçbir imtiyaza sahip olmadığı* yönündeki görüşünü düzeltmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, “Osvrt na položaj bosanskog seljaštva”, s. 73–74; A. Handžić, “O širenju islama u Bosni”, s. 78; A.g.y., “Grad Šabac i njegova nahija u prvoj polovini XVI vijeka”, s. 97.

766 S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. Cilt, s. 56.

Osmanlı ile ilişkilerinin oldukça canlı olduğu ve Osmanlıların “koşulları tanıyıp, tahlil ettiği” dönem göz önüne alındığında Jajce’de (Yayçe) 1463 yılındaki *İslam’a toplu geçiş* olayını *mantıklı* bulur.⁷⁶⁷ Dolayısıyla 1489’dan sonra İslam’ın kademe kademe yayılmış olması, yeniçeri kanunnamesinde tasvir edilmiş olan, 1463 yılında Jajce yakınlarında İslam’a toplu geçiş olayının gerçekliğini reddetmez.⁷⁶⁸

Diğer taraftan, Bosna’da *az sayıda Türk* olduğunu belirten Batı kaynakları vardır.⁷⁶⁹ Ancak bundan ne kastedildiği muğlaktır? Sözde *Bosnalıların Osmanlı efendiliğinden usandıklarından ve politik değişim istediklerinden* bahseden bu mektupların asıl motivasyonu nedir? Bu noktada şu soru akla gelir –bunlar hangi kesimin çıkarlarına yönelik yazılmıştır? Srećko Džaja, bunun Bosna’daki *Müslümanların sayısına* yönelik olduğunu düşünür. Şahsi düşünceme göre burada, Osmanlıların o dönemde kalelerde tuttuğu kale muhafızlarının sayısı kastedilmektedir.⁷⁷⁰

767 A. Handžić, “O širenju islama u Bosni”, s. 79.

768 Bosna bölgesinde, Katolik ve Ortodokslar dahi, halkın toplu olarak İslam’a geçmesi görülen bir durumdur. Sutjeska (Sutyjeska) yakınlarında altı ya da yedi bin kişilik bir Katolik grubun İslam’ı kabul ettiğini Petar Masarechi 1624’te kaydeder. Keşiş Marko Trebinjac, 1509 yılında Trebinje’de (Trebinje) Ortodoksların toplu olarak İslam’ı kabul ettiği benzer bir olaydan bahseder. Taşlıca (Pljevlje) Mezmurlar kitabındaki notta ise 1517’ye yeni bir İslam’a geçiş dalgasından bahsedilir. (Daha detaylı bilgi için bkz. A. Handžić, “Konfesionalni sastav stanovništva Bosne i Hercegovine u doba Osmanske vladavine”, s. 126-127; Muhamed Hadžijahić – Mahmud Traljić, *İslam i Muslimani u BiH*, İstanbul, 1994, s. 51-52.) İslam fikri ve uygulaması, topluca kabullere yabancı değildir. (اوافقا, bu İslam’ın temel kaynağında da belirtilidir.) (Daha detaylı bilgi için bkz. *Kur’an s prevodom*, CX/2, s. 603, çev. Besim Korkut). Bosna’da İslam’ın kademe kademe yayıldığını resmeden bir karşılaştırma da şudur: Saraybosna’da Careva (Hünkar) Camii en geç 1462’de inşa edilmiş, Bijeljina’daki Süleymaniye (Sulejmanova-careva) Camii ise 1548-1566 yıllarından imar edilmiştir. Diğer taraftan, Bihać’ta (Bihaç) 1592’de şehir fethedildikten sonra mevcut kilise camiye çevrilmiş ve *Fethija* (Fethiye) adını almıştır. (A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 160; R. Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina*, s. 33-34).

769 Matija Korvin’in Papa II. Paul’a Ekim 1465’te gönderdiği mektup ve bir Dubrovniklinin 1481’de Sicilya kralına gönderdiği mektup. Bu mektuplarda *az sayıda Türk* olduğu belirtiliyor. Kaynak: S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 56.

770 1468/9 sayımına göre yalnızca 17 şehrin muhafızları vardır. Osmanlıların Hersek’in ülkesine sefer düzenledikten sonra da ardında daha kalabalık bir muhafız grubu bırakmadığı bilinmektedir. (H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 37-43.)

Bosna'da kimlerin İslam'ı kabul ettiği sorusunun cevaplarını aramaya devam edelim. 1489 yılında bütün bir köyün Bosna Kilisesi mensuplarından ibaret olduğu⁷⁷¹ ve hiç kimsenin İslam'ı kabul etmediği durumlara da, İslam'ın bu tür köylerde yayıldığı durumlara da rastlanır.⁷⁷² Ancak literatürdeki bazı değerlendirmeler, tek bir kaynak türü, Osmanlı tahrir defterleri incelemesi yapılmaktadır (doğrusu, bu konuda daha isabetli bir şekilde yazmayı mümkün kılacak diğer kaynaklar neredeyse yoktur). İslam'ın daha geniş kitlelere yönelik olmadığı yönündeki görüş, en hafif tabirle, isabetsizdir.⁷⁷³ Osmanlıların somut olarak Bosna'da geniş halk kitlelerine hitap ettikleri ve vaatte bulduklarına dair, pek çok *ajitasyon* örneği vardır ki, çalışmanın daha önceki bölümlerinde bu yazılmıştır. Aynı şekilde akademi üyesi Nedim Filipović de bu konuda yazmıştır. Diğer taraftan, *bogomillerin oğulları* olarak kayda geçen kişilerin İslam'ı kabul ettiklerine sıkça rastlanır.⁷⁷⁴ Pek çoğu Bosna Kilisesi mensubu olan Bosna soylularının oğulları İslam'ı kabul etmişlerdir. Elbette onlardan bazıları hakkında bilgiler mevcutken, diğerleri hakkında bilgi yoktur. Mevzubahis dönemin en ünlüsü Ahmed Bey Hercegović'tir. Babalar ile oğullar arasında sıklıkla rastlanan ve Bosna tarihinin bir sabiti olan *ideolojik fasıla*, bu dönemin de karakteristik özelliklerinden biridir. Pek çok Bosna soylusunun sarayında bu tür durumlara rastlanır. Hercegovicler

---

771 Mimar Hayrettin'in imzaladığı Mart 1568 tarihli bir Osmanlı belgesinde "Milkovići (Hersek'te) çevresindeki köylülerin eski dine bağlı – isimlerinin Pataren" olduğu yazar. M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, s. 52; Rivayete göre, Bosna Kilisesi'nin bazı mensupları Seonica adlı yerde 17. yüzyılın ortalarına kadar varlıklarını sürdürmüştür. Kaynağı H. Hasandedić olan bu bilgiyi P. Čošković aktarmaktadır: *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, s. 253 (dipnot 80).

772 N. Filipović, "Napomene o islamizaciji", s. 161. Hamdija Kreševljaković'in çevirdiği 1465 tarihli Saraybosna sicilinde bugün kontrol edilmesi imkânsız olmayan ilginç bir bilgi vardır, buna göre "Fatih Sultan Mehmet, İslam'ı kabul eden patarenlere Jajce çevresindeki köylerde bulunan arazileri dağıtmış ve sahipliklerini bırakmıştır." Onlar daha sonra Macar tarafına geçmiş, sultanın gerçekleştirdiği ikinci seferde bu köylüler esir alınarak Anadolu'ya götürülmüştür. (Alıntı: Dominik Mandić, *Etnička povijest Bosne*, Rim, 1967, s. 142.)

773 N. Filipović, "Napomene o islamizaciji", s. 149-150; A.g.y., "Osvrt na položaj bosanskog seljaštva", s. 73-74.

774 N. Filipović, "Specifi čnosti islamizacije", s. 30.

buna bir örnektir.⁷⁷⁵ Krallık ailesi de bu tür bir olay döngüsünden muaf değildir.⁷⁷⁶ Bu bağlamda 1463'ten sonra Bosna nüfusunun İslam'ı kabul etme oranlarını Osmanlı defterleri üzerinden araştıran pek çok yazar, genel itibarıyla gayrimüslimlerin doğrudan evlatları olarak gençlerin İslam'ı kabul ettikleri sonucuna varır.⁷⁷⁷

Dolayısıyla “ne Bosna Kilisesi'nin bütün mensupları İslam'ı kabul etmiş, ne de onların hepsi 1463'te Bosna'dan yok olmuştur.”⁷⁷⁸ Onların dışında, 15. yüzyılın ikinci yarısında ve 16. yüzyılda belli sayıda Katolik ve Ortodoks da İslam'ı kabul etmiştir.⁷⁷⁹ Eflak nüfus arasında Bosna'nın farklı yerlerinde İslam'a geçiş oranları ile ilgili belirli farklılıklar söz konusudur. Bu nüfus grubunun kitleler hâlinde İslam'a geçtiği tezi asılsızdır. Aynı şekilde, İslam'ın kitlesel olarak yalnızca tarımla uğraşan nüfus tarafından kabul edildiği yönündeki genelleme de kabul edilemez.⁷⁸⁰

Tüm bu bilgiler ışığında, Bosna Kilisesi mensupları, kriptokırstyanlar (gerçek kimliklerini gizleyen zorla vaftiz edilmiş Bosna Kilisesi mensupları)

---

775 V. Čubrilović, “Poreklo muslimanskog plemstva u BiH”, s. 210–213.

776 Muvekkit, 1460/1'de oğlu Sigismund ve kızı Katarina'nın İslam'ı kabul ederek İshak Bey ile birlikte gittiğini, Katarina'nın buna çok üzüldüğünü kaydeder. S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, C. I, s. 55.

777 Adem Handžić, “Postanak i razvitak Bijeljine u XVI vijeku”, *POF*, XII–XIII/1962– 63, Sarajevo, 1965, s. 63; N. Filipović, “Napomene o islamizaciji”, 1974, s. 160; A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 211; A.g.y., “O širenju islama u Bosni”, s. 43; Amina Kupusović, “Širenje islama u vilajetu Pavli”, *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (bilimsel toplantı)*, *POF*, 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 114; Hatidža Čar, “Demografsko kretanje, socijalni i konfesionalni sastav stanovništva u visočkoj nahiji”, *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (bilimsel toplantı)*, *POF*, 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 207; B. Zlatare, “Širenje islama i islamska kultura u Sarajevu i okolini”, s. 257.

778 V. Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*, s. 202–208.

779 Ancak bu iki dine özgü bazı isimler ve birkaç papazın tahrir defterlerindeki kayıtları dışında kimin hangi oranda İslam'a geçtiğini bilmek mümkün değildir. N. Filipović, “Specifičnosti islamizacije”, s. 30.

780 Karşılaştırmız: N. Filipović, “Islamizacija vlahu u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku”, s. 146–147; Ahmed S. Aličić, “Širenje islama u Hercegovini”, *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (bilimsel toplantı)*, *POF*, 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 72; V. Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*, s. 202–208.

ve belli sayıda Ortodoks ve Katolik İslam'ı kabul etmiştir denilebilir.⁷⁸¹ Şunu da unutmamak gerekir ki bazı “üçüncü gruplar herhangi bir dine mensup olmadan ölmüştür.”⁷⁸² Tüm bu bilgiler, İslam'ın tabiatını yani “İslam'ı, şartların ve insanlık hâllerinin yaydığını” doğrulamaktadır.⁷⁸³ Mehmed Handžić, zamanında Bosna'da İslam'ın yayılması sürecinde de Osmanlı'nın politik eylemlerinin emarelerini tespit etmiştir: “Şüphesiz zorlama olmadan yayılmıştır çünkü Türkler o zamanlar iyi siyasetçilerdi, İslam'ı zorla yaymak isteseler, komşu bölgelere kendileri ile ilgili kötü söylentiler yayarlardı.”⁷⁸⁴

Özellikle İslam söz konusu olduğunda fikirler bölgeselleştirilemez. Bu, İslam'ın 7. yüzyılda ortaya çıkışından itibaren her dönemde kendini göstermiştir. Hâlâ tam zamanı tespit edilememiş Bosna'da İslam'ın ortaya çıkışından 16. yüzyıl sonuna kadar durum buydu. İslam'ın Bosna şehirlerinde mi, yoksa köylerde mi, daha erişilebilir bölgelerde mi, yoksa erişmesi zor bölgelerde mi daha fazla yayıldığı hakkında kesin bir sonuca varmak mümkün değildir.⁷⁸⁵ İslam'ın yayılmasına bölgesel bir engel olarak belki de “düşman bölgelerinin ya da sınırın” yakınlığı belirtilebilir.⁷⁸⁶ Nihayet, bu durumun bir neticesi olarak Bosna'nın sınır bölgelerindeki Osmanlı yönetimi de en az istikrarlı yönetimdi.

---

781 A. Sućeska, “Položaj bosanskih muslimana u osmanskoj državi”, s. 486.

782 L. Hadrovics, *Srpski narod i njegova crkva*, s. 31.

783 Vladislav Skarić, “Širenje islama u Bosni i Hercegovini”, *Kalendar Gajreta za 1940.*, Sarajevo, 1939, s. 29. (29–33). Bu gerçek, şu gibi görüşlerdeki tereddütleri açıklamaktadır: “Eş zamanlı olarak Bosna Kilisesi tarikatları tamamen farklı bir görüş bildirirken, şimdilik aralarında hiç şüphesiz çok sayıda Bosna Kilisesi mensubunun da olduğu Bosnalı köylülerin çoğunluğunun İslamlaşmasına neyin etki ettiği hakkında hiçbir şey söyleyemeyiz.” (Yazar grubu, *Historija naroda Jugoslavije*, II, s. 121 ve devamı.)

784 M. Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine*, s. 20.

785 Daha detaylı bilgi için bkz. A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 134; A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 91; H. Oruç, *Društveno-ekonomske prilike u Bosanskom sandžaku*, s. 315.

786 Örneğin, orta Bosna'nın batısında kalan bölgelerde “İslam'ın yayılma süreci, 1528 yılına kadar Jajce Banlığı'nın varlığı ve çoğunluğu Ortodoks olan Eflakların bu bölgeye iskânı nedeniyle oldukça sınırlı bir şekilde ilerlemiştir. Bunun yanında bölgenin düşman ülkelerle sınırlarının olması ve dinamik yapısı nedeniyle çok kapsamlı bir İslam'a geçiş süreci gerçekleşmemiştir.” Fehim Dž. Spaho, “Prihvatanje islama kod stanovništva kliškog sandžaka”, *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (bilimsel toplantı)*, POF, 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 284.

Yeni Müslümanlarla İlişkiler

Kitabın bu bölümünde, Osmanlıların Bosna'ya getirdiği İslam'ın karakterinde ve uygulamasında Osmanlı yönetiminin Bosna nüfusuna karşı tutumunda belirli uzlaşma metotlarının tespit edilip edilemeyeceği sorusu güncellenecektir. Burada kastedilen, yeni din ile temas eden ya da bu dünya görüşünü yeni benimsemiş olan halktır. Velhasıl, Bosna'da nasıl bir İslam savunulmuştur?⁷⁸⁷

Her şeyden önce herhangi bir dine mensup Bosna nüfusunun zihin yapısı ve yaşam tarzı İslam'ın hükümlerini kabul etmeye ne kadar uygundur? Bosna'da 1463 yılından önceki dönemde herhangi bir dinî dünya görüşünün hayata geçirilmesinde ilkesellik ve coşkunluğun eksik kaldığını öncelikle krallar ve soylular doğrulamaktadır. Din, mevcut koşullara istinaden değiştirilmekteydi.⁷⁸⁸ Bu anlamda nüfusun daha alt kesimlerinde hâkim olan dinî karmaşanın seviyesini tahmin etmek zor değildir. Bu durum, bazı yerlerde Osmanlı'nın gelişiyile birlikte açığa çıkmıştır. Jajce'de (Yayçe) tımar alan

---

787 Tarihi bakış açılarına göre "İslam asli İslam'ı, yani Müslümanlar tarafından Allah'ın Hz. Muhammed'e vahyettiğine ve Kur'an'da muhafaza edildiğine inanılan vahyi işaret edebilir. Diğer taraftan İslam, bu vahyin fakihler ve teologlar tarafından kademe kademe geliştirilmesi sonucunda ortaya çıkan İslam hukuku, teolojisi, gelenek ve uygulamaları alanındaki müthiş kaynaklar bütünlüğü anlamı da taşıyabilir. İslam'ın üçüncü tanımına göre bu din Hristiyanlığın değil, fakat Hristiyanlık dünyasının ve medeniyetinin bir kopyasıdır, yani bu, İslam'ın kaynaklığında ortaya çıkan fakat İslami olmayan ve bu terimin birinci ve ikinci anlamları itibarıyla İslam'a aykırı olan pek çok şeyi barındıran bir medeniyettir. Buna göre İslam, Müslümanların dinlerinin gereği olarak inanmak zorunda olduklarını değil, onların gerçekte düşünüp gerçekleştirmiş olduklarını kapsar. Diğer bir deyişle burada tarihten ve gözlemlerimizden yola çıkarak tanıdığımız İslam toplumu ve medeniyeti kastedilmektedir." (B. Brande i B. Lewis, *Kršćani i Jevreji u Osmanskoj carevini – funkcioniranje jednog pluralnog društva*, çev. M. Sarajkić ve A. Alibašić, s. 10). İslam'a işaret edilirken tek başına bir inanç olarak İslam kastedilmez, daha çok bu dinin nasıl yorumlandığı, anlaşıldığı, uygulandığı ve yaşandığına işaret edilir. Resmî İslam, halk, medrese ve tekke İslam'ı ayırımı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Religija", *Historija Osmanske države i civilizacije*, Cilt I, haz. E. İhsanoğlu, çev. Enes Karić, Sarajevo, 2004, s. 695–770.)

788 M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, s. 77; V. Mušeta-Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću*, s. 202.

patarenlerin Sultan II. Mehmet'in ayrılışından sonra tekrar *eski dinlerine* geri döndükleri ve Macar tarafına geçtikleri olaydan daha önce bahsedilmiştir.⁷⁸⁹

Bosna'da hâkim olan böyle bir dinî ortamda Osmanlılar yeni bir dini, İslam'ı, beraberlerinde getirdiler. İlk birkaç on yılda yeni yerleşim yerlerinin kurulması, İslam'ın yayılması, İslam kültür, edebiyat ve sanatının bölgeye nüfuz ederek yayılmasında İslami misyonerler olarak dervişler önemli rol oynadı.⁷⁹⁰ Bosna'da 15. ve 16. yüzyıllarda, İslam'ın Sünnilik mezhebine bağlı tarikatlar daha yaygındı (Mevleviler, Nakşibendiler, Halvetiler ve Kadiriler). Bazı heterodoks tarikatların izlerine de rastlanır (Bektaşiler,⁷⁹¹ Hamzaviler ve Rifailer.)⁷⁹² Mezhep farklılıklarına rağmen, tarikatlar tek başlarına "farklı taraflarda yayılarak yerel renklerini ve yerel kültür ve dinlerin, hatta dinî

---

789 Bunların aslında Muvekkit'in bahsettiği Dnoluk köyü sakinleri olması kuvvetle muhtemeldir. Rivayete göre, Müslümanlar Cuma namazını kılarken köylüler kaleyi *kafir*lere teslim etmişti. Muvekkit diyor ki: "Bugün bile Jajce sakinlerinden birisi Dnoluklu birisiyle tartıştığı zaman o kişiyi aşağılamak için şöyle der: 'Sen şu önce inanıp, sonra inanmayanlardan değil misin!'" (S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, Cilt I, s. 70-71). 16. yüzyıl boyunca özellikle sınır bölgelerinde bazı gayrimüslimlerin İslam'ı kabul edip, dinî vecibeleri yerine getirip, aile kurup, mülk sahibi olduktan sonra eski dinlerine geri döndüğüne, Osmanlı düşmanlarının tarafına geçip, tebaayı Osmanlılara karşı kıskırtıklarına rastlanır. (OIS, *Mühimme defteri*, kayıt no. 139/II, (İkinci bölüm), I/2, 190-1, s. 85-86.)

790 Pek çok şehir, zaviyelerin inşa edilmesiyle kurulmuş olup, bu dergahların kurulmasına öncülük edenlerin yaşayış ve inanış şekil ve tarzları göz önünde bulundurulduğunda, yeni bölgeler ve buradaki halkla gerçekleştirilen ilk temaslar hakkında bir resim çizmektedir. Saraybosna, Rogatica (Çelebi-Pazar), Visoko, İzvornik yakınlarındaki Orlovići (Orloviçi), Prusac (Prusats), Skender-Vakuf bu şehirlerdendir. Banja Luka'nın (Banya Luka) da bu şehirlerden biri olması muhtemeldir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Adem Handžić, "O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću"; *Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, İstanbul, 1994, s. 93-98; E. Korić, *Banjaluka u doba Ferhad paše Sokolovića*, s. 24.)

791 Džemal Čehajić, Bektaşi tekellerinin Bosna'da 1463 yılındaki fetihten sonra inşa edildiğini belirtir, Čajniče (Çayniçe) yakınlarındaki 16. yüzyıla ait bir tekkeyi bektâşilerle ilişkilendirir. Vişegrad yakınlarındaki Dobrun köyünden olan 1598 yılında vefat eden Ahmed Vahdeti – Mulhid'in Bektaşi olduğu iddia edilir. "Hak inanış üzere olan ulemanın" tepkisini çekmiştir. (Džemal Čehajić, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1986, s. 167-179), (Dž. Čehajić, *Derviški redovi*.)

792 A.g.e., s. 221-222.

kültlerin etkilerini barındırmışlardır. Böylece Hristiyan köylüler için ortodoks İslam'ın asli formuna göre daha kabul edilebilir olan İslam dininin halka yakın bir versiyonu ortaya çıkmaya başlamıştır.”⁷⁹³

Dervişlerin “ortodoks İslam'ın katı kurallarını kendi öğretileri ve anlayışlarıyla halk kitleleri için daha erişilir hâle getirdikleri”⁷⁹⁴ şeklindeki ifadeler, Osmanlı'nın Bosna'ya getirmiş olduğu İslam'ın karakterini yani yönetimin İslam'ın bahsi geçen şeklini kabul ederek halkı kazanma yöntemini en açık şekilde ortaya koymaktadır. Heterodoks İslam'ın özelliği, “eski geleneklerin belirli âdetlerini bünyesinde toplamış olmasıdır.”⁷⁹⁵ Bu anlamda “Osmanlıların Balkanlar'a getirdikleri İslam'ın içine Bosnalı yeni Müslümanlar, (daha önceki her üç dinden İslam'a geçenler) önceki inanç ve ibadetlerinin, her şeyden önce eski Slaven dini, bogumillik ve Güney Slav ülkelerinde iz bırakmış diğer kültürlerin unsurlarını kattılar.”⁷⁹⁶ Dolayısıyla, örneğin nominal olarak Katolik olan pek çok kriptokırstyanın yalnızca isimlerini Müslüman olarak değiştirirsek ne kadar kriptokırstyan kaldıkları ayrı bir sorudur. İslam'ın kabul edilmiş biçimi ve karakteri açısından belirli tavizlerin mevcudiyeti hakkında Muhamed Hadžijahić de yazmıştır.⁷⁹⁷ Belki de *potur* ifadesi özellikle din alanında taviz verilen halk grubu için kullanılmaktadır. Bu konu ile ilgili pek çok tartışma bizi bu sonuca ulaştırmaktadır.⁷⁹⁸

---

793 Džemal Ćehajić, “Društveno-politički, religiozni, književni i drugi aspekti derviških redova u jugoslavenskim zemljama”, *POF*, 34/1984, Sarajevo, 1985, s. 110; Adem Handžić, “O ulozu derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću”; *Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, İstanbul, 1994, s. 91; Olga Zirojević, “Alahovi hrišćani”, *Republika*, yıl XIV, sayı 282–283, Beograd, 2002.

794 B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 191. Elbette *katı hükümler*, İslam'ın zor ve ulaşılmaz bir fikir olması itibarıyla halka uygun hâle getirilmesi gereken bir öğreti olduğu zannıyla İslam'ın konumunu indirgemez. Tam aksine İslam öğretisini birden, bütün hükümleriyle birlikte kabul eden pek çok fert vardı.

795 Dž. Ćehajić, *Derviški redovi*, s. 222.

796 Muhamed Hadžijahić, “Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini”, *POF*, 28–29/1978–79, Sarajevo, 1980, s. 327–328; A.g.y., “Predislamski elementi u kulturi bosanskih muslimana”, Sarajevo, 1973, s. 15–16.

797 M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, s. 81.

798 1585 tarihli (istinsah tarihi 1640) *Hikâyeler ve Anekdotlar Mecmuası*'nda (*Zbornik priča i anegdota*) yer alan, yazarı bilinmeyen şu anlatı oldukça ilginçtir: “Geçmiş zamanlarda

16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'da İslam'ın *uzlaşmacı* karakterini ve bu bağlamda Osmanlı yönetiminin rolünü teyit eden çeşitli yaşam biçimleri vardır.⁷⁹⁹ 16. yüzyılın ortalarından itibaren Müslümanlar arasında da alkol kullanımının yaygınlaştığını gösteren bilgilere rastlanır.⁸⁰⁰ Osmanlı yöneti-

---

Bosna İvlayeti'nde Hristiyan dini ve Mesih'in kanunu geçerliymiş. Ancak ilk sayım memuru Mesih Paşa (Fatih dönemi) buraya gelince, ülkenin güzel olmasına rağmen, mahvedilmiş ve insanların kovuşturulmuş olduğunu tespit eder. Aklına şu soru gelir: Bu halkı tekrar eskisi gibi canlandırıp, düzeltmek nasıl mümkün olur? Önde gelenler ve itibarlı kişiler halkın, yüksek cizye ve devlet yüklerinin artacağı (olağanüstü vergiler ve kulluk) korkusu içinde olduğunu söyler. Bab-ı Ali, sayım memurunun halkın cizyeden ve diğer vergilerden muaf tutulması önerisini reddedince paşa halka nasıl yardım edeceğini tasarlar: Her köyden bir kişinin Müslüman adı alması ve böylece cizyeden kurtulması için halkın ileri gelenleriyle anlaşır. Böylece ismi Živko olan Yahya, Vuk olan Kurt, Gvozden ise Timur olur. Cizye derhâl kaldırılır, mevcut arazilerden (baştına) sadece bir düka parası alınır. Böylece bu dört bir yana dağılmış vahşi halk toparlanır. Köyler onarılır, halk cizyenin kalkmasıyla mutlu ve neşeli olur. Sonuç itibarıyla bazılar iyi Müslüman olur, bazıları dininden dönmez, pek çoğu ise sadece görünüşte ve samimiysiz Müslüman olur." Hikâyenin devamında *poturların* kötü Müslümanlar olarak bıraktıkları olumsuz imajdan bahsedilir. Hikâye anlatıcısının II. Bayezid döneminin sonlarında Bosna'da İslam'ın daha güçlü bir şekilde yayılmaya başladığı dönemi göz önünde bulundurarak belki hikâyeyi Fatih dönemine yerleştirdiğini ve bu kandırma eyleminin suçlusu olarak püritenler arasında hiç de popüler olmayan Mesih Paşa'yı seçtiği söylenebilir. Gerçek Müslümanların poturları nasıl hor gördükleri şu mısralarda da ifade bulur: "Kabe'ye değil de, cennete girseler dahi, Poturlar domuzluklarından vazgeçmez." Burada söz konusu olan, doğru inançlı bir kaynağın gözlemediği senkretizmdir, İslam'ın eksik şekilde uygulanmasıdır. Bu tür örnekler pek çoktur. (Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmed Handžić, "Jedan prilog povijesti prvih dana širenja islama u BiH", *NU, Kalendar za 1938*, s. 29–45; A. Solovjev, "Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne", s. 56–59; M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, s. 80–94; Nenad Moaçanın, *Turska Hrvatska – Hrvati pod vlašću Osmanskog carstva do 1791. preispitivanja*, MH, Zagreb, 1999.)

799 Örneğin bazı yazarlar, Bosna'da Osmanlı yönetiminin ilk dönemlerinde domuz yetiştiriciliği ve domuz et tüketimi ile ilgili bazı görüşler ortaya koymuştur. Daha detaylı bilgi için bkz. Detaljnije: N. Filipović, "Napomene o islamizaciji", s. 163–164; A.g.y., "Specifičnosti islamizacije", s. 30; M. Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, s. 81.

800 Burada bahsedilen bütün içeceklerin ve farklı terimlerin, İslam'a göre yasak içkiler tanımına uyup uymadığını tespit etmek imkânsızdır. Bunun nedeni, tüm bu ürünlerden farklı karışımlar elde etmenin mümkün olmasıdır. Bazıları için şarap olduğuna dair kanıtlar vardır ancak diğerlerinin sarhoş edici niteliği çeşitli öfemizmler kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ancak Osmanlı yönetiminin şıradan vergi aldığı ve *sipahi şarabının* olduğu görülmektedir. (J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*, s. 295; Farklı içki isimlerinin etimolojisi hakkında bkz. Olga Zirojević, "Etimologija i značenje riječi (III. bölüm)", *Republika –*

minin daha ilk günlerinden itibaren Bosnalı Müslümanlar arasında, başka yerlerde olduğu gibi, öyle görünüyor ki Avrupa'daki komşu ülkelerde bulunmayan bazı içki çeşitlerinin üretildiği görülür. Bosnalı Müslümanlar, *İslam'ın alkol yasağına alışmakta zorlanmışlardır*. O zamana dek özgürdüler, o andan itibaren gizliden de olsa geleneklerini sürdürmeye çalışırlar. Tereddütte kalarak, Ramazan ayında bile hâlâ şarap ya da Doğu'da kullanılan tarçın ya da diğer türden hiçbir baharat ekmeden hardaliya denen içkiyi içerlerdi. Öyle görünüyor ki en çok bal likörü tüketmişlerdir. Ardındansa kadı sicillerinde adı geçen museles denen içki gelir. Kamufle edilmiş şekillerde de olsa, edebiyatta da sarhoş eden içkilerle güçlü bir bağ olduğu görülür.⁸⁰¹ 16. (ve 17.) yüzyılda şehirlerdeki Müslüman gruplarının mahkemeye başvurarak bazı Müslüman komşularına alkol içmeler veya üretmeleri nedeniyle dava açtıklarına ve söz konusu kişinin o yerden uzaklaştırılması ya da kendilerinin o yeri terk edecekleri yönünde dilekçeler verdiklerine sıklıkla rastlanır. Mahkeme her zaman suçlunun bulunduğu yeri terk etmesine hükmeder. Alkollü içecek tüketen Müslümanlara karşı ilk suçlamalara 1555-58 yıllarında (M.Mujić'in yazdığı gibi 1565 değil), kimi vatandaşların nefesinin şarap koktuğu suçlamasıyla bazı Müslümanların kadıya başvurmaları suretiyle rastlanır⁸⁰² Hersek bölgesinde bir yerdeki bütün arazileri çiftlik olarak elinde bulunduran

---

glasilo građanskog samooslobađanja, yıl XXI, Beograd, 2009, s. 466-467); Örneğin Neretva Nahiyesi'nde 1550 yılında altı yerde tamamen Müslümanların elinde tuttuğu bağlardan elde edilen sıra vergisi kayıtlara geçmiştir. (Daha detaylı bilgi için bkz. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, s. 237, 242, 262, 278, 296 ve 306.)

801 Şair Muhamed Nergisi (1584-1635) şöyle yazar: "Aziz Yorgi bahar vakti geldi mi Saraybosna gülistanlar cennet bahçesine döner; sarhoşların gürültüsü göklere yükselir, Saraybosna akşamcılarının bağırışları dünyayı inletir." Başka bir Saraybosnalı şöyle der: Dört bir yanda dereler çağlar mı? Soğuk pınarlar akar mı? Leylak rengi şarap içilir mi?" (Daha detaylı bilgi için bkz. M. A. Mujić, "Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u BiH pod osmanskim vlašću", s. 289-293.)

802 Bir örnek: Mustafa bin Ali, Muhamed bin Abdullah'ı yakaladığına dair şikâyet ediyor – "sen şarap getirdin fakat vergi ödemedin, beni yakaladı ve haksızca dövdü. Şimdi tespit ettim ki, sarhoş Muhammed vergi ödemem haktır dedi onu yakaladı ve vergi ödemek istiyorum dedi. İki kişi Muhamed'in nefesinin alkol koktuğuna şahitlik etti ve bu vergi memuru Mustafanın talebi üzerine sicile kaydedildi." (Kaynak: *Regesta sarajevskog sidžila iz 1555-1558. godine*, çev. Hazim Šabanović, no. 178, 1/690, s. 165; Karşılaştırınız: M. A. Mujić, "Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u BiH pod osmanskim vlašću", s. 288-289; H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 205.)

Müslümanların buna rağmen şıra veya şarap için öşür ödediklerine rastlanır. Şeriata göre Müslümanların şarap üretmesinin katı bir şekilde yasaklandığı bilinmesine rağmen mevcut durumu izah etmek oldukça güçtür. Bazı yazarlara göre “tek izah şekli, tıpkı genel itibarıyla ülkenin kültürünün değişmesine kolay kolay izin vermemesi gibi, devletin vergi yapısını kolay kolay değiştirmemesidir.”⁸⁰³ Burada da şeriatın yasakladığı içkilerin tüketimi noktasında yönetim ile tebaa arasında uzlaşma belirtileri bulunabilir mi?

Osmanlı Devleti'nin yönetici sınıfı arasında durum nasıldı? Pek çok durumda özellikle sultanlarla ilgili olarak abartılı iddialar varsa da,⁸⁰⁴ Osmanlı Devleti içerisindeki farklı yetkililerin sarhoş edici içki tükettiğini kanıtlayan bilgiler kaydedilmiştir. Cem Sultan (Sultan II. Mehmet'in oğlu) baharatlı şarabı şaraptan saymıyordu ve çekinmeden içiyordu, baharatsız olanı içmeyi ise reddediyordu.⁸⁰⁵ Firuz Bey iyi şarap tiryakisiydi, Dubrovnikliler sıklıkla kendisine, kendi kıyılarında yetişen ve o dönemde malvazija adıyla dünyaca ta-

---

803 A. S. Aličić, “Privredna i konfesionalna struktura stanovništva u Hercegovini krajem XVI stoljeća”, s. 127. Başka bir yerde A. Aličić, 1604 tarihli Bosna Sancağı kapsamlı sayımını inceleyerek şu sonuca varır: “Eğer Müslümanlar şarap süzüyorsa, şıra için öşür öderler. Bu durum bu defterde de (1604 yılı) mevcuttur ki bir bakıma sürprizdir.” (*Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, haz. A. Handžić, giriş: A. S. Aličić, s. Xxxii.)

804 Sultan I. Bayezid, II. Selim ya da IV. Murat'ın gençken alkol kullandıkları ile ilgili bilgiler varsa da, tarih yazıcılığı bu konu hakkında daha çok tahminler üzerinden ya da tek taraflı yorumlara dayanarak yazılmaktadır. Sultanların alkol içip içmediği meselesi, üzerinde bilimsel araştırma yapılan bir konu değildir; daha çok bazı kesimler tarafından Osmanlı tarihini küçümsemek veya iftira atmak için kullanılan bir konudur. Osmanlı döneminde kullanılan terminolojinin muğlak oluşu da buna çanak tutmaktadır. Örneğin, sultanların “iş ü işret” yani “eğlence” sevmesi, bunun İslam'ın yasakladığı bir eğlence biçimi olduğu anlamı taşımaz. Diğer taraftan “sâki” kelimesi meyhanede içki sunan kişi anlamına gelebilirken, mevlit sırasında camide şerbet dağıtan kişi anlamı da taşır. Bu kelimeyi sadece birinci anlamıyla kullanmak bir “tarihi iftiradır.” Aynı şekilde günümüzde yalnızca tek bir anlamda kullanılan şarap kelimesi, Osmanlı döneminde her türlü içecek için kullanılır (su, şerbet ya da meyve suyu). Bazı tarihçiler Sultan II. Murat'ın tahttan çekilerek Manisa'ya gelmesini, bazı kaynaklarda bahsi geçen olayı tasvir etmek için kullanılan “iş ü nüş” kelimesini şahsi arzularını tatmin etme şekli olarak sunmuştur. Ancak tahttan çekilme sebeplerini savaş seferleri nedeniyle yorgun düşmek ve manevi yükseliş amacıyla inzivaya çekilme isteğinde aramak gerekir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, 1. Baskı, İstanbul 1995, s. 34-38.)

805 Olga Zirojević, “Alahovi hriščani”, *Republika*, yıl XIV, sayı 282-283, Beograd, 2002.

nınan tatlı *moschatello* (muskat şarabı) göndermek zorunda kalırdı. 13 Kasım 1507, 6 Şubat 1510 ve 25 Ekim 1511 tarihlerinde tam üç yük malvaziya göndermişlerdir.⁸⁰⁶ Peçevi pek çok yerde gençlikten kalma bir alışkanlık olarak şarap tüketiminden bahseder. Bir seferinde alkol içmeyen paşa kendisine alkol ikram eder ve çekinmeden içmesini söyler: “Rahmetli paşa şöyle dedi: İç, benden çekinme. Birkaç bardak içtim, çekingenlik yok oldu, ferahladım.”⁸⁰⁷ Pavloviç vilayetine bağlı Dobrun Kalesi’nin muhafızları arasında tımar sahibi Yanbolulu Karaca ve Mustafa vardı. Dizdar, Mustafa hakkında 1470’te şunu kaydeder: “Bu Mustafa, içkiden başını yukarı kaldıramıyor.” Bu nedenle kendisinin tımarı İshak’ın oğlu Oruç’a verildi.⁸⁰⁸

Saraybosna gümrüğü ile ilgili kararda şöyle denir: “Bir yük demirden iki akçe, dışarıdan getirilip satılan şaraptan dört akçe ve yerel meyhaneciden yük başına iki akçe alınır.”⁸⁰⁹ Muhtemelen 16. yüzyıla ait Srebrenica gümrük kanununda şu ifadeler yer alır: “Srebrenicalıların bağlarından ve bahçelerinden öşür alınır. Sadece kendi evlerinde tüketmek üzere aldıkları gıda ürünleri (nesne) ve şarap için gümrük vergisi alınmasın. Ancak satılan ürünler için vergi alınsın.”⁸¹⁰ Dolayısıyla, sarhoş edici içecekler 16. yüzyıl ortalarında öncelikle gayrimüslimler ve bazı Müslümanlar tarafından da tüketilir ancak bu konudaki oranları ve bölgesel olarak ne kadar yaygın olduğunu imkânsızdır.⁸¹¹ Örneğin, İzvornik Sancağı’nda çeşitli faktörlerin etkisiyle 1548 ve 1604

---

806 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 348.

807 Pečevića, *Historija 1576–1640.*, C. II., s. 157; R. Smajić, *Bosanska krajina*, s. 110.

808 A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 211.

809 *Kanuni i kanun-name*, s. 45.

810 Isto, s. 124.

811 Söz konusu grupların Müslüman olduğunu iddia edemesek de 1549’da İstra ve Dalmaçya kıyılarını gezen ve Balkanlı bir Slavı şu sözlerle anlatan Andre Tebe’nin tasvirleri manidardır: “Yine de onlar sefahate ve içkiye pek düşkündür, öyle ki kimi zaman (sarhoş kimselerde sıklıkla rastlandığı üzere) bir yerine iki şey görürler. Onlardan bazıları bu kötü alışkanlığı ülkenin soğuk olması ile bağdaştırır...” Bu metnin devamında “güçlü bir şekilde sultana tabi” olan kişileri tasvir ettiği görülür; Bu bağlamda Antoan Žefraoa 1546’da “Türklerin” zihniyetini ve yaşam alışkanlıklarını anlatırken şöyle der: “Fakat onlar şarapsız bir ziyafet düşünemezler, her ne kadar yasak olsa da, yeterli miktarda şarap bulurlar çünkü Hristiyan ve Yahudilerden satın alırlar.” Bundan yalnızca dört yıl sonra Jacques Gaso, Osmanlıların askeri kışlasını tasvir ederken şöyle der: “Dünyadaki tüm milletler arasından en çok kendilerine, dinleri itibarıyla, şarap içmeleri yasaklanmıştır.” (Daha de-

tarihli sayımlar karşılaştırıldığında Müslümanlar arasında üretimde %20 ile %40 arasında bir düşüş gözlemlenmektedir.⁸¹² Yönetim bu alanı düzene sokmaya çalışmıştır. Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi'ne göre alkol içmenin cezası 40 akçeden 80 akçeye kadar çıkmış, bunun nedeni ise akçenin düşüşü değil, yönetimin alkol tüketimini engelleme çabalarıdır.⁸¹³

Bu konuda yaklaşık olarak bile isabetli bir resim çizmek imkânsız olsa da Bosna'da ilk başlarda "hak, sünni ve konsolide olmuş İslam'ın" yorumlandığı meşit, mektep ve camilerle herhangi bir şekilde temasta olan dar Müslüman çevreleri ve *yeni Müslümanların* yukarıda belirtilen *liberal ve uzlaşmacı* İslam anlayışından istisna tutulduğu tahmin edilebilir.⁸¹⁴ Daha sonra 16. yüzyılda İslami kurumların güçlenmesi ve dinî kadroların genişlemesiyle geleneksel Sünni İslam'ın yayılması için bir temel oluşturulmuş oldu. Ancak bu, halk arasında heterodoks İslam'ın a priori tamamen saf dışı edildiği anlamı taşımaz. Verilen bilgiler de bunu doğrulamaktadır. Osmanlı yönetiminin Bosna'ya gelişinden itibaren İslam'ın halk nezdindeki varyantını sessiz kalmak suretiyle onaylamış olduğu söylenebilir. Bunun sebebi, çok daha fazla sayıda Bosna vatandaşını kendi tarafına çekme arzusudur. Bu amaçla din alanında, şeriat kanunlarının katı bir şekilde uygulanmasına kıyasla *uzlaşmacı* tutum öncelik kazanmıştır. Belirli bir olay kadı gibi resmî bir kuruma sevk edildiğinde ise kanun hükümlerine göre hareket edilirdi. Tüm bunlar *istimâlet politikasının* ruhuna uygun tutumlardı.

---

taylı bilgi için bkz. R. Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI–XVII vek*, s. 116, 288 ve 309.)

812 J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*, s. 294.

813 M. A. Mujić, "Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u BiH pod osmanskim vlašću", s. 297.

814 N. Filipović, "Napomene o islamizaciji", s. 147; Bu yazarın şu sözlerle ifade ettiği genellemeye katılmıyorum: "Sultan I. Mehmet'e kadar heterodoks İslam güçlüydü, ondan sonra ise ortodoks İslam güçlendi ve Fatih Sultan Mehmet döneminde zirveye ulaştı. Bu durum, 1517'de halifelik ünvanıyla birlikte taçlanmış oldu." (N. Filipović, "Specifičnosti islamizacije", s. 31–32);

Bunun resmî kanatta böyle olduğu kabul edilebilir. Ancak doğru yol İslam'ının halk arasında İslam'ın heterodoks biçimlerini saf dışı bıraktığı iddiası asılsızdır. Bunu kanıtlayan pek çok bilgi paylaşılmıştır.

KÜLTÜREL KAZANIMLAR VE GÜNLÜK HAYAT

Belirli bir bölgede Osmanlı fetihlerinden önceki dönem, fetih dönemi ve yönetimin kurulması sürecini kapsayan *istimâlet politikası*, bir bölgenin tarihinde *Osmanlı dönemi* olarak anılan zaman zarfını da kapsamaktadır. Kültür, Osmanlıların yönetimlerine istikrar kazandırmak amacıyla uyguladıkları yöntemlerin takip edilebildiği bir toplumsal alandır. Osmanlıların, gelenekler, dil ve yazı ve bir milletin kimliğinin en hassas aynı zamanda en belirleyici alanları karşısındaki tutum prizmasından Bosna'daki mevcut kültür ile kurdukları ilişki, Osmanlı politik ortamında farklı dinî ve kültürel geleneklerin birbiriyle kaynaşma imkânları; halk arasında getto ve izolasyon meseleleri, Osmanlı hâkimiyeti altında ayakta kalmak ve gelişmek bağlamında gayrimüslimler arasındaki kültürel koşullar; Osmanlı yönetimi altındaki Bosna toplumunda iş ve ikamet alanında “birlikte yaşam” fenomeni ve Osmanlı politikasının bu fenomene karşı tutumu – tüm bu meseleler, kitabın bu bölümünde küçük veya büyük ölçüde değerlendirilecek konular olacaktır.⁸¹⁵

Osmanlı Yönetiminin Hizmetindeki Şehir

Yukarıda belirtilen meselelerin değerlendirilme aşamasına geçmeden önce, yönetimin kurulması ve güçlenmesine hizmet eden, pek çok kuruma

---

815 Konunun bağlamı itibarıyla 16. yüzyıl sonuna kadar Bosnadaki İslam kültür mirası üzerinde durulmayacaktır. Bu konuda pek çok çalışma vardır. (Daha detaylı bilgi için bkz. Sedad Bešlija, “İslamska kultura u BiH do kraja 16. stoljeća”, *Glasnik Rijasetu IZ*, br.5–6, maj / juni 2009, Sarajevo, 2009, s. 446–459). Buradaki odak noktası, Osmanlıların geldikleri yerde daha önceden mevcut olan kültürel ve dinî geleneğe karşı tutumları ve Osmanlı yönetimi altında bu geleneklerin akıbetleridir.

sahip bir medeniyet mahsulü olarak Osmanlı şehrinin temel özelliklerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Elbette, şehirlerin planlı bir şekilde inşa edilmesi ve gelişmesi noktasındaki devlet önlemleri, belli bir bölgede istikrarlı yönetimi mümkün kılan politik hamleler arasındadır.

15. yüzyılın ilk yarısında Bosna'daki şehirleşme süreci ivme kazanmış durumdaydı, öyle ki o dönemde Bosna Krallığı'nda farklı büyüklük ve öneme sahip yaklaşık yetmiş meydan vardı. Orta Çağ Bosna şehirlerinin büyüklüğü, dönemin Balkan dolayısıyla Avrupa şehirlerinin ortalaması içinde hareket ediyordu.⁸¹⁶ Osmanlılar Bosna'ya geldiklerinde böyle bir durumla karşılaştılar.

Bu araştırmanın kapsadığı dönem çerçevesinde şehirleşme ve şehir sorsalsı ayrı bir mesele olarak telakki edilebilir. Ancak, bu meseleyi hangi ölçüde tamamlayabilir sorusuna yanıt aramak gerekir. Bu anlamda, Bosna'da 16. yüzyıl sonuna kadar istikrarlı bir Osmanlı yönetiminin hizmetinde olan şehir ve şehir mirasının rolü ile ilgili birkaç ayrıntıdan kaçınmak imkânsızdır. Şehir; idare, yönetim, kültür, eğitim, medeniyet, ordu, ekonomi gibi toplumsal hayatın her alanında Osmanlı yönetimi için bir merkez konumundadır. Şehirlerin inşasında ve muhafaza edilmesinde Osmanlı yönetimi planlı ve stratejik hamleler yapardı, özellikle şehir nüfusunun desteğini kaybeden her yönetimin zayıflayacağı bilindiği için. Bu nedenle yönetim, aralarında ulema, zengin tüccar ve zanaatkârların olduğu şehrin seçkinlerini kendi tarafında tutmaya çalışırdı.⁸¹⁷ Osmanlı tarihi alanında yapılan daha önceki araştırmalar imar faaliyetlerinin gelişigüzel yapılmadığını kanıtlamıştır.⁸¹⁸

Osmanlılar arazi değiştirme metodunu, Bosna'nın stratejik noktalarında şehir inşa ederken ustaca kullanmıştır.⁸¹⁹ Bunun başka vesilelerle de uy-

---

816 Desanka Kovačević-Kojić, *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 1978, s. 346.

817 Elma Korić, "Banjalučka muafnama iz 1588. godine", *POF*, 54/2004, Sarajevo, 2005, s. 181–187.

818 A. Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću", s. 140.

819 Örneğin, Taşlıca, Foça, Rogatitsa veya Saraybosna. (Daha detaylı bilgi için bkz. N. Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", s. 131–134; Behija Zlatar – Enes Pelidija, "Prilog kulturnoj istoriji Pljevalja osmanskog perioda – zadužbine Husein-paše Boljanjića", *POF*,

güldüğünü gösteren 1575 tarihli bir mahkeme kaydına göre, Vişegrad'daki meşhur Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü'nün inşası için yerel halk Osmanlı yönetimine arazilerini satmıştır.⁸²⁰ Osmanlılar, mevcut imkânlar dâhilinde, geldikleri bölgede hazır buldukları gelişmişlik seviyesinden ve daha da geliştirme olanaklarından yararlanmaya çalışmıştır. Osmanlı dönemi şehir gelişiminde üç aşama mevcuttur. Başta bunlar, gayrimüslim halkın yaşadığı, kendilerine ait tipik teşkilat ve görünüm özelliklerine sahip Bosna şehirleridir. İkinci aşamada Osmanlılar şehir hayatına müdahalede bulunarak sosyal yapısını, üretim organizasyonunu ve dış görünüşünü değiştirir. Şehirlerin, kelimenin gerçek anlamıyla "Doğu-İslam tipi şehir" suretine bürünmesi için epey zaman geçmesi gerekirdi. Sonraki gelişim aşamaları, her şehrin içinde bulunduğu ekonomik, askerî-stratejik, toplumsal ve ekonomik şartlara bağlıdır.⁸²¹

Vakıf ve muafiyet kurumları şehirlerin oluşumunda önemli bir rol oynadı.⁸²² Adem Handžić, Bosna şehirlerinin inşasında vakıfların rolü hakkında şöyle der: "Osmanlı döneminde şehir yerleşim yerlerinin oluşumunda vakıfların rolü birincildir. Zira vakıflara ait kültürel yapıların inşası ile birlikte şehirleşme süreci başlamış olurdu. Ancak şu da bir gerçektir ki, şehirlerin kuruluşu bilfiil *devlet politikasının sonucuydu* (vurgu S.B.'ye ait). Devlet bunu vakıf kurumu üzerinden gerçekleştiriyordu ve bu süreçte herhangi bir doğaçlamaya yer yoktu. Asıl özne devletti, vakıflar ise, iletişimsel ve stratejik ihtiyaçlar başta olmak üzere kamusal ihtiyaçlarla koşullandırılmış *planlı bir devlet politikasının* (vurgu S.B.'ye ait) nesnesi olarak ortaya çıkmaktadır."⁸²³

34/984, Sarajevo, 1985, s. 115–126; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 13; A. Kupusović, *Rogatica i njena okolina u 16. stoljeću*, s. 79).

820 Osman A. Sokolović, "Jedan dokumenat o gradnji ćuprije na Drini", *Glasnik VIS-a*, sayı 10–12, Sarajevo, 1962, s. 340–346.

821 N. Filipović, "Pogled na osmanski feudalizam", s. 135–146.

822 A. Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću", s. 111–142.

823 16. yüzyıl sonuna kadar devletin, stratejik çıkarları için inşasını teşvik ettiği, Adem Handžić'in incelediği şehir ağları arasında şunlar vardır: Glasinac, Hrvatici, Zemunik, Donji ve Gornji Vakuf (Novosel ve Česta), Varcar-Vakuf (Gornja Kloka yani Yenice Yayçe), Vişegrad kadılığındaki Priboy, Stari Vlah'daki Nova Varoš ve Sanski Most (Diçevo). (Daha detaylı bilgi için bkz. A. Handžić, "O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI

Vakıflar dışında, şehirlerin kurulması ve gelişmesi sürecinde Osmanlı yönetiminin başvurduğu yöntemlerden biri de muafiyettir.⁸²⁴

Muafiyet devletin şehir halkına tanıdığı hukuk ve vergi imtiyazları olup, belli bir bölgede nüfusun toplanması için oldukça etkin bir yöntemdir.⁸²⁵ Muafiyetin idari formu olan muafnameler, Saraybosna ve Banya Luka gibi önemli Bosna şehirlerinde düzenlenmiştir.⁸²⁶ Muhamed Hadžjahić, beş kategoride imtiyazlı şehirlerin bir sistematizasyonunu verir ve Osmanlı döneminde “imtiyazlı şehirler sisteminin dallı budaklı bir sistem olduğu görüşünü ifade eder.⁸²⁷ Bu politik hamleler sayesinde köylü reaya kendi isteğiyle Bosna şehirlerine yerleşmiş, bu da şehrin gelişimi ile neticelenmiştir.⁸²⁸

Yukarıda belirtilenleri göz önünde bulundurarak bazı tarihçiler “Bab-ı Ali'nin Balkanlar'da şehir medeniyeti yapısının inşa edilmesindeki rollerinin Almanların Slav Avrupası veya Macaristan'daki rolüne eşit” olduğu sonucuna varır.⁸²⁹

---

stoljeću”, s. 111–142; A.g.y., “O značaju putova za razvitak gradskih naselja u Bosni u XVI i XVII stoljeću”, *Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, İstanbul, 1994, s. 207–212; A.g.y., “Postanak i razvitak Dervente u XVI stoljeću”, *PII*, god. X/II, Sarajevo, 1974, s. 117.)

824 Pek çok Osmanlı tarihçisi muafiyet kurumu hakkında yazmıştır: Muhamed Hadžjahić, Adem Handžić, Avdo Sućeska ve diğerleri.

825 Daha detaylı bilgi için bkz. Adem Handžić, “Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom carstvu”, *Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, İstanbul, 1994, s. 143 ve 148; A.g.y., “Značaj muafijeta u razvoju gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku”, *Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, İstanbul, 1994, s. 151–160.

826 B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 119–123; H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 308.

827 Muhamed Hadžjahić, “Neki tipovi povlaštenih gradova u turskom feudalizmu”, *Zbornik Običajno pravo i samouprave na Balkanu i u susednim zemljama*, Balkanološki institut, c. 1, Beograd, 1974, s. 412.

828 N. Filipović, *Uticaj islama na bosansko-hercegovačko tlo*, s. 73; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 21.

829 *Istorija Osmanskog carstva*, haz. Rober Mantran, s. 162–163.

Osmanlıların Mevcut Kültüre Karşı Tutumları

Bir kültürün diğer kültüre üstünlüğü meselesi, literatürde sıklıkla karşılaşılan bir konudur. Bu soru, Balkan halklarının Orta Çağ ve Osmanlı kültürü ilişkisinde de karşımıza çıkmaktadır. Farklı yazarlar bu konuda farklı görüşler belirtmişlerdir. Bazı yazılarda diğer tarafa karşı bir ideolojik tandans olduğu görülür. Örneğin bir yerde Osmanlıların bölgede mevcut buldukları bazı yaşam ve çalışma biçimlerini kendi yönetimleri çerçevesinde hoş gördükleri, bunun ise “özellikle fetheden tarafın fethedilen halklara nazaran toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda daha alt seviyede olmasından” kaynaklandığı yazar.⁸³⁰ Devamında şu ifadeler yer verilir: “Yine de bu birlik (Türk devletindeki), Balkan halklarına hiçbir kalkınma sağlamadı. Aksine, bu durum, Balkan halklarını birkaç yüzyıl boyunca önceki yüzyılların yaşam biçimleri üzerinde sabit kıldı; nihayet onları, tam da o dönemlerde çağdaş medeniyetin eşğine gelmekte olan Avrupa’dan kopardı, Balkan hakları ise, ilerleyebilmek için ister isteme bu medeniyetin mirasını benimsemeliydi. Ancak bunu Türk boyunduruğu nedeniyle *birkaç yüzyıl gecikmeyle yapabildiler*.”⁸³¹ Bir dönem Marksist tarihçilere göre Osmanlı sisteminde *herhangi bir ilerlemeden bahsedilemeyeceği gibi Balkan halklarının gelişiminin sabit kalmasından* da bahsedilemez, dahası bu sistem onların nezdinde *geriye doğru tam bir dönüştür*. Bu nedenle, *Avrupa’nın üstünlüğü ve Türklerin barbar ve ilkel olduğu tezini savunmuşlardır*.⁸³²

Ancak, diğer bir yazar grubu “Osmanlı hâkimiyeti Balkan ve Orta Doğu halklarının tarihlerinde bir kesintiye yol açmamıştır.” der. “Kültürel hâkimiyet kaybedilmezse, belli kurucu unsurlar yaşarsa, hele dil kurumlaşmaya muvaffak olursa, o zaman tarihte bir kesiklikten, bir kesintiden, bir kopuştan, bir

830 M.Spremić, “Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku”, s. 45.

831 A.g.e, s. 48.

832 Branislav Đurđev, “Prilog pitanju razvitka i karaktera tursko-osmanskog feudalizma-timarsko-spahijskog ureğenja”, *GID BiH*, yıl 1, Sarajevo, 1949, s. 159-160. Yazar, Osmanlı fenomeninin kalkınması ve gerilemesi hakkında Balkan ve bütün İslam dünyası örneğinde kendi tezlerini ortaya koyar. Bunu yaparken sıcak-soğuk prensibiyle hareket ettiği için nihai sonuç ve değerlendirmenin amacı muğlak kalır.

hafıza kaybından söz etmemiz mümkün değildir. Burada devletlerin ve milletlerin tarihî gelişiminde bu olguyu görmemiz gerekir.”⁸³³ Bir diğer görüşe göre, o dönemde İslam yalnızca yeni yönetimin dini olarak değil, *yüksek seviyeli* bir kültürü temsil eden bir kültür ve medeniyet sistemi olarak da sahneye çıkmaktadır.⁸³⁴ Herhangi bir görüş dairesine ait olmak yerine, belirli tarihî gerçekleri sıralayarak tarihî sürecin gerçekliğini öğrenmek isteyen herkesin bunu bir kez daha yapabilmesine fırsat tanımak daha faydalı olacaktır.⁸³⁵

Pek çok örneğe istinaden Osmanlı yönetiminin, Bosna halkının Osmanlı'dan önce sahip olduğu medeniyet değerlerini elemediği, bastırmadığı ya da asimile etmediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Gayrimüslimlerin kendi dillerini konuşması ve kendi yazılarını kullanması yasak değildi. Hristiyanlar ve Yahudiler, Osmanlı mahkemelerinde kendi dillerini konuşma, mahkemeye kendi dillerine belge sunma (Müslümanlarla girdikleri davalar dâhil) ve devletten yeminli tercüman talep etme

---

833 İ. Ortaylı, *Üç Kitada Osmanlılar*, s. 15.

834 Ismet Kasumović, “Školstvo i njegova uloga u stvaranju pretpostavki za razvoj kulture u BiH u osmanskome periodu”, *Širenje islama i islamska kultura u bosanskom ejaletu (bilimisel toplantı)*, *POF*, 41/1991, Sarajevo, 1991, s. 304.

835 N. Malcolm, bu konudaki görüşlerini şöyle ifade eder: “Osmanlı döneminde Balkanlar’la ilgili standart eserleri okuduğunda insan o yüzyıllarda kültürel bir çoraklığın hüküm sürdüğü, entelektüel ve manevi hayatın son derece ilkel ve geri kalmış formlara indirgenmiş olduğu izlenimine kolayca kapılabilir. Böyle bir tablo Yugoslavya tarihçilerinin pek çok eserinde çizilmiş olduğu gibi, roman yazarı Ivo Andrić Osmanlı Bosnası’nda kültür ile ilgili son derece İslam karşıtı doktora tezinde bu tabloyu neredeyse bir karikatür formuna sokar. “Türk hâkimiyetinin etkisi mutlak anlamda olumsuzdur.” der kendisi. “Türkler, İslam’ı kabul etmiş olan Güney Slavlara bile herhangi bir kültürel muhteva, herhangi yüce amaç hissiyatı getirmeye muvaffak olamamıştır.” Bu tür iddialar kör önyargıları – Bosna’daki Osmanlı mimarisinin muhteşem anıtları karşısındaki inatçı körlüğü ve Bosna Müslümanlarının Osmanlı hâkimiyeti altında geniş yelpazede yazdıkları, Ivo Andrić doktora tezini yazdığı sırada birçoğu bilinmeyen edebî eserler karşısındaki anlaşılır körlüğü ifade etmektedir (1924). Tüm dünyada yalnızca bir avuç uzmanın bildiği bu Bosna yazıları hakkında gerçek bir değerlendirme yapmak hâlâ çok güçtür. Bunların pek azı tercüme edildi, pek çok metin ise yalnızca orijinal yazma formundadır – tabii 1992 ve 1993 yıllarında Bosna Müslümanlarının kültür mirasının toplu ve kasıtlı imhasından sonra hâlâ hayatta oldukları koşuluyla.” (Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Sarajevo, 1995, s. 136-137.)

hakkına sahipti. Bunun yanında kendi kitaplarını basmışlar ve ticaretini yapmışlardır.⁸³⁶ Bosna paşalarının saraylarında diyakların⁸³⁷ görev yaptığı bilinir. Onlar, Osmanlı valilerinin mektuplarını Boşnakça olarak kaleme alırdı, bu mektupların görece büyük kısmı bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Diyakların hepsi yerel halktan kişiler olup çoğunluğu gayrimüslim, yer yer rahip ve keşişti. Tüm yazıcıların ve diyakların başında yazıcıbaşı vardı.⁸³⁸ 17. yüzyılın ilk yarısına ait Atanasije Grgičević'in raporunda şu ifadeler yer alır: “Burada gözlemlenmesi gereken şey, toprakla uğraşan Türkler arasında Türk dilini konuşan çok az kişi bulunur.”⁸³⁹ Her etnik ve dinî grup kendi dilini konuşurdu. Osmanlı Türkçesi resmî dil olsa da, çarşıda Türkçeden başka, dünyanın dört bir yanından gelen çok sayıda tüccarın dillerini duymak mümkündü.⁸⁴⁰

Yerli dilin ve yazının muhafaza edildiğini gösteren şeylerden biri de Müslüman uçbeylerinin mektuplarıdır. Mektuplarından anlaşıldığı üzere Müslüman uçbeyleri yalnızca İslam medeniyeti ile birlikte onlara gelen arabicayı (arebitsa)⁸⁴¹ değil, atalarından miras kalan bosançicayı (bosançitsa)⁸⁴² yazmayı bilirlerdi. Bu mektuplardan bazıları tarihî belge olarak, hepsi ise kültürel belge olarak önemlidir çünkü “Hersekli Türk soylularının” yazışmalarında, en yeni döneme kadar yerli bosançitsa yazısını kullandığını gösterir. Franjo Rački, Aleksandar Solovjev, Ćiro Truhelka, Vladimir Ćorović, Vojislav Bogičević, Muhamed Hadžijahić gibi pek çok yazar bu mektuplar hakkında yazmıştır.⁸⁴³ Bosançitsa Bosna'ya özgü bir yazı olsa da, Dubrovnik, Makarska, Krajina, bazı Adriyatik adalarında, hatta Hırvatistan'ın Kuzey'deki bazı

---

836 A. Fotić, “Između zakona i njegove primene”, s. 44.

837 Diyak (Yun. hizmetçi, yardımcı, din okulu talebesi); Orta Çağ ve erken dönem Yeni Çağ'da hükümdar ve soyluların saraylarında saray kâtibi olarak görev yapan rahip ya da bilgili kimse (ç.n.).

838 Hazim Šabanović, “Bosanski Divan”, *POF*, XVIII/XIX, Sarajevo, 1973, s. 35.

839 Alıntı: A. Solovjev, “Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne”, s. 64.

840 B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 20; İ. Ortaylı, *Üç Kitada Osmanlılar*, s. 14.

841 Bosna dilinin fonetik özelliklerine uyarlanan Arap yazısı (ç.n.).

842 Kiril alfabesinin eski zamanlarda Bosna'da kullanılan bir varyantı (ç.n.).

843 Daha detaylı bilgi için bkz. Muhsin Rizvić, “Pisma muslimanskih krajišnika pisana bosančicom od XVI do sredine XIX stoljeća kao oblik stare epistolarne književnosti”, *Gođišnjak Odjeljenja za književnost Instituta za jezik i književnost u Sarajevu*, knj. V, Sarajevo, 1976, s. 217–222.

bölgelerinde bile kullanıldığı görülür. Bosançitsa, özellikle Bosnalı Fransiskenler tarafından 19. yüzyılın sonlarına kadar hatta bazı çevrelerde daha sonra bile kullanılagelmiştir. Öyle görünüyor ki, Sırbistan'da hiçbir zaman kullanılmadı, zira, kullanıldığına dair herhangi bir ize rastlanmadı. Osmanlı sultanlarının bosançitsa yazısıyla yazılmış yüzlerce fermanı mevcut olup, bugün Dubrovnik Devlet Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.⁸⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin bütün kademelerinde "Slav dillerinin" (konuşma ve yazı dili olarak) kullanımını oldukça yaygındır. Osmanlı yetkilileri bu dili yalnızca devlet içindeki yazışmalarında değil, devletler arası yazışmalarda da sıklıkla kullanmıştır. 1562 yılında Macar kralı ile Kanuni Sultan Süleyman arasındaki barış müzakereleri sırasında Osmanlı elçilerinin taleplerini Slav dilinde ifade ettikleri kayıtlara geçmiştir.⁸⁴⁵ Dil ve yazı söz konusu olduğunda, bazı kaynaklarda halkın sözlü anlatıları müzik eşliğinde bir şarkı formunda ezberleyerek yeni nesillere aktarmasına vesile olan çalgıcılardan da bahsedilir. Örneğin reisi, Knez Herak'ın oğlu Đorđe olan Eflak cemaatinde 1477 yılında *mütrib* (çalgıcı) oğlu Petar'ın ismi kayda geçmiştir. Nedim Filipović'e göre bu kişinin halk ozanı guşla çalgıcısı olması kuvvetle muhtemeldir.⁸⁴⁶

Osmanlılar, ailelerin tamamı veya bazı fertlerin İslam'ı kabul ettikten sonra bile, kendileri Bosna topraklarına gelmeden önce burada mevcut olan Bosna kökenli soy isimlerini yok etmeye çalışmadılar. Bosna'daki Osmanlı dönemi boyunca diğerlerinin yanında Babić, Bojić, Bosnić, Hrnjić, Mačković, Ljubunčić, Olovčić, Orlić, Pitić, Sikirić, Sović, Zečević gibi yerli soy isimleri korunmuştur.⁸⁴⁷ Osmanlı yönetiminin herhangi bir asimilasyon politikasına meyletmediğini gösteren bir başka gerçek de Kur'an-ı Kerim'in Arapçadan Türkçeye çevrilmesinin yasaklanmış olmasıdır.⁸⁴⁸

---

844 DAD, *Fond Acta turcica*; Fr. Miklošić, K. Jireček, Č. Truhelka ve G. Elezović gibi bazı tarihçiler bu arşiv fonu üzerinde çalışmıştır.

845 Laszlo Hadrovics, *Srpski narod i njegova crkva pod turskom vlašću*, sonsöz: Radoslav Katičić, çev. Marko Kovačević, Zagreb, 2000, s. 40-41.

846 N. Filipović, "Vlasi i ustostava timarskog sistema u Hercegovini", s. 148.

847 Olga Zirojević, "Islamizacija na južnoslovenskom prostoru", *Istorijska nauka o BiH u razdoblju 1990-2000. Naučni skup*, (ed. Enver Redžić), Sarajevo, ANUBiH, 2003, s. 107-118;

848 D. Kicikis, *Osmanlijsko carstvo*, s. 18.

Osmanlı yönetiminin savunduğu “açık” toplum sayesinde Osmanlı Devleti’nin pek çok bölgesinde farklı kültürel kaynaşmalar meydana gelmiştir. Elbette farklı kültür ve din geleneklerinin mevcut olduğu bölgelerde bu daha da ön plana çıkmıştır. Bosna, bu tür bir toplumsal ambiyansın önde gelen temsilcilerinden biridir. Buna uygun olarak, Bosna sancakbeyi Yunus Bey 16. yüzyılda kurduğu ilk eczanenin başına hiçbir tereddütte kalmadan şahsi eczacısı magistar Matej’i getirmiştir.⁸⁴⁹ Saraybosna’da Begova Camii’nin inşasında, bizzat Gazi Hüsrev Bey’in talebi üzerine Dubrovnikli ustalar çalışmıştır. 1542-1543 yılları arasında Saraybosna şehrinin bütün tüccarları ve sakinleri Dubrovniklilere bir mektup göndererek duvar, kubbe ve kemer inşasında uzmanlaşmış 30 inşaat ustası göndermelerini istemiştir.⁸⁵⁰ Aynı şekilde Ortodoks ustalar 16. yüzyılda Doğu-İslam tarzı süslemelerden feyz alarak farklı sanatsal nesnelere işlemiştir. Saraybosna’daki Eski Ortodok Kilisesi’nde bulunan bir muşabak buna örnektir. O dönemde Saraybosna’da meşhur Bosna valisi Ferhat Bey’in kardeşi ressam Todor Vuković-Desisalić de faaliyet gösteriyordu. Bu ressama ait ünlü eserlerden bazıları şunlardır: Madona, Sv. Đorđe (Aziz Yorgi), Bogorodica zaštitnica (Koruyucu Meryem Ana), Ubrus Hristo (Mesih’in Mendili) ve Deisis.⁸⁵¹

Bojana Radojković, Pavle Čajničanın’ın “dekoratif motifleri doğrudan kitaplardan kopyalayarak kilise için işlenen nesnelere metal üzerine uygulayan bugüne kadar bilinen ilk kuyumcu” olduğunu tespit eder. “Belirli İslami motiflerin 16. yüzyılda da kiliseye yönelik nesnelere kullanılması da nadir rastlanan bir durum değildir, ancak kitap kapaklarındaki Türk süsleme sanatının doğrudan kopyalanması ve Sırp el yazması kitaplarından dekoratif öğelerin kullanılması da önemlidir.”⁸⁵² Ayrıca, Ortodoks kilise insanları, Ortodok Rusya’nın kültürel etkilerini benimsemekte özgürdü. Keşişlerin 16. ve 17. yüzyılda Rusya’ya seyahat ettikleri ve “16. yüzyılın ikinci yarısında Sırp

849 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 349.

850 B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 121-122.

851 B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 216; Hazim Šabanović, “Bosanski namjesnik Ferhad-beg Vuković Desisalić”, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, knj. IV-1, Beograd, 1957, s. 117.

852 Kaynak: H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 347.

duvar ressamlığı ve edebi dili” üzerinde Rus etkisi de bilinen gerçeklerdir.⁸⁵³ Farklı dinlerin mensuplarının ortak şölenleri de buna dâhil edilebilir. Örneğin, pek Avrupalı seyyahın da yazdığı gibi, Müslümanların bir bölümü Çayniçe’deki Meryem Ana ve Mileševo’daki Aziz Sava mezarı gibi bazı kült yerlere saygı göstermiş ve ziyaret etmiştir.⁸⁵⁴

Gayrimüslimlerin Kültürel Koşulları

Osmanlı kanunlarına mal edilen bütün “katı” emirlere rağmen, 16. yüzyılda “en fazla Sırp kilisesi ve manastırı inşa edildi ve onarıldı.”⁸⁵⁵ V. Čubrilo-
vić der ki: “Türklerin tanıdığı imtiyazların koruması altında 16. yüzyılda Sırp milletinin rönesansı başlayacaktır, eski manastırları onarılacak, yenileri inşa edilecektir, matbaalar kurulacaktır ve 1557’de İpek Patrikhanesi yenilenecektir.”⁸⁵⁶ Örneğin Hersek’te, öncelikli olarak Dubrovnik ustalarının yardımıyla kilise mimarisi serbestçe gelişmiştir. Şubat 1499 tarihli bir anlaşma, Dubrovnikli inşaat ustalarının Grahovo’da Aziz Nikola’ya adanmış bir kilise inşa edeceklerini göstermektedir. İnşa çalışmaları 1502 yılına kadar sürmüştür. Trebinje (Trebinje) yakınlarındaki Lug köyünde kilise inşaatı ile ilgili benzer bir anlaşma ertesini yılın şubat ayında imzalanmıştır. Radojević usta, bu ibadethanede oluşacak bütün arızaları gelecek on yıl boyunca onarma sorumluluğunu almıştır. B. Nilević, “halkın çok yönlü hayatını devam ettirdiğini” ve “tarihlerinin her şeye rağmen o kadar da kara olmadığı” sonucuna varır.⁸⁵⁷

En çok da manastırlarda keşişlerin ve papaz evlerinde papazların denetiminde rahip ve keşiş nesilleri yetiştirilmesi suretiyle kiliselerin eğitim alanındaki çalışmaları da kaydedilmiştir. Mileševo (Mileševo), Trebinje (Trebinje), Liplje (Liplje) ve Vozuća’daki (Vozuća) manastır okulları meşhurdur.⁸⁵⁸

853 S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 145.

854 Boris Nilević, “Iz historijske geografije SPC u BiH 1463–1557.”, *Anali GHB*, knj. XIII–XIV/1987, Sarajevo, 1987, s. 213–214; B. Yediyıldız, *Osmansko društvo*, s. 674–679.

855 B. Nilević, “Iz historijske geografije SPC u BiH 1463–1557.”, s. 210–211.

856 V. Čubrilo-
vić, “Poreklo muslimanskog plemstva u BiH”, s. 209.

857 B. Nilević, “Iz historijske geografije SPC u BiH 1463–1557.”, s. 213–214.

858 Boris Nilević, Bosna’da 16. yüzyılda, daha somut olarak Saraybosna’da 1539/40 yıllarında Varoşta Eski Kilise’nin yanında faaliyet gösteren “Sırp dini ilk okulları”ndan (bu terimi B.

Manastırlar aynı zamanda teolojiyle yakın bir ilişki içinde olan edebiyat çalışmalarının da merkeziydi. Kilise ihtiyaçlarına yönelik olarak Rumca ve Bulgarcadan teolojik kitaplar tercüme edilmiştir. 16. yüzyılda bu yazmaların çok büyük bir bölümü, yaklaşık 700 tanesi, istinsah edilmiştir. Kutsal Baba anlatılarından miras kaldığı bilinen *Mezmurlar Kitabı asla bitmez* sözünün sahibi Aziz Sava zamanından beri Mezmurlar kitabı en çok kullanılan, en çok okunan ve en çok söylenen kitaptır. Bosna’da 1521’de Božidar Goraždanin’in ve 1544 ve 1557’de Mileševo Mezmurlar kitabı basılmıştır.⁸⁵⁹

Henüz Mileševo Manastırı kâtibi Vladislav’ın, Mileševo başdiyakozu Vasilije’nin isteği üzerine Aziz Sava’nın hagiografisini istinsah ettiği 1508 yılında istinsah çalışmaları görülür. Sultanın adını yanlış yazmış olsa da Vladislav, Sultan Süleyman’ı “kanun mücrimi, Kutsal Teslis kafiri, Hristiyanlar için tahammülfersa ve kötücül Türk hükümdarı” olarak anlatır. Keşiş Marko 1509 yılında, “Ortodoksluk inancından vazgeçerek çoğu hiçbir zorlama olmadan İslam’ı kabul eden halk arasındaki keşmekeş”ten dolayı endişelerini ifade eder. Keza Marko da Sultan Bayezid’i “haysiyetsiz, Kutsal Teslise küfür içinde olan, Hristiyanlar için can sıkıcı İsmaili hükümdarı” olarak tasvir eder.⁸⁶⁰

Trebinje’de kâtip Jovan Maleševac, 1524 yılında Menaion kitabını istinsah eder. Papaz Oliver’in 1513’te istinsah ettiği İncil 1578 yılına kadar Paprača’da kalmış ve daha sonra bugün de bulunduğu Čajniče’deki “Sırp Kilisesi”ne taşınmıştır. Bu kitabı, Paprače’den Čajniče’ye Papaz Vuk getirmiştir. Mevzubahis İncil, muhtemelen Paprača’da ya da bu manastır için istinsah edilmiştir. Saraybosna’da 1516’da Papaz (presbiter) Vuk, Pljevlje Knezi Mihail’in isteği üzerine Mezmurlar kitabını istinsah etmiş ve kitabın sonuna şu cümleyi eklemiştir: “o zaman o günlerde o ülkede Hacerlilerin evlatları çoğaldı, Ortodoks Hristiyan dininde o ülkede pek azaldı.” Manastır keşişi Sava

---

Nivelić kullanır) bahseder. (Boris Nivelić, “Kulturna misija SPC-a u BiH 1463–1557.”, *PII*, XX/21, Sarajevo, 1985, s. 120-121.)

859 B. Nivelić, “Kulturna misija SPC-a u BiH 1463–1557.”, s. 117–119; Boris Nivelić, “Neka zapažanja o srpsko-pravoslavnoj duhovnosti u BiH u osmansko-turskom vremenu”, *POF*, 42/43, Sarajevo, 1995, s. 202 ve 205-206.

860 B. Nivelić, “Kulturna misija SPC-a u BiH 1463–1557.”, s. 120.

Plejlja, yakınlarındaki Kutsal Teslis Manastırı'nın bilinen ilk müstensihiydi. 1537'de Menaion kitabını istinsah etti ve Osmanlılardan şikâyet etti. Pljevlja yakınlarındaki Kutsal Teslis Manastırı'nda istinsah çalışmalarının 1537'den 1546'ya kadar sürdüğü görülür. Neredeyse 16. yüzyılın tamamı boyunca aşağıdaki manastırlarda da istinsah çalışmaları devam etti: sv. Nikole u Bijelo Polje yakınlarındaki Nikolj-Pazar'da Aziz Nikola, Grahovo'da Aziz Nikola, Grabovica çölündeki Nabja Manastırı, Brodarevo yakınlarındaki Zastupi'de Aziz Nikola ve Goražde'deki Aziz Đorđe (Yorgi) Manastırı.⁸⁶¹ Desisaliçlerin evinde 16. yüzyılın ikinci yarısında "Saraybosna'da merhum Hristiyan Miha-il kuyumcu, Desisal'ın ve kardeşleri Nikola ve Dragobrat'ın" evinde o dönemin kâtiplerinden Dmitar bir kitap istinsah etti.⁸⁶² 16. yüzyılda Saraybosna'da Hristiyanlar arasında müstensihliğin gelişmiş olduğunu gösteren metinlerden bazıları, 1531 tarihli Saraybosna Kilise Meclisi arşivindeki yazmalar ve 1561 tarihli Gavriilo Tadić'e ait Saraybosna'daki yazmadır.⁸⁶³

Bosna topraklarındaki ilk matbaa, 1519 yılında Goražde yakınlarındaki Sopotnica'da Sv. Đorđe (Aziz Yorgi) manastırında kurulmuştur. Kurucusu, o dönemde manastırın muhafızı olan ihtiyar keşiş Božidar Goraždanin'dir. Bu matbaa yalnızca 1523'e kadar faaliyet göstermiştir. Etkileri kısıtlı olsa da, bu matbaa Bosna'nın kültür tarihinde büyük bir gelişmedir. Zira, Osmanlıların hem de tam İpek Patrikhanesi'ni yeniledikleri yıl sözde yok ettiği Mileševo matbaası (1544-1547) dışında bundan sonraki ilk matbaa ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında Topal Osman Paşa döneminde açılacaktır. Goražde'deki matbaa kurulmadan önce bazı kilise yetkililerinin bu zanaatı öğrenmek için Venedik'e gittiğini hatırlatmak önemli olacaktır. Bu olay, dönemin Osmanlı yönetimi hakkında oldukça fazla şey söyler. Tarihçilerin hakkında farklı görüşler belirttikleri tarih tam olarak anlaşılmasa da, Nivelic'e göre Bosna'da bu matbaacılık çalışmalarının meyvesi olan ilk kitap Službanik, ikincisi Mez-murlar kitabı, üçüncüsü ise 1523 tarihli Dualar kitabıdır.⁸⁶⁴ 16. yüzyılın ikinci

---

861 A.g.e., s. 121-123.

862 Kaynak: B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 215.

863 A.g.e., s. 215.

864 Hamdija Kreševljaković, "Štamparije u Bosni za turskog vremena 1529-1878.", *Bosniaca*,

yarısının başında Avrupalı Protestanlarla bağ kuran Bosna doğumlu (Livno ya da İzvornik çevresi) keşiş Jovan Maleševac'ın hikâyesi ilginçtir. Kendisi, Bosna'dan matbaacılar getirtip Türk hükümdarı için Kiril harflerle yazılmış ve içinde “ilk *İncil'den* bahsedilecek, Papa ve Muhammed karşıtı” bir kitabın basılmasının hayalini kurdu.⁸⁶⁵

Osmanlı döneminde Ortodoks sanatı, Orta Çağ sanatına göre daha farklı bir karaktere sahiptir. Kalitesi muhtemelen düşse de, özellikle 1557 yılından sonra coğrafi olarak yayıldı. Ortodoks sanatının kendine has merkezleri ve yerel varyantları vardı, toplumsal olarak farklıydı. Yapıların anıtsallığı anlamında Morava sanatının etkileri bütün 16. yüzyıl boyunca Bosna'da görülmektedir. Her şeyden önce bu etki, Papraća Manastırı'nın kilisesinde görülmektedir. Bu, Osmanlı döneminde Bosna'da inşa edilmiş en büyük Ortodoks mabedidir. Ancak, 13. yüzyıldan kalma eski Raška kiliselerini hatırlatan kiliseler de vardır. Her ne kadar Osmanlı fetihleri, sahil şeridindeki mimarlarla, Balkanlar'ın iç bölgelerindeki Ortodoks manastır kurucuları arasında bir zamanlar epey canlı olan sanatsal ilişkileri kesintiye uğratmadıysa da, *sanatsal ürünlerde ihtiva bakımından bir dönüşüm* yaşandı. Artık *küçük boyutlarda köy kiliseleri veya yerel itibara sahip manastırlar* inşa ediliyordu. Dubrovnik duvar ve taş ustaları, 15. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarındaki kısa süren kesintiden sonra, Hersek bölgesinin dört bir yanında Ortodoks mabetleri inşa etmeye devam ettiler. Bosna tarihinin bu döneminde önemli mimari eserler ortaya kondu. Aynı şekilde 16. yüzyılda, özellikle Hersek'te *Bizans ve Dubrovnik stiline* kaynaşmasının görüldüğü resim sanatı da revaçtaydı. Bunun yanında, *kuyumculuk, nakış ve kakmacılık sanatının eserleri* de muhafaza edilmiştir.⁸⁶⁶

16. yüzyıl sonuna kadar olan dönem ile ilgili kaynak eksikliği nedeniyle şimdiye kadar Katoliklerde yazılı eserlerin Fransiskenler manastırlarında toplanıp muhafaza edildiği tespit edilmiştir. Bunun yanında tüccarlar, özellikle

---

god. II, Sayı 2, Sarajevo, 1997, s. 7-8; B. Nilević, “Kulturna misija SPC-a u BiH 1463–1557.”, s. 125.

865 A.g.e., s. 128.

866 A.g.e., s. 129–139.

Dubrovnikliler, okur yazarlıklarıyla ün salmıştı, zira gelişmiş bir kayıt tutma gelenekleri vardı. Bosna'daki kolonilerinden düzenli olarak mektup ve farklı raporlar gönderdiler ve bu mektupların hepsi Dubrovnik arşivinde muhafaza edilmektedir.⁸⁶⁷ Osmanlı hâkimiyeti altındaki Bosna topraklarında ortaya çıkmakla Yahudiler kendilerine ait kültür mirasından faydalanma ve geliştirme imkânı buldular. Onlar eserlerini İbranice ve İspanyolca kaleme aldı. Yahudilerin geçmişi için önemli bir kaynak, zengin süslemelere sahip, henüz 14. Yüzyılda İspanya'da, muhtemelen Barcelona'da ortaya çıktığı sanılan *Saraybosna Agadası*'dır.

Bosna Halkının Birlikte Yaşam Meselesi

Osmanlı dönemindeki şehirler cemaatlere ve mahallelere ayrılmıştı.⁸⁶⁸ Cemaatler, dinî mensubiyetlere göre teşkilatlanmıştı. Tahrir defterlerinde Müslüman cemaati ile gayrimüslim cemaatler (*geberan*) ve Yahudi cemaati ayrı ayrı kaydedilirdi. Yabancı ülke vatandaşları da kendi cemaatlerini kurabilirdi.⁸⁶⁹

15. ve 16. yüzyılda Bosna Sancağı'ndaki kimi nahiyelerin ve bünyesindeki şehir alanlarının, meydanların nüfus sayıları kıyaslandığında, nüfusun dinî yapısına uygun olarak Müslümanların ve gayrimüslimlerin genelde kendi mahallelerinde “yan yana” yaşadıkları görülse de, aynı mahallede “birbirleriyle iç içe” bir ortak yaşam sürdüklerine dair bilgiler de mevcuttur. Bu, İslam'ın yayılış süreci ile eşzamanlı olarak gerçekleşmiş olduğu için akrabalar bir arada kalmış ancak aralarındaki fark bazılarının yeni dini kabul etmesi olmuştur. Diğer taraftan, Müslümanlar yeni mahalleler inşa ederken, gayrimüslimlerin hâlâ varoşlarda kalarak burada yaşamaya meyil gösterdikleri dikkat çeker (bazı durumlarda Müslümanlar da onlarla birlikte).

---

867 B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 217.

868 Mahalle, merkez olarak bir cami veya mescit çevresinde on ile yüzden fazla evin yer aldığı, caminin adıyla anılan ve caminin yanında mutlak surette mektep, mezar ve çeşme bulunan bir yerleşim yeridir. Her mahallede bir fırın ve birkaç bakkal bulunurdu. (B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 38.)

869 A.g.e., s. 17.

Genellikle camiler etrafında inşa edilen bu tür mahalleler yalnızca Müslümanların yerleşim yeri idi. 16. yüzyıl sonlarına kadar Vişegrad (Vişegrad), Rogatica (Rogatitsa) ve Saraybosna'daki durum da buydu. Visoko meydanındaki tablo ise daha farklıydı. Şöyle ki Slav isimleri taşıyan mahallelerde Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada yaşardı. Ancak 1565 yılından itibaren kurulan 5 cami ve etrafındaki 5 mahalle yalnızca Müslümanların yaşadığı alanlar hâline geldi, diğer mahallelerde ise bu karma nüfus yaşamaya devam etti.⁸⁷⁰

Örneğin Novi Pazar'da, 1485 yılında şehir nüfusunun yaşadığı 10 mahalle vardır. Bunların beşinde Müslümanlar (toplam 167), diğer beşinde gayrimüslimler yaşardı (toplam 67). Hanelerin sayısında belirli bir artış gözlenmekle birlikte 1489 yılında da durum aynı kaldı. Ancak 1516'da 14 mahalle kayda geçti. Paraleva ve Đukovica (Cukovitsa) Mahallelerinde Müslüman ve gayrimüslimler bir arada yaşadı. 1530 yılında 18 mahalle vardı ve bunların üçünde Müslüman ve gayrimüslimler karma şekilde yaşıyordu. 1540 yılında ise Đukovica Mahallesi'nde bir Müslüman ve dört gayrimüslim hane bir arada yaşıyordu.⁸⁷¹

15. yüzyılın sonunda ve 16. yüzyılın başlarında Saraybosna'da üç Müslüman mahallesi, bir gayrimüslim cemaati (*geberan*) ve bir Dubrovnikliler cemaati vardı. Gazi Hüsrev Bey zamanında ise 50'den fazla mahalle kuruldu. Böylece 16. yüzyıl sonlarında Saraybosna'da 91 Müslüman mahallesi, iki gayrimüslim mahallesi (*geberan*) ve Yahudi cemaati bulunuyordu.⁸⁷² Saraybosnalı Ortodokslar genellikle Varoş Mahallesi'nde yaşardı. Buradaki en ünlü ailelerden birisi Desisaliçler'dir.⁸⁷³ Saraybosna'nın Katolik nüfusu ayrı bir semt olan Latinluk'ta yaşardı. Yerli nüfusun yanında Dubrovnikliler de mevcuttu. Dubrovniklilerin burada yaşamak ve çalışmak için bütün ihtiyaçları

---

870 OIS, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1488/89. godine*, I. bölüm, transkripsiyon Ešref Kovačević, s. 68–71; Karşılaştırmız: H. Oruç, *Društveno-ekonomске prilike u Bosanskom sandžaku*, s. 84–146.

871 A.g.e., s. 71–77.

872 B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 196.

873 B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 140.

karşılanmıştı. Dubrovniklilerin yaşadığı yer, Mehmed Bey Minetoviç mahallesi idi. Resmî adı Franaçka Mahallesi (*Frenklik, Franklik, Frenkluk*) olup, halk arasında Latinluk olarak bilinirdi.⁸⁷⁴ Frenkluk veya Latinluk Mahallesi'nde 1489 sayımına göre yedi hane vardı. Bu mahalle, 1516'ya kadar oldukça gelişti ve o yıl 66 gayrimüslim hane ve 2 Müslüman haneye sahip, Dubrovnik bezirganlarının (tüccar) mahallesi olarak kaydedildi. Bundan sonra Osmanlı kaynaklarındaki 1604 yılına ait bilgilere göre 90 gayrimüslim hane ve özellikle Varoş Mahallesi'nde 13 Müslüman ve 70 gayrimüslim hane vardı.⁸⁷⁵

Kaynaklarda Mostar kasabasındaki gayrimüslim mahallesinden bahsedildiğine, ilk defa 1528-30 yıllarında rastlıyoruz. Bu mahallede hem Müslümanlar hem gayrimüslimler yaşamaktaydı. Mahalle sakinlerinin baba isimlerine bakıldığında buradaki Müslümanların yerel halktan meydana geldiği görülmektedir. Bu, en yoğun nüfusa sahip Mostar Mahallesi'ydi.⁸⁷⁶

Yukarıda bahsedilen bilgiler ve diğer bilgiler ışığında, bir aile ferdinin İslam'ı kabul edip, diğerinin eski din üzere kalmasına rağmen *aile içi ilişkilerin dengeli ve huzurlu* olduğu görülmektedir. Herhangi bir zorlama olmadan, nüfusun farklı dünya görüşlerine sahip tüm kesimleri, kademe kademe ilerleyen

---

874 A.g.e., s. 140. *Frenk* ve *Latin* ifadeleri Osmanlı döneminde çok sık kullanılır, özellikle de farklı varyantlarıyla birlikte *Frenk* kelimesi. *Frenkler* yalnızca Katolikler ve Romaneler değildi; ihtiyaca göre Protestanlar, Cermenler, Slovenler (Dubrovnikliler), Rumlar ve Ermenilere de *Frenk* denirdi. *Latin* ifadesi Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde kullanılmış, Venedikliler ve Cenevizliler başta olma üzere İtalyan ülkelerin mensuplarını temsil etmiştir, *Frenk* kelimesinin eş anlamlısı olarak da kullanılabilirdi. Daha sonraki dönemlerde Dubrovnikliler için kullanılırdı (İtalyanlar, diğer Avrupalılar ve Arnavutlar da müstesna değildir). Diğer Avrupa halklarıyla temas kurulmasıyla *Frenk* (*Frengistan*) ifadesi daha çok kuzeye doğru kayacak, tarih yazarları ve kimi zaman da resmî belge yazarlar sıklıkla bu ifadeyi kullanacaktır. Diğer taraftan, çeşitli temas noktaları ve daha farklı bir kimikleşme söz konusu olduğundan komşu halklar için bu ifade kullanılmaz. Bir Macar, Alman, Polonyalı ve Katolik hiçbir zaman *Frenk* olarak ifade edilmez (çok nadir istisnalar dışında). Ortodoks milletler genelde kendi isimleriyle anılır: Rum, Sırp, Bulgar, Rus. Vergi işlemleri gerekçesiyle Yahudiler ve Çingeneler de ayrıca anılırdı. (Daha detaylı bilgi için bkz. Olga Zirojević, "Oko naziva frenk i latin", *POF*, 28-29/1978-79, Sarajevo, 1980, s. 382-383.)

875 B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 171.

876 H. Čar-Drnda, *Nastanak Mostara*, s. 62.

bir süreç içinde İslam'ı kabul etmeye devam ettiler. Dolayısıyla, bir akraba topluluğu içindeki fertler dinleri itibarıyla birbirlerinden farklıydı ancak bu, birlikte yaşam kültürüne engel olmamıştır.⁸⁷⁷ Brod (Zenica) kadısının 1502 tarihli hüccetinde şahitler arasında Vukača'nın (Vukaça) oğulları Sarudže (Saruce) ve Nikola kardeşlerin isimleri geçer.⁸⁷⁸ Gazi Hüsrev Bey'in kardeşi Radivoje (Radivoye), eski dinine bağlı kalarak bugünkü Hersek'te Hum bölgesinde yaşamaya devam etti.⁸⁷⁹ Aynı şekilde Şibenik katedrali papazı Juraj Tadić 1526 yılında Gazi Hüsrev Bey'in kapıcıbaşı kardeşi Murat'ı 40 günlüküne ziyarete gelir.⁸⁸⁰ Daha sonraki dönemde Vasojeviçlerden iki kardeş, biri İslam'ı kabul ettikten sonra da kardeşçe geçinmeye devam etmiş, *dinlerinin farklı olması itibarıyla halk onlara karma – karışık demiştir*. Onların torunları olan Karadağlılar ve Boşnaklar bugün de Karişik soyadıyla anılır.⁸⁸¹

Komşuluk ve komşu ilişkilerine çok önem verilirdi. Öyle ki bu ilişkiler bazı hukuki düzenlemelere de yansımıştır. 16. yüzyıl ortalarına ait bir Saraybosna sicilinde şufa hakkına, yani satın alım işlemi sırasında aynı fiyat konusu olduğunda komşunun öncelikli alım hakkına riayet edildiği görülür. Örneğin Davud oğlu Memi, Hasan oğlu Süleyman'ı mahkemeye vererek komşusu Ahmed oğlu İbrahim'in evini satın aldığı için şikâyetçi olur, zira kendisi bu konuda daha öncelikli komşudur. Mahkeme kararıyla şufa hakkı, komşu olarak Memi'ye tanınır.⁸⁸² Başka yerlerde de aynı hakka riayet edildiği görülür.⁸⁸³ Aynı şekilde Bosna'nın sınır bölgelerindeki ilişkiler de ilginçtir. Bu

---

877 Örneğin, İzvornik Sancağı'na bağlı Trbušnica (Ptičar) köyünün reisi (primiçur) Hasan papazın oğuydu (A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 129 (dipnot 60); Kilis Sancağı'na bağlı Glamoč'un güneydoğusundaki Dragnić köyünde 1550 yılında papaz oğlu sipahi Hızır kayıtlara geçmiştir. (*Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. Fehim Dž. Spaho ve Ahmed S. Aličić, s. 47) Aynı süreç, kilise mensuplarını da etkisi altına aldı.

878 Mehmed Handžić, *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1940, s. 23.

879 B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 17.

880 A.g.e., s. 152.

881 Kaynak: Olga Zirojević, "Alahovi hrišćani", *Republika*, Yıl XIV, Sayı 282– 283, Beograd, 2002.

882 B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58.*, s. 433; *Regesta sarajevskog sidžila 1555–1558. godine*, çev. Hazim Šabanović, Sayı 225, 1/856, s. 210.

883 *Regesta sarajevskog sidžila 1555–1558. godine*, Sayı 127, 4/500, s. 115; A.g.e, Sayı 272, 1/990, s. 247.

bölgelerde, bir tarafta Osmanlı, bir taraftan Habsburg çıkarlarını savunan uçbeyleri yaşardı. Askerî disiplin ve karşı tarafa yönelik mütemadi bir uyanıklık ve teyakkuz hâli hâkim olsa da buradaki hayat tuhaf ve kendine has dinamiği içinde akardı. Bu konuda pek çok tarihî kaynak vardır. Daha sonraki döneme ait olsa da İmbar Tkalec'in *Hatırat'ı*, farklı taraflarda bulunan sınır muhafızları arasındaki ilişkileri canlı bir şekilde resmetmektedir. Tkalec, her iki taraftaki muhafızların birbirleriyle iyi geçindiğini, dost olduğunu, birbirlerine *komşu* diye hitap ettiklerini ve aynı dili konuştuklarını yazar.⁸⁸⁴

İş hayatında da etnik ve dinî farklar gözetilmezdi. Bütün mensupları Müslümanlar olan 16. yüzyıldaki diğer esnaftan farklı olarak metal işleme ile uğraşan esnaf arasında şehirdeki bütün dinlerin mensupları bulunuyordu. Örneğin, Desisaliçler kuyumcuymdu. Bu durum, 17. yüzyılda daha da ön plana çıkacaktır.⁸⁸⁵ Andrija'nın oğlu Matko, 1 Muharrem 964 tarihinde mütevellî Osman Halife bin Aliya'nın Saraybosna Frenkler Mahallesi'nde Yiğit Paşa Vakfı'na ait evini ve dükkânını üç yıllığına kiralar.⁸⁸⁶ Yönetimin ticaret ile ilişkisini konu alan bölümde iş hayatı hakkında daha detaylı bilgiler verilmiştir.

Velhasıl Osmanlılar Ebu Hanife'nin öğrencisi Ebu Yusuf'un gayrimüslimlerin (zimmiler) "her şehirde ve her Müslüman mahallesinde yaşayıp, dükkânlarını işletebilecekleri, karma esnaf teşkilatlarına mensup olabilecekleri ve ticaret yapabilecekleri" yönündeki görüşlerine göre hareket etmiştir. "Tüm bunların şartı *İslam'ı ve Müslümanları rencide edecek* davranışlarda bulunmamalarıdır. Meyhaneye gitmek ve alkol içmek gibi bazı şeyleri zimmiler yalnızca kendi mahallelerinde yapabiliirdi."⁸⁸⁷ Bu konuda herhangi bir

---

884 R. Smajić, *Bosanska krajina*, s. 151.

885 B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 130 ve 140.

886 *Regesta sarajevskog sidžila 1555-1558. godine*, çev. Hazim Šabanović, Sayı 171, 3/666, s. 158-159.

887 1567/58 yılında (hicri 975) Belgrad'ın günlük hayatından şu örnek ilginçtir: Semendire sancakbeyi ve Belgrad kadısına gönderilen emirde "Belgrad'da Sultan Süleyman Câmii ile Ferhat Kethüda Câmii arasında bulunan kâfir mahallesindeki meyhânelerin çokluğu nedeniyle sarhoş nârasından namaz kılmak mümkün olmadığı ve buralarda daima kavga ve fesad çıktığı bildirilip mahallenin başka bir yere kaldırılması istendiğinden, meyhânelerin kapatılması ve mahallenin nereye kaldırılması münasib ise bildirilmesi" emredilmektedir.

yasal düzenleme olmamasına rağmen hayat tarzındaki belli başlı farklar nedeniyle “halk genellikle dinî mensubiyetlere göre gruplara ayrılmıştır. Aynı din, kültür ve gelenek mensupları müşterek bir ortamda daha güvenli ve rahat yaşıyordu. Kimi zaman, ticari menfaatler gibi daha farklı menfaatler, aynı din ve dili paylaşmalarına rağmen belirli grupların ikamet etme ve iş yapma biçimlerini belirlemiştir.”⁸⁸⁸ Halil İnalçık, Osmanlı tebaasının *birlikte yaşam* tecrübesini şöyle tasvir eder:

Çalışmadıkları zamanlarda farklı din mensupları şehrin ayrı mahallelerinde ikamet ederdi. Dinî liderleri vardı. Osmanlı şehirlerinde birbirinden ayrı Müslüman, Hristiyan ve Yahudi mahalleleri vardı. Romanların ise din fark etmeksizin kendilerine ait mahalleleri olurdu.⁸⁸⁹ Bu durum, onlar arasında iyi ilişkilere engel değildi. Müslümanlar sıklıkla dinlerini değiştirmek zorunda olmayan gayrimüslim kadınlarla evlenirdi fakat çocuklar Müslüman olmak zorundaydı.⁸⁹⁰

(Daha detaylı bilgi için bkz. *7 Numaralı Mühimme defteri (975-976/1567-1569)*, I, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 37, Ankara, 1998, s. 475-476.)

888 B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555-58.*, s. 425-426; A. Fotić, “Između zakona i njegove primene”, s. 53-55. Türk tarihçi B. Yediyıldız şu görüşü ifade eder: “Her nasıl ayrı ayrı Müslüman ve gayrimüslim köyleri vardıysa, farklı dinî yapıya sahip nüfusun yaşadığı köyler de vardı. Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde farklı etnik ve dinî cemaatlere mensup insanlara huzurla bir şekilde birlikte yaşamayı başarmışlardır. Osmanlılar bu toplumsal düzen ve barışa Nizam-ı alem demişlerdir, Avrupa’da ise Pax Ottomana adıyla bilinir. Bu nizamın zaman sınırı 16. yüzyılın sonudur ancak bu sistemin bozulduğuna dair bazı emareler henüz Kanuni Sultan Süleyman döneminde de görülür.” (B. Yediyıldız, “Osmansko društvo”, s. 674-679.)

889 Osmanlı hâkimiyetinin başlangıç döneminin büyük bir bölümünde Osmanlı yönetimi Romanlara iyi muamele etmiştir. Arnavutluk’un güneyi ve Yunanistan’ın kuzeybatısında yaşayan hem Hristiyan hem de Müslüman Romanları bağlayan 1604 tarihli fermanda şu sözler yer alır: “Hiç kimse bu milletin mensuplarını rahatsız edip zulmetmesin.” Bu, o dönemin Hristiyan Avrupası’nda Romanlara karşı uygulanan bütün muameleler arasından en insancıl muameleydi. Bundan yalnızca 8 yıl önce örneğin York’ta Elizabeth döneminde parlamentonun getirdiği ve amacı “kendilerine Mısırlı diyen avarelerin cezalandırmalarının sürdürülmesi” olan kanun gereğince 106 Roman hüküm giymiş, dokuzunun kafası kesilmiştir. (Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Sarajevo, 1995, s. 157.) Rumeli Romanlarının 16. yüzyılda da kendilerine ait Roman sancağına (*Cingâne sancağı*) sahip oldukları bilinir. (İsmail Altınöz, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetimi İçerisinde Çingeneler”, Yeryüzünün Yabancıları: Çingeneler (haz. Suat Kolukırık), İstanbul 2007, s. 13-31.

890 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 189.

Yukarıda betimlenen çalışma ve yaşam tarzı 15. ve 16. yüzyılda Avrupa'nın veya dünyanın herhangi bir yerinde olağan bir durum muydu? Bu elbette araştırılması gereken ayrı bir konudur. Ancak hâlihazırda bu konuda pek çok malumatımız var. Verilen bilgiler dışında B. Lewis'in araştırmasına göre Bosna'ya çok yakın mesafedeki bir bölgeden manidar bir örnek paylaşmak yerinde olacaktır. 16. yüzyılda Zadar bölgesinde Katolik kilisesinin liderlik ettiği Hristiyanların Müslümanlarla herhangi bir ilişkiye sıcak bakmadıkları yönünde bilgiler mevcuttur. Müslümanların, kilise ayinlerinin ayrıntılarını öğrenmek, kiliseleri gezmek, tabloları ya da kilise ile ilgili diğer ayrıntıları görmek için kiliseye girmesi, Müslümanlara konaklamaları için yardım edilmesi, vaftiz edilmiş kadınlarla ilişki kurmalarına yardım edilmesi yasaktı. Dinlerine sıkıca tutunmaları ve şehre herhangi bir iş için gelen Osmanlı tebaası ile ilişkilerinin buna engel olmaması konusunda Hristiyanlara özel uyarılar yapılırdı.⁸⁹¹ 17. yüzyıl başlarında Makarska kıyı şeridindeki köylerde hiç Müslüman yoktu. Split başpiskoposu 1601 yılında Papa ordusunun generaline yazdığı mektupta şu ifadeleri kullanır: "Makarska çevresinde sadece Roma geleneğine tabi Hristiyan köylüler yaşar, aralarında herhangi bir Türk'ün barınmasına izin vermezler."⁸⁹² 15. ve 16. yüzyılda dahi Müslümanlık karşıtı propagandayla dolup taşan Avrupa'daki Müslüman düşmanlığı (Türk düşmanlığı) göz önünde bulundurulduğunda böyle bir durum şaşırtıcı değildir.⁸⁹³

---

891 Seid M. Traljić, "Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća", *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. XI–XII, Zadar, 1965, s. 215.

892 K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, s. 252-253.

893 Bu konuda ilginç bir çalışma şudur: Vjeran Kursar, "Antimuslimanski karakter protuturskih govora", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 34–35–36, Zagreb, 2004, s. 29–46.

İSTİMÂLET POLİTİKASININ KURAMSAL ÖNERMELERİ İLE BOSNA BAĞLAMINDAKİ UYGULAMALARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu kitabın önceki iki bölümünde, elde bulunan kaynaklar ve literatüre dayanarak, Bosna'da 16. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı yönetiminin kurulması, güçlenmesi ve istikrar kazanması için uygulanan tedbir ve yöntemlerin tahlil edilmesine imkân tanıyan bilgiler paylaşıldı. Söz konusu tedbir ve yöntemler, toplumsal hayatın farklı katmanları çerçevesinde Osmanlı politik stratejisi / doktrini – *istimâlet politikasını* şekillendirmiştir. Verilen bilgiler ve örnekler bu politikanın hem teori hem de uygulama kısmını kapsamaktadır. Teorik ilkeler ve uygulamalar olmak üzere her politikanın iki yüzü olduğu (özellikle iktidarı ele geçirdiğinde) göz önünde bulundurulursa bu bölümün amacı, politikanın bu iki ögesi arasındaki ilişkiyi irdelemek olacaktır. *İstimâlet politikasının* uygulama kısmındaki çoğu unsur izah edilmiş olsa da, bu politikanın teorik ve pratik tarafları arasındaki çelişkinin gözle görülür olduğu belirli meseleler mevcuttur. Söz konusu incelemenin sonunda elde edilecek sonuçların şunu sağlaması beklenmektedir: a) Bosna tarihinde Osmanlı dönemini idealize etmekten veya yüceltmekten kaçınılması; b) Bosna'da Osmanlı yönetiminin istikrar kazanmasında *istimâlet politikasının* başarısının ya da payının tespit edilmesi ve c) söz konusu politikanın 16. yüzyıl sonuna kadar Bosna bağlamında nitelik bakımından tanımlanması veya tarih ve medeniyet ölçeğinde değerlendirilmesi.⁸⁹⁴

---

894 Böyle bir değerlendirme yapmak için uygun bir zemin olduğunu gösteren Türk tarihçi Mücteba İlgürel "Osmanlı Devleti'nde İstimâlet Siyâseti" başlıklı çalışmasının sonuç

Kimi yazarlar “bu pratiğin tarihçiler ve tarih araştırmaları için gerçek bir sorun” teşkil ettiğini daha önce de fark etmiştir.⁸⁹⁵ Bunun sebeplerinden biri de bazı Osmanlı kaynaklarının fitratıdır. Osmanlı Devleti’nin merkezî yönetimi ile taşra yönetimi arasındaki yazışmalar söz konusu olduğunda, belgede mevcut sorunun belirtildiği, sonrasında sorunun çözümlmesine yönelik emrin ifade edildiği ancak daha sonrasında sorunun gelen emir esas alınarak çözümlüp çözümediğini gösteren bir dönütün sıklıkla eksik kaldığı görülür. Tarihçiler, belirli meseleyle ilgili bilgi veren eldeki başka kaynaklarla analoji kurmak suretiyle meydana gelen *vakumun* üstesinden gelmeye çalışır.

---

bölümünde *istimâlet politikasının* olumlu neticelerinden bahsettikten sonra şöyle der: “Ancak, burada hemen şunu da ilave etmek gerekir ki, bütün bunlara rağmen devletin bu tutumu çok defa istismar edilmiştir.” (M. İlgürel, *Osmanlı Devleti’nde İstimâlet Siyâseti*, s. 947.)

895 S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 130.

OSMANLI'NIN BOSNA'DAKİ POLİTİK ETKİNLİĞİNİN TEORİK VE PRATİK UNSURLARI ARASINDAKİ İLİŞKİYİ DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ

16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'da Osmanlı politik etkinliğinin teorik ve pratik tarafları arasındaki ilişkinin incelenmesi sırasında, öncelikli olarak bu incelemenin tabi olacağı kriterlerin belirlenmesi gerekir. Bu, özellikle herhangi bir yasal düzenlemenin çiğnenmesi söz konusu olduğunda yapılması elzem bir şeydir. Ancak bu sayede, değerlendirilen bir vakanın politik ilkele-re dayanan sistematik bir eyleme mi tabi olduğu, yoksa mevcut kurallardan müstesna, istisnai bir durumun mu söz konusu olduğu hakkında belli bir ölçüde sonuca varılabilir. Aksi hâlde, daha önce görülmüş, mevcut *yorumlama hatalarına* düşmek kaçınılmaz olacaktır.⁸⁹⁶

Örneğin, gayrimüslimlerin dinî vecibelerini yerine getirmesini engelleme vakaları, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar çok nadir kaydedilmiştir. Daha sonraki dönemde, 1532 – 1609 yılları arasında ise belirli kaynaklarda

---

896 Aleksandar Fotić bu bağlamda şöyle bir çıkarım yapar: “Pek çok defa Osmanlı yönetiminin politikasının gelişigüzel olduğu, anlık heveslere bel bağladığı düşünülür. Osmanlı gayrimüslimlerinin tarihinden bazı olaylar, tarih yazıcılığında sıklıkla görüldüğü üzere belirli bir amaca yönelik olarak tek bir yerde toplanmak uğruna, bağlamından, yer ve zamanından koparıldığında, bu gerçekten de böyle görünebilir. Ancak bu tür tutarsızlıklar genellikle alışılmış normlardan büyük veya küçük ölçekli sapmalarla ve merkezî yönetimin özellikle İmparatorluğun son asırlarında taşrada lağvetmeyi başaramadığı suistimallerle izah edilebilir.” (A. Fotić, “Između zakona i njegove primene”, s. 33-34.)

bu tür bilgilere rastlanır.⁸⁹⁷ Basit bir toplama işlemiyle şu sonuca varılır: 77 yıl içerisinde (1532-1609) 7 defa Katolik ibadetinin engellenmeye çalışılması vakası kaydedilmiştir. Bu ne demektir? Bu vakalarla, B. Nedeljković'in, Saraybosna'da 1555-1558 yılları arasında yaklaşık kırk yasa çiğneme vakasının "pratik anlamda Saraybosna'da suç yoktur"⁸⁹⁸ sonucunu çıkarmasını sağlayan kriterler arasında analogi kurulduğunda, Katoliklerin ibadet etmesini engelleyici davranışlar ile ilgili bilgilerin çok nadir görülen, tesadüfi olaylar olduğu anlamı çıkarılabilir.⁸⁹⁹ Ancak bazı araştırmacılar, bu ve buna benzer bilgiler ışığında Osmanlı Devleti'nde toplumsal hayatın *olumluluk* ya da *yasallığını* 16. yüzyıl ortalarına kadar getirerek dönemselleştirmektedir. Elbette onlara göre, bu dönemden sonra *kaos* baş gösterir. Bu, özellikle gayrimüslim nüfusun Osmanlı Devleti içerisindeki konumunu ele alan konular için geçerlidir.⁹⁰⁰

Bu nedenlerden ötürü tarih yazıcılığında aynı olay hakkında birbirine tamamen zıt yorumların ortaya çıkması gayet mümkündür. Bu yorumlardan biri şudur: "Bosna Hersek'in tamamını Müslüman ülkesine çevirmek isteyen ve bu yolda Katolikliği ortadan kaldırmayı kendine görev edinen Bosna kökenli Gazi Hüsrev Bey, Bosna Valiliği'ne atandı. Bedeli her ne olursa olsun Bosna Hersek'te köklerini kurutmak istediği Fransiskenler onun için bu yoldaki en büyük engeldir."⁹⁰¹ Diğer taraftan Behija Zlatar, Benedikt Kuripešić'in

---

897 S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 184.

898 B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58.*, s. 193.

899 Diğer bir örnekte, Biokovo-Neretva bölgesinde 77 yılda kilise yetkililerine yönelik 11 farklı şiddet olayı kaydedilmiştir. Ancak yazar düzeltilmiş doktora tezinde bütün bir bölümün başlığını *Türk Zorbalığı* olarak seçmiştir. Çalışmanın bir yerinde *Türk zorbalıkları* arasında *bahçelerin ezilmesinin* de sayılması oldukça ilginçtir. (K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko neretvanskom području u doba turske vladavine*, s. 216–230). Bu arada Osmanlı yönetiminin *zorbalık* şikâyetleri üzerine zorbalığın engellenmesini emretmediği tek bir belge yoktur. Kaldı ki, zorbalıkla hesaplaşmak isteyen Osmanlı idaresi ve de politika olmasaydı pek çok *zorbalık* olayı da kayda geçmeyecekti.

900 Örneğin Srećko Džaja için bir olayın *düzenlilik* kriteri, o olayın istatistiğinin 223 yılda 19 olay oranına tekabül etmesi demektir! 16. yüzyıldan yalnızca bir örnek. (Karşılaştırınız: S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 186, dipnot 119.)

901 Aynı şekilde 1532'de Habsburg Krallığı'na karşı yürütülen başarısız *Türk askeri harekâtından* sonraki olayları konu alan yazar şunu söyler: "O sırada manastırın yanında gömülü olan fra Petar Tuzlak'ın cesedi çıkarılarak itibarsızlaştırılmıştır." Ancak bundan sonra ef-

verdiği bilgiler ve Osman A. Sokolović'in paylaştığı bazı orijinal kaynaklardan hareketle şunu yazar:

Seyahatname yazarı B. Kuripešić, Gazi Hüsrev Bey'in Saraybosna yakınlarındaki Glavogodina köyünde konağında ağırlanması vesilesiyle kendisinin asil ve misafirperver olduğunu yazar. Hoşgörülü birisiydi, otoritesiyle başka dinlere mensup tebaasını, onların din adamlarını ve kiliselerini himaye ediyordu. 1532 tarihli Bosna Valisi sıfatıyla Saraybosna'da imzaladığı bir belgede, dönemin Foynica ve Kreševo kadınlıklarının eminine bağlı memurlar kiliseleri dolaşan rahipleri rahatsız etmemeleri ve onlara vazifelerinde engel olmamaları konusunda uyarılır.⁹⁰²

Bu bağlamda, 15. yüzyılda kaydedilmiş olduğu üzere Ortodoks kilisesi yetkililerinin Katoliklerden haraç talep etmesi fenomeni de oldukça ilginçtir. Bu, sonraki iki yüzyıl boyunca devam etmiştir.⁹⁰³ Ortodoksların Katolikleri

---

sanelere dayanarak bazı bilgiler paylaşır. Dolayısıyla böylesine kompleks bir meseleye ef-sanevi anlatılar karıştırır. (Karşılaştırmız: Pavo Živković, "Usora i Soli u prva dva stoljeća turske prevlasti", *Hercegovina*, br. 8-9. (16-17), Mostar, 2002/3, s. 111-112.)

902 B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 65. Gazi Hüsrev Bey'in 1522 ya da 1531 tarihli buyurultusunda Foynicalı rahiplerin, memurları ve emin beyin adamlarını kendilerini, o güne kadar alışıldık şekilde icra ettikleri kiliseden kiliseye köyden köye havarilik görevini yapmalarından alıkoydukları gerekçesiyle sancakbeyine şikâyet ettikleri görülür. Metnin sonunda söz konusu vakanın Foynica ve Kreševo kadınlıklarında naibin ve buyurultunun gönderildiği diğerlerinin olayı soruşturması emrinin ardından *onlardan kimsenin bu buyurulduya aykırı şekilde rahatsız edilmemesi, canlarının sıkılmaması* emredilir. *Böyle biline.* (Daha detaylı bilgi için bkz. Osman A. Sokolović, "Nekoliko dokumenata o toleranciji naših predaka", *Glasnik VIS-a*, 1-2/3-4, Sarajevo, 1969, s. 6).

903 B. Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. godine*, s. 203. Pek çok yazar bu konuda görüş bildirmiştir. A. Handzić "Katoliklerle Ortodokslar arasındaki husumetin nedeninin, Bosna'da üç yüzyıl boyunca Ortodoks Kilisesi'nin imtiyazlı bir konuma sahip olmasından başka bir şey olmadığını" söyler. S. Džaja, Osmanlıların her iki tarafa da hakları ile ilgili onaylar vermek suretiyle "iki yüzlü din politikalarını" icra ettiklerini ve "Hristiyanlar arasında nefreti körükleyerek onları daha kolay kontrol etmeyi ve politik anlamda "yararlı" bir gerilim sağladıklarını" yazar. Ortodoks ruhban sınıfına Katoliklerden vergi toplamak konusunda berat verildiğini fakat bu beratlardan 1731 tarihli berat dışında hiçbirinin günümüze ulaşmadığını söyler, L. Hadrovics de keza bunun *Osmanlı'nın hesaplı bir politikası* olduğu görüşündedir. Her iki tarafın da kendilerine gönderilen fermanlarla kadının huzuruna çıkarıldıkları olurdu. Bilinen iki olayda ya Ortodokslar vazgeçmiş ya da olayın soruşturulması emredilmiştir. Katolikler kimi zaman meselelerini Bab-i Ali'deki temsilcileri aracılığıyla halletmeye çalışırdı; B. Nilević

vergi için sömürme çabalarına Osmanlıların müdahil olduğunu savunan ve bunu Osmanlıların *önceden planmış politikası* olarak gören görüşlere saygı duymakla birlikte bu fenomen hakkında bir yorum daha sunuyorum.

15. yüzyılda Hristiyanlık içerisindeki ilişkiler incelendiğinde, bu ilişkilerin oldukça bozuk ve çatışma hâlinde olduğu göze çarpar. Dönemin Katolik ve Ortodoks cemaatleri arasındaki ilişkilerin iyi olmadığını kanıtlarından birisi de Ortodoksların 1453'te İstanbul'un fethinden hemen önceki meşhur haykırışlarıdır: "Şehrin ortasında Türk sarığı görmeyi, Latinlerin piskoposluk tacını görmeye yeğlerim."⁹⁰⁴ Ya da 1455'te Katoliklerle Ortodokslar arasındaki *Bosna Kilisesi mensuplarını* vaftiz etme mücadelesi ve bunun sonucunda bozulan ilişkiler.⁹⁰⁵ Bu bağlamda "Osmanlıların 'Rumlar' ve 'Latinler' arasına karşılıklı nefret ve şiddetli bir çekişme sokmadıkları, bunu Bosna sınırlarında da mevcut buldukları..." itiraf edilir. "Bu çekişmeyi Osmanlılar devralır ve kendi siyasi ihtiyaçlarına göre uyarlar."⁹⁰⁶ Tebaası arasındaki böyle

---

Osmanlı yönetiminin "kendilerine siyasi ve mali fayda sağlayacağı için Hristiyanların birbirlerinden ayrılmasını ve karşılıklı çatışmalarını körüklemiş olduklarını, tebaa arasında sürekli davaların görülmesi sayesinde kadının ve sultanın kasasının dolduğunu, Osmanlıların hukuku işlerine geldiği gibi yorumladıklarını" yazar. (Daha detaylı bilgi için bkz. A. Handžić, "Konfesionalni sastav stanovništva Bosne i Hercegovine u doba Osmanske vladavine", s. 141; S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 208 ve 209; L. Hadrovics, *Srpski narod i njegova crkva*, s. 80; Bosris Nilević, "Odnos izmeğu pravoslavnog sveštenstva i franjevaca u BiH od XV do kraja XVII stoljeća", *Prilozi Instituta za istoriju*, XIX/20, Sarajevo, 1984, s. 140.)

904 Boris Nikšić, "Sukobi u Bizantskom carstvu oko pitanja unije prije pada Konstantinopola – Je li bolja turska çalma ili papina tijara?", *Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Yıl XXV, Sayı 47, Zagreb, 2001, s. 1–16; Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324.–1453.*, Zagreb, 2002, s. 218; Aynı iddia hakkında bkz. Halil Inaldžik, "Segedinski mir i kriza turske države 1444. godine", çev. Eşref Kovačević, *POF*, XII–XIII/1962–63, Sarajevo, 1965, s. 306; F. Rački, *Bogomili i patarenii*, s. 123. İki kilise arasındaki söz konusu ilişkilerin 14. yüzyıl boyunca çok kötü durumda olduğu bilinmektedir. İtalyan şairi ve hümanist Petrarque, Papa Urban V'e yazdığı bir mektupta "Türkler yani Osmanlılar sadece düşmandırlar, Rafizi Rumlar ise düşmanlardan daha beterdir. Osmanlılar bize karşı o kadar kin beslemezler, çünkü bizden o kadar korkmazlar, hâlbuki Rumlar bütün ruhları ile bizden korkar ve nefret ederler" diyordu. (Alıntı: H. Doğru, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti", s. 165–176.)

905 Kaynak: A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 82.

906 Daha detaylı bilgi için bkz. S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 206–207.

bir durumda Osmanlılar ne yapabiliyordu? Sorunu düzene sokabiliyordu.⁹⁰⁷ Peki bunu nasıl yaptılar?

Osmanlı yönetimi 15. ve 16. yüzyıldaki emirleriyle her hâlükârda Katolik tebaayı Ortodoks tebaadan ayırmaya, birbirlerine karışmalarını yasaklamaya ve Katoliklerin ekonomik olarak sömürülmesini yasaklamaya çalışmıştır.⁹⁰⁸ 1488 yılından 16. yüzyıl sonuna kadar Foynica kayıtlarında⁹⁰⁹ Osmanlı yönetiminin farklı organları tarafından düzenlenmiş 47 karar kayda geçmiştir. Bu kararlar, Katoliklerin ve temsilcilerinin, Ortodoks kilise yetkililerinin öncelikli olarak vergi temelli yasaları çiğneme çabalarından korunması bağlamındadır.⁹¹⁰ Krunoslav Draganoviç'in verdiği istatistiklere göre, 1514-1599 yılları arasında (toplam 85 yıl içinde 36 farklı yılı kapsayan belgeler) Bosna'daki Katolikler, Ortodoks otoritelerinin saldırılarından kaçınmak adına en az 54 ferman ve izin belgesi almışlardır.⁹¹¹ Bu tür tedbirler, Bosna'da istikrarlı bir yönetimin muhafaza edilmesinde şüphesiz önemli bir rol oynamıştır. Diğer taraftan, Osmanlılar çok sık haklı olarak Katolik ülkeleriyle süren tüm çatışmalar nedeniyle Katolik tebaaya karşı şüpheyle yaklaşıp da yukarıda belirtilen emirler, yönetimin Katoliklere karşı adil bir tutum sergileme ve Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak Bosna'da devlet – zimmi nispetinde belirlenmiş hukuki ilişkiler çerçevesinde onları himaye etme noktasındaki

---

907 Bu problemin çözülmesinin bir yolu da iki tarafı barıştırmaya çabalamaktır. 1538 tarihinde Banja Luka'da Fransisken rahibi fra Ivan ile Piskopos Petrovina'nın barışması için hüccet ve Latin reayadan hiçbir şey alınmaması için anlaşma verilir. Ancak öyle görünüyorki barışma konusunda başarı sağlanamamıştır. Bir yıl sonra 1584'te, Kobaş Kadısı Abdurrahman Efendi ve Saraybosna Kadısı Yusuf Efendi'nin metropolit Piskopos Petrovina'nın rahiplerden hiçbir şey istememesini ve aldıklarını geri vermesini talep ettikleri hüccet kayıtlara geçmiştir. (J. Matasoviç, *Fojnička regesta*, s. 116-117).

908 Karlo Jurišić bile şunu yazmaktadır: "itiraf etmek gerekir ki üst düzey devlet yönetimi (Bab-ı Ali veya sultan) Osmanlı tebaasına karşı uygulanan kanun dışı işleri ve şiddet olaylarını düzenli olarak kınamıştır. Bu nedenle reaya şikâyetlerini bizzat sultana iletebilirdi." (K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, s. 255-257).

909 Bu bilgiyi, kaydın bazı bölümlerinin bilimsel analiz sonucunda tartışmaya açık olduğu hatırlatması eşliğinde veriyorum.

910 J. Matasoviç, *Fojnička regesta*, s. 104-124.

911 H. Šabanoviç, "Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine 15. stoljeća", s. 197-198; L. Hadrovics, *Srpski narod i njegova crkva*, s. 80.

ilgili tutumunu ortaya koymaktadır. Yukarıda belirtilenlere istinaden, Hristiyanlar arasındaki bozulmuş ilişkilerin *suçlusunu* Osmanlı yönetiminde ve yönetimin temsilcilerinde aramak, belki de metodolojik olarak hatalı bir yaklaşımdır.

Ancak, mevzubahis belgeler aynı şekilde gayrimüslimlere ve kilise temsilcilerine karşı yapılan bazı kanun dışı muameleleri de kanıtlar niteliktedir.⁹¹² Mahkeme organları bazı vakaları çözmekte oldukça zorlanmıştır. 1589 tarihli mühimme defterine göre, Mileševo Manastırı keşişleri yakınlardaki kalede bulunan kişilerin yalancı şahitlik yaparak onlara iftira attıklarından, şeriata aykırı şekilde mülklerine el koyduklarından, manastıra ve büyük nehir üzerindeki köprüye zarar verdiklerinden şikâyet eder. Belgede, daha önceki vakalardan yola çıkılarak kaledeki insanların gerçekten de komplocu ve eşkıya oldukları fakat her seferinde mahkeme ile yüzleşmekten kaçtıkları teyit edilir. Soruşturma yapılması ve mahkemeye getirilmeleri emredilir. Belgenin sonunda şu emre yer verilir: “Dürüst insanlara karşı şeriata aykırı muamele etmesinler. Bu karara itaat etmeyenleri yazılı olarak malumatlandırın.”⁹¹³ Osmanlı yönetiminin belirli bir nizama göre faaliyet göstermesi, kilise temsilcileri için de önemlidir. Din adamlarının veya hizmetlilerine yalan suçlamalar yapıldığı ve Osmanlı yönetimi sayesinde bu suçlamaların reddedildiği olaylara rastlanır. *Aksi ispat edilmedikçe masumiyet* prensibi, 16. yüzyıl sonlarında da geçerlidir.⁹¹⁴

Verilen örnekler, belirli tarihî süreçlerin tek taraflı ve yanlı değerlendirilmesinden kaçınmak amacıyla bazı hassas meselelere daha temkinli yaklaşma ihtiyacına işaret etmektedir.

---

912 Kanun dışı davranışlar ile ilgili örnekler için bkz. K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, s. 248–250 ve 255–257. Ancak bu, 16. yüzyıl sonuna kadar Osmanlılara karşı bir halk ayaklanması veya haydutluklarla ilgili hiçbir bilgi paylaşmadan “Katolik rahipler Türk’ün hâkimiyeti altında zor durumdaydı, halkın hâli ise daha da kötüydü.” diyen yazarın haklı olduğunu göstermez. s. 260–266.

913 Fehim Dž. Spaho, “Nekoliko turskih dokumenata o manastiru Mileševo”, *POF*, 28–29/1978–79, Sarajevo, 1980, s. 370–371.

914 İmotski Nahiyesi’nden Rahip fra Petar’ın Ivan Jakić cinayetinde suç ortağı olmakla suçlanmış fakat daha sonra masum olduğu tespit edilmiş, Voyvoda Mehmed Abdulahov da kendisinin masumiyeti ile ilgili belge vermiştir. (K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, s. 231–247.)

DEVLET MEMURLARI VE REAYA TARAFINDA İKİ TARAFLI YASA DIŞI EYLEMLER

Osmanlı Devleti'nin farklı kademelerinde daha alt seviyedeki devlet memurları, her zaman devletin çıkarlarını gözeterek hareket etmemiştir. Kimi zaman, yönetimin en üst kademelerinde tespit edilmiş Osmanlı politik prensiplerine tamamen aykırı davranışlar sergilemişlerdir. *Zulüm, adaletli olmak yerine birinin hakkını elinden almak* anlamına gelir. Asker yani Osmanlı devletinin yönetici sınıfı reaya, Osmanlı tebaasına farklı şekillerde zulmedebilirlerdi: yasalara aykırı vergi toplamak, haksız şekilde maddi kaynak talep etmek, maddi fayda ede etmek amacıyla baskı yapmak, aldatmak ve sahtecilik yapmak, eşkıyalarla iş birliği yapmak, Őantaj yoluyla Şiddet uygulamak vb.⁹¹⁵ Anılan Şiddet şekillerinden bazıları Bosna ile ilgili bazı belgelerde de kaydedilmiştir.

Bazı devlet memurları kanun dışı hareket etme suçlamasıyla yakalanmış ve cezaya çarptırılmıştır. Örneğin 1595 yılında iki devlet hazinesi memuru asılmış, altısı rüşvet aldıkları gerekçesiyle azledilmiŐtir. Sadrazam 1598 yılında kâtiplerini Şu sözler eşliğinde cezalandırmıştır: “hainliklerinizle amacınız devletin nizamını bozmaktır.”⁹¹⁶ Bazı yerlerde memurlar resmî devlet evraklarında ve teknik araçlarda sahtecilik yapmaya yeltenmişlerdir. Pojega (PoŐega) sancakbeyi Nesuh'a 30 Aralık 1565 tarihinde gönderilen fermanın,

---

915 Ahmet Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara, 1985, s. 9–21. (A. Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*.)

916 H. InaldŐik, *Osmansko Carstvo*, s. 129; Bazı Osmanlı yazarları, Sadrazam Rüstem PaŐa'yı rüşveti yaygınlaŐtırmakla suçlamıŐtır (Rüstem PaŐa, 1544–1553 ve 1555–1561 arasında sadrazamlık yapmıŐtır). (Kaynak: H. KreŐevljaković, *Izabrana djela*, I, s. 321).

mühür, arzuhal ve diğer şeylerin birkaç yerel memur tarafından kötüye kullanıldığından şikâyet eden Bosna Sancakbeyi Mustafa'nın mektubunun Bab-ı Ali'ye ulaşmış olduğu görülmektedir.⁹¹⁷ Bazı yerlerde reayaya karşı şiddet kullanımına ve kötü muameleye rastlandığı kaydedilmiştir.⁹¹⁸ Muvekkit Hersek Sancağı'ndaki Novi Kalesi'nin Ağustos 1539'da İspanyol General Andri Dori komutanlığındaki düşman kuvvetlerin eline geçişinin sebeplerinden birinin, kale muhafızlarının reayaya uyguladıkları şiddet, kötü muamele ve adaletsizlik olduğunu kaydeder.⁹¹⁹ 4 Ekim 1564 tarihinde tezkireci Hasan Bey'in hizmetkârı Omer aracılığıyla Hersek sancakbeyi ve Mostar ve Nevesinje (Nevesinye) kadılarına gönderilen emirden anlaşıldığına göre, Nevesinje kasabasının Mahmud Subaşı, Mahmuh Horos, Hurev, Nesuh ve diğer sakinlerinin voyvoda ve kadılar tarafından yoksullara şiddet uygulandığını iddia ettikleri bir arzı Bab-ı Ali'ye gönderirler. Bu arza göre, voyvoda ve kadılar şeriata tamamen aykırı bir şekilde yoksulları işlemedikleri suçlarla itham ederek para cezası ödetmektedir. Bölgede bu konuda soruşturma yapılması emredilir.⁹²⁰

30 Mart 1566 tarihinde Bosna sancakbeyinin kahyası aracılığıyla Foça kadısına gönderilen fermanda, "yerli (Rudo) sipahinin yerel halka kötü muamele ettiği ve onların kaçmasına sebep olduğu" belirtilir.⁹²¹ 17 Ocak 1566 tarihli Ahmed adlı kişi aracılığıyla Livno kadısına gönderilen emirde şu ifadeler yer verilir:

Livno Nahiyesi'nin reayası, Kilis sancakbeyinin yaptığı çeşitli usulsüzlüklerden şikâyet ederek Bab-ı Ali'ye mektup gönderdi. Bu şikâyete istinaden Bab-ı Ali, Livno kadısına bu olayı ele alıp reayanın

---

917 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 88.

918 Branislav Đurđev, Osmanlı yerel yönetiminin reayayı suistimal etmesi, köylüye kulluk vergisi uygulanması ve 16. ve 17. yüzyılda Güneydoğu Avrupa bölgesi için alınan tedbirler hakkındaki görüşlerini paylaşmıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. Branislav Đurđev, "O utjecaju turske vladavine na razvitak naših naroda", *GDIBiH*, II/1950, Sarajevo, 1950, s. 51–59).

919 Pečevića, *Historija 1520–1576.*, I tom, str. 191; S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. Cilt, s. 125.

920 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 189.

921 A.g.e., s. 114 ve 118.

iddialarını araştırmasını, iddiaların doğruluğu kanıtlandığı takdirde sancakbeyinin adamlarının reayaya karşı herhangi bir şiddet uygulaması katiyetle yasaklansın, kanunlara ve padişahın emirlerine katiyetle uyulsun ve kimse buna aykırı hareket etmeye kalkmasın.⁹²²

Bundan bir süre sonra 1592’de reayaya çok zulmettiği gerekçesiyle Srebrenica kadılığında yaşayan naib Abdija’dan şikâyetçi olunduğu görülür.⁹²³

Bazı durumlarda kanunlara karşı hareket eden askerî ve yarı askerî birlikleri kontrol etmek oldukça güçtü. Bunu kanıtlayan bir olay, 1504 yılında Dubrovnik’te kayda geçti. Dubrovnik hükûmeti, Hersek Sancakbeyi Mehmed Bey Obrenović’e gönderilen mektupta, şehre gelerek burada birkaç gün kalan Novi’nin azap gruplarının, “dik başlı ve kontrolsüz olmaları nedeniyle gereğinden fazla şarap içerek, bizden çoğu kişinin de onlar kadar düşüncesiz davranmasıyla kolayca tartışmaya ve kavgaya tutuştukları”nı belirterek şikâyetçi olur. Sancakbeyinden, bu grupların gerekli görülmedikçe şehirde küçük gruplar hâlinde uzun süre kalmalarını yasaklaması istenir.⁹²⁴ Začasna Sancağı ve Pojega kadılığında 29 Eylül 1565 yılında yerel yönetim tarafından belli bir miktar paranın zimmete geçirildiği, tebaanın evlerinin soyulduğu, reaya ailelerinin kaçırılarak başka vilayetlere satıldığı bir vakaya rastlanır. Bab-ı Ali bu tür olayların önünü almak için tedbirler almıştır.⁹²⁵ Yaklaşık 1592 yılında savaşa giderken yol üstündeki Kreşevo bölgesinde şiddet uyguladıkları gerekçesiyle yeniçerilere karşı dava açıldığı kayıtlara geçmiştir. “Müslümanların ve gayrimüslimlerin evlerine saldırmak, mallarına el koymak, şarap içmek,

---

922 A.g.e, s. 96.

923 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/III, 24/1, 632-1, 1001/1592, s. 7.

924 T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, s. 66-67; Askerler ve zanaatkârlar arasında reayaya karşı kanun dışı davranışlarda bulunanlar vardı. Mehmed aracılığıyla Rumeli Beylerbeyinin bir Rumeli çavuşuna gönderdiği 22 Haziran 1566 tarihli emirde, askerlerin ve zanaatkârların, Köprü’nün diğer tarafında içinden yol geçen köylerde yaşayan reayadan pek çok şey aldıkları, onlarla hesaplaşılması ve gereğince cezalandırılmaları gerektiği vurgulanır. Benzer bir emir, 21 Haziran 1566 tarihinde yeniçeri muhızrının adamı aracılığıyla yeniçeri ağasına gönderilmiştir. (Daha detaylı bilgi için bkz. E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 184-185.)

925 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 81-82.

başkalarını şarap içmeye zorlamak ve bir kadının feracesini zorla çıkarmak”-la suçlanırlar.⁹²⁶

Tımar ve sipahili sisteminden ve diğer iş alanlarında finansal ve diğer türden suistimaller kayda geçmiştir. Tımar sistemi iyi işleyen bir sistem olmasına rağmen, tarım ilişkileri çerçevesinde bazı inifratlara ve kanunsuz davranışlara rastlanır.

1566 ve 1576 tarihli mühimme ve ahkam defterlerinde, vergi toplama eminleri ve Ćoso Omer ve Osman kardeşler gibi eski Tuzla haslarının sorumluları, voyvodalar, mukataa mutasarrıfları,⁹²⁷ vergi memurları, Vişegrad Kalesi dizdarı ve Hersek sancakbeyi gibi alt kademedeki devlet memurlarının maddi kaynakların kötüye kullanılması ve reayaya şiddet uygulanması gibi davranışlarla suçlandıklarını gösteren (farklı sancaklara ait) bilgiler vardır.⁹²⁸

Kimi zaman görevlerini kötüye kullanma ve kanunsuz davranışlar nedeniyle tımar sahiplerinin tımarları ellerinden alınır fakat muhtemelen hatlarını düzelttikten sonra tımar aynı kişiye tekrar verilebilirdi. Örneğin, Brod Nahiyesi'nde 1474 yılında Seid Çelebi'nin tımarını alan Petrin oğlu Vukica'nın yeni gelen vergi mükelleflerini sakladığı için 31 Mart 1476'da tımarına el konulur. Ancak söz konusu kaydın devamında tımarın kendisine aynı yıl 4

---

926 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/III, 24/1, 616-2, tarihsiz, s. 1-2.

927 Bosna madenlerinin mutasarrıfları arasında yolsuzluk, Vulçitrin Sancağı gibi diğer yerlere kıyasla daha az görülmektedir. Örneğin Gonja Tuzla'da bir caminin ve mahallenin kurucusu olan amil Alija, Tuzla mukataalarının mutasarrıflığı ile ilgili yerine getirmediği yükümlülükler yüzünden tatsızlıklar yaşamıştır. Daha doğrusu, kendisine kefil olan Saraybosnalı Defter Bey, Nisan 1557 tarihinde cezaya çarptırılmış, devlete olan borcunun ödenmesi için çiftlikleri satılmıştır. Öyle görünüyor ki Alija, cami inşa ederek ve diğer vakıflarıyla borç altına girmiş, bu da kendisine emanet edilen devlet mülküne yansımıştır. (Kaynak: A. Handžić, *Tuzla i njena okolina*, s. 229.)

928 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, I/1, 28-9, tarihsiz, s. 18; OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, I/1, 35-4, tarihsiz, s. 27-29; OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, I/1, 67-2, tarihsiz, s. 61 ve 62; OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, (İkinci bölüm), I/1, 118-3, tarihsiz, s. 23; OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 202, (25. Zilkadde 973./13.6.1566), s. 54 ve 55; OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 257, (14. zilhicce 973/29. 6. 1566), s. 112; OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 346, (26. Rebiul-evvel 984/23. 6. 1576), s. 241-243; OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75/1, f.k. 421/1, (24. Şaban 984/16. 11. 1576), s. 98-100.

Eylül tarihinde geri verildiği yazar.⁹²⁹ Aynı şekilde Laşva Nahiyesi'nde Šegoje oğlu Vladoje'nin tımarı 1470'te elinden alındıktan kısa bir süre sonra Ayas Bey'in "şerefli ve cesur bir Hristiyan" notu eşliğinde kendisine geri verilir.⁹³⁰ Hersek Vilayeti Kukanj Nahiyesi'nde tımar sahipleri Čavlija oğlu Tvrtko ve kardeşi Jovan, eminin bir köyde sayım yapmasını engellemek ve haraç saklamak suçuyla 1471 yılında tımarları ellerinden alındı. Bundan iki yıl sonra İsa Bey ve Hamza Bey mektup yazar ve değiş tokuş yapılarak tımarları geri verilir.⁹³¹ Bazı durumlarda işledikleri suçlar nedeniyle el konulan tımarlar sipahilere geri verilmemiştir.⁹³² Tımar sahiplerinin reaya mensubu birini öldürdükleri ve hapse atıldıkları olaylar da yaşanmıştır. Örneğin, 15. yüzyılın ikinci yarısında Saraybosna kadısı, tımar sahibi Yusuf'un bir reaya mensubunu öldürdüğüne, hapsedildiğine ve hapishanede öldüğüne şahitlik eder.⁹³³

Mühimme defterlerinde, reayanın sipahileri farklı şekillerde görevini kötüye kullanmak ve Bosna Sancağı'ndaki arazilerine el koymak gibi suçlamalarla şikâyet ettiklerine dair izlere rastlanır.⁹³⁴ Örneğin, Novi Pazar kadılığında, merkezî yönetimin buna ilişkin katı yasakları olmasına rağmen padişahın memurlarını bazı köylerin (örneğin Duga Poljana köyü) ölmüş sakinleri için vergi aldıkları görülür.⁹³⁵ Novi Pazar ve Srebrenica kadılıklarındaki Eflaklar üzerinden vergi suistimalleri yapıldığı da kayıtlara geçmiştir.⁹³⁶ Bosna sancakbeyi ve Kobaş kadısına gönderilen 29 Nisan 1566 tarihli emirde, Kobaş Nahiyesi knezlerinin ve reayanın sultanın hizmetkârlarını vergi toplama işlemi usulüne göre yapmadıkları gerekçesiyle şikâyet ettikleri belirtilir. Fermana bu suçlamanın doğruluğu kanıtlanırsa kurallara göre öngörülen miktardan fazlasının geri verilmesi ve reaya zulmedilmemesi emredilir.⁹³⁷

---

929 A. S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, s. 80.

930 A.g.e., s. 97.

931 A.g.e., s. 123.

932 A.g.e., s. 172 ve 174.

933 A.g.e., s. 122.

934 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/ II, I/1, 17-4, tarihsiz, s. 4-6.

935 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 227, (13 Zilkadde 973/1. 6. 1566), s. 41.

936 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 202, (16 Zilkadde 973/4. 6. 1566; 9 Şevval 973/29. 4. 1566), s. 40-42.

937 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 206, (9 Şevval 973/29. 4. 1566), s. 10 ve 11.

1565 tarihli Saraybosna kanunnamesi, tımar sistemi çerçevesinde bazı usulsüzlük yapılarak isimsiz ve işaretli baştinaların – bu ülkelerde bu tür arazilere *bede* denir – art niyetli insanların sözleri üzerine deftere kaydedildiklerini ortaya çıkarır. Bu kayıtlar daha sonra kaldırılmış ve defterden silinmiştir.⁹³⁸ Aynı kanunda arazi ilişkileriyle ilgili diğer usulsüzlüklere, reaya mensubunun kendisinin veya babasının adının değiştirilmesi, ilgili kişinin ölümü bahane edilerek arazinin oğlu üzerine kaydedilmesi veya ölmüş oğulun yerine üçüncü bir ismin yazılması gibi olaylara da rastlanır. Kanunun sonuç bölümünde, “sipahi ile reaya arasında anlaşmazlık yaşandığı, bunun pek çok şikâyetlere sebep olduğu ve bu meseleye tam bir ciddiyet ve dikkatle yaklaşıldığı” açıklanmaktadır.⁹³⁹

Aynı şekilde 1548 tarihli İzvornik Sancağı kanununun son bölümünde, tebaadan vergi toplama şekli ve zamanı ile ilgili meselenin idare organları tarafından suistimal edildiği görülür. Reayanın ısrarı üzerine bu durum ve durumun engellenmesi talebi yeni padişah defterine kayıt altına alınmıştır.⁹⁴⁰ Vefat etmiş olan müfettiş Hasan’ın 1549 tarihli hüccetinden, İzvornik Sancağı’ndaki madenlerde kömür ocakları için toplanan vergilerde emin Hajrudin tarafından birtakım yenilikler getirildiği anlaşılır. Bu belgenin sonunda şu sözler yer alır: “Bundan sonra eski kanun çiğnenir, reaya sömürülürse şimdiki hâkimler bunu yasaklasın ve engel olsun, engel olunamayan kimseler, böyle bir vukuat olduğunda Yüce Saray’a sevk edilsin!”⁹⁴¹ 16. yüzyılın ikinci yarısında, o zamana kadar vergiden muaf olan tebaaya olağan dışı vergi yükümlülüğü getirilmesi olaylarına sıklıkla rastlanır. Bu tür girişimler, en çok mali krizin ve Osmanlı Devleti’nin savaş giderlerinin ihtiyaçlarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Padişahın emirleri, her zaman gerçek durumun tespiti ve tebaanın mevcut durumunun muhafaza edilmesi yönünde olmuştur. Bu tür durumlara 1580’den sonra Bosna Eyaleti topraklarına dâhil olacak

---

938 *Kanuni i kanun-name*, s. 86.

939 A.g.e., s. 86.

940 A.g.e., s. 119.

941 Nedim Filipović, “Sedam dokumenata iz kodeksa br. 1 Orijentalnog instituta u Sarajevu”, *POF*, III–IV, 1952/3, Sarajevo, 1953, s. 441.

pek çok yerde 1566 ve 1576 tarihlerinde rastlanır. Bu yerler arasında Brod, Srebrenica, Novi Pazar, Saraybosna, Taşlıca ve Nevesinje vardır. Tebaanın, kendilerine muafiyet verilmediği takdirde buldukları yerden ve işlerinden kaçacakları tehdidini açıkça ifade etmiş olmaları ilginçtir.⁹⁴² Her şeye rağmen, A. Sućeska'ya göre, 16. yüzyıl sonuna kadar umumi itibarla “tebaanın olağan dışı vergilendirilmesinde belirli bir istikrar, nizam ve yasallık hissedilmektedir.”⁹⁴³

1551 tarihinde İzvornik Sancağı kadılarına gönderilen ferman, mirî arazilerdeki usulsüzlüklerden bahsetmektedir. Bunlar arasında, tımarlar üzerinde beratsız tasarruf edilmesi, reşit olmayanların, yaşı yetmeyen küçük erkek çocuklarının ve azat edilmemiş kölelerin tımarlarında tasarruf edilmesi, beratsız veya başkalarına ait beratlarla knez ve reis (primiçur) olunması gibi usulsüzlükler göze çarpar.⁹⁴⁴ Kili Sancağı'na bağlı Sinj Nahiyesi'nde bir tımar da soygun vakası da kaydedilmiştir.⁹⁴⁵

Tapu mutasarrıfının ölümünden sonra arazi tapusunun miras alınmasında öncelik hakkı ile ilgili bir örnek 16. yüzyıl ortalarında Bosna'da kanunlarında *hile yapılabildiğini* göz önüne sermektedir. Bu bağlamda, Saraybosna sicilleri, *toprak eksikliği çeken* ve tapuda öncelik sıralamasında sonuncu, sekizinci kategoride yer alan reyanın bu alım satım ilişkisinde görülen ücretin yüksek tutulması metoduyla ustaca es geçilebildiği gibi ayrıntıları kaydeder. Yüksek fiyatlar, sipahi, zaim, tüccar ya da dışarıdan gelen bir kimse gibi toplumun üst sınıfları tarafından konulabilirdi.⁹⁴⁶

Bosna'da mal ticaretiyle ilgili usulsüzlük ve kanun dışı işlem yapıldığını gösteren merkezî yönetimden gelen iki emire yer vereceğim. Arzı 18 Kasım

---

942 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75 i 75/1, f.k. 267, 272, 277, 284, 308, 336, 233, 338, 426/3, s. 141, 153–154, 162, 178, 190, 224, 230 ve 112.

943 Avdo Sućeska, “Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta tekalif-i şakka”, *POF*, X–XI/1960–61, Sarajevo 1961, s. 80.

944 Nedim Filipović, “Sedam dokumenata iz kodeksa br. 1 Orijentalnog instituta u Sarajevu”, s. 443–444.

945 *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, s. 397.

946 Daha detaylı bilgi için bkz. B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58.*, s. 424.

1565 tarihinde getiren Ferhad aracılığıyla Foça kadısına gönderilen emirde, Foça'dan Dubrovnik ve Dalmaçya'ya ihraç edilen buğday ve büyükbaş hayvanların sahibinin usulsüzlük girişiminde bulunduğu görülmektedir. Emirde şu ifadeler yer verilir: “Bu mesele konusunda birkaç hüküm verilmişse de, bu hükümlere katıyetle uyulmamış olup, bu vesileyle artık bunlara mahal verilmemesi için ihtar ve emrolunur.”⁹⁴⁷ Ahmed aracılığıyla 17 Ocak 1566 yılında Kilis sancakbeyine ve bu sancağın kadılarına gönderilen emirde, sultan fermanlarıyla çok defa katıyetle yasaklanmış olmasına rağmen, deniz kıyısındaki düşmanlara buğday satıldığı ve usulsüzlük yapıldığı vurgulanır.⁹⁴⁸

Vakıf mülkü konusunda da usulsüzlükler olmuştur. Vakıf sahibinin ölümünden yalnızca otuz yıl sonra Gazi Hüsrev Bey Vakfı'nda *bozulmuş ilişkiler* olduğu kayda geçmiştir.⁹⁴⁹

“Köylüleri yerel yönetim tarafından sömürülmeye karşı korumak Osmanlı yönetiminin temel ilkesi” olmasına rağmen yukarıda belirtilen tüm vakalar kayıtlara geçmiştir.⁹⁵⁰ 1516 tarihli Bosna kanunnamesinde sınır şehirlerine gıda tedarik edilmesi maksadıyla at kiralanması için gerekli para miktarının toplanması sırasında bu işlemde sonra “kimseden daha fazla para alınmaması” emredilir; ya da sınırdaki kalelerden herhangi birinin tadilat işlemleri bittikten sonra, ustalara ödeme yapılması ile ilgili olarak şu emir verilir: “Para devlet hazinesinden alınsın, başka kimseden para toplanmasın.”⁹⁵¹ Aynı kanunnamede şu hüküm de vardır: “Kimseye zulüm edilmesin, haksızlık yapılmasın.”⁹⁵² 1530 ve 1542 tarihli kanunnamelerde de aynı hükümler yer alır.⁹⁵³

Belgelerde emrolunan ve Osmanlı yönetiminin üzerinde ısrarcı olduğu sorunlar için *adil çözüm* düsturuna rağmen, pek çok suçlama yapılmış ve

---

947 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 83.

948 A.g.e., s. 97.

949 Bu konuda daha geniş bir çalışma: B. Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, s. 100–108.

950 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 15.

951 *Kanuni i kanun-name*, s. 29.

952 A.g.e., s. 31.

953 A.g.e., s. 42 ve 65.

kayda geçmiş, dolayısıyla pek çok usulsüzlük gerçekten de yaşanmıştır. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin tebaasının farklı şekillerde usulsüzlük ve kanunların çiğnenmesindeki payının ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Reayanın, devletin belirlediği kanuni düzenlemelere uygun şekilde hareket etmeme teşebbüslerinin varlığına işaret eden pek çok veri mevcuttur.

Her ne kadar Osmanlı Devleti değerli metallerin ihraç edilmesini yasaklamışsa da, Dubrovnikliler bu emre itaat etmediler. 1475 – 1478 yılları arasında Dubrovnik'te Bosna'dan gümüş alımına yönelik 14 ve Kreşevo için 1 ticaret teşkilatı kuruldu.⁹⁵⁴ 15. yüzyılın ikinci yarısında ve 16. yüzyılın başlarında Dubrovnik tüccarlarına yönelik bazı tatsız olaylar yaşandığı doğrudur.⁹⁵⁵ Ancak aynı şekilde Dubrovnikli tüccarların yasalara aykırı şekilde mal kaçakçılığı yaptığı da doğrudur.⁹⁵⁶ 15. ve 16. yüzyılda Dubrovniklilerin kendi aralarında cinayetler, yaralamalar, soygun, borçlanma, davalar, ödemelerle ilgili kanunsuzlukların mevcut olduğu da pek çok belgeyle sabittir.⁹⁵⁷

Tebaadan vergi toplanması sırasında çeşitli suistimaller yoluyla kuralların çiğnendiği pek çok vaka kayda geçmiştir. Bu tür kuralsızlıklar için küçükbaş hayvan vergisi oldukça elverişlidir (*âdet-i ağnâm*).⁹⁵⁸ 29 Haziran 1566 tarihinde Hersek sancakbeyi ve Foça kadısına gönderilen emirde, Zagorye Nahiyesi'nde vergi toplayan memurlara yönelik suçlamadan bahsedilmektedir. Kadılara gönderilen emir metninin aşağıdaki bölümünden, oradaki vergi mükellefi reyanın da usulsüzlüklere ve vergi kurallarını ihlal etmeye meyilli olduğu anlaşılmaktadır: "(...) ancak şundan da sakının ki, reaya sayım sırasında sizi kandırıp koyunlarıyla kaçmasın ve böylece defterde âdet-i ağnâmın azalmasına neden olmasın (...)"⁹⁵⁹ Benzer muhtevaya sahip bir emir de

954 Hatidža Čar-Drnda, "Prilog proučavanju prošlosti Fojnice i Kreševa od uspostave osmanske vlasti do početka 17. stoljeća", *POF*, Sayı 35, Sarajevo, 1986, s. 149.

955 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 33–34; Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, s. 248; G. Elezović, *Turski spomenici I (1348–1520)*, s. 157, 171, 238, 242, 309, 317, 333, 379 ve 827.

956 I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 271.

957 Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, s. 414–478.

958 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 228, (16. Zilkade 973/2. 6. 1566), s. 42–44.

959 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 256, (12. Zilhicce 973/30. 6. 1566), s. 108–109.

Srebrenica kadısına iletilmiştir. Öyle görünüyor ki, yazım işleminden önce koyunların ormana saklanması, reaya için vergiden kaçmak adına en sık başvurulan yöntemdir.⁹⁶⁰ Bir başka örnek olarak, gayrimüslim Čajniče (Çayniçe) sakinleri fetih döneminde maden ocağının bakımını üstlenmeleri karşılığında vergi muafiyeti almışlardır. Ancak 1576 yılında “maden ocağındaki işlerini ihmal ettikleri ve bu yüzden devlet kasasının zarar gördüğü” yönünde suçlamalar da kayda geçmiştir.⁹⁶¹

Osmanlı yönetimi ve tebaası arasındaki ilişkinin gerçekliğinin tespit edilmesi için, *karşı tarafın* konumunun da daha açık şekilde gözlemlenmesine olanak sağlayan Poljice (Polyitse) örneği ilginçtir. Poljice’de Osmanlı yönetiminin kurulmasından kısa bir süre sonra Osmanlı yerel yönetiminin çeşitli kanun dışı davranışlarına kaynaklarda yer verilmiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısı ve özellikle 17. yüzyılda bu tür davranışlarla daha sık karşılaşılır olmuştur. En çok eminler, sıklıkla kadınlar ve Hersek sancakbeyinin memurları (voyvoda ve subaşı) tarafından işlenirdi. Eminler çok erken bir dönemde Poljice sakinlerini muaf tutuldukları kimi vergileri ödemeye zorlamış, halka ait ücretsiz besinlere ve diğer şeylere el koymuşlardır.⁹⁶² Ancak Poljicelilerin bir bölümünün Osmanlı yönetimi önünde masum olmadığını gösteren bir bilgi de 1596’daki *Kilis olayına* karışmış olmaları ve *Türklerin intikamından* korkarak Venediklilerin kendilerini kabul etmelerini istemeleridir. Ancak Osmanlılar, Poljicelilere tuz işlerinde ihtiyaç duydukları ve bunu onlardan başka yapacak birilerini tanımadıkları için onları affetmeye niyetliydiler.⁹⁶³

1580 yılından itibaren Bosna Eyaleti kapsamında yer alan bölgelerle ilgili çeşitli belgelerde, kanunlara aykırı davranma ve usulsüzlük vakalarına rastlanmaktadır. Bu tür davranışlar iki yönlü bir karakter teşkil etmekteydi.

---

960 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75, f.k. 260, (13. Zilhicce 973/1. 7. 1566), s. 120-121.

961 OIS, *Ahkam defteri*, Kayıt no. 75/1, f.k. 396/1, (18. Cemaziyelahir 984/12. 9. 1576), s. 62-63.

962 Avdo Sućeska, “O položaju Poljica u Osmanskoj državi”, *POF*, XVI–XVII/1966–67, Sarajevo, 1970, s. 85-86.

963 Jovan N. Tomić, *Grada za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom XVII veka*, s. 170–171 ve 240.

Bir tarafta, Osmanlı Devleti yönetici sınıfının farklı seviyelerinde özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında farklı formlarda kanunların çiğnendiği görülür. Ancak diğer taraftan reaya da kanun dışı eylemlere yabancı değildir. Aynı şekilde Osmanlı hukuk sisteminin zulümün her çeşidine karşı belirli tedbirler aldığı da açıktır. Bunlar arasında her şeyden evvel reayanın arzuhal (dilekçe, şikâyet, arz) yoluyla doğrudan İstanbul'daki Divan-ı Hümayun'a başvurma imkânı, kadıların yürüttüğü soruşturmalar ve bu soruşturmalar kapsamında doğrudan sultan fermanları ile emredilen çeşitli önlemler sıralanabilir. Tüm bunların sonunda daha hafif (kınama, görev ve yer değişikliği vb.) ya da daha ağır (hapishane, ağır işlerde çalışma, sürgün, idam) cezalar uygulanırdı.⁹⁶⁴ Şiddeti ve hak ihlalini engelleme (zulüm) amacı güden en önemli *kolektif* idari formlardan iki tanesi kanunname ve adaletnamedir. Adaletnameler halka yönelik yayınlanırdı ve herkeste bir nüshası bulunabilirdi.⁹⁶⁵

Bir mesele daha görece çözülmüş durumdaydı. Belirli dönemlerde, muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonlarından itibaren merkezî yönetimin politik prensipleri ile diğer eyaletlerde, özellikle Bosna gibi taşra eyaletlerde yaşananlar arasındaki çelişki daha açık bir şekilde gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Pek çok tarihçi, 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı'nın politik duruşunda teori ile pratik arasında önemli farklılıklar olmadığı konusunda hemfikirdir.⁹⁶⁶

Ancak, 16. yüzyılın ikinci yarısında Bosna'da, İstanbul'daki merkezî yönetimin destekleyip savunduğu Osmanlı politikasının prensiplerinin pratikte hangi ölçüde ihlal edildiği ya da görmezden gelindiği sorusuna yanıt vermek oldukça güçtür. Yaşananlar münferit olaylar mı yoksa kontrolden çıkmış, kitlesel kanun dışı hareketler mi söz konusuydu? Mevzubahis hareketlerin kitlesel olduğunu, daha doğrusu 16. yüzyılın ikinci yarısında bir anarşi hâlinin hüküm sürdüğünü reddeden tez, gerçeğe daha yakındır. Bazı yazarların bu

964 A. Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, s. 22–32.

965 A.g.e., s. 32–45; H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 115.

966 Örneğin, S. M. Džaja'nın görüşü de bu yöndedir, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 183.

konudaki görüşlerini paylaşacağım. Bu yazarlardan birisine göre “15. yüzyıldan 16. yüzyıl sonuna kadar Osmanlı sistemi, hızlı karar veren, cezaları etkili bir şekilde uygulayan, mektuplar ve raporlar aracılığıyla kurumlar arası sürekli ve hızlı iletişim sağlayan bir yönetimden müteşekkildi. Bu yönetimin merkezî teşkilatında, az sayıda iyi eğitilmiş ve yetenekli insan çalışıyordu.”⁹⁶⁷

Diğer taraftan Ahmet Mumcu, Osmanlı'nın 16. yüzyıl sonuna kadar güçlü bir yönetime sahip olduğunu ve bu anlamda dönemin şartları itibarıyla tebaaya karşı büyük çaplı bir şiddetin olmadığını kaydeder. Ancak özellikle 16. yüzyıldan sonra devlet memurları reayaya öylesine şiddetli bir zulüm uygulamaya başlamıştır ki bunu durdurma çabaları bile etki etmemiş, neticesinde devlet çökmeye yüz tutmuştur.⁹⁶⁸ 16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'daki Osmanlı politikasının usulsüzlüklerinden, daha doğrusu *teori ile pratik* arasındaki çatışmadan bahseden belgelerin (ya da çoğunluğunun) konsepti de yukarıda belirtilen görüşleri destekler niteliktedir. Bundan çıkarılabilecek sonuç, yönetimin alandaki durumun yeteri kadar takipçisi olmayı başarabildiğidir. Bosna'nın herhangi bir yerindeki Osmanlı yönetiminin istikrar seviyesinden bağımsız olarak her hâlükârda soygun, cinayet ve şiddet olaylarına rastlanmaktaydı.⁹⁶⁹

Osmanlı toplumunun farklı katmanlarının haklarının korunması noktasında yerel eyalet yönetiminin yetersiz kaldığını gösteren pek çok örneğe rağmen 16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'daki Osmanlı yönetiminde *toplu zafiyet* emarelerine rastlanmaz. Bunun en büyük nedeni, kanunsuzluğun kitleliliğinin savaştaki başarı(sızlık)lara ve ekonomik koşullara binaen İstanbul'daki merkezî yönetimin istikrar seviyesine bağlı olmasıdır.⁹⁷⁰ Merkezî yönetim söz

---

967 M. İpşirli, *Osmanlı devleti ve devletçilik*, s. 183.

968 A. Mumcu, *Osmanlı Hukukunda Zülüm Kavramı*, s. 2.

969 Örneğin, 16. yüzyıl ortalarında Saraybosna'da: *Regesta sarajevskog sidžila 1555–1558. godine*, çev. Hazim Šabanović, Sayı 160, 1/622, s. 147; A.g.e., Sayı 210, 3/807, s. 198; A.g.e., Sayı 232, 1/876, s. 215; A.g.e., Sayı 297, 3/1052, s. 265; A.g.e., Sayı 350, 1/1230, s. 314; A.g.e., Sayı 354, 1/1241, s. 317.

970 I. Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, s. 269; K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, s. 217.

konusu olduğunda, Sokullu Mehmet Paşa'nın 1579'da öldürüldüğünü söylemek gerekir. Bunun anlamı, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra padişahın muhtemel otorite kaybının, bir yıl sonra eyalet statüsüne yükselen Bosna'daki koşullara çok büyük bir etkisi olmadığıdır. Diğer taraftan savaş zaferleri ve Bosna'daki fetihler 1592 yılına kadar devam etmiş, 1593/94'te ocaklık sisteminin getirilmesiyle ekonomi, dolayısıyla tarım daha da güçlenmiştir. Böyle bir olaylar silsilesi içinde Bosna'da 16. yüzyıl sonuna kadar *kitlesel bir kanunsuzluktan* bahsetmek gerçekçi olmayacaktır, olsa olsa en geniş anlamıyla *olaylı vakaların sıklığından* bahsedilebilir. Bunun yanında, taşra bölgelerdeki bütün toplumsal ve politik hareketlerin Osmanlı Devleti'nin merkezî bölgelerine göre birkaç on yıl geç kaldığı bilinen bir gerçektir.

BOSNA'DA OSMANLI YÖNETİMİNİN KURULMASI VE İSTİKRAR KAZANMASINA YÖNELİK DİĞER TEDBİR VE YÖNTEMLER

Kitabın ilk bölümünde Osmanlı'nın devlet olarak edimlerinin en çok *istimâlet* olarak anılan politik stratejiye dayandığı vurgulanmıştı. Buna ilişkin argümanlar önceki bölümlerde sunuldu. Ancak bu, Osmanlıların Bosna'da fetih, yönetimi kurma ve istikrar kazandırma gayretleri sırasında başka yöntemlere de başvurmadıkları anlamına gelmez. Dahası, bazı politik hamleler, söz konusu temel Osmanlı politik doktrinine tamamen tersti. Tüm bunlar göz önünde bulundurularak kitabın son bölümünde, askerî yöntem olan *akın* ve yağma, belirli kişi ya da topluluk mensuplarının idam edilmesi ve Osmanlı yönetiminin Bosna'daki konumu için önemli meseleler hakkında gerekli bilgileri gerektiği zaman sağlayan istihbarat ağı hakkında bilgi verilecektir. Bu unsurlarla birlikte Osmanlı hükûmetinin Bosna'daki konumuna istikrar kazandırmak için kullandığı yöntemler bitmiş değildir. Ancak bu araştırmada, sayılmış olanlar dışında, söz konusu süreçte kadir tayin edici bir rol oynamış diğer unsurlar tanımlanamamıştır.

Akın ve Yağma

Osmanlı ordusunda tımarlılardan başka askerî teşkilat çerçevesinde öncü, artçı ve kale muhafızı pozisyonuna sahip çeşitli birlikler vardı. Bunlar arasında, ordunun önünde giden atlı ve piyade birlikler de yer alıyordu. Atlı birliklere akıncılar ya da deliler, piyade birliklere azaplar denirdi.⁹⁷¹ Akıncılar,

---

971 Yılmaz Öztuna, akıncıları, ata binen ve hafif silah taşıyan modern komandolarla kıyaslar. Ancak akıncılar gerilla ya da çetelerle karşılaştırılmaz çünkü akıncılar dağlık bölgelerde

Evrenos Bey'in (ö. 1417) müdahalesiyle kolordu olarak teşkilatlandı. Sultan I. Murat (1362-1389) döneminden itibaren akıncılar sınır bölgelerinde görev yapmaya başladı. Silah, gıda ve diğer ihtiyaçlarını kendileri karşılıyor, vergiden muaf tutuluyorlardı. Daha sonra onlara tımar verilmeye başlanacak ve tımarlı akıncılar ortaya çıkacaktır. Bu birliğin başındaki akıncı beyini devlet tayin ederdi. Bu önemli görev, Mihaloğlu, Evrenosoğlu, Turhanoğlu, Malakoçoğlu gibi önde gelen akıncı ailelerinde babadan oğula geçerdi. Alt rütbedeki akıncı subaylarına *toyca* ya da *taviçe denirdi*. Barış zamanlarında günlük işlerle uğraşır, savaş sırasında asıl ordunun keşif faaliyetlerini yürütürler, ordunun geçeceği yol, geçit ve köprülerin güvenliğini sağlardı. Akıncı beyinin komutanlığında gerçekleşen hücum harekâtına *akın* denirdi. Gerekli teçhizata sahip olmadıkları için kale işgal harekâtlarında bulunmazlardı.⁹⁷²

Bazı Osmanlı kroniklerinde *akın vermek* ifadesi, gruplara ayrıldıktan sonra akıncıların *yağmaya* gitmeleri için izin anlamında kullanılırdı.⁹⁷³ *Yağma*, “mal ve esir almak suretiyle askerî ganimet toplamayı da içeren kale merkezine ve şehirlere yapılan fütursuz ve zapt edilemez hücum” anlamı taşır.⁹⁷⁴

---

değil düzlük ovada mücadele ederler. Daha detaylı bilgi için bkz. *Akıncılar*, Tarih ve Medeniyet dergisi, Sayı: 21, Kasım 1995, İstanbul, 1995, s. 12-13. (Y. Öztuna, *Akıncılar*.)

972 A. Özcan, “Organizacija vojske kod Osmanlija – Osmanska vojska u klasično doba”, s. 484-485.

973 *Oruçbeğ tarihi (1288–1502)*, İstanbul, 1972, s. 81; Sadettin Hodža navodi da je sultan Murat I lično naredio akindžijama da izvrše upade na prostor Albanije i Bosne 1383. godine. (Daha detaylı bilgi için bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, 1. Cilt, haz. İsmet Parmaksızoğlu, s. 155-156.)

974 Osmanlı kroniklerinde en erken ve geç dönemlerde yağma ile ilgili haberlere rastlanır. Kapitülasyona yanaşmayan kalelere sahip yerler yağmaya maruz kalıyordu. Fakat daha geniş bölgeler ve ülkelerin tamamında da yağma saldırıları yaşanabiliyordu. Yağma, özellikle Osmanlı'nın gayri müslim ülkelere baskınları sırasında kullanılan Osmanlı'nın fetih yöntemlerinden biriydi. Büyük bir savaş ganimeti ve çok sayıda esir en çok da yağmanın neticesiydi. Yağma, ailelerin ve fertlerin şeref ve haysiyetlerinin korunması şartına rağmen, şavaşçılara ellerine geçirdikleri her şeyi gasp etmeleri *sınırsız bir özgürlük* tanıyordu. (Kaynak: N. Filipovič, *Princ Musa i šejh Bedreddin*, s. 171 ve 195); Kroniklerde Timurtaş Paşa'nın Bosna'ya yaptığı ilk baskın sırasında bölgedeki birkaç kale ve kasabayı fethettiği, Hersek'i yakıp yıktığı, genç kız ve oğlanları esir aldığı, mal ve hayvanları gasp ettiği kaydedilmektedir. (Daha detaylı bilgi için: Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, 1. Cilt, haz. İsmet Parmaksızoğlu, s. 155-156; Salih Trako, “Pretkosovski dogadaji u Hešt Bihištu”, *POF*,

Ostrovicalı Konstantin, Mihailović akıncıları ve hücumlarını “bulutlardan boşalan sağanak yağmur” şeklinde tasvir eder.⁹⁷⁵

Hazim Šabanović'e göre, ilk başlarda *Osmanlı fetih politikasının* birinci aşaması, “fethedilecek olan bölgede emniyetsizlik hâli yaratmak amacıyla yarı düzenli Osmanlı birliklerinin (en sık akıncı birlikleri) mütemadi eylemlerinden” müteşekkildi. Bu eylemler, ilgili bölgenin ekonomik olarak yoksullaştırılması ve daha sonra ganimet toplama ve belli bir yerde halkın birliğini kırma amaçlı nüfusun belli bir kesimini esir alma yönünde olmuştur.⁹⁷⁶ Belirli kalelerdeki muhafızlar, neredeyse her yıl gerçekleşen bu sistematik akıncı saldırılarını kolaylaştırıyordu.⁹⁷⁷ Hersek bölgesinde akıncıların mağlubiyeti ile ilgili bilgi ilginçtir. 1388 tarihinde Bileça yakınlarında Lala Şahin'in Vlatko Vuković ve krallık birlikleri tarafından bozguna uğratılması, daha önce Osmanlılara Bosna'ya kadar geçiş ve birliklere öncülük etme sözü veren İškodra hükümdarının (Đorde daha sonra Skender) ihanetiyle ilişkilendirilmektedir. Akıncılar Bosna'ya gelip, ganimet toplamak üzere ülkenin dört bir yanına

---

XX-XXI/1970-71, Sarajevo, 1974, s. 159-160 ve 191). 1472 tarihinde Sultan II. Murat'ın emriyle Bosna'ya düzenlenen akıncı baskınından sonra kronikte şunlar kaydedilmiştir: “Bulutlara uzanan boylu poslu, salınışları yürek yakan anlı şanlı oğlanlar, dal gibi ince belli, pembe beyaz tenli kızlar ile Osmanlı ülkeleri cennet bahçelerine döndü.” (Daha detaylı bilgi için bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, 2. Cilt, haz. İsmet Parmaksızoğlu, s. 169-170).

975 K. Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*, s. 64.

976 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 16; Bir Osmanlı kroniğinde akının sebebi şu şekilde açıklanmaktadır: “Ordu bölgenin kaynakları sayesinde zenginleşip, güçlensin diye, düşmanlara korku salmak ve huzursuzluk çıkarmak, geçit, yol ve yüksek tepelerdeki durum, zamanı gelince fethin kolaylaştırmak için ilgili bölgeye en elverişli giriş ve çıkışlar ile bilgiler.” (Daha detaylı bilgi için bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, 1. Cilt, haz. İsmet Parmaksızoğlu, s. 155-156.)

977 Akıncıların 1463 yılına kadar Bosna bölgesine baskınları ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, s. 26-31; Muvekkit 1384/5 tarihinde Timurtaş Paşa öncülüğündeki Bosna topraklarına ilk akıncı baskınlarını, 1387/8'de Lala Şahin Paşa'nın Bileça yakınlarında mağlubiyetini, 1391/2 ve daha sonra 1394/5 tarihinde (bazı güvenilir olmayan kaynaklara göre Sultan I. Bayezid bizzat bu sefere katılmıştır), Evrenos Bey'in baskınını, aynı yıl ve 1398/9 yılında Yiğit Paşa'nın baskınını kayıt altına alır. Tüm bu kayıtlarda Osmanlı yarı düzenli akıncı birliklerinin büyük bir ganimet ve çok sayıda esir topladıklarından bahsedilir. (Daha detaylı bilgi için bkz. S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. C., s. 25-32; Karşılaştırınız: 109 no'lu not.)

dağıldıklarında, bu İşkodra hükümdarı Bosna kralını Osmanlılara saldırması için çağırmış, kral da bu saldırıyı gerçekleştirerek yaklaşık 15.000 askeri öldürmüştür. Lala Şahin ve geriye kalan yaklaşık 5.000 asker bu mücadeleden “ucu ucuna sağ çıkmıştır.”⁹⁷⁸ Nešlija bu sahneyi şöyle betimler: “Akşama kadar birbirlerine saldırıp, mücadele yürüttüler.”⁹⁷⁹ Yarı düzenli Osmanlı birliklerinin bu askerî yöntemi, 15. ve 16. yüzyılda Bosna'nın fethedilmiş topraklarında da sürdürüldü. Kimi zaman bu akınlar çok daha kalabalık olurdu, bu da akıncılar dışında diğer askerî birliklerin de katılımını gerektirirdi. Örneğin, 1472 yılının sonbaharına doğru Ayas Bey 30.000 kişilik kuvvetleriyle İstra ve Furlanska'ya akın düzenlemiş, Oglay, Trieste, Kapodistra, Seny çevresinde ganimet toplamış, oradan Lika'ya dönerek Bihaç önlerine gelmiştir. Bazı birlikler Udbina'ya kadar ulaşmıştır. Bu, 1463'ten sonra Hırvatistan'a ve Venedik topraklarına yapılan ilk büyük baskındı, “Halkın hafızasında uzun süre kara bir hatıra” olarak kaldı.⁹⁸⁰ İbn Kemal'in kroniğinde Bosna Sancakbeyi Davud döneminde 1479 ve 1480 tarihlerinde (Hırvad Vilayeti), Una, Kupa, Sava ve Drava Nehirleri geçilerek Međimurje veya Hırvatistan'a yapılan akınlar şöyle tasvir edilir:

Drava geçildikten sonra, şaşkınlık içindeki halka hücum ettiler. Akıncılar, genç, yaşlı, kadın ve delikanlıları bir köşeye sıkıştırdılar ve sürüler hâlinde kovalamaya başladılar. Hayvanlarını telef ettiler, tarlalarını atların ayaklarıyla ezdiler, mülklerini gasp ettiler, evlerini kundaklayıp, harap ettiler.⁹⁸¹

O yıllarda Osmanlılar, Kral III. Fridrih ile Macar Kralı Korvin arasında Çek mirası ile ilgili çatışmadan faydalandı. Fatih Sultan Mehmet, Matija

---

978 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, 1. Cilt, haz. İsmet Parmaksızoğlu, s. 169; Gliša Elezović, *Ogledalo sveta ili istorija Mehmeda Nešrije*, SANU, Zbornik za istočnjačku istorijsku i književnu građu, Odjeljenje društvenih nauka, serija prva, knj. III, ed. Jovan Radonić, Beograd, 1957, s. 35; J. von Hammer, *Historija turskog /osmanskog/ carstva*, 1, s. 69. (Muhtemelen takvimlerdeki farklardan dolayı Hammer bu olayın tarihini 1387 olarak vermektedir).

979 Gliša Elezović, *Ogledalo sveta ili istorija Mehmeda Nešrije*, s. 35.

980 Č. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 341.

981 Alıntı: Dušana Bojanić, “Dvije godine istorije Bosanskog krajišta (1479. i 1480.) – prema Ibn Kemalü”, *POF*, XIV–XV/1964–65, Sarajevo, 1969, s. 37.

Korvin ile III. Fridrih'e karşı bir anlaşma yaptı fakat Macar kralı ülkesini talan eden Davud'dan şikâyetçi oldu.⁹⁸² İbn Kemal yazının devamında, daha küçük çaplı akıncı baskını olan haramilik⁹⁸³ olaylarından, Macar ordusu ile yapılan muharebelerden ve halk şiirlerinde sıklıkla kutlanan serhat kahramanını Đerzelez'den (Gürz) bahseder.⁹⁸⁴

1500 yılının baharında, İskender Paşa'nın akıncılarının Dalmaçya bölgesinde Vrana, Nin, Novigrad'a baskın düzenlediği kaydedilmiştir. 700 atlının 400'den fazla kişiyi esir aldığı, 1000 öküz ve 2000 koyun ele geçirdiği, 13 Vran köyünün talan edildiği ve İskender Paşa'nın talimatıyla halkın Kamengrad ve Ključ'a gönderildiği de kayıtlarda yazanlar arasındadır. Arşiv bilgilerine göre aynı yılın sonbaharında 2.000 köleden ve 30.000 gasp edilmiş hazineden bahsedilir. Bu sayılar "abartılıdır fakat durumun vahametini göstermektedir." Tüm bunların Osmanlı-Venedik savaşı esnasında yaşandığını hatırlatmak gerekir. Ateşkes ancak 1502'de, barış anlaşması ise iki yıl sonra imzalanmıştır.⁹⁸⁵ 1540 yılının sonbaharında ve birkaç defa da 1552 yazına kadar Hırvatistan ve Slavonya bölgesine akıncı baskınlarının düzenlendiği ile ilgili bilgiler mevcuttur.⁹⁸⁶ Bir akıncı baskını şu şekilde tasvir edilir: "Büyük Türk çeteleri 1578 yılının başlarında Kupa üzerinden hücum ederek eski Petrinja yakınlarındaki Gradac'a akın ettiler, bütün çevre bölgeleri esir alarak, 2000 Hristiyan'ı köle olarak götürdüler."⁹⁸⁷

---

982 A.g.e., s. 40.

983 Sultanın izniyle gerçekleşen on binlerce asker katıldığı akınlardan farklı olarak haramilik, uçbeyinin kendi iradesiyle organize edebileceği yüz veya birkaç yüz kişiden oluşan küçük çaplı bir seferdir. (Karşılaştırmız: H. Šabanović, "Vojno ureğenje Bosne", s. 213-214.)

984 Dušana Bojanić, "Dvije godine istorije Bosanskog krajišta (1479. i 1480.) – prema Ibn Kemalü", *POF*, XIV–XV/1964–65, Sarajevo, 1969, s. 41.

985 Seid M. Traljić, "Vrana pod turskom upravom", *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. IX, Zadar, 1962, s. 339.

986 Emilius Laszowski, *Monumenta Habsburgica regni croatie dalmatie slavoniae*, vol. III, Zagreb, 1917, str. 8. i dalje; O upadima u slovenske zemlje detaljnije: Ignacij Voje, "Vplivi Osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju", *Zgodovinski časopis*, XXX/1976, sv. 1–2, Ljubljana, 1976, s. 3–21.

987 R. Lopašić, *Bihać i bihaćka krajina*, s. 25.

Peki kölelerin akıbeti ne oldu? 16. yüzyıl Saraybosna sicillerinde ve diğer kaynaklardaki bazı münferit kayıtlara göre, kölelerin ya savaşlarda esir alındıkları ya da akıncıların komşu ülkelere sık sık düzenledikleri akınlar sırasında getirildikleri görülür. Görevi kaçan köleleri yakalamak olan *yuva zabıtı* kurumunun da işaret ettiği gibi kölelerin kaçış olayları da yaşanmaktaydı. Ancak bütün kaçış olaylarının kayıt altına alınıp alınmadığı meçhulse de, bilebildiğimiz kadarıyla bunlar münferit olaylardı.⁹⁸⁸ Köleler dinî sebeplerle sıklıkla azat edilirdi. Muhammed oğlu Hacı Oruç, 11 ay hizmetinde tuttuğu Slavonyalı kölesi Mustafa oğlu Pervane'yi mahkeme önünde azat etmiştir.⁹⁸⁹ Saraybosna sicilinde kölelerin azat edilerek kendilerine ev hediye edildiği olayların kayıtlarına da rastlanır.⁹⁹⁰ Kölelerden bazıları efendisiyle birlikte çalışıp kazanırdı, çoğunluğu ise evde hizmetli olarak görev yapardı. Kölenin esir tutulduğu Saraybosna'dan kaçarak köle olarak getirildiği yere gittiği, ancak amcasının yanındaki eski hayatından memnun kalmadığı için tekrar Saraybosna'ya efendisinin yanına geri döndüğü bir olay da kayıt altına alınmıştır.⁹⁹¹

16. yüzyıldaki kölelerin en büyük özelliği farklı kaderlerinin olmasıdır. Bu olguya daha bütüncül bir şekilde bakabiliriz.⁹⁹² Branislav Nedeljković, “köleye karşı herhâlde ataerkil bir tutum vardı, öyle görünüyor ki koşullar çok da zor değildir. Köleye herhâlde öz evlatmış gibi muamele ediliyordu.”⁹⁹³ Köle, manevi anlamda *özgür* kişiyle eşit olduğu varsayılan bir insan evladı olarak görülüyordu ve *insancıl* bir muamele hakkı, din özgürlüğü, yasal evlilik, *efendinin* izni çerçevesinde sınırlı mülke sahip olma, ticaret yapma ve buna benzer bazı haklara sahipti.⁹⁹⁴

---

988 Behija Zlatar, “O sudbini ratnih zarobljenika u Sarajevu u XVI stoljeću”, *POF*,40/1990, Sarajevo, 1991, s. 264.

989 B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58.*, s. 195.

990 A.g.e., s. 196; *Regesta sarajevskog sidžila 1555–1558. godine*, çev. H. Šabanović, Aayı 173, 2/673, s. 161.

991 B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58.*, s. 196; *Regesta sarajevskog sidžila 1555–1558. godine*, preveo: H. Šabanović, sayı 358, 1/1255, s. 321.

992 Behija Zlatarö Saraybosna örneğinde bu fenomeni pek çok açıdan ele almıştır. (Daha detaylı bilgi için bkz. B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, s. 111–118.)

993 B. Nedeljković, *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58.*, s. 196.

994 A. Fotić, “Između zakona i njegove primene”, s. 41.

Rumeli bölgesinde 15. yüzyıl ortalarına kadar 40 bin akıncı vardır. 1529 ve 1532 Viyana seferlerine 50 binden fazla akıncı iştirak etmiştir.⁹⁹⁵ Akıncılar, 16. yüzyıl ortalarına kadar devamlı surette askerî akınlarda yer almıştır. Ancak 1566 yılından sonra cephenin güneye ve doğuya taşınması, ateşli silah kullanımının yaygınlaşması ve diğer bazı unsurlarla birlikte akıncıların düşman topraklarına yapılan baskınlardaki rolü azalmıştır. 1595 yılında içeride kolluk kuvvetleri olarak rol değiştirirler, daha sonra ise diğer imtiyazlı birliklere ve reaya statüsüne geçiş yaparlar, nihayetinde zanaatla uğraşarak barış zamanının hayat koşullarına uyum sağlamaya çalışırlar. Yerli çiftçi sınıfından toplanan serhat kulu olan Bosna akıncıları da aynı kaderi yaşar. Vergiden muaf tutulmalarına rağmen devlet hazinesine yıllık 100 akçe verirlerdi. 1512 – 1515 yılları arasında Bosna’da 500 kişilik gruplar hâlinde dönüşümlü olarak görev yapan yaklaşık bin akıncı vardı. Akıncılar, Bosna Sancağı’nın en can alıcı yerleri olan Saraybosna, Brod, Dubrovnik, Bobovac ve Laşva Nahiyelerinde yoğunlaşmıştı. Özellikle Saraybosna Nahiyesi’nde 71 köyün yaklaşık 5-6 hanesinde akıncılar vardı. 1526 Mohaç Muharebesi’ne kadar akıncılar aktif durumdaydı. Bu muharebeden sonra onların yerini deliler aldı. 1595 yılında Eflak seferindeki büyük taarruzdan sonra tarih sahnesinden yavaş yavaş çekilmeye başladılar. Bundan sonra onların görevini Kırım Tatarları devralacaktır.⁹⁹⁶

Akıncılar ve savaşma yöntemleri o güne kadar Orta Çağ Avrupası’nda görülmemiş bir *fenomen* miydi?⁹⁹⁷ Venedik, Macar ve Habsburg yönetiminin,

---

995 Olga Zirojević, “Akindžije između ratova”, u: *Vojna krajina u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699.*, Beograd, 1989, s. 93-94.

996 *Kanuni i kanun-name*, s. 31; H. Šabanović, “Vojno uređenje Bosne”, s. 213-214; Olga Zirojević, “Akindžije između ratova”, s. 99-100; Adem Handžić, “O društvenoj strukturi stanovništva u Bosni početkom XVII stoljeća”, *Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, İstanbul, 1994, s. 241; A. Özcan, “Organizacija vojske kod Osmanlija – Osmanska vojska u klasično doba”, s. 484-485.

997 Akıncılarla ilgili birincil kaynakların sınırlı olması nedeniyle Osmanlı ordusunun bu birlikleri ile ilgili gerçeğe yakın bir resim çizmek oldukça güçtür. Bazı bilgilere göre, çok dinamik ve ilginç bir hayat ve savaşma tarzı söz konusudur. Bir tarafta Orta Çağ halklarının baskınlardan ve yağmalardan korunmak için söylediği ve edebiyata kadar giren *akıncı duaları* vardır. Avusturya’da 1930 yılında anneler çocuklarını, (akıncıları kast ederek) “Sus, Türkler geliyor!” diyerek korkutuyordu. Viyana’daki Aziz Stefan Kilisesi’nin çanı 1536’dan itibaren halkı akıncı tehlikesine karşı uyarırmış, *bu tehlikenin geçmesiyle* ancak 1956’da

Osmanlı Devleti'ne karşı martolos gibi belirli askerî birliklerinin hizmetlerinden neredeyse aynı şekilde ve aynı görevlerde yararlandılar.⁹⁹⁸ Örneğin, 15. yüzyılın ikinci yarısında Jajce tarafındaki yağmalar ve Macar askerî birliklerinin baskınlarından kaçan 9 aile Travnik'e yerleşmiştir.⁹⁹⁹ 1480 yılındaki Vrhbosna seferinin amacı halkı esir alarak Macar Krallığı topraklarına götürerek buraya yerleşmesini sağlamaktı.¹⁰⁰⁰ Despot Jovan Branković, Macar menfaatlerine hizmet ederek 15. yüzyıl sonları ile 16. yüzyıl başlarında Bosna'ya İzvornik'e kadar birden fazla defa askerî harekât düzenlemiştir.¹⁰⁰¹

Bazı yazarların paylaştığı bilgilerden, Osmanlı akıncı baskınları ile ilgili tablonun, *Türk çetelerinin* birdenbire ve sebepsiz yere *barışçıl ve masum yerlere* baskın yaptığı bağlamında yanlış bir algı oluşturduğu sonucu çıkmaktadır.¹⁰⁰² Bu tür şeyler de yaşanmıştır fakat daha farklı durumlar da olmuştur. En sık rastlanan durum, karşılıklı olarak birbirlerinin topraklarını yağmalayan, ganimet ve esir toplayan, yakıp yıkan savaş hâlindeki iki taraftır. 16. yüzyıl başlarında bugünkü kuzey Dalmaçya'dan Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklara yönelik düzenlenen yağmalar ve ansız baskınlar oldukça sık yaşanan durumlardır.¹⁰⁰³

Osmanlı askerî birlikleri bazen Venedik topraklarına sefer düzenlemek üzere Bosna'da fethedilmemiş bölgeler üzerinden geçer, dönüşte serhatlılar onların yolunu keser ve soyarları. Örneğin, 15. yüzyıl Bosna Sancakbeyi

---

kaldırılmıştır. Bunun yanında, bu askerî birliğin içindeki müzik kültürünün bir örneği olarak bazı akıncı türküleri kayıtlara geçmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminden *Alaman Dağları* türküsünde şu sözler yer alır: "Sultan Süleyman Hanımız / Gaziler çevre yanımız / Bu sözde yok yalanımız / Sarptır Alaman dağları." Daha detaylı bilgi için bkz. İbrahim Atay, "Kanatlı süvariler – Akıncılar ve deliler", *Tarih ve medeniyet dergisi*, Sayı: 37, Nisan 1997, İstanbul, 1997, s. 59–62.

998 M.Vasić, *Martolosi*, s. 193–201.

999 A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 62

1000 J. Mrgić, *Severna Bosna 13–16. vek*, s. 151.

1001 A.g.e., s. 156.

1002 B. Hrabak, "Turske provale", s. 69–99.

1003 A.g.e., s. 78; Marko Šunjić de 15. yüzyıl Dalmaçya bölgesi hakkında benzer bilgiler verir. (Daha detaylı bilgi için bkz. Marko Šunjić, *Dalmacija u XV stoljeću*, Sarajevo, 1967, s. 86–97.)

İskender Paşa döneminde askerî birlikler Macaristan ile Osmanlı arasındaki barış hâline istinaden Hırvatistan topraklarından sorunsuz bir şekilde geçmiş ancak ganimetle birlikte dönüş yolunda serhatlılar onları karşılayarak ganimetlerini ellerinden almaya çalışmıştır. Marin Sanuto İskender Paşa'nın hersek İvan Korvin'e gönderdiği bir mektubun tercümesini muhafaza etmiştir. Bu mektupta söz konusu şiddetten özellikle "Hırvatların Türk ülkesini talan ettiğinden, Kamengrad'ı yıkıp, çok sayıda esir aldıklarından" şikâyet eder.¹⁰⁰⁴ Kuzey Bosna ve Sırbistan sınırında (Semendire, Bosna ve İzvornik Sancağı) 1526 yılında Mohaç'a ve 1536 yılında Slavonya'nın fethine kadar iki rakip tarafın (Macaristan ve Osmanlı) yürüttükleri ve karşılıklı hesaplaşmalarında bir mücadele yöntemi olan yağma ve talan olaylarına sık sık rastlanırdı.¹⁰⁰⁵ Saraybosna, Srebrenica ve Kuşlat çevresi Macar ordusu tarafından Bosna seferi sırasında yakıldı.¹⁰⁰⁶ Aynı şekilde Venedik, Hırvatistan ve Slovenya bölgelerinden gelerek Bosna, Hersek ve Lika'ya baskınlar düzenleyen pusucular *haçlılar ve köle tacirleri* gibi davranırdı. Voyna uçbeyliğinden Kranj (Kranj) derebeyleri Bosna'ya baskın yapar, yüksek fiyattan alıcı bulan kadın ve çocukları köle olarak kaçırdılar. Onlardan bazılarını vaftiz ederlerdi. Kilise doğum kitaplarında *Türk* çocuklarının vaftiz edilmesiyle ilgili kayıtlara rastlanır. Ljubljana'daki Aziz Nikola Kilisesi'ne ait böyle bir kayıta 1594 – 1692 aralığında bu türden 25 vakaya rastlanır. Bu çocukları kökeni, Müslüman isimleri, anne babaları ile ilgili bilgiler ancak bazı esirlerden alınabilirdi.¹⁰⁰⁷

Verilen tüm bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, Gligor Stanojević'in romantizm ruhuna kapılarak *halkımızın yağma yapmayı Türklerden öğrendiği* şeklindeki anlatılarının gerçeği yansıtmadığı görülmektedir.¹⁰⁰⁸ Ya da aynı yazarın ifadesiyle, *Türklerin talanları o kadar şiddetlidir ki böyle bir*

1004 Ć. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 346-347.

1005 Milan Vasić, "Utjecaj ratova na naselja i privredu osmanskog graničnog područja u Srbiji i Bosni (1480–1536.)", *Radovi FF*, knj. VI/1970–71, Sarajevo, 1971, s. 462.

1006 A.g.e., s. 467.

1007 Ignacij Voje, "Migracioni procesi iz Bosne u slovenačkim zemljama za vrijeme turskih provala u 16. stoljeću", *Migracije i Bosne i Hercegovina*, Sarajevo, 1990, s. 99.

1008 G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka*, s. 35–37.

şeyi bugün tasavvur etmek bile güçtür sözleri de gerçekten uzaktır.¹⁰⁰⁹ Bundan birkaç on yıl önce bazı yazarlar bu *devasa Türk yağmasını* en azından “tasavvur edebilmiş fakat asla tam olarak belirleyememiştir.”¹⁰¹⁰ “Türk zulmünün, cinayetlerinin, yıkımlarının tasvir bile edilemez (...)” olduğu iddiaları da romantizme yakındır.¹⁰¹¹ Daha objektif bir tarih tablosunun çizilmesi gayretleri çerçevesinde Olga Zirojević gibi bazı yazarların görüşleri daha da değer kazanmaktadır. Zirojević şunu kaydeder: “Haydutluklardan, millî tarihin yalnızca Türk dönemine ilişkin bir olgu gibi bahsetmek mümkün değildir. Haydutluk, Balkan topraklarında kurulan daha önceki devletlerde de mevcuttur, buna ilişkin yeterince kanıt vardır. Kral Duşan, devleti içerisinde güvenlik ihtiyacının öylesine zaruri olduğunu görmüştür ki, bunu hâkim olduğunu dönemin en önemli hedefi hâline getirmiştir.”¹⁰¹² *Hassas ve kompleks* tarihî meselelerin araştırılması sırasında Osmanlı *karşıtı* seyyah, yolcu, elçi, casus ve benzer insanlara ait kaynakların kullanılmasının ne kadar tartışmalı olduğu bir kez daha kanıtlanmaktadır. Bunu yaparken, 15. ve 16. yüzyılda Avrupa-Osmanlı ilişkilerini bütün bağlamıyla birlikte göz önünde bulundurarak, söz konusu kaynaklara çok büyük bir ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Aynı şekilde Dubrovnikliler gibi bazı gruplar da *Türkler* hakkında şunları kaydeder: “Rast geldikleri herkese saldırırlar. Yalnızca Hristiyanlara değil umumiyetle herkese karşı en acımasız şiddet ve zulümleri işlerler. Öyle ki, Hristiyanlara karşı kinle dolmuş bu insanlar, yolun ortasında başkalarının karılarına saldırır, evlerde gelinlere, genç kızlara tecavüz ederler.” Pek çok eser, bu ve buna benzer ifadelerle ve *Türk tarafı* aleyhinde suçlamalarla *dolup taşar*. Yukarıda verilen bu tasvirin, Papa liderliğinde, papanın Arnavutluk, Karadağ ve Hersek'teki casusları aracılığıyla “Türklerle” karşı umumi bir haçlı seferi düzenleme girişimlerinin olduğu 1596 yılına ait olması oldukça ilginçtir.¹⁰¹³

1009 A.g.e., s. 43.

1010 M. Spremić, “Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku”, s. 42.

1011 Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995, s. 54.

1012 O. Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću*, s. 59.

1013 Türk karşıtı hareket ile ilgili daha detaylı bilgiler için bkz. G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka*, s. 103–108.

Avrupa ülkelerinde Müslüman karşıtı eserlerin nasıl ortaya çıktığını göz önünde bulundurduğumuzda, gerçek durumun ne olduğunu ve Osmanlı askerî kuvvetlerinin arkalarında nasıl sonuçlar bıraktıklarını yeniden kurmaya çalışmak oldukça güçleşmektedir.¹⁰¹⁴ Bu nedenle, gerçek olmaktan çok hayali karaktere sahip verilerde abartıya kaçılması oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Elbette hedefimiz, özellikle yarı düzenli akıncı birlikleri söz konusu olduğunda, Osmanlı ordusunu *ideal ve hatasız* bir ordu ilan etmek değildir. Buna işaret eden pek çok ipucu vardır. Sol kol akıncı beyi Mustafa Bey'e Mehmed çavuş aracılığıyla gönderilen 10 Haziran 1566 tarihli bir emirde, akıncı birliklerinin zapt edilmesi ve "reayaya zulmedilen geçen yılki gibi şiddet uygulanmaması" emredilir.¹⁰¹⁵ 1592 yılındaki Kreşevo bölgesinde yeniçerilerin *zulmü* ile ilgili örnekten yukarıda bahsedilmiştir.¹⁰¹⁶

Her hâlükârda, akıncılar ve onların savaş yöntemleri, Orta Çağ'da Avrupa topraklarında daha önce görülmemiş yeni bir olgu ya da *fenomen* değildir. Yukarıda belirtilenler dışında, 14. ve 15. yüzyıllarda Avrupa ve Bosna bağlamındaki şövalyelik rolü ve geleneği ile akıncılar arasında bazı ortak noktalar bulunabilir.¹⁰¹⁷ Ne olursa olsun, akıncı birlikleri tam da 1580 yılından itibaren Bosna Eyaleti olarak bilinen Osmanlı toprağından hareket ederek Osmanlı'nın Bosna'yı ve diğer bölgelerinin fetihlerinin hazırlanmasında askerî anlamda çok önemli bir rol oynamışlardır.

İdamlar

Osmanlılar mevcut kanuni düzenlemelere istinaden belirli koşullar altında bazı kişileri idam etme yöntemine de başvurmuşlardır. Herhangi bir temelde Osmanlı devlet menfaatleri için bir tehdit unsuru teşkil eden şahıslar

---

1014 Vjeran Kursar, "Antimuslimanski karakter protururskih govora", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 34–35–36, Zagreb, 2004, s. 29–46.

1015 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 182.

1016 926 no'lu not ile karşılaştırınız.

1017 Avrupa'da ve Orta Çağ Bosnası'nda şövalyelik hakkında bkz. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, s. 467–488; Emir O. Filipović, *Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2009, s. 265 (özellikle şövalyelik idealleri ile ilgili bölüm, 78–102.)

aralarında idamın da olduğu birtakım yaptırımlara tabi tutulurlardı. Tarih yazıcılığında, son Bosna Kralı Stjepan II. Tomašević'in idam edilmesi umumiyetle bilinen olaylardan biridir. Kaynaklarda bu konuyla ilgili birkaç farklı versiyon olmasına rağmen, bu idamın gerçek nedenlerini deşifre etmek oldukça güçtür. Ancak Osmanlıların son Bosna kralının idam edilmesiyle Bosna'yı nihai olarak Osmanlı topraklarına katmaları önündeki son engelin de ortadan kalkmış olduğu bir gerçektir.¹⁰¹⁸ Son Bosna kralının idam şekli, tarihi ve yeri hakkında yazan yazarlardan biri de Ćiro Truhelka'dır. Truhelka'nın araştırmalarına göre, kral, sultanın otağına getirildikten sonra Şeyh Ali Bistami tarafından idam edilmiştir.¹⁰¹⁹ Truhelka bu konuda Osmanlı kaynaklarına dayanır ve şöyle der: "Korkunun dünyayı savurup yaydığı, rivayetlerin allayıp pulladığı fantastik haberlerden ziyade onlara (Osmanlı kaynakları, ç.n.) daha çok güvenebiliriz." Yazar, ayrıca, kralın 29 Mayıs ile 10 Haziran 1464 tarihleri arasında, muhtemelen 5 Haziran'da idam edilmiş olduğunu kaydeder. İdam yeri muhtemelen Jajce, daha doğrusu 1463'te Bosna Krallığı için kader tayin eden olaylar sırasında sultanın taburunun ve otağının konuşlanmış olduğu ve ismini buradan alan Carevo Polje'dir (Hünkar Ovası).¹⁰²⁰ Bazı kroniklere göre, kralın idam edildiği gün Pavloviçi ve Kovačevići bölgelerinin hâkimleri

---

1018 Şunu unutmamak gerekir ki, Bosna 1463'te en yarım yüzyıldır Osmanlı Devleti'nin ha-
raçgüzarı konumundaydı. Bu anlamda bazı Osmanlı kroniklerinde yazdığına göre Bosna
kralının birikmiş borçlarının ödememek için "inat" etmesi anlaşılır bir durumdur. Kral
Tomašević'in idam edilmesiyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. A. Şimşirgil, *Birincil kay-
naklardan Osmanlı tarihi*, s. 197–200.

1019 Musannefek lakabıyla bilinen Şeyh Ali'nin fetvası üzerine idam edildi. Dış politika iliş-
kilerinin kurulmasında Osmanlı Devleti daima fetva kurumuna önem vermiştir. Os-
manlılar tarihlerinin neredeyse her döneminde bu yönetime başvurmuşlardır. Fetva mec-
mualarında Kitabu's-siyer başlığı altındaki fetvalar dış politika ile ilgili olanlardı. İmam
Muhammed'in bu konu ile ilgili eseri (*Kitabu's-siyer*) ünlüdür. Osmanlı Devleti'nin fetva
sistemine ne derece bağlı olduğunu gösteren örneklerden biri de Kıbrıs fethidir. Şeyhül-
islam Ebusuud Efendi, Venedik ile barış anlaşması olmasına rağmen, burası bir zamana-
lar Müslüman ülkesi olduğu için fetva vererek Kıbrıs'ın fethini onaylar. Yapılanın doğru
olduğunu, dördüncü Halife Ali ibn Ebi Talib tarafından müşriklerle imzalanan on yıllık
barış anlaşmasının yürürlükte olduğu bir anda Müslümanların 630'da Mekke'yi fethi ör-
neği ile teyit eder. (Kaynak: M. İpşirli, "Osmansko državno uređenje – Uređenje u centru",
s. 250.)

1020 Ćiro Truhelka, *Kraljevski grad Jajce. Povijest i znamenitosti*, Sarajevo, 1904, s. 12–15.

de idam edilmiş, onların bölgeleri de Osmanlı topraklarına katılmıştır.¹⁰²¹ Konstantin Mihailović, Kovačević'in Fatih Sultan Mehmet ile ilk temasında teslim olduğunu, akabinde idam edildiğini kaydeder.¹⁰²²

Bazı yazarlara göre, “Türklerin bir ülkenin hükümdarının idam etmelerinin ardındaki mana, artık böyle bir ülkenin olmadığını kanıtlamak ve halk nezdinde tekrar dönebileceği umudunu öldürmektir.”¹⁰²³ Şayet bu görüş doğruysa, Osmanlılara teslim olan bazı hükümdarlar niçin esir alınmış ya da idam edilmemiş ya da daha sonra infaz edilen idamları niçin başka bir olayla ilişkilendirilmiştir? Buna nihai bir cevap vermek zor olsa da, aşağıda bu konuyla ilgili bilgiler verilecektir.

Mora, Sinop, Trabzon, Eflak ve Boğdan ve bazı Ege adalarının Bosna'dan kısa süre önce gerçekleşen fetihleri sırasında, bazı kroniklere göre, Fatih Sultan Mehmet'in bu yerlerin hükümdarlarını ya da liderlerini oldukları yerde, sırf hükümdar oldukları için idam etmiş olduğu kayıtlara geçmemiştir. Aksine, bu bölgelerin hükümdarları teslim olmalarıyla birlikte bağışlanmış ve Osmanlı Devleti'nin belirli bölgelerinde maaşa bağlanmışlardır. Kroniklerde onlardan bazılarının, ihanet ya da sultana karşı komplo kurmak gibi kanun dışı eylemler nedeniyle daha sonra idam edildikleri yazar.¹⁰²⁴ Görüldüğü gibi Osmanlı yönetiminin fethettikleri bölgelerde mevcut buldukları

1021 Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-tevarih*, 3. Cilt, haz. İsmet Parmaksızoğlu, s. 75.

1022 K. Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*, s. 50.

1023 V. Čubrilović, “Poreklo muslimanskog plemstva u BiH”, s. 215-216.

1024 A. Şimşirgil, *Birincil kaynaklardan Osmanlı tarihi*, s. 178-197; K. Mihailović, *Janjičarove uspomene ili turska hronika*, s. 42. ve 50. Eflak voyvodasının idamı meselesinde de iki hikâyeye rastlıyoruz. Osmanlı kroniklerine göre kendisi akıncılar tarafından idam edilmiştir. Diğer taraftan Hammer, sultanın 1461'de Osmanlı halkına büyük canilikler yaptığı gerekçesiyle acımasız ve o zamanın voyvodası Vlad'ı (Drakula – şeytan, Çepeluş – kanlı ya da kazıklı voyvoda) durdurmak için Eflak'a sefer düzenlediğini yazar. Öncelikle sultanın gözdelelerinden olan kardeşi Radulo'yu yerine getirmek ister, Vlad buna karşı çıkar. Bunun üzerine sultan, sadrazam öncülüğündeki 250.000 askerden oluşan ordusuyla sefer düzenler. Büyük mücadelelerden sonra Vlad Boğdan'a kaçar, onun yerine Radul geçer. On beş yıl sonra Radul ölür ve iki yıl sonra bir köle tarafından öldürülecek olan Vlad tekrar başa geçer. Dolayısıyla, hikâyenin bu versiyonuna göre Vlad'ı Osmanlılar idam etmemişler. (Kaynak: J. von Hammer, *Historija turskog /osmanskog/ carstva*, 1, s. 192-193.)

hükümdarlara ve ailelerine karşı nasıl bir tutum izledikleri meselesi, tarih yazıcılığında yeterince araştırılmamış ya da tek bir yerde açıklanmamış bir konudur. Yukarıda verilen bilgiler, bazı yazarların 1463'teki olayları incelerken 1526 yılındaki bilgileri referans alarak savundukları “o zamana dek fethedilen ülkelerdeki yüksek asilzadelerin, özellikle kraliyet ailesinin sistematik bir şekilde yok edildiği” yönündeki tezinin tamamen haklı ve gerçekçi olmadığına yönelik ipuçları barındırmaktadır.¹⁰²⁵

Her hâlükârda Osmanlı'nın “Bosna'nın yönetici sınıfını, yüksek asilzadelerini ve siyasi geleneği ihya edebilecek her şeyi yok etmesi ile” 1492'de Amerika'nın keşfi sırasında “İspanyol işgalcilerin yerli halk üzerindeki gaddarlıkları” arasında bir paralellik kurmak mutlak surette ıskalanmış bir görüştür.¹⁰²⁶ Şayet bu tür kıyaslamalar yapılacaksa, o yıllarda sultanın Balkanlar'da gayrimüslimlerle ilişkilerini tayin etmiş olan “ahdname” kurumu ile Avrupa'nın kalbinde Müslüman ve Yahudiler için ölümcül olan Avrupa mahsulü *engizisyon* arasında paralellik kurmak tarihî bakış açısına göre daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.¹⁰²⁷

Osmanlı yönetimi 16. yüzyıl boyunca da devletin nizamını bozan ve bu surette Osmanlı yönetiminin konumunu zayıflatan belirli şahıslar için idam kararları almıştır. Örneğin, 14 – 16 Ocak 1556 tarihleri arasında Kilis Sancakbeyi Malkoç Bey Bab-ı Ali'ye gönderdiği mektupta, Ključ (Ključ) Kalesi'nin koloğlanlarından Nesuh oğlu Hüseyin'in Peçuy, Pojega ve İstolni Biograd'a giderek burada reayadan birilerini esir aldığını, bölgeye getirerek köle olarak satmaya çalıştığını ayrıca Müslümanlara da zulmettiğini ve bu konuda pek çok şikâyet aldığını yazar. Bu mektuptan sonra Bab-ı Ali, bu suçlunun idam

---

1025 Karşılaştırınız: S. M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, s. 34. Ni-hayet, Vlatko Hercegović'in akıbeti malum olduğu üzere Bosnalı soyluların *kökünün kurutulduğu* tezlerini çürütmektedir (hatırlatma 256). Bkz: Dipnot 362.

1026 Karşılaştırınız: Dubravko Lovrenović, “O historiografiji iz Prokrustove postelje (Kako se i zašto kali/o/ bogumilski mit)”, *Status – magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, Sayı 10, 2006, s. 286–89.)

1027 Bkz. Catherine Gaignard, *Mavari i kršćani u Granadi 1492-1570.*, çev. Rijad Ganibegović, Kupola, Sarajevo, 2023.

edilmesini emreder.¹⁰²⁸ Aynı şekilde Hersek'te Haydar Paşa'ya gönderilen 4 Haziran 1560 tarihli, isyancıların bastırılması ile ilgili emirde şu tedbirlere yer verilir: "Tebaaya zarar vermelerini engellemek ve bölgenin onlardan büsbütün temizlenmesini sağlamak amacıyla aralarından en kötülerini katledilsin, aileleri esir alınsın, mülkleri gasp edilsin."¹⁰²⁹

16. yüzyılda Bosna'daki Osmanlı yönetiminin istikrarı için toplu tehdit oluşturan gruplarla da hesaplaşıldığı kayıtlara geçmiştir. Söz konusu olan mevzu, Bosna'daki heterodoks Hamzevi tarikatının Şeyhi Hamza Bali ve müritlerinin idamıdır. Hamzeviler, Bayrami tarikatının münferit bir kolu ya da Bosnalı Şeyh Hamza Bali tarafından kurulan Melami-Bayrami kolunun karışımı olan bir tarikatı temsil eder.¹⁰³⁰ Hamza Bali, Hüsameddin Ankaravi'nin mürididir. Ankaravi'nin vefatından sonra Bosna'ya gelerek, halk arasında fikirlerini yaymaya çalışır. Bosna'daki etkisi nedeniyle, Bosna uleması rahatsız olur. Ulemanın suçlamaları üzerine Osmanlı yönetimi Şeyh Hamza'nın tutuklanarak İstanbul'a götürülmesini emreder. Bazı bilgilere göre, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa bunda önemli rol oynar. Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin 1561/2 tarihli fetvası ile idam edilir.¹⁰³¹ Kendisi dışında, bu tarikatın Bosna ve İstanbul'daki önemli şahsiyetlerinden birkaçının daha idam edildiği sanılmaktadır. Kurucusu idam edildikten sonra bu tarikat Hamzeviler adını alır. Tarikat mensuplarının Hamzevi kardeşliği yönetimini kurduktan kısa bir süre sonra çıkardıkları isyandan sonra, 1582'de merkezi yönetim

---

1028 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 17.

1029 A.g.e., s. 42.

1030 A. Handžić ve M. Hadžijahić, derviş Hamza, daha doğrusu İzvornik'e bağlı bir köy olan Orloviç köyünden, buradaki tekkenin kurucusu Şeyh Hamza hakkında bazı bilgiler tespit etmiştir. Onlara göre, Orloviçli Şeyh Hamza tekkenin şeyhi olup, kurucusu İzvornik sancakbeyidir. Aynı zamanda Şeyh Hamza Bali, tekkenin ilk şeyhi olan Hamza Dede değildir fakat aralarında akrabalık ilişkisi vardır. İkisi arasındaki zaman aralığı yaklaşık altmış yıldır. (Daha detaylı bilgi için bkz. "O progonu hamzevija u Bosni 1573. godine", *POF*, 20-21/1970-71, Sarajevo, 1974, s. 51-70.)

1031 1573 yılında İstanbul'da bulunan Fransız seyyah Difren-Kane, kendisini yanlış bir şekilde *Hristiyan şehidi* olarak tanıtır ve yaşanan olayı *yenicheriler arasındaki sinkretik bir hareket* olarak tasvir ederek Hamza Bali'nin idamından bahseder. (Kaynak: R. Samardžić, *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI-XVII vek*, s. 131-132.)

bir kez daha Hamzevilerle hesaplaşır. A. Handžić'e göre "öyle görünüyor ki durum o kadar da vahim değildi", etkisi yalnızca Bosna'nın kuzeydoğusu ile sınırlıydı ancak cezalar son derece şiddetliydi. 1582 yılın sonbaharında mülhit oldukları gerekçesiyle Gornja Tuzla'da şu kişiler idam cezasına çarptırıldı: Alija oğlu Mehmed, İshak oğlu Osman, nalıncı Cafer, hacı Alija, İbrahim-halifa, Alija oğlu Hasan, çizmecici Cafer, çizmecici Behram, Abdullah oğlu Yusuf ve Murat oğlu Ferhat. Hamzevi öğretisine karşı çıkan 1614 tarihli bir risale de kaydedilmiştir. Öyle görünüyor ki Hamzeviler ve öğretileri 17. yüzyılda ortadan kalkmıştır.¹⁰³²

Hamzevilerle hesaplaşmanın karakterinin, politik mi, doktriner mi olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Bu *hareket* ile ilgili bilgi veren kaynakların kısıtlı oluşu, bu soruya cevap vermeyi daha da zorlaştırmaktadır. Hamzevilerle hesaplaşmanın eş zamanlı olarak iki unsuru da barındırdığı tahmin edilebilir. Hamzevi öğretisinin karakterinin ne olduğu ile ilgili mesele de oldukça karmaşıktır. Muhamed Hadžijahić, bu sorunu şu şekilde çözmeye çalışmıştır: "Hamzeviler, kendilerine taraftar toplama taktiklerinde "bizden" kimseler yani ortodoks (geleneksel) Müslümanlar olarak hareket etmiştir."¹⁰³³ Hamzevilerin dinî bakımdan karakterinin tespit edilmesi belki de bu nedenle bu kadar güçtür. Kendilerini geleneksel Müslümanlar olarak göstermişlerdir. Onlarla ilgili bu tür bilgilerin var olmasının sebebi budur. Ancak, özleri itibarıyla heterodoksturlar. Diğer taraftan, heterodoks olduklarıyla ilgili neredeyse bütün bilgiler, onlara mütemayil olmayan kaynaklardan gelir.

İstihbarat Ağı

Osmanlı Devleti, Avrupa şehirlerine kadar uzanan güçlü bir istihbarat ağına sahiptir. Sultan II. Mehmet'in İtalyan devletçiklerinde oldukça geniş bir casusluk ağının olduğu bilinmektedir. Fransa'da bulunan Osmanlı casusu

---

1032 Adem Handžić, "O progonu hamzevija u sjeveroistočnoj Bosni 1582. godine", Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XI Tuzla, 1975, s. 33–38; Dž. Čehajić, *Derviški redovi*, s. 191–200; Cahit Telci, "Hamza Bali ve Hamzavilere Dair – O hamzevijama i njihovom učenju", *POF*, 46/1996, s. 115–131.

1033 Muhamed Hadžijahić – Mahmud Traljić, *Islam i Muslimani u BiH*, İstanbul, 1994, s. 94.

İskender'in Sultan II. Bayezid döneminden 1486 tarihli raporu arşivlerde muhafaza edilmektedir. Osmanlı istihbarat ağı, Hindistan'a kadar uzanmaktadır.¹⁰³⁴ İstihbarat teşkilatı, "başkent in güv eli ğ i ve dü z ğ ü n p a z a r f i y a t l a r ı" n ı n¹⁰³⁵ sa ğ l a n m a s ı n d a o l d u ğ u k a d a r, O s m a n l ı D e v l e t i' n i n h e r h a n ğ i b i r b ö l g e s i n d e k i f a r k l ı t ü r d e n t e h l i k e l e r i n ö n l e n m e s i n d e d e ö n e m l i r o l o y n a m a k t a y d ı. D i ğ e r t a r a f t a n, O s m a n l ı o r d u s u n u n p e k ç o k a s k e r i s e f e r i n d e d e ç o k k a t k ı l a r ı o l m u Ő b i r k u r u m d u r.

Bosna'daki istihbarat ağı, farklı kaynaklardaki bilgilerin de doğruladığı üzere, Osmanlı-Bosna iletişimin kurulduğu ilk zamanlardan 16. yüzyılın sonuna kadar faal kalmıştır. O dönemin şartları ve Osmanlı Devleti'nin önünde duran zorluklara istinaden istihbarat teşkilatının rolü, hedefi ve maksadı da çeşitlidir.

Muvekkit'e göre henüz Sultan I. Murat, Bosna ve Arnavutluk'a "hem düşmanı zayıflatacak hem de oradaki durumun ne olduğunu tam olarak öğrenecek" tek kumandanlı ordusunu göndermiştir.¹⁰³⁶ Osmanlılar henüz 1459'un Mayıs ayında Bosna'nın kalbinde istihbarat teşkilatlarını kurmuştur.¹⁰³⁷ Dursun Bey, 1463'teki Bosna seferini anlatırken tam üç defa sultana hizmet eden casusları anar.¹⁰³⁸ 1468/69 Bosna Sancağı toplu sayımında bir yerde Macar baskınlarını haber veren ve engelleyen kabiliyetli kılavuzlara sahip keşif ve gözetleme birliklerinin Jajce'de görevlendirildiğinden açıkça bahsedilir.¹⁰³⁹ Laşva Nahiyesi'nde, görevi "buradaki yerleri Travnik'i dikkatli ve düzgün bir

---

1034 Y. Öztuna, "Akıncılar", s. 12–18; Victor L. Ménage, "The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. ¾, CUP, Cambridge, 1965, s. 112–132.

1035 H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, s. 114–115.

1036 S. S. Hadžihuseinović – Muvekkit, *Povijest Bosne*, I. C, s. 25. De la Broquier, *Hristiyanlar savaşı hazırladıkları sırada* "Türkler, ordularını zamanında hazırlamak için bunu haber alır ve Hristiyanlarla çarpışacağı yere iki-üç gün önceden bunu yapar." (B. de la Brokijer, *Putopis*, çeviri ve yorum: M. Rajčić, s. 115.)

1037 Tomo Vukšić, "Papa Pio II. i kralj Stjepan Tomaš", *Zbornik radova, Fenomen "krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, Sarajevo / Zagreb, 2005, s. 277.

1038 *Tarih-i Ebu'l-feth* (Tursun Bey), haz. Mertol Tulum, s. 121–128.

1039 N. Filipović, "Osvrt na položaj bosanskog seljaštva", s. 66.

şekilde korumak” olan voynukların rolü de bilinmektedir. Bunun yanında voynuklar, casusluk ve gözetleme hizmetlerinde de bulunmuştur. Travnik Knezi Stipan Brajković, “düşman hakkında haberler getiren” bir voynuktu.¹⁰⁴⁰ Osmanlılar, bütün eyaletlerde bu işlerden sorumlu askerî kumandanlara sahipti. Bu sırada voyvodalar ya da sancakbeyleri bütün eyaletleri gözlüyor ve “her krallıkta ne olup bittiğini biliyorlardı.”¹⁰⁴¹

Habsburg birliklerinin 16. yüzyılın ilk yarısında Kamengrad Kalesi’ni fethetmeye çalıştığı yıllarda Osmanlılar, her zaman planlarını *öğrendikleri* ya da birileri Osmanlı düşmanlarının planlarını *duyurduğu* için bu gayretlerinde başarılı olamadılar.¹⁰⁴² Osmanlıların casusları arasında kimi zaman düşman tarafın hizmetlileri da olurdu. Bunlardan birisi de Zrinski knezinin hizmetlisi sıfatıyla küçük Zrin şehrini yöneten Pavle Janković’tir. 1538 tarihli bir mektupta bu hizmetlinin Osmanlı düşmanlarının bütün planlarını bozduğu şöyle anlatılır: “Bu Janković o taraflardan, Hristiyan olaylarından ve işlerinden ne öğrense, gece gündüz Türkleri haberdar eder. Janković Türklere haber vermeden Hırvatistan ve Slovenya tarafından 200 ya da 300 atıyla bir Türk kalesine güç bela saldırmaları bile neredeyse imkânsızdır.”¹⁰⁴³

16. yüzyılın ikinci yarısına ait Bosna (1580 yılından itibaren Bosna Eyaleti olacak) ile ilgili pek çok emirde, Osmanlı Devleti’nin, ilgili sancakların savunulmasında ve sınırlarının korunmasında istihbarat görevlerinin büyük bir öneme sahip olduğu gözlenir.

Bosna Sancakbeyi Mehmet Paşa 31 Ağustos 1556’da Bab-ı Ali’ye gönderdiği mektupta, Kostajnica Kalesi’nin fethedildiğini, savaş kalesi Novi’nin kundaklandığını ve bundan sonra düşman tarafından “düşman ile ilgili bazı önemli bilgiler veren” bir firari neferin geldiğini haber verir. Söz konusu firari İstanbul’a gitmiş ve orada İslam’ı kabul etmiştir. Tüm bunlardan dolayı

1040 Hamdija Kreševljaković – Derviš Korkut, *Travnik u prošlosti 1464–1878.*, Travnik, 1961, s. 9; A. Husić, *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. stoljeća*, s. 56.

1041 B. Đurđev – M. Vasić, *Jugoslavenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. stoljeća*, s. 30.

1042 H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, II, s. 641.

1043 A.g.e., s. 642.

Mehmed Paşa onu 4.000 akçelik tımar ile ödüllendirmiştir ve Bab-ı Ali'yi bundan haberdar etmektedir. Bab-ı Ali, sancakbeyin bu hareketini onaylamış ve kabul etmiştir.¹⁰⁴⁴

Bosna sancakbeyi ve Budin beylerbeyine 17 Eylül ve 17 Kasım 1559'da gönderilen emirde şu ifadeler yer verilir: "Uyanık olmamak hoş görülemez, din düşmanının herhangi bir tahribata yol açmasına izin verilmemelidir. Bu konuda muazzam bir ciddiyet, çalışkanlık, azim ve uyanıklık gösterilmelidir (...) Düşmanı gözlememek hoş görülemeyeceğinden Bab-ı Ali, Budin beylerbeyine bu hüküm kendisine teslim edilir edilmez, mütemadiyen tetikte olması, *kesintisiz olarak düşmanı gözetlemesi, her türlü niyetini ve eylemini takip etmesi* (vurgu S.B.'ye ait) emrolunur."¹⁰⁴⁵ Neredeyse bire bir aynı muhtevaya sahip bir emiri de Bab-ı Ali, 31 Ocak 1560'ta Hüsrev Bey aracılığıyla Bosna Sancakbeyi Malkoç Bey'e göndererek şöyle emreder: "Sınır boyunda düşmana karşı ihtiyatlı ve uyanık olunması."¹⁰⁴⁶ Novi Kalesi'nin savunmasıyla ilgili olarak Hersek sancakbeyine 1562/63 tarihli bir emir gönderilerek, diğer taleplerin yanında, istihbarat faaliyetlerinin yürütülmesi talebi de iletilir.¹⁰⁴⁷

Bosna Sancakbeyi Mehmet Paşa'ya 14 Ağustos 1565 tarihinde gönderilen emirde İstanbul'daki Viyana elçisinin Bosna'dan geçişi sırasında barış ve güvenliğinin sağlanması ve sancak ordusunun daima teyakkuzda olması emredilir. Daha sonra şu sözlere yer verilir: "Düşman tarafı ile alakalı doğru ve teyit edilmiş haberler kesintisiz olarak Bab-ı Ali'ye gönderilsin."¹⁰⁴⁸ Aynı güne ait Ali Çavuş aracılığıyla Kilis sancakbeyine gönderilen hükümde, Mustafa Bey padişaha ordunun mücadele hazırlığı ve "düşman tarafın kesintisiz olarak takip edilip, gözlemlenmesi" ile ilgili rapor sunmaktadır.¹⁰⁴⁹

1044 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 20; OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, (İkinci bölüm), I/5, 439-1, s. 45-46.

1045 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 26-27.

1046 A.g.e., s. 32.

1047 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139/II, (İkinci bölüm), I/1, 107-3, (970/1562-3), s. 8-9.

1048 E. Kovačević, *Mühimme defteri-dokumenti o našim krajevima*, s. 70.

1049 A.g.e., s. 73-74.

Bosna sancakbeyine gönderilen 15 Ağustos 1565 tarihli emirde, düşman tarafın Krupa ve Kostajnica Kalelerine saldırı hazırlığında olduğu görülür ve bu noktada yapılması icap eden hazırlıklar arasında casusluk faaliyetlerinden de bahsedilir: “Düşmanın tutumunu ve niyetini doğru bir şekilde araştırmak üzere becerikli casusların gönderilmesi gereklidir.”¹⁰⁵⁰ Aynı şekilde 15 Ocak 1566’da Bosna valisine, Bosna sınırında (Sava Nehri) düşman askerlerinin gruplaşması ile ilgili olarak “durumu iyice soruşturması ve Bab-ı Ali’yi her şeyden haberdar etmesi” telkin edilir.¹⁰⁵¹

Osmanlı yetkililerinin, onları ilgilerini çeken gelişmeler hakkında haberdar eden casuslara sahip olduklarını gösteren belgelerden biri de Hersek Sancakbeyi Hasan Paşa’nın 1573 tarihli mektuplarıdır.¹⁰⁵² Nüfusun farklı katmanlarından kişilere istihbarat görevleri verilebilirdi ancak bu görev, her şeyden önce yarı askerî birliklerin sorumluluğundaydı. Akıncılar da bu tür faaliyetlerde önemli rol oynamıştır.¹⁰⁵³ Bazı bölgelerde Eflak cemaatleri Osmanlı Devleti lehine istihbarat toplardı. 1550 yılında Unac Nahiyesi’nde 141 kafir -Eflak hanesi vardı. Bu Eflak grubu sınır boyunda yaşıyor, *vilayeti ve sınırı* koruyup kolluyordu. Bu hizmetlerinden ötürü kendileri vergide indirim ve muafiyet uygulanmıştır. İstihbarat hizmeti çerçevesinde “lanet düşmanın hareketleri ve saldırıları hakkında bilgi edinir edinmez haberdar etme” görevine mazhar olmuşlardı.¹⁰⁵⁴

Derbentçilerin ise iki gruba ayrıldığı bilinmektedir: derbentçi reaya ve rehberler bölüğü. Bu ikinci gruptakilerin istihbarat hizmeti verdiği hakkında

---

1050 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139, Zbirka 12, f.k. 5, (973/1565), s. 34–36.

1051 OIS, *Mühimme defteri*, Kayıt no. 139, Zbirka 12, f.k. 42, (23 Cemaziyelahir 973/15. 1.1566), s. 46-47.

1052 Daha detaylı bilgi için bkz. Aleksa Ivić tarafından yayınlanan sekiz mektup, “Pisma Hasan-paše hercegovačkog iz 1573. godine”, *Spomenik SANU*, XLIX/1910, 23–26, Beograd, 1910.

1053 İstihbarat görevleri nedeniyle akıncılar, “hatasız bir aksanla” en az bir Balkan ya da Avrupa dilini bilmek zorundaydı. Kaynak: Y. Öztuna, “Akıncılar”, s. 14.

1054 *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, haz. F. Dž. Spaho ve A. S. Aličić, s. 48. Slavonya fethedildikten sonra Bosna’dan oraya iskân edilen Ortodoks Eflakların casusluk rolleri hakkında A. Ivić yazmıştır. (Bilgi kaynağı: B. Nilević, “Pitanje etničko-konfesionalnih promjena u BiH”, s. 229.)

bazı görüşler vardır.¹⁰⁵⁵ Beşlilerin de 16. yüzyıl boyunca benzer istihbarat görevlerinin olması muhtemeldir.¹⁰⁵⁶ Bu konuda 16. yüzyıla ait bir bilgi olmasa da, diğer haberlere dayanarak, özellikle sınır boylarındaki tehlikeler söz konusu olduğunda kaptanların Osmanlı yönetiminin istihbarat görevlerinde önemli rol oynadığı bilinmektedir.¹⁰⁵⁷

Osmanlılar Dubrovniklilerden de, özellikle Avrupa ülkelerindeki duruma ilişkin yararlı istihbarat bilgileri edinmişlerdir.¹⁰⁵⁸ Yaklaşık on beş ferman, Osmanlı yönetiminin talebi üzerine Dubrovniklilerin istihbarat hizmeti verdiklerini göstermektedir. Fermanlar ait olduğu dönemler bakımından üç gruba ayrılabilir: 1495 ile 1512 arasında Sultan II. Bayezid Dubrovnik'ten haber geldiğini onaylamış ve muhbirlik yapmaya devam etmelerini emretmiştir. Bir diğer ferman grubu 1538-1540 Kutsal İttifak-Osmanlı savaşının sona ermesinden hemen sonra Dubrovniklilerin haber göndermeleri ile ilgilidir. Üçüncü grup ise 1570-73 Kıbrıs Savaşı'ndan sonraki döneme tekabül etmektedir.¹⁰⁵⁹ Ancak şunu da eklemek gerekir ki Dubrovnikliler, "medeniyet olarak Hristiyanlığın, politik olarak Osmanlı'nın kucağında"ki konumları itibarıyla pek çok Avrupalı Hristiyan ülkeye hizmet ederek Osmanlılara karşı casusluk yapmışlardır.¹⁰⁶⁰

1055 M. Vasić, *Martolosi*, s. 95-96.

1056 Daha detaylı bilgi için bkz. E. Čelebi, *Putopis*, çeviren, giriş ve yorum kısmı: Hazim Šabanović, s. 591; Dino Mujadžević, "Mühimme defteri iz 1552. – osmanski izvor za povijest Slavonije i Srijema", *Scrinia Slavonica* 8, Slavonski Brod, 2008, s. 407. (399-427).

1057 H. Kreševljaković, *Izabrana djela*, I, 1991, s. 55.

1058 T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, s. 384.

1059 Örneğin Kanuni Sultan Süleyman Temmuz 1541 tarihinde Dubrovniklileri, Osmanlı'nın düşmanları ile ilgili haberi aldığından haberdar eder ve yeni haberler beklediğini ekler. Aynı şekilde 1547 Mart ayında denizdeki gelişmeler ile ilgili haberi almış olduğundan ve Osmanlı'nın düşmanları ile ilgili yeni haberler beklediğinden bahseder. Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), *Acta et Diplomata (AD)*, 7/2.1., sv. 4, s. 155, (A 7, 8), 15/25. 7. 1541 yılı; sv. 4, s. 169, (A II, 1), 13/22. 3. 1547 yılı; Karşılaştırınız: V. Miović, *Dubrovačka republika u spisima osmanskih sultana*, s. 47-51 ve 157-159. Bazı fermanların içeriği hakkında bkz. Č. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici*, s. 108-109, 138-139; Gliša Elezović, "Tursko-srpski spomenici dubrovačkog arhiva sa 17 faksimila i više ctreža vodenih žigova", (Otisak iz Jugoslavenskog filologa, knj. XI, 1931), Beograd, 1932, s. 8; Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, s. 320-321, 329, 340-341, 356 ve 358.

1060 V. Miović, *Dubrovačka republika u spisima osmanskih sultana*, s. 47-51.

SONUÇ

Osmanlı Beyliği'nin, daha sonra devlet ve imparatorluk olarak da tarih sahnesine çıkışı, bilimsel araştırmalar için bitip tükenmez bir kaynak niteliğindedir. Araştırmanın ayrı bir bölümü Osmanlı Devleti'nin ışık hızıyla ilerleyen gelişimi, iyi organize olması ve uzun ömürlü oluşunun sebeplerinin izah edilmesine ayrılmıştır. Bu yolda, Osmanlıların 16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'yı fethetmeleri, yönetim kurmaları ve ardından istikrar sağlamalarını mümkün kılmış olan tedbir ve yöntemlere, araç ve taktiklere ya da modern deyişle *politik stratejilere* işaret etmeye çalıştık. Araştırma, bahsi geçen unsurların çoğunluğunun *istimâlet politikası* (*cezbetme, sadakat kazanma politikası*) çerçevesinde tanımlanabileceğini göstermiştir. Doğulu önceki devlet teşkilatlarından devralınan (harfiyen değil) bu politik doktrini, Osmanlılar ustalıkla kendi ihtiyaçlarına yönelik olarak uyarlamış, herhangi bir fark gözetmeksizin bütün iç ve dış unsurlarla temasları sırasında ilk daha doğrusu en önde gelen seçenek hâline getirmişlerdir. Bu süreçteki temel ilişki formu, Osmanlı merkezî yönetim organları ile devlet memurları, askerî yapılar ve halk arasındaki ilişkidir.

Politika bir toplumun en dokularını kapsadığı için Osmanlı'nın *istimâlet politikası* da (çalışmada odak noktası olarak alınan) Osmanlı toplumunun siyasi, askerî, iktisadi, kültürel ve dinî katmanlarını aksettirmektedir. Eldeki kaynakların ve literatürün taranmasıyla söz konusu Osmanlı politik doktrininin teorik formları ve 16. yüzyıl sonuna kadar doğrudan Osmanlı hâkimiyetinde olan ya da Osmanlı Devleti'nin *siyasi uydusu* niteliği taşıyan bölgelerde farklı vesile ve koşullarda bu doktrin'in uygulanma şekilleri tespit edilmiştir. Bunlar, Orta ve Güneydoğu Avrupa'dan başlayarak Kırım Hanlığı

ya da Kıbrıs gibi adalar üzerinden Doğu'daki en uzak sınıra (bugünkü Azerbaycan bölgesi) kadar uzanan bölgelerdir.

Bu bağlamda Bosna, Osmanlı sultanlarının siyasi uygulamalarında istisnai bir hâl teşkil etmemektedir. Bu çalışmada 1463'e kadar Osmanlı-Bosna ilişkileri hakkında yalnızca bilinen gerçekler arz edilmişse de, Osmanlı sultanlarının (I. Murat, I. Bayezid, I. Mehmet ve II. Murat) askerî ve siyasi temsilcileri aracılığıyla geniş bir Balkan bölgesinde Bosna Krallığı'nın fethi ve bölgede iktidar kurulması üzerinde çalıştıkları görülmektedir. Buna istinaden, Osmanlılar Bosna kralı ve Bosna derebeyleri ile ilişkilerinde farklı politik yöntemlerle, Bosna'da kritik anlarda kendi taraflarında duracak Osmanlı yanlısı bir unsur oluşturmaya gayret etmiştir. Eş zamanlı olarak, otoriteleri, askerî ve ekonomik güçleri ile Osmanlılar, mütemediyen Bosna'da ölüm kalım mücadelesi veren Osmanlı karşıtı kesimin kaynaklarının altını oyuyorlardı. Osmanlı'nın bu gayretleri, 1415 tarihli Laşva Muharebesi ile Bosna mücadelesinde ana rakipleri olan Macar Krallığı'nı defetmeleri ile sonuçlanmıştır. Sonraki neredeyse yarım yüzyıl boyunca Osmanlılar, Bosna nüfusunun hem üst hem de alt sınıfları arasında konumlarını sistematik bir şekilde inşa etmeye devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in 1463 Bosna seferi öncesindeki yıllar, fetih yılı boyunca ve daha sonrasında yaşanan olaylar bu sistematikliğin boyutlarını en iyi şekilde gözler önüne sermektedir. Osmanlılar söz konusu zaman diliminde Bosna nüfusunun bir bölümünün yakınlığını ve sadakatini kazanmaya muvaffak olmuştu. Bu politik etkinliğin en can alıcı örneklerinden bir tanesi, Osmanlı tarafına geçen bazı Bosna kalelerinin muhafızlarını cezbetmiş olmalarıydı. Resmî ve hukuki olarak Orta Çağ Krallığı sona ermiş olsa da, geriye kalan Bosna topraklarının fetih süreci henüz sonlanmamıştı. Evvela 1482 yılında Novi'nin, daha sonra 1512'de Srebrenica Banlığı'nın, 1528'de Jajce Banlığı'nın, 16. yüzyılın son çeyreğinde Sava Nehri kıyılarının ve nihayet Bihaç'ın 1592'de Bosna Eyaleti'yle katılmasıyla tamamlanan Bosna'nın geniş serhat bölgelerinin kademe kademe ilerleyen fetih süreçleri de bunu kanıtlar niteliktedir.

Osmanlılar Bosna'da yönetimin istikrar kazanması maksadıyla, iki başlılık, belirli özerkliklerin tanınması, *kukla* Bosna Krallığı'nın yenilenmesi ve bölgede daha önce mevcut olan kimi yerli kurumları tanıyıp, devralan idari

teşkilatın kademe kademe kurulması gibi adımlarla çeşitli taraflarla çıkar uzlaşmaları yapmışlardır. Bosna'da *istimâlet politikası* uygulamalarının tipik bir örneği, nüfusun stratejik öneme sahip bölgelere iskân edilmesi, yerleştirilmesi ya da tutulması sisteminde ortaya çıkmaktadır. Belirli nüfus gruplarının iskân edilebilmesi ve verimli olabilmesi için her iki tarafın menfaatini göze edecek şekilde onların sadakatini kazanmak zaruriydi. Osmanlı yönetiminin tebaasının her türlü şiddete karşı korumaya yönelik yoğun faaliyetleri bunda oldukça etkili olmuştur.

Askerî sistem çerçevesinde Osmanlılar, Bosna'da Osmanlı topraklarının genişletilmesinde aktif rol oynayan, bölgede daha önce mevcut askerî birlikleri kendi taraflarına çekmeyi bilmiştir. Ancak daha başarılı oldukları konu, yerel halkı belirli askerî ve yarı askerî birliklere katmaktır. Bu anlamda, Bosna'da spesifik bir uygulamaya sahip devşirme kurumu muazzam bir politik yöntemdir. Bu unsurlara, medeniyet mirası ve halkın maddi kaynakları karşısındaki Osmanlı askerî disiplini ve Osmanlı yönetiminin askerlerinin statülerine gösterdiği özen de eklenirse Osmanlı askerî teşkilatının Bosna'da 16. yüzyıl sonuna kadar yönetimin istikrar kazanmasındaki rolü ve payı daha da görünür hâle gelmektedir.

Tımarlı sipahi sisteminin kurulması ve işlemesi amacıyla Osmanlıların Bosna'da hem köylüleri hem de yönetici sınıfını kendi tarafına çekmesi gerekmekteydi. Bu iki unsurun devlete bağlılığı istikrarlı bir yönetim demektir. Bosna'da etnik ve dinî mensubiyet fark etmeksizin belirli hak ve sorumluluklara sahip büyük ve küçük sipahilerin mevcudiyeti, Osmanlı yönetiminin onları tarım sistemine entegre etmesi noktasındaki becerisinin bir kanıtıdır. Osmanlı yönetiminin, Bosna'nın yönetici seçkinlerini bir arada ve devlete bağlı tutmayı başardığı en can alıcı politik hamle, 1593/1594 yılında ocaklık tımarlarının onaylanmasıdır. Aynı şekilde Osmanlılar 16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'daki tebaaya adil muamele ederek tımar sisteminin etkinliğini sağlamıştır. Köylülerin Osmanlı'nın yanında yer almadığı hadiseler yaşanmışsa da 16. yüzyıl sonuna kadar geniş çaplı bir direniş ya da isyana rastlanmaz. Bununla birlikte, Osmanlı yönetiminin Bosna'da iktisadi olarak istikrar

sağlamasında, halka yönelik *uygun ve ölçülü* vergi yükümlülüklerinin ve ticaret ve zanaat kolundaki hareketlilik ve gelişimlerin de payı vardır.

İstimâlet politikası Bosna'daki dinî ilişkilere de tesir etmiştir. Osmanlı yönetimi, Bosna dâhil olmak üzere devletin bütün bölgelerinde gayrimüslimlere yönelik şeri zimmet kurumunu hayata geçirmiştir. Anlaşma ve ahid yoluyla henüz 15. yüzyılın ikinci yarısında Bosna'da mevcut gayrimüslim unsurların devlete bağlılığı taahhüt altına alınmıştır. Devlete sadakatin bozulduğu durumlarda -ki yönetim buna karşı tedbirlerle cevap vermiştir- söz konusu anlaşma tehlikeye girmiş olsa da, 16. yüzyılın sonuna kadar bu pratiğin kitlesel bir şekilde ihlal edildiğine rastlanmamıştır. Diğer taraftan, Osmanlı'nın belirli kişi ya da nüfus gruplarını kendi tarafına çekme süreci ile İslam'ın yayılma sürecini birbirinden ayırmak gereklidir. Zira, Osmanlılara bağlılık gösteren herkes Müslüman değildir. Ancak, *İstimâlet politikasının* başarısının nihai sembolü olarak Bosna'da İslam'ın yayılmasının, çok sayıda Boşnak Müslümanın yönetimin kendisini temsil ettiğini de hesaba katarsak, Osmanlı yönetimini daha da güçlendirmiş olduğu da bir gerçektir. Bunun dışında Osmanlı unsuru, İslam'ın yayılması sürecinde de muntazamlık, incelik ve uzlaşmacılığını ortaya koymuş, bu da *yeni Müslümanlar* arasında farklı karakter ve nicelikte İslami pratiklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Mevzubahis Osmanlı politik doktrininin, Osmanlı'nın yeni bölgeyle ilk temasları ve fetihler sırasında olduğu kadar, yeni fethedilen bölgelerde Osmanlı yönetimi kurulduktan sonra da hâkim olduğu tespit edilmiştir. Bosna topraklarında kademeli bir şekilde yönetim kurulduktan sonra *istimâlet politikasının* izlerini en iyi yansıtan kültürel kazanımlar ve günlük hayattan örnekler olmuştur. Bosna'daki Osmanlı politik stratejisinin ve sistematik faaliyetlerin sonuçlarından biri de dil, yazı, örf, âdet ve nüfusun farklı etnik ve dinî unsurlarına ait kültürel mirasın diğer ürünlerinin muhafaza edilip geliştirildiği şehir medeniyetidir. Kimi zaman *birlikte yaşam* ya da yan yana yaşam kültüründe kendini harfi harfine gösteren Bosna topraklarındaki pek çok farklı unsurun çalışma ve yaşam tarzları arasındaki uyum, bu bölgedeki çok yönlü kültürel kalkınmaya fazlasıyla katkı sağlamıştır.

Osmanlı dönemine ait tarihî kaynakların oldukça spesifik özellikler taşımasından ötürü *istimâlet politikasının* teorik prensipleri ile uygulaması arasındaki ilişkiyi ölçmek çok zor olsa da, belirli bilgiler temelinde birkaç sonuç çıkarmak mümkündür. Her şeyden önce, Osmanlı Devleti'nin toplam tarihine bakıldığında, söz konusu politikanın uygulandığı, yani teori ile pratik arasında denge kurulan en etkili dönem, devletin kalkınma ve güç bağlamında zirveye ulaştığı Osmanlı Devleti'nin klasik dönemiyle örtüşmektedir. Ancak bu, Osmanlı yönetiminin aynasındaki Bosna koşulları ile ilgili resmin ideal olduğu anlamı taşımaz. Aksine, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında eyalet düzeyindeki yönetim organlarının işleyişinde belli başlı kanun dışı faaliyetler göze çarpar. *Tesadüf* düzeyinde kalan bu tür olaylara ve çok taraflı kriz emarelerine rağmen, Bosna'daki Osmanlı yönetimi sınır boyları hariç, 16. yüzyıl sonuna kadar istikrarlı kalmıştır. Bu durumu kanıtlayan gerçeklerden bazıları, söz konusu dönemde gerçekleşen Bosna serhat bölgesinin (Bosanska kralina) fethi, Bosna'nın 1580 yılında eyalet statüsüne yükselmesi ve 1593/94'te ocaklık tımar kurumunun kesin olarak kabul edilmesidir. Bosna'da 16. yüzyıl sonuna kadar ortaya çıkan çeşitli krizler, dönemin Osmanlı yönetiminin istikrarına ciddi boyutlarda yansımamıştır.

Tüm bunlar, Osmanlıların Bosna dâhil belirli bölgelerde yönetimi ele geçirmelerini mümkün kılmış akıncı baskınları, kaçırma ya da idam gibi daha acımasız politik yöntemlere de başvurmadıkları anlamına gelmemektedir. Bu tür yöntemler, söz konusu Osmanlı politik doktrini ile paralel olarak ilerlese de, Osmanlıların politik faaliyetlerinde ve yönetimlerinin istikrar seviyesinde belirleyici bir role sahip oldukları sonucu çıkarılamaz. Bu yöntemler kimi zaman devletin hedeflerinin gerçekleştirilmesinde nihai metot olarak kullanılırdı. Son olarak evrensel bir devlet ve politika aracı olan istihbarat ağı da 16. yüzyıl sonuna kadar Bosna'da Osmanlı yönetiminin istikrar kazanması için işletilen mekanizmanın bir parçası olmuştur.

ÖZET

Yapılan bazı araştırmalar Bosna-Hersek'te son on yıl içerisinde kaleme alınmış tarih ders kitapları arasında farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. Sırp ve bazen Hırvat dilinde yazılan ders kitaplarında Osmanlı tarihi öğrencilere en kötü imajla yansıtılmaktadır. Sırpça kitaplarda en çok rahatsız edici konu da Sırpların Osmanlılar tarafından kazığa oturtulup öldürüldüğü iddiasının sık sık tekrar edilmesidir. Günümüzde kullanılan ders kitaplarını Bosna ile ilgili 15-18. yüzyıl Fransisken ve Ortodoks kronikleriyle karşılaştırdığımızda, milliyetçiliğin bu ülkedeki tarih yazımını nasıl tahrif ettiğini ve mevcut ders kitaplarının acilen değiştirilmesi gerektiğini daha iyi anlamış oluruz. Eğer geniş tarih araştırmalarının özet niteliğinde sunulmuş sonuçları ders kitaplarında bu şekilde tanıtılmakta ise, o zaman söz konusu kaynaklara istinaden son 100-150 sene içerisinde yazılan tarih kitaplarının çoğunda nelerin yazılıp çizildiğini metinleri okumadan önce de tahmin edebiliriz. Dolayısıyla, tarihe hakaret etmeyecek tarafsız ve bilimsel araştırmalar bugünü doğru anlamak ve geleceğe emin temeller atmak bakımından pek mühimdir. Güneydoğu Avrupa, yani Balkanlar'ın, Osmanlı Devleti'nin beş asırdan uzun süredir izlerini bıraktığı topraklar olması, bu izlerin hâlen görülmesi, hatta bu topraklarda yaşayan milletler arasında onların canlı olmaları, geçmişin o dönemini objektif bir şekilde ortaya koymak için sürekli çalışmayı gerektirir. Bu anlamda çalışmamızın önemi de bu fikirden gelmektedir. Tarih bize güç ve iktidarın siyasetten daha eski, kuvvetli ve sağlamcı olduğunu öğretir. İnsanlar siyasetten gayrı zulüm, şiddet ve çeşitli hilelerle asırlarca iktidarın sahibi olabilmiflerdir. Denilir ki verimli ve olumlu iktidar ancak düzenli siyasetten geçmektedir. Lakin, bu sıfatları olmayan iktidarı ise sırf yalın, menfaat yöner. Bu nedenle, her düzenli iktidarın "siyasetli iktidar" olduğu söylenebilir.

Osmanlı Beyliği'nin devamı olan Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye tarih ilmi çerçevelerinde yapılan araştırmalar açısından bitmez tükenmez bir alanı temsil etmektedir. Yaptığımız araştırma, Osmanlı Devleti'nin yıldırım hızıyla yükselişinin, kurumsallaşıp teşkilatlanmasının ve uzun süreli varoluşunun sebeplerini inceler. Bu izleri takip ederek amacımız, Osmanlıların 16. yüzyılın sonlarına kadar Bosna'yı kendi devletine ilhak etmeleri ve bu topraklarda hâkimiyetleri açısından üstlenmiş oldukları metot, tedbir ve yöntemleri (çağdaş deyimle politik stratejisini) tespit edip değerlendirmektir. Araştırmalar, adı geçen konuların çoğunun istimâlet siyaseti kavramı altında incelenebileceğini göstermiştir.

İstimâlet (استمالت), Arapça mâle (مال) fiilinden istif'âl babında türetilmiş mastar bir kelimedir. Sözlük manası olarak, meyl (ميل) meyil, eğim, eğiklik, eğilim ve temayül, sapma; istimâle (استعمال) ilâ (ال) harf-i ceriyle kullanıldığında birine, bir şeye karşı sevgi, muhabbet ve sempati duyma, kalpleri fethetme, kendini beğendirme anlamlarına gelir. İstimâlet, tarihî bir terim olarak meyllettirme, cezbetme, gönül alma, birinin gönlünü celp etme, reayaperverlik veya engin hoşgörü ile Osmanlıların uyguladığı fetih siyaseti için kullanılan bir tabirdir. Osmanlılar bir nevi siyaset “doktrini” olarak bilinen bu siyaseti eski Orta Doğu İslami devletlerinden devralmış, maharetle kendi devlet görüşüne uygun hâle getirmiş ve ondan sonra her türlü toplumsal farklılıkları göz ardı edip bütün iç ve dış faktörlere karşı kendisinin ilk politik seçeneği olarak belirlemiştir. En kısa ifade ile istimâlet siyaseti, çok yönlü olarak farklı metot, taktik, araç, yöntem ve tedbirden oluşan ve kullanılan bir gönül alma ve yönlendirme siyasetidir. Bu siyasetin temel hedeflerinden ikisi, Osmanlı Devleti'ni karşı tarafa sevdirmek ve devletin hâkimiyeti altına girecek toprak kapsamını ve sınırlarını genişletmek idi. Bu sürecin temel unsuru, Osmanlı merkezî iktidarının devlet idarecilerine, askerî teşkilatına ve dinlere saygı gösterip geniş halk kitlelerine karşı göstermiş olduğu ilişkilerden ibarettir. Kısa ca diyebiliriz ki, insan unsurunun bulunduğu her alanda istimâlet siyâseti de uygulanmıştır. Takip ettiğimiz metodolojik yaklaşıma göre, istimâlet siyaseti bazı kaynaklarda kavram olarak geçmektedir. Hatta istimâlet-name, istimâlet hükmü veya istimâlet kâğıdı şeklinde idari-bürokrasi alanında da bu konuyu

takip edebiliriz. Ancak, bir tarihçi konuya daha çok metinlerin bağlamından ve başarılı bir şekilde “satır aralarını” okumayla yaklaşabilir. Erişilebildiğimiz Osmanlı arşiv kaynaklarını, yayınlanmış olan bazı Batılı kaynakları ve okuduğumuz mesleki literatürü dikkatle inceleyerek istimâlet siyasetinin 16. yüzyılın sonlarına kadar doğrudan veya “politik uydu” sıfatıyla Osmanlı Devleti’ne bağlanmış olan bölgelerde teorik ve pratik olarak uygulamış olduğunu tespit ettik. Bu bölge Orta ve Güneydoğu Avrupa’dan başlayıp, Kırım Hanlığı ve Kıbrıs gibi birçok adanın üzerinden giderek Doğu’nun en uzak sınırlarına (Azerbaycan’a) kadar yayılır. Herhangi bir siyasetin toplumun en önemli kısımlarını ihtiva ettiği gibi Osmanlı istimâlet siyaseti de politik, askerî, iktisadi, dinî ve kültürel alanlara da yansımıştır. Metnin devamında 15. ve 16. yüzyıl Bosnası’nda toplumun somut politik, askerî, iktisadi ve dinî alanlarda istimâlet siyasetin nasıl uygulandığından bahsedeceğiz.

Osmanlı padişahlarının ve devlet idaresinin siyaset tatbikatı mevzusuna bakıldığında Bosna istisna değildir. 1463’e kadar Osmanlı-Bosna ilişkilerinde göze çarpan gerçek, padişahların (Birinci Murad, Yıldırım Bayezid, Mehmed Çelebi ve İkinci Murad) geniş Balkan bölgesinde bulunan ve Osmanlı hâkimiyetini kabullenmiş kitlelerin yardımı ile gerçek ve açık bir şekilde Bosna Krallığı’nın sonu, bu toprakların ilhakı ve orada iktidarı sağlamak için her türlü mücadele ve gayret göstermiş olmalarıdır. Nitekim, gerek Bosna kralı gerekse Bosna’nın feodal derebeyleri gerekse yerli halk kitleleri ile yürütülmüş ilişkilerde, Osmanlı’nın bir tek hedefi vardır – çeşitli politik, metot ve manevralar ile Bosna’da kırılma anı gelince kendilerine temayül edip yeni devlet sistemini destekleyip taraflarına geçecek (pro-Osmanlı) fırkayı geliştirmek. Aynı zamanda, kendi otorite, askerî ve ekonomi gücünü iyi kullanarak Bosna’nın Osmanlı’ya karşı çıkan ve can ve mallarını kurtarmaya çalışan kitlelerin her çeşit kaynaklarını yok etmeye çalışmasıdır.

Bu gayret ve çaba 1415’te neticelenmiştir. Laşva (Orta Bosna) Harbi’nden sonra Macaristan Krallığı Osmanlı’ya karşı göstermiş olduğu rekabetini yitirip bertaraf olmuştur. Yarım asır boyunca Osmanlı Devleti, Bosna’nın hem alt hem de üst sınıfına ait olan halka karşı kendisini kabul ettirip, sevdirmek

için sistematik olarak siyaset becerisini göstermiştir. Nasıl bir sistematik siyasetin uygulandığının en güzel örneğini, Fatih Sultan Mehmed önderliğinde 1463'te gerçekleşen Bosna'nın fethi, öncesi ve sonrası işaret etmektedir. Bu zamanlarda, Osmanlılar Bosna halkının bir bölümünü celbedip kendi tarafına iltihaklarını sağlamasında başarılı olmuştur. Bu konuda tarihe damgasını vuran örneklerden en meşhuru, Bosna'daki bazı kale bekçilerinin Osmanlı hâkimiyetini kabullenmiş olmaları ve kaleleri sultanlara teslim edip onların taraflarına geçmeleri, bazılarının da şehadet getirmeleridir.

Bosna Krallığı 1463'te Orta Çağ hukuku açısından son bulmuş ise de bu bilgi, toprakların tamamen fethedildiği anlamına gelmemektedir. Bunun delili, kalan bölgelerin (ta 1592'ye kadar – Bihaç Kalesi) Osmanlı Devleti'ne ilhakıdır. Bosna'daki hâkimiyetin istikrarı için Osmanlılar değişik faktörlerle “karşılıklı menfaat uzlaşmaları” metoduyla bir siyaset yolu seçmişlerdir. Bunların şekillendirilmesi bazı yerlerde “güç ikilemine” girilmesi, belli bir seviyede eski ekonomi sisteminin kabul görülmesi, kukla devlet olarak Bosna Krallığı'nın (1465–1476) yenilenmesi ve tedrici bir şekilde Orta Çağ'dan kalan yerel kurumları aniden ve kabaca silmeden kendi idari sistemini yerleştirme yönünde olmuştur. Osmanlı Devleti'nce stratejik bölgelere halkın iskân edilmesi ve kaldıkları bölgelerde normal hayat koşullarının sağlanması Bosna'da tipik bir istimâlet siyaseti örneğini belirtmektedir. Bu, bazı gurupların Osmanlı hâkimiyeti çerçevesinde iskânı kabul etmeleri ve verimli olmaları için onların karşılıklı menfaat yoluna tabi tutularak temayül, destek ve teslimiyetini de kazanmak gerektiği manasına gelmekteydi. Bu anlamda Osmanlı hâkimiyeti altında çalışan devlet idarecilerinin reayayı her türlü zulümden koruma faaliyetlerinin önemli yarar getirdiğini de belirtmek lazımdır. Askerî sistem çerçevesinde Osmanlı yönetimi devlet topraklarını genişletmek için güç katacak olan yerel askerî bölüklerinin temayülünde de başarılı idi. Ancak, daha büyük bir başarıyı yerel halkın Osmanlı'nın askerî ve yarı askerî bölüklerine katılımının sağlanması ile elde etmiştir. Bu bağlamda, fevkalade verimli politik metot, Bosna'da özel konumu olan devşirme kurumu idi. Bu unsurlara bir de medeniyet kalıntılarına, halkın maddi tahsilatlarına karşı gösterilen askerî disiplin ve Osmanlı yönetiminin kendi askerleri için almış

olduğu tedbir ve dikkat ilave edildiğinde, 16. yüzyılın sonlarına kadar Bosna'da Osmanlı askerî sisteminin genel hâkimiyetin istikrarı için rolü ve tesiri daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı'nın askerî sistemine muvazi olarak iktisadi durumunu da ele aldık. Osmanlı dirlik sisteminin kurulma ve idaresi adına yönetimin Bosna'nın hem çiftçi hem de asalet (aristokrasi) sınıfını kendi tarafına çekmesi gerekmektedir. Bu iki unsurun bağıllığı istikrarlı ve sağlam bir iktidarı getirecekti. Etnik ve dinî farklılıkları yaşayan belirli hak ve vazifesi bulunan küçük veya büyük arazilere hakk-ı tasarrufu olan sipahilerin var oluşu, Osmanlı'nın bu zümrelerin kendi hâkimiyeti altına girmesi için göstermiş olduğu siyasi maharetini aydınlatmaktadır. Bosna'da bu iktidar güzidesinin birlik ve bağıllık içinde tutulması 1593/94'te onaylanmış olan ocaklık-tımar sistemi ile sağlanılmıştır.

Aynı zamanda, madalyonun öbür yüzü olan çiftçi (köylü) kitlesi de mevcuttu. Osmanlı iktidarı reayaya karşı adaletli muamelesi ile 16. yüzyılın sonlarına kadar Bosna'da dirlik/tımar-sipahi sisteminin verimli olmasını sağlamıştır. Tabi, dönem dönem reayanın Osmanlı iktidarının müttefiki olmadığını da görmekteyiz. Ancak, 16. asrın sonlarına kadar Bosna'da isyan veya başka bir şekil tehlikeyi getirecek ayaklanma tespit edilmemiştir. Ayrıca, iktidarın istikrarlılığını, iktisadi alanda vergi yükünün "yeterli ve dozajlı" bir şekilde uygulanıp toplanışı, ticaret ve zanaat faaliyetlerinin inkişafı da desteklemiştir.

Dinî ilişkilerde de istimâlet siyasetinin uygulandığını görmekteyiz. Gayrimüslim halka karşı uygulanan şeriatın zimmet kurumu Bosna'da da vaki oldu. Ahd ü eman ile 15. asrın yarısında Bosna'daki bazı yerli gayrimüslim kitlelerinin bağıllığı ve teslimiyeti, Osmanlı iktidarı adına önemli bir kazanç olmuştur. Bazı durumlarda söz konusu ahd ve uzlaşmanın uygulanması, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde yürütülmüş olan davranışlardan dolayı tehlikeye girmiş ve devlet bunları önlemek adına karşı tedbir almış ise de bu konuda 16. asrın sonlarına kadar önemli kusurlara rastlanılmamıştır.

Diğer tarafta, Osmanlı'nın İslamlaştırma politikasını (eğer böyle bir politika vardı ise?) veya İslamlaşma sürecini istimâlet siyasetinden ayırmak gerktir, çünkü Osmanlı hâkimiyetini kabul eden kitleler sırf Müslüman kitleler değildir. Ancak, bir gerçek söz konusudur ki, Bosna'da İslam'ın kitleler hâlinde kabul edilmesine istimâlet siyasetinin nihai simgesi gibi bakarsak bu, Osmanlı iktidarını daha da güçlendirmiştir. Bunun başka sebebi de Bosna'daki iktidar ve yönetimin genelde yerel Boşnak Müslümanlardan ibaret olmasıdır. Ayrıca, İslamlaşma sürecinde Osmanlı, dinî ilkeler hariç, kendine özgü hoşgörü, uzlaşma ve sistematikliğini gösterince netice itibarıyla Bosna'daki "yeni Müslümanların" bu konudaki "kalitesi" ve karakteri türlü türlü İslam anlayış ve uygulamasını da beraberinde getirmiş oldu. Osmanlı dönemi tarih kaynaklarının çeşitli hususi tarafları söz konusu olunca istimâlet siyasetinin teori ve pratik tarafını ölçmek hayli zor bir iştir. Ancak, bazı bilgileri ele alıp tahlil ettiğimizde birkaç sonuca varmak mümkündür. İlk olarak söz konusu olan siyasetin teori ve pratik kısmına baktığımızda siyasetin en başarılı ve en verimli uygulama zamanının, Osmanlı Devleti'nin genelde en başarılı ve yükselişin doruk noktasına geldiği zamana denk olduğunu görmekteyiz. Yani bu dönem klasik dönemdir. Ancak bu tutum, Osmanlı iktidarının aynasına yansıyan Bosna ahvalinin resmî ideal ve ülkü olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, özellikle 16. asrın ortalarından itibaren aralarında mahallî ve yerel idarecilerinin (eyalet, sancak veya kaza seviyesinde) de bulunduğu birçok yönetim temsilcisinin kanuna aykırı çeşitli davranışları tespit edilmiştir. Fakat, genelde 16. asrın ikinci yarısında biraz daha sık görülen ve yine de "olay" veya "özel durum" niteliğinde kalan bu hadiselere bakılmaksızın, sınıra en yakın olan serhat bölgeleri hariç, Osmanlı yönetimi Bosna Eyaleti'nde sabit ve devamlı idi. Bu tezi doğrudan destekleyen olgu şu bilgilerden ibarettir: Bahsettiğimiz dönemde geniş kuzey ve kuzeybatı Bosna'nın Osmanlı Devleti'ne fethedilerek dâhil olması; Bosna'nın 1580'de idari dağılımda eyalet seviyesine yükselmesi ve son olarak ocaklık-tımar sistemimin onaylanmasıdır. Demek ki Bosna'da 16. asrın sonlarına kadar bazı şekillerde meydana gelen buhranlar, iktidarın devamlılığını ve istikrarlılığını önemli ölçüde etkilememiştir.

Yukarıda getirilen istimâlet siyasetinin açılımı Osmanlıların bundan başka uygulamış oldukları politik metotlarının olmadığı anlamını taşımamaktadır. Tam tersine, geldikleri topraklarda iktidar ve hâkimiyeti sağlamak

için kullanılan bu tedbirlerin bazılarının (akıncı akınları, yağma, idam cezaları gibi), istimâlet siyaseti ile uzaktan yakından alakası olmamıştır. Bu şekil ve yöntemlerin uygulanışı istimâlet siyaseti ile aynı süreç ve zamana denk gelmiş ise de yine de onların Osmanlı politik faaliyetlerinde veyahut iktidarın devamlılığında esaslı ve önemli bir rol oynadıklarını, bu çalışmada, tespit etmedik. Bunların, bazı durumlarda devletin hedeflerini yerine getirilmesi için alınan en son zorunlu seçenek konumunda olduklarını görmekteyiz.

“İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” düsturuyla hareket eden Osmanlı hâkimiyeti bu durumu çok iyi kavramış ve istimâlet siyaseti ile de bunu genel manada başarmıştır. Hiç de homojen olmayan bir yapıya sahip olan Osmanlı hâkimiyet alanı, Osmanlı'nın uyguladığı istimâlet siyaseti sayesinde asırlar boyunca barış ve huzur içinde beraberce yaşamayı başarmıştır. 15. ve 16. yüzyıl Bosnası da bu tarihî bağlamda yer alan bir bölgeyi temsil etmektedir.

Türkçe'ye çeviri: Sedad Bešlija.

SUMMARY

Historical Ottoman principality (beylik), their state, and empire represent an unfailing and inexhaustible field of scientific researches. A certain part of these researches deals with explaining the causes of the momentary development, organization, and continuance of the Ottoman state. Therefore, I was trying to specify the measures and methods, means and tactics, and respectively, the political strategy, by which the Ottomans managed to conquer, establish, and then stabilize their rule in Bosnia until the end of the 16th century. The research has shown that the majority of the elements mentioned above can be defined by the “İstimalet” policy (the politics of gaining trust, sympathy, and loyalty). This political doctrine, taken (not literally) from some early Eastern state organizations, the Ottomans successfully adjusted and modified to meet their needs, and made it the first and main leading option, concerning all the internal and external factors, regardless of any potential differences. The primary relation in this whole process was expressed in the treatment of the central Ottoman leaders towards their civil servants, military structure, and common people. Since politics encompasses the fundamental pores of a certain society, the Ottoman “İstimalet” policy reflected itself in the society’s political, military, economic, cultural, and religious segments (which are the main focus of this paper). By analyzing the available resources and literature, examples of theoretical and practical achievements of the already mentioned Ottoman political doctrine were identified until the 16th century in the area ruled by a direct Ottoman authority, or they represented political satellites of the Ottoman state.

Those areas cover the parts from middle and south-eastern Europe, all the way through the Crimean Khanate and some islands, like Cyprus, up until the furthestmost eastern borders – the area of present Azerbaijan.

Accordingly, Bosnia did not represent any exception in the political practice of the Ottoman sultans. Although this paper shows only those well-known facts about the Ottoman – Bosnian relations until 1463, it is obvious that Ottoman sultans (Murat I, Beyazit I, Mehmed I, and Murat II), with the help of their military and political representatives in the larger part of Balkan, were striving to conquer the Bosnian kingdom and managed to establish their authority in that region. Consequently, concerning their relations with the Bosnian king, or Bosnian feudatory, Ottomans used different political methods in order to produce the pro-Ottoman element that would benefit them in the crucial moment. Concurrently using their authority and military – economic power, they were constantly depraving the resources of the anti-Ottoman option in Bosnia, the one that was struggling to survive. In 1415, by eliminating the main rival in the battle for Bosnia, the Hungarian Kingdom, the above-mentioned endeavors of the Ottomans resulted in the battle of River Lašva. During the following half a century, the Ottomans systematically built their positions among the highest and the lowest ranks of Bosnian society. The years preceding the Sultan Mehmed's siege of Bosnia in 1463, as well as the following years, are the best indicators of the systems that were used. In this time frame, the Ottomans managed to gain the sympathy and loyalty of one part of Bosnian society. One of the most notable examples of that political activity is getting the sympathy of certain fortress guardians in Bosnia, who embraced the Ottoman rule. Although the fate of the medieval kingdom was officially sealed, it did not imply that the conquest of the remaining Bosnian territory was aborted. This is also proven by the gradual process of the conquest until 1482. (the new one), and then until 1512. (Srebrenička Banovina), 1528. (Jajačka Banovina), the area surrounding the Sava River in the fourth decade of the 16th century, resulting in the conquest of the wide part of Bosnian Krajina, that was finished by adjoining the town of Bihać to Bosnian Eyalet in 1592. With an aim to stabilize their rule in Bosnia, Ottomans took part

in interest compromises with various parties, concerning dual power, giving the exact type of autonomy, restoring the puppet Bosnian kingdom, as well as introducing legal and administrative organizations that respected and took over certain, already existing, domestic institutions. A typical example of the implementation of the “İstimalet” policy in Bosnia is very visible in the colonization system, settlement, or keeping the population in these Ottoman strategic areas. In order for specific groups of people to get settled and be productive, it was of great importance to win their trust and loyalty as a benefit for both parties. The constant and steady activity of the Ottoman government regarding the protection of the vassals from any kind of harm or violence made a great contribution to their politics. Within this system, the Ottomans managed to win the favor of some, previously established, military units, that actively cooperated in expanding the Ottoman territories in Bosnia. However, including domestic people of Bosnia in certain military units proved to be an even greater success. Thus, the institution of “Devşirma” was an extraordinary political method, which maintained a specific practice in Bosnia. When the Ottoman military discipline towards civilizational heritage (material resources of the citizens as well as the concern of the Ottoman government for the status of their soldiers) is added to all the elements mentioned above, then the role and credit of the Ottoman military in stabilizing the entire authority in Bosnia, until the 16th century, is more visible and clear. The military system triggers off economic opportunities, which is best illustrated in one of the names of the Ottoman agrarian system: The timar-landowner system. With the aim of establishing and functioning the new system, the Ottomans in Bosnia and Herzegovina should attract the peasantry and the ruling class. The loyalty of these two factors meant a stable government. The existence of small and large landowners in Bosnia with certain rights and obligations, regardless of ethno-religious origin, demonstrates the art of the Ottoman authorities in their integration into their own agrarian system. The decisive political move, that the Ottoman authorities retained Bosnia’s ruling elite compact and loyal, was sanctioning “odžakluk-timars” 1593/1594. However, the other side of the coin consisted of the peasantry. Ottomans’ righteous posture toward its subjects in Bosnia, by the end of the 16th century, provided an efficiency of the

Timar system. Although, there were situations where the peasantry was not an ally of the Ottoman authorities; by the end of the 16th century, a significant resistance or insurrection was not registered.

Also, the stability of Ottoman rule in Bosnia (in the economic field) has contributed to the “adequate and dosed” taxes of the population as well as mobility and the development of trade and craft activities. *İstimâlet* policy was also represented in religious relations in Bosnia. Ottoman authorities implemented the institution of Shariah (Zimmet) in all parts of the country, including Bosnia. By the agreement and the contract (ahd) – the loyalty of the existing non-Muslim factors in Bosnia, in the second half of the 15th century, is gained. In some cases, the contract was at risk (as a result of cancellation of loyalty) followed by the authorities. However, by the end of the 16th century, there were not any temblors in the area. In addition, the Ottoman factors, in the spread of Islam show: methodical, tactfulness, and compromise. It proves different qualities with “new Muslims”. On the other hand, it is necessary to separate the process of acquiring the Ottoman individuals (or groups) in the process of the spread of Islam, because all those who have shown loyalty to the Ottomans were not Muslims. However, the fact is that that the spread of Islam in Bosnia, as The Symbol of Success of “*istimâlet*” policy, strengthen the Ottoman rule.

Traces of the “*istimâlet*” policy, after the gradual establishment of government in Bosnian territory, best represent an example of cultural achievements from everyday life. The consequence of the Ottoman political strategy in Bosnia, among other things, represent an urban civilization in which are preserved: language, alphabet, traditions, and other cultural achievements of various ethno-religious components of the population. Harmony of business and residential lifestyle in Bosnia, that looked like “rapport” with each other or next to each other, substantially, contributed to the comprehensive cultural progress of these regions.

Although it is very difficult to “measure” the relationship between theoretical principles of “*istimâlet*” policy and its implementation, it is

possible, based on data analysis, to make some conclusions. First of all, when it comes to the history of the Ottoman state in general, the most effective period of implementation, and matching its theory and practice, coincides with the classical epoch of the Ottoman state, which experienced its peak in its development and power as well. However, this does not mean that the image of Bosnian opportunities, in the mirror of Ottoman rule, was ideal. Rather, there were many illegal activities, among others, the authorities at the provincial level, particularly in the second half of the 16th century. But, regardless of such occurrences, they stayed in the domain of “incidence” and the Ottoman rule in Bosnia was stable by the end of the 16th century, with the exception of the final border area. The fact that such a situation might confirm the winning wider area of Bosanska Krajinathat is recorded in that period, ranking the level of Bosnia eyalet 1580, and definitely confirm the institution odžakluk-timars 1593/94. year. Thus, various forms of crises that occurred in Bosnia by the end of the 16th century did not have a significant reflection on the stability of Ottoman rule during this period. All this does not mean that the Turks did not have other political methods, such as incursions, abductions and executions. They knew how to win and secure authorities in a particular area and in Bosnia as well. However, it can not be concluded that they were crucial in the political actions of the Ottomans and the degree of stability of their government. Sometimes, they were useful only as a method for achieving national objectives. In the end, the intelligence network, a universal state-political tool, was an integral part of the mechanisms for stabilization of the Ottoman rule in Bosnia by the end of the 16th century.

Translated by Emina Meštrovac.

KAYNAKLAR VE LİTERATÜR

Yayınlanmamış Kaynaklar

1. İstanbul, T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Fon: *Hatt-ı Hümayûn Tasnifi* (HAT) za 19. stoljeće.
2. İstanbul, T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden müdevver* (MAD), No. 37.
3. Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku / Dubrovnik Devlet Arşivi (DAD), *Acta et Diplomata* (AD), seri No. 76.
4. Sarajevo, Orijentalni institut / Şarkiyat Enstitüsü, *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1488/89. godine/1488/1489 Bosna Sancağı Mufassal Tapu Tahrir Defteri* (Transkripsiyon: Eşref Kovačević).
5. Sarajevo, Orijentalni institut / Şarkiyat Enstitüsü, *Mühimme defteri*, br. 139, 139/II, 139/ III; Zbirka ANUBiH / Bosna Bilim ve Sanat Akademisi Mecmuası (Çeviri: Abdulah Polimac).
6. Sarajevo, Orijentalni institut / Şarkiyat Enstitüsü, *Ahkam defteri*, br. 75 i 75/I; Zbirka ANUBiH / Bosna Bilim ve Sanat Akademisi Mecmuası (Çeviri: Abdulah Polimac).
7. Sarajevo, Gazi Husrev-begova biblioteka / Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, *Regesta sarajevskog sidžila 1555–1558. godine/1555-1558 Sarajevo Sicili - Özetler* (Çeviri: Hazim Šabanović).

Yayınlanmamış Yazmalar

1. Čar-Drnda, Hatidža. *Nastanak Mostara, njegov urbani i demografski razvoj do kraja 16. Stoljeća*. Basılmamış doktora tezi, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2008.
2. Çimen, Cihan. *Anonim Tevârih-i Alî Osmân – kuruluştan 892/1487'ye kadar*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2006.
3. Filipović, O. Emir. *Viteštvo u srednjovjekovnoj Bosni*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2009.
4. Husić, Aladin. *Nahija Lašva od 1463. do kraja 16. Stoljeća*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2003.
5. Korić, Elma. *Banjaluka u doba Ferhad paše Sokolovića*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2005.

Kaynaklar ve Literatür

6. Kupusović, Amina. *Rogatica i njena okolina u 16. Stoljeću*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2006.
7. Kursar, Vjeran, *Nemuslimani i funkcioniranje predmodernoga multikonfesionalnoga društva u osmanskoj Bosni (1463. – oko 1750.)*. Basılmamış doktora tezi, Filozofski fakultet, Zagreb, 2010.
8. Topal, Seyid Ali Topal, Celalzâde, Salih Çelebi. *Tarih-i Sultan Süleyman*. Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ve Sanatları (İslâm Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2008.
9. Oruç, Hatice. *Društveno-ekonomske prilike u Bosanskom sandžaku od 1463. godine do početka 17. Stoljeća*. Basılmamış doktora tezi, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2003.
10. Ölmez Atalay, Yasemin. *Felsefi Açından Tolerans Ve Hoşgörü*. Basılmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Isparta, 2008.
11. Öz, Veysel. *Ferîdûn Bey'in Münşeât Mecmuası'nda Bulunan İstimâletnâmeler Ve Osmanlı'da İstimâlet Siyaseti*. Basılmamış yüksek lisans tezi, T. C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2010.

Yayınlanmış Kaynaklar

1. *6 Numaralı Mühimme defteri (972/1564–1565)*, I i II, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 28, Ankara, 1995.
2. *7 Numaralı Mühimme defteri (975–976/1567–1569)*, Index, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 37, Ankara, 1999.
3. *12 Numaralı Mühimme Defteri (978–979/1570–1572)*, I, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 33, Ankara, 1996.
4. *Aşık Paşazade Tarihi*. Haz. Cemil Çiftçi, İstanbul, 2008.
5. *Aşık Paşazade, Osmanoğullarının Tarihi / Tevarih- i Al- i Osman*. Haz. Kemal Yavuz ve M.A. Yekta Saraç, 2. baskı, İstanbul, 2010.
6. Bajraktarević, Fehim. *Turski dokumenti manastira Sv. Trojice kod Pljevalja*. Spomenik Srpske Akademije LXXIX, Drugi razred, 62, Sarajevo, 1935, str. 27–85.

Kaynaklar ve Literatür

7. Bertrandon, de la Brokijer. *Putopis – Putovanje preko mora kroz Palestinu, Malu Aziju, Srbiju i Francusku*. Çeviri-yorum: Miodrag Rajčić, reprint, Beograd, 2002.
8. Čelebi, Evlija. *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama*. Çeviri, takdim ve yorum: Hazim Šabanović, Sarajevo, 1967.
9. Đurđev, Branislav – Milan, Vasić. *Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću do kraja 18. Stoljeća*. Zagreb, 1962.
10. Elezović, Gliša. *Ogledalo sveta ili istorija Mehmeda Nešrije*. SANU, Zbornik za istočnjačku istorijsku i književnu građu, Odjeljenje društvenih nauka, serija prva, knj. III, Tertipleyen: Jovan Radonić, Beograd, 1957.
11. Elezović, Gliša. *Turski spomenici I, 1348–1520*. Beograd, 1940.
12. Elezović, Gliša. *Tursko-srpski spomenici dubrovačkog arhiva sa 17 faksimila i više ctreža vodenih žigova*. Beograd, 1932. (Jugoslavenski filolog Dergisinden baskı, knj. XI, 1931).
13. Filipović, Nedim. *Carska zapovijed Bešaretu*. Glasnik zemaljskog muzeja, IV–V, Sarajevo, 1950, str. 286–291.
14. *Gökkubbe altında birlikte yaşamak – Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüşü*. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.
15. Hadžibegić, Hamid i Derviš, Buturović. *Berat Hudaverdi Bosna Mehmed-bega od 1593. Godine*. POF, XII–XIII/1962–63, Sarajevo, 1965, str. 151–175.
16. Hadžibegić, Hamid. *Rasprava Ali-čauša iz Sofi je o timarskoj organizaciji u 17. Stoljeću*. Glasnik zemaljskog muzeja, Društvene nauke, Yeni Seri, sv. II, Sarajevo, 1947, str. 139–206.
17. Handžić, Adem. *Dva prva popisa Zvorničkog sandžaka iz 1519. i 1533*. ANUBIH, Arşiv Materyalı, knj. XXVI, Siyasal Bilimler Bölümü, knj. 22, Sarajevo, 1986.
18. Hoca Sadeddin Efendi. *Tâcü't-tevârih*. Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Vol. 1, 2, 3 ve 4, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1979.
19. İnalçık, Halil. *Adaletnameler*. TTK-Belgeler, 11/3–4, Ankara, 1967, str. 49–145.
20. İnalçık, Halil. *Saray Bosna Şer'iyeye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna*. Tarih Vesikaları II (Özel basım), Sayı 11, Ankara 1943.
21. Ivić, Aleksa. *Pisma Hasan-paše hercegovačkog iz 1573. Godine*. Spomenik SANU, XLIX/1910, 23–26, Beograd, 1910.
22. *Izvori za hrvatsku povijest*. II, Priredila: Nada Klaić, Zagreb, 1958.
23. *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski*

- i Skadarski sandžak* (Saopštavaju: B. Đurđev, N. Filipović, M. Mujić i H. Šabanović). Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1957.
24. Kemura, Sejfudin. *Bilješke iz prošlosti bosanskih katolika i njihovih bogomolja po turskim dokumentima*. Sarajevo, 1916.
25. Kemura, Sejfudin. *Javne muslimanske grağevine u Sarajevu*. Glasnik zemaljskog muzeja, XX–XXIII, Sarajevo, 1908–1911.
26. Kovačević, Ešref. *Mühimme defteri – dokumenti o našim krajevima*. Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1985.
27. *Kur'an s prevodom*. Çev. Besim Korkut.
28. Kuripešić, Benedikt. *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju*. Çev. Đ. Pejanović. Sarajevo, 1950.
29. Laszowski, Emilius. *Monumenta Habsburgica regni croatie dalmatie slavoniae*. Vol. II–III, Zagreb, 1916. i 1917.
30. Matasović, Josip. *Fojnička regesta*. SKA, Spomenik LXVII, Beograd, 1930.
31. Mihailović, Konstantin. *Janjičarove uspomene ili turska hronika*. Takdim ve notlar: Đorđe Živanović, Spomenik SKA, CVII, Siyasi Bilimler Bölümü, Nova serija 9, Beograd, 1959.
32. Pruščak, Mustafa. *Radost Gazija*. Çev. ve Haz. Kenan Musić. Sarajevo, 2010.
33. Oblast Brankovića. *Opširni katastarski popis iz 1455. Godine*. Haz. Hamid Hadžibegić, Adem Handžić ve Ešref Kovačević. Sarajevo 1972.
34. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, Haz. Adem Handžić. Sv. I/1, Takdim: Ahmed S. Aličić. Bošnjački institut Zürich, Orijentalni institut Sarajevo, Sarajevo, 2000.
35. *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. Godine*. Haz. Fehim Dž. Spaho ve Ahmed S. Aličić. Sarajevo, 2007.
36. *Oruç-beğ tarihi (1288–1502)*, İstanbul, 1972.
37. *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy)*, 1575–1918. II, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 9, Ankara, 1993.
38. Pečevića, A. Ibrahim. *Historija (1520–1576.)*. Knj. 1, Ön söz, çeviri ve notlar: F. Nametak, El-Kalem. Sarajevo, 2000.
39. *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*. Haz. Ahmed S. Aličić. OIS, Sarajevo, 1985.

40. Samardžić, Radovan. *Beograd i Srbija u spisima francuskih savremenika XVI–XVII vek*. Beograd, 1961.
41. Selaniki, Mustafa Efendi. *Tarih-i Selaniki, (971–1008/1563–1600)*. I-II Cilt, TTK, Ankara, 1999.
42. *Sidžil mostarskog kadije 1632–1634*. Çeviri, takdim ve notlar: Muhamed A. Mujić. Mostar, 1987.
43. Skarić, Vladislav. *Berat jednog spahije hrišćanina*. Prosveta'nın 1941 Yılı Takvimi, Sarajevo, str. 20–21.
44. Sokolović, A. Osman. *Nekoliko dokumenata o toleranciji naših predaka*. Glasnik VIS-a, 1–2/3–4, Sarajevo, 1969, str. 2–7.
45. Spaho, Dž. Spaho. *Nekoliko turskih dokumenata o manastiru Mileševo*. POF, XVIII–XXIX/1978–79, Sarajevo, 1980, str. 363–375.
46. Stojanović, Ljubomir. *Stare povelje i pisma*. Knj. 1, deo 2, SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knj. XXIV, Beograd, 1934.
47. *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. Godine*. Transkrip ve Haz. Ahmed S. Aličić. IKC, Mostar, 2008.
48. Šabanović, Hazim. *Krajište Isa-bega Ishakovića – zbirni katastarski popis iz 1455. Godine*. Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1964.
49. Šabanović, Hazim. *Turski diplomatski izvori za istoriju naših naroda*. POF, I/1950, Sarajevo, 1950, str. 117–149.
50. Šabanović, Hazim. *Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine 15. Stoljeća*. Istorisko-pravni zbornik, I/2, Sarajevo, 1949, str. 177–208.
51. Šehić, Zijad – Tepić, Ibrahim. *Povijesni atlas BiH – BiH na geografskim i historijskim kartama*. Sarajevo, 2002.
52. Šunjić, Marko. *Trogirski izvještaji o turskom osvojenju Bosne (1463.)*. Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika BiH, XXIX/1989, Sarajevo, 1989, str. 139–157.
53. *Târih-i Ebü'l-feth (Tursun Bey)*. Haz. Mertol Tulum. İstanbul, 1977.
54. *Tarih-i Peçevi 2*. Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1866.
55. Tomić, N. Jovan. *Građa za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom XVII veka*. Knj. 1 (god. 1595–1606. – Mletački Državni arhiv), SKA, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knj. VI, Beograd, 1933.
56. Truhelka, Ćiro. *Tursko-slovenski spomenici Dubrovačke arhive*. Sarajevo, 1911.

LİTERATÜR

Kitaplar ve Broşürler

1. Aličić, S. Ahmed. *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. Godine*. Sarajevo, 1996.
2. Atanasovski, Veljan. *Pad Herecgovine*. Beograd, 1979.
3. Babinger, Franc. *Mehmed Osvajač i njegovo doba*. Novi Sad, 1964.
4. Barkey, Karen. *Empire of Difference – The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge, 2008.
5. Bašagić-Redžepašić, Safvet-beg. *Kratka uputa u prošlost Bosne od g. 1463–1850*. Sarajevo, 1900.
6. Božić, Ivan. *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*. Beograd, 1952.
7. Brande, Benjamin i Lewis Bernard. *Kršćani i Jevreji u Osmanskoj carevini – funkcioniranje jednog pluralnog društva*. Çev. Mirza Sarajkić i Ahmet Alibašić. CNS, Sarajevo, 2007.
8. Çevikel, Nuri. *Kıbrıs – Akdeniz’de Bir Osmanlı adası, (1570–1878)*. İstanbul, 2006.
9. Ćehajić, Džemal. *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo, 1986.
10. Ćeman, Mirza Hasan. *Urbana Antropologija Tešnja 1461–1878*. Posebna izdanja, Knjiga 15, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2006.
11. Ćirković, Sima. *Istorija srednjovekovne bosanske države*. Beograd, 1964.
12. Ćorović, Vladimir. *Bosna i Hercegovina*. Beograd, 1925.
13. Ćorović, Vladimir. *Istorija Srba*, Beograd. 1989.
14. Ćošković, Pejo. *Crkva bosanska u XV. Stoljeću*. Sarajevo, 2005.
15. Delilbaşı Melek. *Johannis Anagnostis – Selânik’in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih (II. Murad Dönemine Ait Bir Bizans Kaynağı)*. T. T. K. Yayınları, Ankara, 1989.
16. Džaja, M. Srećko. *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine – Predemancipacijsko razdoblje 1463.–1804*. Çev. Ladislav Z. Fišić. 2. baskı, Mostar, 1999.
17. Đurđev, Branislav – Vasić Milan. *Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću*. Zagreb, 1962.
18. Đurđev, Branislav. *Uloga crkve u starijoj istoriji srpskog naroda*. Sarajevo, 1964.

19. Ekinci, Ekrem Buğra. *İslâm Hukukunda Değişmenin Sınırı*. İstanbul, 2005.
20. Filipović, Nedim. *Islamizacija u BiH*. Tešanj, 2005.
21. Filipović, Nedim. *Princ Musa i šejh Bedreddin*. Sarajevo, 1971.
22. Gavran, Fra Ignacije. *Suputnici bosanske povijesti*. Sarajevo – Zagreb, 2007.
23. Grupa autora. *Historija naroda Jugoslavije*, (I i II). Zagreb, 1953. i 1960.
24. Grupa autora. *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-arazi dağılımı ve Türk Vakıfları)*. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara, 2000.
25. Gujić, Kasim. *Osvajač Bosne Sultan Mehmed II i bosanski franjevci*. Zagreb, 1935.
26. Hadrovics, Laszlo. *Srpski narod i njegova crkva pod turskom vlašću*. Pogovor: Radoslav Katičić, Çev. Marko Kovačević. Zagreb, 2000.
27. Hadžibegić, Hamid. *Glavarina u Osmanskoj državi*. Sarajevo, 1966.
28. Hadžihuseinović, Salih Sidki – Muvekkit. *Povijest Bosne, I*. Çev: A. Polimac, L. Hadžiosmanović, F. Nametak, S. Trako. Sarajevo, 1999.
29. Hadžijahić, Muhamed. *Porijeklo bosanskih Muslimana*. Sarajevo, 1990.
30. Hadžijahić, Muhamed. *Predislamski elementi u kulturi bosanskih muslimana*. Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 1973.
31. Hammer, Joseph von. *Historija turskog /osmanskog/ carstva I-II*. Çev. Nerkez Smailagić. Zagreb, 1979.
32. Handžić, Adem. *Studije o Bosni – historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*. İstanbul, 1994.
33. Handžić, Adem. *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*. Sarajevo, 1975.
34. Handžić, Mehmed. *Islamizacija Bosne i Hercegovine i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*. Sarajevo, 1940.
35. *Historija osmanske države i civilizacije I*. Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu. Sarajevo, 2004.
36. Imamović, Mustafa. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo, 1997.
37. İnalçık, Halil. *Fatih devri üzerinde tetkikler ve vesikalar*. Ankara, 1954.
38. İnalçık, Halil. *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. İstanbul, 2005.
39. Inaldžik, Halil. *Osmansko carstvo – klasično doba 1300–1600*. Çev. Dino Mujadžević. Zagreb, 2002.
40. *Istorija Osmanskog carstva*. Priredio: Rober Mantran. Çev. Ema Miljković-Bojanić, Beograd, 2002.

41. Jiriček, Konstantin. *Istorija Srba, II*. Beograd, 1923.
42. Jurišić, Karlo. *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*. Zagreb, 1972.
43. Karateke, Hakan T. – Reinkowski Maurus. *Legitimizing the Order – The Ottoman Rhetoric of State Power*. Brill, 2005.
44. Karčić, Fikret. *Historija šerijatskog prava*. 3. baski, Sarajevo, 2005.
45. Kicikis, Dimitri. *Osmanlijsko carstvo*. Çev. Suzana Matejić. Beograd, 1998.
46. Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata*. Sv. II, III cilt, Zagreb, 1904.
47. Knežević, Fra Antun. *Pad Bosne 1463*. Senj, 1886.
48. Köprülü, M. Fuad. *Porijeklo osmanske carevine*. Çev. Nedim Filipović. Sarajevo, 1955.
49. Kreševljaković, Hamdija – Korkut, Derviš. *Travnik u prošlosti 1464–1878*. Travnik, 1961.
50. Kreševljaković, Hamdija. *Izabrana djela*, I–III, Haz. A. Sućeska i E. Pelidija. Sarajevo, 1991.
51. Kruhek, Milan. *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. Stoljeća*. Zagreb, 1995.
52. Kunt, Metin (et al.). *Türkiye tarihi 2 (Osmanlı Devleti 1300–1600)*. İstanbul, 1987.
53. Kurtović, Esad. *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*. Sarajevo, 2009.
54. Levy, Moritz. *Sefardi u Bosni*. Sarajevo, 1996.
55. Lopašić, Radoslav. *Bihać i bihaćka krajina, Mjestopisne i povijesne crtice*. Zagreb, 1943. (Reprint, Bihać, 1991).
56. Lovrenović, Dubravko. *Na klizištu povijesti – Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska (1387–1463)*. Zagreb / Sarajevo, 2006.
57. Lowry, W. Heath. *Fifteenth Century Ottoman Realities: Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos*. İstanbul, 2002.
58. Lowry, W. Heath. *The nature of the Early Ottoman State*. State University of New York, 2003.
59. Ljubović, Amir ve Grozdanić, Sulejman. *Prozna književnost BiH na orijentalnim jezicima*. OIS, Sarajevo, 1995.
60. Malcolm, Noel. *Povijest Bosne*. Sarajevo, 1995.
61. Mandić, Dominik. *Duvanjska biskupija od XIV.–XVII. Stoljeća*. Hrvatska bogoslovska akademija, Znanstvena djela, sv. 8, Zagreb, 1936.

Kaynaklar ve Literatür

62. Mandić, Dominik. *Etnička povijest Bosne*. Rim, 1967.
63. Matuz, Jozef. *Osmansko carstvo*. Çev. Nenad Moačanin, Zagreb, 1992.
64. Miović, Vesna. *Dubrovačka republika u spisima osmanskih sultana*. Dubrovnik, 2005.
65. Moačanin, Nenad. *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*. Slavonski Brod, 2001.
66. Moačanin, Nenad. *Turska Hrvatska – Hrvati pod vlašću Osmanskog carstva do 1791. Preispitivanja*. MH, Zagreb, 1999.
67. Mrgić, Jelena. *Severna Bosna 13–16. Vek*. Istorijski institut, Beograd, 2008.
68. Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*. Ankara, 1985.
69. Mušeta-Aščerić, Vesna. *Sarajevo i njegova okolina u XV stoljeću – Između Zapada i Istoka*. Sarajevo, 2005.
70. Nilević, Boris. *Srpska pravoslavna crkva u BiH do obnove Pečke patrijaršije 1557. Godine*. Sarajevo, 1990.
71. Ortaylı, İlber. *Osmanlı Barışı*. İstanbul, 2003.
72. Ortaylı, İlber. *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*. İstanbul, 2009.
73. Ortaylı, İlber. *Üç kıtada Osmanlılar*. İstanbul, 2007.
74. Ostrogorski, Georgije. *Povijest Bizanta 324.–1453*. Zagreb, 2002.
75. Öztuna, Yılmaz. *Türkiye Tarihi 3–4*. İstanbul, 1964.
76. Papademetriou, Tom. *Render Unto The Sultan: Power, Authority and the Greek Orthodox Church*. OUP Oxford, 2015.
77. Popović, Toma. *Turska i Dubrovnik u XVI veku*. Beograd, 1973.
78. Prelog, Milan. *Povijest Bosne u doba osmanlijske vladavine, (1463– 1739)*. I Cilt, Sarajevo, 1910.
79. Rački, Franjo. *Bogomili i patareni*. Zagreb, 2003. (Reprint).
80. Refik, İbrahim. *Tarih Şuuruna Doğru (Osmanlı Özel)*, Cilt 3. Gökkuşluğu Yay., İstanbul, 1999.
81. Şimşirgil, Ahmet. *Birincil kaynaklardan Osmanlı tarihi – Kayı Cihan Devleti II*. İstanbul, 2006.
82. Skarić, Vladislav. *Izabrana djela, II-III*. Sarajevo, 1985.
83. Smajić, Ramiza. *Bosanska krajina – historija, legende i mitovi*. Sarajevo, 2009.
84. Stanojević, Gligor. *Jugoslavenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI–XVIII vijeka*. Beograd, 1970.

Kaynaklar ve Literatür

85. Sućeska, Avdo. *Ajani – prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama za vrijeme Turaka*. Sarajevo, 1965.
86. Šabanović, Hazim. *Bosanski pašaluk – postanak i upravna podjela*. Sarajevo, 1982. (İkinci baskı: Birinci baskı: Naučno društvo NR BiH 1959).
87. Šabanović, Hazim. *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima (biobibliografija)*. Haz. Ahmed S. Aličić. Sarajevo, 1973. (Yazarın vefatı sonrasında basılmıştır).
88. Šidak, Jaroslav. *Crkva bosanska i problem bogomilstva u Bosni*. Zagreb, 1940.
89. Šunjić, Marko. *Dalmacija u XV stoljeću*. Sarajevo, 1967.
90. Truhelka, Ćiro. *Kraljevski grad Jajce. Povijest i znamenitosti*. Sarajevo, 1904.
91. Uğural, Hüseyin Ragıp. *Devlet Adamlarına Öğütler*. Ankara, 1969.
92. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi I*. 5. Baskı, Ankara, 1988.
93. Vasić, Milan. *Martolosi u jugoslovenskim zemljama pod turskom vladavinom*. Sarajevo, 1967.
94. Vego, Marko. *Naselja bosanske srednjevjekovne države*. Sarajevo, 1957.
95. Vinaver, Vuk. *Dubrovnik i Turska u 18. Veku*. Beograd, 1960.
96. Zirojević, Olga. *Srbija pod turskom vlašću 1459–1804*. Beograd, 1995.
97. Zlatar, Behija. *Gazi Husrev-beg*. Sarajevo, 2010.
98. Zlatar, Behija. *Zlatno doba Sarajeva*. Sarajevo, 1996.
99. Živojinović, Dragoljub. *Uspon Evrope 1450–1789*. Beograd, 1985.

Makaleler, Tartışmalar, Kısa Etütler, Bildiri Kitapları, Bilimsel Toplantı Çalışmaları, Müzakereler

1. Adanır, Fikret. *Semi-autonomous provincial forces in the Balkans and Anatolia*. Ed. Suraiya N. Faroqhi. The Cambridge History of Turkey, vol. 3, The later Ottoman Empire 1603–1839., New York: Cambridge UP, 2006, s. 157–185.
2. Aktan, Coşkun Can. *Osmanlı Tımar Sisteminin Mali Yönü – Tımar Sistemi Ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Uygulaması*. Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 52, Ankara, 1988, s. 69–78.
3. Aličić, S. Ahmed. *Lištica pod turskom vlašću u 15. i 16. Stoljeću*. Glasnik zemaljskog muzeja, sv. XXIV/XXV Etnologija, Sarajevo, 1970, s. 97–134.
4. Aličić, S. Ahmed. *Nahija Drežnica pod osmanskom upravom*. Glasnik zemaljskog muzeja, Etnologija, sv. 37, Sarajevo, 1982, s. 3–14.
5. Aličić, S. Ahmed. *Osmanski feudalizam i širenje islama u naučnim radovima Nedima Filipovića*, u: Okrugli sto “Naučno djelo Nedima Filipovića”. ANUBiH, Kitap CXII, Siyasi Bilimler Bölümü, knj. 32, Sarajevo, 2000, s. 101–115.
6. Aličić, S. Ahmed. *Privredna i konfesionalna struktura stanovništva u Hercegovini krajem XVI stoljeća*. POF, 40/1990, Sarajevo, 1991, s. 125–193.
7. Atay, İbrahim. *Kanathlı süvariler – Akıncılar ve deliler*. Tarih ve Medeniyet Dergisi, Sayı: 37, Nisan 1997, İstanbul, 1997, s. 59–62.
8. Babić, Anto. *Društvo srednjovjekovne bosanske države*, u: Prilozi za istoriju BiH 1, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države. Ed. Enver Redžić. ANUBiH, Sarajevo, 1987, s. 21–83.
9. Babić, Boris. *Napadi Osmanlija na Bosnu devedesetih godina XIV vijeka*. Glasnik udruženja arhivskih radnika Republike Srpske, Banja Luka, 2009, s. 2–7.
10. Barkan, Ömer Lütfi. *Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 11, 13 i 15, No 1–4, İstanbul 1949/50; 1953/1954, s. 524–569, 56–79. i 209–237.
11. Begović, Mehmed. *Naši nazivi u turskim rudarskim zakonima iz XV i XVI veka*. Anali Pravnog fakulteta, br. 1–2, Beograd, 1971, s. 19–26.
12. Begović, Mehmed. *Tragovi našeg srednjevekovnog krivičnog prava uturskim zakonskim spomenicima*. Istoriski časopis VI, Beograd, 1956, s. 1–11.
13. Bešlija, Sedad. *Doprinos Gračaničkog glasnika izučavanju historije Bosne pod osmanskom vlašću do kraja 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na historiju Gračanice)*. Gračanički glasnik 31/16, Gračanica, 2011, s. 201–208.

14. Blaskovics, Jozef. *Osmanlılar Hâkimiyeti Devrinde Slovâkya'daki Vergi Sistemi Hakkında*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 12, Ankara, 1969, s. 89–118.
15. Bogičević, Vojislav. *Vlasteoska porodica Miloradovića-Hrabrenih u Hercegovini*. Glasnik zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1952, s. 139–160.
16. Bojanić, Dušanka. *Dvije godine istorije Bosanskog krajišta po Ibn Kemalü 1479/80*. POF, XIV–XV/1964–65, Sarajevo, 1969, s. 33–50.
17. Boškovič, Vančo. *Pitanje autentičnosti fojničke Ahd-name Mehmeda II iz 1463. Godine*. Godišnjak Istorijjskog društva BiH, 28–30. (1977–79), s. 87–103.
18. Çoban, Erdal. *Macaristan'da Protestanlığın Gelişmesi Ve Osmanlı Hakimiyeti*. OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), Sayı: 7, Ankara, 1996, s. 99–112.
19. Čar-Drnda, Hatidža. *Pljevlja'da (Taşluca) nüfusun yapısı – 15. yüzyılın ikinci yarısı ve 16. Yüzyıl*. Belleten, 269, Cilt: LXXIV; Sayı: 269, Ankara, 2010, s. 113–126.
20. Čar-Drnda, Hatidža. *Prilog proučavanju prošlosti Fojnice i Kreševa od uspostave osmanske vlasti do početka 17. Stoljeća*. POF, 35/1985, Sarajevo, 1986, s. 133–161.
21. Čar-Drnda, Hatidža. *Visoko u sastavu Osmanskog carstva – XV i XVI stoljeće*. POF, 40/1990, Sarajevo, 1991, s. 193–219.
22. Čubrilović, Vaso. *Poreklo muslimanskog plemstva u BiH*. (JIČ, 1, Beograd, 1935), Odabrani istorijski radovi'den alıntı, Beograd, 1983, s. 207–237.
23. Čehajić, Džemal. *Društveno-politički, religiozni, književni i drugi aspekti derviških redova u jugoslavesnkim zemljama*. POF, 34/1984, Sarajevo, 1985, s. 93–113.
24. Ćirković, Sima. *Vlastela i kraljevi u Bosni poslije 1463. Godine*. Istoriski glasnik, No. 3, Yıl. 1954, Beograd, 1954, s. 123–131.
25. Ćošković, Pejo. *Četvrt stoljeća historiografi je o crkve bosanskoj*. Istorijjska nauka o BiH u razdoblju 1990–2000 Sempozyum. (Ed. Enver Redžić), Sarajevo, ANUBiH, 2003, s. 31–55.
26. Ćošković, Pejo. *Tomašev progon sljedbenika Crkve bosanske 1459*. Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1990, s. 43–48.
27. Daş, Abdurrahman. *Türkiye Selçukluların Ve Osmanlı Dönemi Hakkında Tarihi Kaynak Olarak Münşeat Mecmuaların Değerlendirilmesi*. AÜİFD, XL V, Sayı: II, Ankara, 2004, s. 205–215.

28. Delilbaşı Melek. *Sultan II. Murad'ın Fethinden Sonra Selânik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi*. Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV/25, Ankara, 1982, s. 361–364.
29. Doğru, Halime. *Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti*. Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca. Türkler Ansiklopedisi (9. Cilt), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 165–176.
30. Döğüş, Selahattin. *Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları*. Belleten, 265, Cilt: LXXII – Sayı: 265, Ankara, 2008, s. 818–888.
31. Džaja, M. Srećko. *Fojnička ahdnama u zrcalu paleografi je, pravne povijesti i politike – kontekstualizacija Ahdname bosanskih franjevaca*. Bosna Franciscana, 31/2009, Sarajevo, 2009, s. 103–128.
32. Đurđev, Branislav. *Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom*. Glasnik zemaljskog muzeja NDH u BiH, LII/1940, Sarajevo, 1940, s. 49–67.
33. Đurđev, Branislav. *O knezovima pod turskom upravom*. Istoriski časopis 1, 1–2/1948, Beograd, 1949, s. 132–166.
34. Đurđev, Branislav. *O utjecaju turske vladavine na razvitak naših naroda*. Godišnjak Društva istoričara BiH, II/1950, Sarajevo, 1950, s. 19–82.
35. Đurđev, Branislav. *O vojnicima s osvrtom na razvoj turskog feudalizma i na pitanje bosanskog agaluka*. Glasnik zemaljskog muzeja, II, Društvene nauke, Sarajevo, 1947, s. 75–138.
36. Đurđev, Branislav. *Prilog pitanju razvitka i karaktera tursko-osmanskog feudalizma – timarsko-spahijskog uređenja*. Godišnjak Istorijskog društva BiH, Yil. 1, Sarajevo, 1949, s. 101–167.
37. Emecen, M. Feridun. *Balkanlar Ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşının (1389) Önemi*, u: Osmanlı Klasik Çağında Siyaset. İstanbul, 2009, s. 303–320.
38. Emecen, M. Feridun. *Osmanlı Devleti'nin Batı Siyaseti XIV.–XVI. Yüzyıllar*, u: Osmanlı Klasik Çağında Siyaset. İstanbul, 2009, s. 99–120.
39. Eroğlu, Haldun. *Osmanlıların Rumeli'deki Fetih Stratejileri*. POF, 52–3, Sarajevo, 2003, s. 191–211.
40. Fekete, Lajoş. *Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366–1699*. TTK, Belleten, XIII/52, İstanbul, 1949, r. 661–743.
41. Filipović, Nedim. *İslamizacija vlaha u Bosni i Hercegovini u XV i XVI vijeku*. Radovi ANUBiH, Kitap. 73, Siyasi Bilimler Bölümü, Kitap 22, Sarajevo, 1983, s. 139–148.
42. Filipović, Nedim. *Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku*.

- Godišnjak ANUBiH, Kitap. VII, Centar za balkanološka ispitivanja, br. 5, Sarajevo, 1974, s. 141–167.
43. Filipović, Nedim. *O jednom aspektu korelacije između islamizacije i čiflučenja – neke implikacije islamizacije u Bosni i Hercegovini*. Prilozi Instituta za istoriju, Yıl. XVII, No. 18, Sarajevo, 1981, s. 25–45.
44. Filipović, Nedim. *Odžakluk timari u Bosni*. POF i Istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, V/1954–55, Sarajevo, 1955, s. 251–274.
45. Filipović, Nedim. *Osvrt na položaj bosanskog seljaštva u prvoj deceniji uspostavljanja osmanske vlasti u Bosni*. Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, III, Sarajevo, 1965, s. 64–75.
46. Filipović, Nedim. *Pogled na osmanski feudalizam (s posebnim obzirom na agrarne odnose)*. Godišnjak Društva istoričara BiH, Yıl. IV, Sarajevo, 1952, s. 5–146.
47. Filipović, Nedim. *Sedam dokumenata iz kodeksa br. 1 Orijentalnog instituta u Sarajevu*. POF i Istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, III–IV/1952–3, Sarajevo, 1953, s. 437–454.
48. Filipović, Nedim. *Specifičnosti islamizacije u Bosni*. Pregled, Sarajevo, 1968, s. 27–34.
49. Filipović, Nedim. *Uticaj islama na bosansko-hercegovačko tlo*. Radio Sarajevo, Treći program, No. 9, Yıl IV, Sarajevo, 1975, s. 65–84.
50. Filipović, Nedim. *Vlasi i uspostava timarskog sistema u Hercegovini*. Godišnjak ANUBiH, XII, Centar za balkanološka ispitivanja, Kitap. 10, Sarajevo, 1974, s. 127–221.
51. Filipović, Nenad. *Da li je postojalo samostalno osmansko Bosansko krajište 1448–1463. godine?* POF, 64/2014, Sarajevo, 2015, s. 167–206.
52. Fotić, Aleksandar. *Institucija amana i primanje u podaništvo u Osmanskom carstvu: primer Sremskih manastira 1693–1696*. Istorijski časopis, Kitap. LII, Beograd, 2005, s. 225–256.
53. Fotić, Aleksandar. *Između zakona i njegove primene*, Privatni život na tlu srpskih zemalja u osvit modernog doba. Beograd, 2005, s. 22–71.
54. Gadžo-Kasumović, Azra. *Veze esnafa u Bosni sa tekijom u Kir Šehiru*. POF, 49/1999, Sarajevo, 2000, s. 111–175.
55. Göyünç, Nejat. *Osmanlı, Devlet-i Aliyye, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*. İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, Ankara, 1999, s. 1–7.
56. Hadžibegić, Hamid. *Džizja ili haraç*. POF, III–IV/1952–3, Sarajevo, 1953, s. 55–136.

57. Hadžijahić, Muhamed. *Sarajevska muafnama, Godišnjak Društva istoričara BiH*. Yıl XIV, Sarajevo, 1964, s. 87–119.
58. Hadžijahić, Muhamed. *Sinkretistički elementi u islamu u Bosni i Hercegovini*. POF, 28–29/1978–79, Sarajevo, 1980, s. 301–331.
59. Handžić, Adem. *Grad Šabac i njegova nahija u prvoj polovini XVI vijeka*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, 1961, Tuzla, 1961, s. 95–151.
60. Handžić, Adem. *Izgradnja lađa kod Novog na Savi u XVI vijeku*. POF, XXII–XXIII/1972–73, Sarajevo, 1976, s. 83–133.
61. Handžić, Adem. *O etničkim kretanjima i ranijem turskom periodu (diskusija)*. Prilozi Instituta za istoriju, Yıl. XI–XII, No. 11–12, Sarajevo, 1975–76, s. 287–289.
62. Handžić, Adem. *O janičarskom zakonu*. POF, 46/1996, Sarajevo, s. 141–150.
63. Handžić, Adem. *O progonu hamzevija u sjeveroistočnoj Bosni 1582. Godine*. Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, XI Tuzla, 1975, s. 33–38.
64. Handžić, Adem. *Postanak i razvitak Bijeljine u XVI vijeku*. POF, XII–XIII/1962–63, Sarajevo, 1965, s. 45–75.
65. Handžić, Adem. *Postanak i razvitak Dervente u XVI stoljeću*. Prilozi Instituta za istoriju, Yıl. X/II, Sarajevo, 1974, s. 116–117.
66. Handžić, Adem. *Prilog istoriji starih gradova u Bosanskoj i Slavonskoj krajini pred kraj XVI vijeka*. Godišnjak Društva istoričara BiH, Yıl. XIII/1962, Sarajevo, 1963, s. 321–339.
67. Handžić, Adem. *Rudnici u Bosni u drugoj polovini XV stoljeća*. POF, XXVI/1976, Sarajevo, 1978, s. 7–41.
68. Handžić, Adem. *Stari grad Novi na Savi*. Godišnjak Društva istoričara BiH, Yıl. XIV, Sarajevo, 1964, s. 239–251.
69. Handžić, Adem. *Uvoz soli u Bosnu u XVI vijeku*. POF, X–XI/1960–1961, Sarajevo, 1961, s. 113–149.
70. Hasanagić, Senad. *Izvori osmanske tolerancije*. Društvena istraživanja – Časopis Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici, Yıl. 1, No. 1 Zenica, 2007, s. 47–57.
71. Hrabak, Bogumil. *Naseljavanje hercegovačkih i bosanskih vlahu u Dalmatinsku Zagoru u XIV, XV i XVI stoljeću*. Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1990, s. 67–87.
72. Hrabak, Bogumil. *Trgovina Jevreja u Bosni i Hercegovini do sredine XVII stoljeća*. Godišnjak Društva istoričara BiH, Yıl. XXXI–XXXIII, Sarajevo, 1982, s. 151–189.

73. Hrabak, Bogumil. *Turske provale i osvajanja na području današnje severne Dalamacije do sredine XVI stoljeća*. Radovi Instituta za hrvatsku povijest, vol. 19, Zagreb, 1986, s. 69–99.
74. Husić, Aladin. *Bobovac, od pada pod osmansku vlast do ukidanja posade 1540. Godine*. Znakovi vremena, No. 13/14, Vol. 4/5, Sarajevo, 2001/2002, s. 188–206.
75. Husić, Aladin. *Maglaj u ranom osmanskom periodu (15. i 16. stoljeće)*. Anali GHb XVII–XVIII, Sarajevo, 2008, s. 113–134.
76. Husić, Aladin. *Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. Godine*. POF, 49/1999, Sarajevo, 2000, s. 189–229.
77. Ignacij, Voje. *Vplivi Osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. Stoletju*. Zgodovinski časopis, XXX/1976, 1–2, Ljubljana, 1976, s. 3–21.
78. İlgürel, Mücteba. “İstimâlet”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, İstanbul, 1996, s. 262–363.
79. İlgürel, Mücteba. *Osmanlı Devleti’nde İstimâlet Siyâseti*. XII. Türk Tarih Kongresi (12–16 Eylül 1994), C. III, T.T.K. Basımevi, Ankara 1999, s. 941–947.
80. İnalçık, Halil. *An outline of Ottoman-Venetian relations, in Venezia: Centro di mediazione tra oriente e occidente (secoli XV–XVI)*. Aspetti e problemi, Firenze, 1977, s. 83–90.
81. İnalçık, Halil. *Ottoman Galata – 1453–1553.*, u: *Essays in Ottoman History*. İstanbul, 1998, s. 275–376.
82. İnalçık, Halil. *The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans*. Turcica, Vol. 21–23, İstanbul, 1991, s. 407–436.
83. İnalçık, Halil. *Türkler ve Balkanlar*. BAL-TAM Türklük Bilgisi 3, Prizren, 2005, s. 20–44.
84. Inaldžik, Halil. *Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva*. POF, III– IV/1952–3, Sarajevo, 1953, s. 23–54.
85. Inaldžik, Halil. *Segedinski mir i kriza turske države 1444. Godine*. Çev. Eşref Kovačević. POF, XII–XIII/1962–63, Sarajevo, 1965, s. 267–307.
86. Karamuk, Gümeç, *Devşirmelerin Hukukî Durumları Üzerine*. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu’nun 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim 1999, s. 19–32.
87. Karataş, Ali İhsan. *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlere Tanınan Din Ve Vicdan Hürriyeti*. T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1, Uludağ, 2006, s. 267–284.

88. Kasumović, Fahd. "Osmanska agrarna politika i nadmetanje za zemlje u jugoistočnoj Evropi (analiza čiflukâ u Bosanskom sadžaku od uspostavljanja osmanske vlasti do početka 17. stoljeća)". *Anali GHB*, knj. XXXV, Sarajevo, 2014, 93–150.
89. Kılıç, Orhan. *Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda Ve İdarî Tatbikattaki Yeri*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Journal of Social Science), C. 11, S. 1, Elazığ, Ocak 2001, s. 257–274.
90. Köprülü, M. Fuad. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. Ötüken Neşriyat A.Ş. Matbaası, İstanbul, 1981, s. 94–130.
91. Korić, Elma. *Banja lučka muafnama iz 1588. Godine*. POF, 54/2004, Sarajevo, 2005, s. 181–187.
92. Kovačević, Desanka. *Pad srednjovjekovne bosanske države po dubrovačkim izvorima*. Godišnjak Društva istoričara BiH, Yıl. XIV/1963, Sarajevo, 1964, s. 205–220.
93. Kovačević, Desanka. *Prilog pitanju bosansko-turskih odnosa*. Godišnjak Društva istoričara BiH, god. IX/1960, Sarajevo, 1961, s. 257–263.
94. Kursar, Vjeran. *Antimuslimanski karakter proturskih govora*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 34–35–36, Zagreb, 2004, s. 29–46.
95. Kuşat, Ali. *Fatih Sultan Mehmet'in Kişiliği Ve Fetihteki Rolü (Psikanalitik Bir Yaklaşım)*. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 14, Yıl: 2003/1, Kayseri, 2003, s. 131–148.
96. Lovrenović, Dubravko. *O historiografiji iz Prokrustove postelje (Kako se i zašto kali/o/ bogumilski mit)*. Status – magazin za političku kulturui društvena pitanja, No. 10, Güz, 2006, s. 256–286.
97. Maliković, Dragi. *Pavlovići i Turci*. Sempozyum: Zemlja Pavlovića– srednji vijek i period turske vladavine, ANU RS, Kitap. V, Siyasi Bilimler Bölümü, Kitap. 7, Banja Luka / Srpsko Sarajevo, 2003, s. 171–201.
98. Matkovski, Aleksandar. *Prilog pitanju devşirme*. POF, XIV–XV/ 1964–65, Sarajevo, 1969, s. 273–309.
99. Ménage, Victor L. *The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486*. Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, No. ¾, CUP, Cambridge, 1965, s. 112–132.
100. Milan, Vasić. *Utjecaj ratova na naselja i privredu osmanskog graničnog područja u Srbiji i Bosni (1480–1536.)*. Radovi Filozofskog fakulteta, Kitap. VI/1970–71, Sarajevo, 1971, s. 461–471.

101. Moaçanin, Nenad. *O položaju hrvatskog seljaštva za vrijeme Osmanske vladavine*. POF, 44–45/1994–95, Sarajevo, 1996, s. 133–147.
102. Mujadžević, Dino. *Mühimme defter iz 1552. – osmanski izvor za povijest Slavonije i Srijema*. *Scrinia Slavonica* 8, Slavonski Brod, 2008, s. 399–427.
103. Mujić, A. Muhamed. *Prilog proučavanju uživanja alkoholnih pića u Bosni i Hercegovini pod osmanskom vlašću*. POF, i Istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom, V/1954–55, Sarajevo, 1955, s. 287–298.
104. Mulić, Jusuf. *Društveni i ekonomski položaj vlaha i arbanasa u Bosni pod osmanskom vlašću*. POF, 51, Sarajevo, 2004, s. 111–147.
105. Nedeljković, Branislav. *Sarajevski sidžil iz godine 1555–58. (o jednom važnom izvoru za pravnu istoriju Srba)*. Arhiv za pravne i društvene nauke, No. 2, 3. i 4, Beograd, 1934.
106. Nikšić, Boris. “Sukobi u Bizantskom carstvu oko pitanja unije prije pada Konstantinopola – Je li bolja turska čalma ili papina tijara?”. *Časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, Yıl. XXV, No. 47, Zagreb, 2001, s. 1–16.
107. Nilević, Boris. *O bosansko-turskim odnosima do 1463*. *Pregled*, Yıl. LXXVI, Sarajevo, 1986, s. 417–25.
108. Nilević, Boris. *O moralnom stanju Bosne pred 1463*. POF, 40/1990, Sarajevo, 1991, s. 115–123.
109. Nilević, Boris. *Odnos između pravoslavnog sveštenstva i franjevacu u BiH od 15. do kraja 17. Stoljeća*. Prilozi Instituta za istoriju, XIX/20, Sarajevo, 1984, s. 132–143.
110. Nilević, Boris. *Pitanje etničko-konfesionalnih promjena u BiH nastalih dolaskom osmanske vlasti (prevashodno kod srpskog naroda)*. Prilozi Instituta za istoriju, XXI/22, Sarajevo, 1986, s. 221–235.
111. Nilević, Boris. *Posljednji Pavlovići – Bosna sredinom XV stoljeća*. *Historijska traganja*, 5, Sarajevo, 2010, s. 13–65.
112. Nilević, Boris. *Prilog srpskoj crkvenoj organizaciji u Bosni i Hercegovini 1463–1557. Godine*. POF, 37/1987, Sarajevo, 1988, s. 173–184.
113. Ocak, Ahmet Yaşar. *Social, cultural and intellectual life, 1071–1453 u: The Cambridge History of Turkey. Vol. I, Byzantium to Turkey*. Ed. Kate Fleet, CUP, New York, 2009, s. 353–423.
114. Özcan, Abdulkadir. *Devşirme*. *Tarih ve Düşünce*, Sayı: 7, İstanbul, Mayıs 2000, s. 8–12.

115. Öztuna, Yılmaz. *Akıncılar*. Tarih ve Medeniyet Dergisi, Sayı: 21, Kasım 1995, İstanbul, 1995, s. 12–17.
116. Öztuna, Yılmaz. *Aldı Kıbrıs Adasının Şah Selim*. Tarih ve Medeniyet Dergisi, Sayı: 41, Ağustos 1997, İstanbul 1997, s. 8–11.
117. Pamuk, Bilgehan. *XV – XVI. Yüzyıllarda Trabzon Sancağı'nda Martoloslar*. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Sayı: 14, Ankara, 2003, s. 185–216.
118. Pelidija, Enes. *Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira 1791. Godine*. Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Sarajevo, 1998, s. 133–171.
119. Pelidija, Enes. *O odnosima Osmanlija i Kosača u XV stoljeću*. Bildiri kitabı: “Naučni skup Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba – Mostar, 23-05.2003. godine”. BZK “Preporod” (GD Mostar), Mostar, 2005, s. 49–60.
120. Pelidija, Enes. *Sultan Mehmet II, Bosna Ve Boşnaklar*. XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 2002, s. 39–46.
121. Pelidija, Enes. *Život i djelo Ferhat-paše Sokolovića*. Glasnik RIZ u SFRJ, No. 6, Yıl. LIV/791, Sarajevo, 1991, s. 699–711.
122. Selmanović, Medžida. *Jajce od pada pod Turke do kraja XVI vijeka*. POF, 42–43/92–93, Sarajevo, 1995, s. 155–191.
123. Skarić, Vladislav. *Porijeklo pravoslavnog naroda u sjeverozapadnoj Bosni*. Glasnik zemaljskog muzeja, XXX, Sarajevo, 1918, s. 219–265.
124. Skarić, Vladislav. *Širenje islama u Bosni i Hercegovini*. Gayret'in 1940 Yılı için Takvimi, 1939, s. 29–33.
125. Smajić, Ramiza. *Neki terminološki problemi u izučavanju osmanskog perioda historije Bosne i Hercegovine*. Istorijska nauka o BiH u razdoblju 1990–2000. Sempozyum, (ed. Enver Redžić), Sarajevo, ANUBiH, 2003, s. 59–67.
126. Sokolović, A. Osman. *Nekoliko dokumenata o toleranciji naših predaka*. Glasnik VIS-a, 1–2/3–4, Sarajevo, 1969, s. 2–8.
127. Solovjev, Aleksandar. *Nestanak bogomilstva i islamizacija Bosne*. Godišnjak Društva istoričara BiH, Sarajevo, 1949, s. 42–79.
128. Spaho, Dž. Fehim. *Neke karakteristike varoških naselja u kliškom sandžaku u XVI i XVII stoljeću*. POF, 38/1988, Sarajevo, 1989, s. 241–252.
129. Spaho, Dž. Fehim. *Nekoliko novih podataka o Stocu iz XV i XVI stoljeća*. POF, 37/1987, Sarajevo, 1988, s. 197–201.

130. Spremić, Momčilo. *Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku*. Jugoslovenski istorijski časopis, 1–2, Beograd, 1966, s. 37–51.
131. Spremić, Momčilo. *Turski tributari u XIV i XV veku*. Istorijski glasnik, br. 1–2, Beograd, 1970, s. 9–58.
132. Sućeska, Avdo. *Elementi koji su uticali na posebnost Bosne u doba osmanlijsko-turske vladavine*. Godišnjak Pravnog fakulteta, god. XXIV, Sarajevo, 1976, s. 301–315.
133. Sućeska, Avdo. *Evolucija o nasljeđivanju odžakluk-timara u Bosanskom pašaluku*. Godišnjak Društva istoričara BiH, Yil. XIX/1970–71, Sarajevo, 1973, s. 32–43.
134. Sućeska, Avdo. *Neke osobenosti krivičnog prava u jugoslovenskim zemljama za vrijeme Turaka*, “Običajno pravo i samouprave na Balkanu i u susednim zemljama”. Balkanološki institut, Beograd, 1974, s. 255–268.
135. Sućeska, Avdo. *O muafijetu u Bosanskom ejaletu*. Prilozi Instituta za istoriju, XXI/22, Sarajevo, 1986, s. 235–243.
136. Sućeska, Avdo. *O nasljeđivanju odžakluk timara u Bosni i Hercegovini*. Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, Yil. XV, Sarajevo, 1967, s. 503–516.
137. Sućeska, Avdo. *O položaju Poljica u Osmanskoj državi*. POF, XVI–XVII/1966–67, Sarajevo, 1970, s. 77–92.
138. Sućeska, Avdo. *Položaj bosanskih muslimana u osmanskoj državi*. Pregled, No. V, Yil. LXIV, Sarajevo, 1974, s. 483–509.
139. Sućeska, Avdo. *Recepcija nekih srednjevjekovnih pravnih ustanova u osmansko-turskom pravu*. Pregled, Yil. LXX, No. 11–12, Sarajevo, 1980, s. 1513–1520.
140. Sućeska, Avdo. *Vakufski krediti u Sarajevu prema podacima iz Sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974. i 975/1564, 65. i 66.* POF, 44–45/1994–1995, Sarajevo, 1996, s. 99–133.
141. Šabanović, Hazim. *Bosanski Divan*. POF, XVIII–XIX/1968–1969, Sarajevo, 1973, s. 9–45.
142. Šabanović, Hazim. *Bosanski namjesnik Ferhad-beg Vuković Desisalić*. Zbornik Filozofskog fakulteta, Kitap. IV-1, Beograd, 1957, s. 113–127.
143. Šabanović, Hazim. *Bosanski sandžakbeg Skender*. Istoriski glasnik, br. 1, god. 1955, Beograd, 1956, s. 1–17.
144. Šabanović, Hazim. *Bosansko krajište*. Godišnjak Istorijskog društva BiH, god. IX, Sarajevo, 1958, s. 177– 220.

145. Šabanović, Hazim. *Lepenica u prvom stoljeću turske vladavine*. Naučno Društvo SR BiH, Kitap. III, Sarajevo, 1963, s. 193–207.
146. Šabanović, Hazim. *O organizaciji turske uprave u Srbiji u XV i XVI vijeku*. Istoriski glasnik, br. 3–4, Beograd 1955, s. 59–78.
147. Šabanović, Hazim. *Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463. Godine*. Godišnjak Istorijskog društva BiH, VII/1955, Sarajevo, 1955, s. 37–51.
148. Šabanović, Hazim. *Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća*. Godišnjak Društva istoričara BiH, XI/1960, Sarajevo, 1961, s. 174–224.
149. *Širenje islama i islamska kultura u Bosni*. Sempozyum kitabı, POF, 41/1991, Sarajevo, 1991.
150. Šunjić, Marko. *Osvrt na ocjene uzroka propasti srednjevjekovne bosanske države*. Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost, Yil. 2/1994, Sarajevo, 1994, s. 25–33.
151. Telci, Cahit. *Hamza Bali ve Hamzavilere Dair – O hamzevijama i njihovom učenju*. POF, 46/1996, Sarajevo, 1997, s. 115–131.
152. Tošić, Đuro. *Bosna i Turci od kosovske do Angorske bitke*. Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine, 1, Beograd 1995, s. 85–97.
153. Trako, Salih. *Pretkosovski događaji u Hešt Bihistu*. POF, XX– XXI/1970–71, Sarajevo, 1974, s. 159–205.
154. Traljić M. Seid. *Vrana pod turskom upravom*. Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Cilt. IX, Zadar, 1962, s. 337–358.
155. Traljić M. Seid. *Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća*. Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Cilt. XI–XII, Zadar, 1965, s. 203–227.
156. Traljić, M. Seid. *Nin pod udarom tursko-mletačkih ratova*. Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, Cilt. XVI–XVII, Zadar, 1969, s. 529–548.
157. Ünver, İsmail. *Ahmed Rıdvan'ın İskender-Nâmesindeki Osmanlı Tarihi (Nusret-Nâme-i Osman) Bölümü*. Türkoloji Dergisi, VIII-1, Ankara, 1979, s. 345–402.
158. Vasić, Milan. *Etnička kretanja u Bosanskoj krajini u 16. Vijeku*. Godišnjak Društva istoričara BiH, XIII, Sarajevo, 1963, s. 233–256.
159. Vasić, Milan. *Knežine i knezovi timarlike u zborničkom sandžaku u XVI vijeku*. Godišnjak Društva istoričara BiH, X, 1949–1959, s. 247–278.
160. Voje, Ignacij. *Migracioni procesi iz Bosne u slovenačkim zemljama za vrijeme*

- turskih provala u 16. Stoljeću*. Migracije i Bosne i Hercegovina, Sarajevo, 1990, s. 89–99.
161. Vukšić, Tomo. *Papa Pio II. i kralj Stjepan Tomaš*. Fenomen “krstjani” u srednjovjekovnoj Bosni i Humu, Sarajevo / Zagreb, 2005, s. 269–309.
162. Yörük, Doğan. *Karaman Eyaletinde Osmanlı Timar Düzeninin Tesisi (1483)*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 25 Sayı: 40, Ankara, 2005, s. 177–202.
163. Yörük, Doğan. *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, vol. 17, Konya, 2007, s. 625–652.
164. Zarzycki, Miron vitez. “Varošica Ustikolina”. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Yıl. III/1891, Kitap. 2, Sarajevo, Nisan-Haziran 1891, s. 209–213.
165. Zhelyazkova, Antonina. “The Penetration and Adaptation of Islam in Bosnia from the Fifteenth to the Nineteenth Century”. *Journal od Islamic Studies*, 5 (2), 1994.
166. Zildžić, Ahmed. *Fenomen zvani Srećko M. Džaja – Tragom jedne prekinute polemike*, Znakovi vremena. No. 32, Sarajevo, 2006, s. 136–156.
167. Zirojević, Olga. *Akindžije između ratova*, u: *Vojna krajina u jugoslovenskim zemljama u novom veku do Karlovačkog mira 1699*. Beograd, 1989, s. 93–100.
168. Zirojević, Olga. *Alahovi hrišćani*. Republika, Yıl. XIV, No. 282–283, Beograd, 2002.
169. Zirojević, Olga. *Etimologija i značenje riječi (III deo)*. Republika –glasilo građanskog samooslobođanja, 466–467, Yıl. XXI Beograd, 2009.
170. Zirojević, Olga. *Hrišćansko zadužbinarstvo u periodu osmanske uprave*. POF, 46/1996, Sarajevo, 1997, s. 131–139.
171. Zirojević, Olga. *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru*. Istorijska nauka o BiH u razdoblju 1990–2000. Sempozyum, (Ed. Enver Redžić), Sarajevo, ANUBiH, 2003, s. 107–119.
172. Zirojević, Olga. *Pitanje geta u južnoslovenskim osmanskim gradovima*. Istorijski časopis, Istorijski institut SANU, XXXIX, Beograd, 1992, s. 79–86.
173. Zlatar, Behija. *Bosna i Hercegovina u okvirima Osmanskog carstva (1463–1593)*. BiH od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Sarajevo, 1998, s. 97–131.
174. Zlatar, Behija. *O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću*. Prilozi Instituta za istoriju, Yıl. XIV, No. 14–15, Sarajevo, 1978, s. 81–141.

Kaynaklar ve Literatür

175. Zlatar, Behija. *O sudbini ratnih zarobljenika u Sarajevu u XVI stoljeću*. POF, 40/1990, Sarajevo, 1991, s. 259–266.
176. Živković, Pavo. *Usora i Soli u prva dva stoljeća turske prevlasti*. Hercegovina, No. 8–9 (16–17), Mostar, 2002/3, s. 103–121.

Sözlükler ve Ansiklopediler

1. Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara, 1993.
2. Đindić, Slavoljub et al. *Türkçe-Sırpça Sözlük*. Ankara, 1997.
3. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. Uredili: Gábor Ágoston and Bruce Masters. New York, 2009.
4. Moker, Mubina i Haverić, Đenita. *Perzijsko-bosanski rječnik*. Sarajevo, 2010.
5. Muftić, Teufik. *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo, 2004.
6. Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. 3. baskı, Ankara, 2011.
7. Redhouse, James Wiliam. *Lugat-i Osmâniyye*. Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1863.
8. Sami, Şemseddin. *Kamus-i Fransevi*. Mihran Matbaası, İstanbul, 1882.
9. Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul, 1900.
10. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. Cilt. 23, İstanbul, 2001.
11. *Türkler Ansiklopedisi*. Haz. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

YAZAR HAKKINDA

Dr. Sedad Bešlija (Bešliya)

EĞİTİM

12 Temmuz 1985 tarihinde Bosna'nın Prijedor şehrinde doğdu.

1991-2000 yılları arasında ilkokulu Prijedor, İstanbul ve Sarajevo'da tamamladı.

2004'te Sarajevo'da 1537'te kurulmuş olan Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nden mezun oldu.

2009'da Sarajevo Devlet Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Tarih Bölümü, Tarih ve Türkçe Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu.

12 Ocak 2009'da lisans savunma sınavını, "XVI. Asra Kadar Bosna-Hersek'te İslam Kültürü" tezi ile tamamladı.

2009-2011 yılları arasında aynı üniversitenin tezli yüksek lisans programından mezun oldu. (Anabilim dalı: XV-XVIII Asır Bosna-Hersek'te Osmanlı Yönetimi)

14 Mayıs 2012'de yüksek lisans savunma sınavını, "XVI Asrın Sonlarında Kadar Bosna'da Osmanlı Hâkimiyetinin İstikrarı İçin Alınan Tedbir ve Yöntemler" tezi ile başarıyla tamamladı.

2012-2015 yılları arasında aynı üniversitede doktora programını tamamladı. (Anabilim dalı: 1463'ten 1839'a Kadar Bosna-Hersek'te Osmanlı Yönetimi)

30 Kasım 2015'te doktora savunma sınavını, "Zitvatorok Antlaşması'ndan Karlofça Barış Antlaşması'na Kadar (1606-1699) Hersek Sancağı'nda Sosyal-Siyasi Durum" tezi ile başarıyla sonlandırdı.

İŞ DENEYİMİ VE AKADEMİK KARIYER

12 Ekim 2009'dan bugüne Sarajevo Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nde araştırmacı-tarihçi olarak çalışmaktadır. Aralık 2018'de Zenica Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak doçent ünvanıyla Bosna Hersek Tarihi dersini vermeye başlamıştır. Ekim 2020'den bu yana Sarejvo Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi'nde öğretim görevlisi olup profesör ünvanıyla Bosna Hersek Tarihi ve Balkanlar Tarihi derslerini vermektedir.

Mayıs 2019’da Tarih Enstitüsü’nde müdür vekilliğine, 9 Temmuz 2020 tarihinde ise müdür vazifesine seçilmiştir.

Bugüne kadar 4 kitap, birçok çeviri, tarih alanında 29 uzman makale ve çalışma yayınlamış, yurt içinde ve yurt dışında tarih sempozyum ve konferanslara katılmış ve 11 ilmî projeye imza atmıştır.

TOPLUMSAL FAALİYET

2014-2015 yılları arasında “Boşnak STK’lar Koordinasyonu” kurucularındandır ve koordinasyonun bir dönem başkanlığını yapmıştır.

Aralık 2015’ten beri Sarajevo Osmanlı Araştırmaları Merkezi’nin kurucu üyelerindendir ve ilk başkanıdır.

2015’ten beri Almanya Köln merkezli İslam Toplumları Milli Görüş – IGMG Balkanlar Bölgesi Gençlik Teşkilatı’nın başkanıdır. 2021’den itibaren Eğitim Başkanlığına atanmıştır.

2015’te think-tank kuruluşu “Balkanlar Araştırma ve Analiz Merkezi - BALANS”ın kurucularındandır. 2020’den itibaren BALANS’ın başkanlığını yürütmektedir.

2017’den bu yana sivil toplum hareketi “Nova Bosna”nın başındadır.

Ana dili Boşnakçadır, Türkçeyi aktif kullanıp, İngilizce ve Arapçayı ise pasif kullanmaktadır.

Sarajevo’da ikamet etmektedir.

e-mail adresi: sedadbeslija@gmail.com

